

EINAR MAASIK Hispaania tants

EINAR MAASIK

Hispaania
tants

Einar Maasik

Hispaania tants

(Jaanistite kroonika I)

Kirjastus «Eesti Raamat»
Tallinn 1977

Kujundanud Villu Toots

M 70305—573
M 901(16)—77 TL—4—13—77

© Kirjastus «Eesti Raamat», 1977

Jaunistid jõuavad Mekasse

(Eellugu)

1.

Tollel tuhande üheksasaja kahekümne teise aasta maikuu pärastlõunal liikus Narva raudteejaamast mööda Joala tänavat Peetri platsi poole isevärki killavoor. Kõige ees tuli uhke, lakist, värvist ja nahast kiiskav troska, pukis musta kuue ja nokatsmütsiga vurrukas voorimees. Troskale järgnes kolm lamavoivankrit, kõigil kõrge kraamikoorem peal, kõrval kõndimas, piits säärsaapas, ohjad pihus, habemikud venelased.

Et ilm oli päikesepaisteline ja maikuu kohta erakordselt soe, siis oli troskakumm alla lastud ja üksikud harvad jalutajad nägid seal istumas paguniteta sineli ja sonimütsiga meest, liikumatut nagu raidkuju. Mehe kõrval oli madruseülikonnast väljakasvanud poisike, aastat kuus vana, uudistamas kõiki ja kõike. Teispool poissi istus noor naine, hall kodukootud suur-rätt õlgadele võetud, roosa barett natuke kekstult ühe kõrva peal.

Üksikasjalisemal vaatamisel torkas seegi silma, et mehe kõrval toetus poolpõiki istmele kargupaar, et ta vasak püksisäär oli tühi, oli koguni üles kääritud ja haaknõelaga kinni pandud. Tema kandilises, otsekui kirvega tahatud näos, heledate kulmude all, olid erakordselt väikesed silmad, niisugused, mida rahvas kutsus seasilmadeks. Kuigi mees istus liikumatult, jälgisid ta hallid silmad tähelepanelikult ümbrust. Aeg-ajalt kortsutas ta kulmu, ta ninajuurele tekkis terav püstjoon, mis võis väljendada rahulolematust aeglase liikumise või ümberringi nõgestesse kasvanud varemetevälja üle. Ent kui ta vaatas naise poole, ikka otsekui vargsi, pead pööramata, kadus püstkorts ninajuurelt ja tema ilme muutus hoolitsevaks ning ühtlasi natuke pilkeliseks.

Naine ei vaadanud mehe poole. Ajuti pööras ta ennast ja kiikas taha, muretsev pilk kraamikoormatel. Ka möödunud silmitsesid rohkem lamavoivankreid kui troskas sõitjaid. Koormad olid katteta, need andsid üsna üksikasjalise ülevaate sõitjate majanduslikust järjest ja mõneti kaksipidisest elust-olust.

Esimesele plaanvankrile oli laotud sõitjate mööblivärk; üksteise vahelt, alt ja pealt paistis välja punasest puust ja nikerdustega diivani ots, kaks samasugust tugitooli, mille kirsspunane plüüskate säras päikesekiirtes nagu kiriku altari-riie; sealsamas oli must ovaalne laud; vankri tagaotsas seisis püsti kahekordne punasest puust kapp; asjatundjad oleksid eksimist kartmata selgitanud, et see pole mitte harilik, mitte ka puhvetkapp, vaid niinimetatud sekretär, kah saksarahva tubadest pärit. Selle kõrval oli riiete sisse mässitud veel mingi kõrge kandiline riistapuu; nende vahelt paistis mitut-setut sorti väiksemaid asju: lillepostamendid, viini toolid, laias kuldraamis pilt...

Kui esimese kraamikoorma põhjal võinuks arvata, et sõitjad on põlised pürjelid, kes vahetavad ainult linna või korterit, siis teine koorem lükkas selle oletuse ümber. Siin olid suured värvimata kirstud ja vakad, milleta maal ükski ait läbi ei saa; siin oli laudu ja pikk-pinke, mis kindlasti talutarest pärit; vankripäras, pikas laudadest kastis, seisis harkisjalu kaks karvast kesikut, silmad pahameelest punased, ja kuulutasid hädaldava ruigamisega tervele linnale oma tühja kõhtu.

Kolmas plaanvanker oli täis valgetüvelisi, halgudeks löödud kasepuid.

Killavoor jõudis Peetri platsi algusse, siin oli maju tiheidalt koos. Troskavedrud hakkasid nagisema, plaanvankrite rattarehvid kolisesid munakivisillutisel. Ühe jalaga mees ajas end sirgu, otsekui vabanedes tardumusest. Ta vaatas ringi, müksas siis poisikest küünarnukiga ja küsis kaheda, ent ootamatult võimuka häälega: «Noh, Kalju-poiss. Kelleks tahad saada, kui suureks kasvad?»

Poiss, kes uutest muljetest tundis peadpööravat segadust, vastas pikemalt mõtlemata ja r-i põristades: «Hobusevargaks.»

Mees hakkas naerma, võttis poisi põlvele, hüpitask teda seal ja lausus: «Ei enam! Nüüd oled linnas ja sinust peab saama palju suurem härra, kas pankrotimeister, piiritusekuningas või kogunisti riigivanem.»

«Häbematane inemine!» pööras naine mehe poole oma ilusa

näo, kulmud nooljad nagu pääsutiivad. «Kassa jätat latse rahul! Tule siia, sa väeti inemine! Misse esä sust narrip.»

Ta sirutas käed ja tõstis lapse enesele süle. «Sa ärä usu, mes esä räägip. Kasvat vähä viil, sis lähät kooli, õpit piible-lugu, rehkendust, lugemist ja sust saap kõrralik inemine.»

Mees kortsutas kulmu, ent ei teinud naisest ega poisist enam välja. Ta võttis kargu kätte, toksas selle otsaga voorimehele selga. «Ei, tõi, idii po Tallinskomu šosseel!»

Voorimees keeras ringi, ütles mehele otsa vaadates ootamatult kõrge ja peenikese häälega: «Mina mõistab jeesti keel küll. Mina oleb tataar.»

«Ohoo, koguni tatarlane!» imestas sinelikandja. «Siin on küll vast Paabel koos.»

Voorimees pööras ennast küljega sõitjate poole, pidas vajalikuks selgitada. «Narvas elab jeestlane, tataar, juut, poljakk, lätt, inglismann, ma veel kõik ei tea.»

«Kui nii palju rahvaid koos on, kas siin siis kaklemist ei tule ka ette?»

Voorimees raputas pead. «Kui on töö ja on leib, siis ei kakle. Ei ole töö, ei ole leib — kohe nuga väljas.»

«Või nii arvad sina, tatarlane... No kes teab, võib-olla sul on õigus,» ütles mees, hääles kahtlus, kas ikka ainuüksi töö ja leivaga saab päästa maailma tulidest.

«Mina ei arvab, mina teab!» ütles tatarlane ja pöördus tagasi hobuse poole.

Nii vesteldes olid nad jõudnud juba üle Peetri platsi, nende ees läksid kaks tänavat — Tallinna maantee ja Posti tänav — nagu kiired laiali, vahele jäi suur neljakordne punastest tellistest maja. «Kuule, mis maja see on, kas vangimaja?» hõikas mees voorimehele. «See Abramovi saun,» sai ta vastuseks. Kuulduga rahule jäänud, naaldus mees taas troska seljatoele, tatarlane hõikas omas keeles midagi hobusele, ja troska ning selle järel kogu killavoor keeras sisse vasakpoolsesse tänavakiirde.

Kusagilt ilmus järsku lagedale jõuk paljasjalgseid agulipoisse. «Näe, matsid lähevad!» hõikas üks neist. Siis pistsid kõik kisades vankritele järele liduma. Julgemad üritasid vankripäras priisõitu saada, ent voorimehed ajasid poisid eemale. Veel enam kui meeste sõim taltsutas poisid aga see toredus, mida nad nägid esimesel plaanvankril. Kui nad jõudsid troska kohale ja silmasid seal meest, kes vaatas neid külma läbilõikava pilguga, taltusid nad täiesti ja saatsid killavoori ammulisuse lugupidamisega. Üks väike oli jäänud tänavanurgale seisma, jooksupoiss oli püksilakk lahti tulnud,

suurest imestusest olid poisi silmad, kõht ja till ühtemoodi õieli. Mees mühatas naerda, keeras poja pea marakrattide poole ja ütles: «Vaata hästi, need seal on su tulevased sõbrad, seltsimehed ja verevennad. Koos nendega lähed sa läbi pak-sust ja vedelast, ja kui vaja, siis oled nendega koos ka Kolga-tal ristipuus.»

Jälle vilksatas naise pilgus halvakspanu, ta vaatas mehe ja poja poole, suu kitsaks triibuks pigistatud, aga ei öelnud midagi.

Samas pöörasid nad paremale, kitsukesse uulitsasse, troska rattad vajusid pehmesse tolmu, kõik nad kolmekesi uudista-sid vaadata madalaid halle maju, katkisi plankaedu, rohtunud kõnniteid. Kolmanda maja juures hõikas mees «Tpruu!» ja voorimees tõmbas ohjadega hobuse seisma. «Sooh, nüüd oleme jõudnud oma Paabelisse või Mekasse või Soodoma,» ütles mees. Ta viipas käega ühekordse palkidest ja ilma vood-rita maja poole. «Siin ta on, see meie loss.» Naine vaatas, aga ei vastanud midagi, nad pojaga asutasid troskast maha tulema. Kõigepealt tuli naine: hoidis istmeservast kinni, pani jala astmelauale, kergitas teise käega pikka, kahisevast lin-nariidest seelikut, nii et nähtavale tulid nõorsaabas ja valge villane sukk, ja astus ettevaatlikult teetolmu. Siis pööras ta ringi, et poega aidata, ent see oli ema selja taga jõudnud juba maha hüpata. Mees jäi veel vankrisse, nõõpis sineli lahti, tõmbas kuuetaskust välja mahuka kulunud rahakoti, võttis sealt mitu rahapaberit ja ulatas voorimehele.

«Võta, tatarlane,» ütles ta. «Siin on sulle leib ja siin on su hobusele kaer. Kui on elu, trehvame veel.»

«Allah olgu kiidetud!» vastas tatarlane.

Mees pani rahakoti hoolikalt taskusse tagasi, jättis sineli-hõlmad lahti, ajas end ühel jalal püsti, seadis kargud uulit-sale, võttis hoogu ja lendas nagu nahkhiir vankrist välja. Tänaval keeras ta ringi ja ütles voorimehele: «Davai, allah, lase edasi.»

Voorimees plaksutas ohje ja troska veeres minema.

Seejärel, lühike sõjanõu peetud, läks naine paraadnast sisse, tegi õueväravad pärani ja vankrid veeresid üksteise järel hoovi. Värav lükati kinni, poistekari pudenes laiali, tänav oli jälle otsekui välja surnud.

2.

Karkudega mees seisis õuel, kraamikoorma kõrval, ja jäl-gis, et voorimehed mööbli ettevaatlikult maha tõstaksid. Ta oli neid hoiatanud ja öelnud, et kui nad lasevad seal midagi

kukkuda või teevad muidu viga, keerab ta neil kaela kahe-korra; liiga kallist hinda on ta nende asjade eest Konguta parunitele maksnud. Voorimeeste vanem oli veel pärinud, et kui palju ta siis maksis. «Palju!» oli ta vastanud. «Üks elus jalg nende surnud asjade eest on palju.»

Naine oli suurräti ära võtnud ja askeldas koormate vahel nagu süstik — juhatas, kuhu mida panna, sealsamas aga hak-kas ka ise asjal sarvist kinni, otsekui tahaks anda eeskuju, kuidas tööd teha, või rabaks ka mehe eest, kes seisis karkude najal trepi kõrval ja vaatas pealt. Meest oleks võinud pidada isegi ükskõikseks, kui ta silmad poleks jälginud tähelepaneli-kult kraamikoormaid, maja ja aeda. «Pastoi!» ütles mees. «Võtame nüüd kesikud maha, need ruigavad muidu hinge seest.» See oli tõsi: sead, tundes rohu ja mulla lõhna, ruiga-sid, nagu võtaks neil nalg hinge. «Sina, Leeni, kitku või otsi neile midagi söödavat ette.» See oli öeldud jälle nii võimu-kalt, et mehed ja naine kuuletusid sõna lausumata. Mehed jätsid mööbli sinnapaika ja hakkasid kasti ümbert kõisi lahti võtma. Leeniks hüütu aga võttis vankrilt vikati, haaras sealt-samast ka riide ja läks aeda sigadele rohtu niitma.

Kui kesikud olid maha tõstetud, ütles mees: «Ja nüüd võtame selle sealt, ainult ettevaatlikult, eriti ettevaatlikult.» Ta osutas käega salapärasele riidesse mähitud kapile või kas-tile. See oli peamast sama kõrge ja pikk kui punasest puust sekretär, ainult õhem, ja paistis, et ka kergem. Mehe muret-seva pilgu all tõstsid voorimehed selle ettevaatlikult ning õrnalt maha ja tahtsid ühe hooga tuppa viia, aga mehe käs-kiva viipe peale panid siiasamasse õuemurule. Peremees astus ligi, päästis sõlmest nõõrid, tõmbas kõrvale tekid, lükkas maha kirju kaltsuvaiba — nähtavale ilmus valge klahvistikuga pruun kast, niinimetatud koduorel. Veel üks käskiv käeviibe — mehed tõstsid oreli ette plüüštoli —, mees istus toolile, hakkas oma ainsa jalaga tallalauda sõtkuma, tõmbas välja bassiregistri, vajutas klahvistikule, ja sellest ilma vab-rikumärgita ja -nimeta, ilmselt kodukasvanud meistri käte alt sündinud pillist tulid kuuldavale üllatavalt puhtakõlali-sed helid. Mees mängis registri läbi — proovis, kas muusika-riist pole teel kannatada saanud. Ja seejärel hakkas kõlama viis, millele mängija laulis kähedal bassihäälel kaasa:

*«See eest, mis olen saanud ma,
sull' laulan kiitust, isamaa.»*

Voorimehed kuulasid, käed külgedele vajunud, selg küh-mus, jalad harkis, näol tuim uudistus, ei rohkemat. Kui nad

taipasidki, missugune kibe iroonia oli selle isamaalise laulu sõnades, siis välja ei näidanud nad seda millegagi. Aga vaevalt nad sellest aru said. Ja vaevalt, et laulja ka ise seda täiel määral tajus... Sest kust võisid voorimehed teada või kust võis orõimängijagi teada, et parajasti tol ajal laulsid seda laulu algupärasel kujul kibeda alatooniga tuhanded — mis tuhanded! — kümned tuhanded jalutud, käteta, pimedad või kurdid mehed Berliini, Hamburgi, Müncheni ja paljude teiste linnade tänavatel; laulsid mürkgaasist puretud häälega; laulsid tuima, liikumatu, maskiks muutunud näoga; laulsid leierkasti plekiselt kärisevate helide saatel; laulsid, et kerjata leivapalukest; ja koos häälega kerjas leiba iga nende moonutatud kehaliige, iga aumärk nende kulunud sineli või sõdurikuue rinnal...

Voorimehi ei huvitanud tegelikult üldse pillimäng, vaid see, et nad saaksid oma töö eest korralikku tasu. Sellepärast ütles üks neist, kui lugu oli lõppenud: «Peremees, sina peab meile peale maksma.»

«Mis asja eest?» küsis mees.

«Seepjärast, et me sind kuulame,» ja nende rämedatest kõrdest kostis pilges naer.

«Oma asi, kas kuulate või ei kuula,» vastas mees, ikka võimuka bassiga, mis ei jäänud maha voorimeeste omast. Ja lisas vaiksemalt, ent siiski nii, et kõik kuulsid: «Teie oma paska täis kõrvadega ei saa sellest nagunii aru.»

Järsku oli õu täis hingematvat pinget. Voorimehed ei talunud solvamist — ei kahe- ega ühejalgsede poolt. Neid, samuti nagu punasenäolisi lihunikke ja morne vanausulisi kalureid, kardeti nii Jaanilinnas, Kadastikus, Paemurrus kui Kreenholmi poolel. Mehed jätsid töö sinnapaika, ajasid end sirgu, vaatasid üksteisele paljutähendavalt otsa: kas hakkame pihta? Ja kergesti oleksid võinud asjad hakata vankritelt maha lendama, hunnikusse, katki, kildudeks; kohvrid ja veimevakad oleksid puistanud välja oma sisikonna; puukoorem oleks lükatud kõigele otsa, ja siis oleksid ülbed mehed nõudnud veel raha kah. Kui ta aga oleks keeldunud, oleksid nad ka tema pikali tõmmanud, võtnud taskust väevõimuga rahakoti, lugenud sealt just nii mitu rahapaberit, kui palju nende tööpäev väärt oli, keeranud siis hobused ringi ja sõitnud minema, ja keegi poleks jõudnud abigi kutsuda.

Ent polnud sinelikandjagi argade killast. Ta taipas, et on kokku sattunud mehepoegade, kes ei mõista nalja. Kiiresti kahmas ta kargud kätte, seadis ühe neist pahemasse kaenlasse jalga asendama ja võttis teisel otsast kinni, hoides

seda nagu malakat käes; kark püsis tal pihus liikumatult, kuigi kaalus rohkem kui ratsaväelase mõök koos tupega. Nii seisis ta ootevalmis; näha, et ei mõtlegi taganeda või oma sõnu süüa.

Ohtu aga märkas ka naine, Leeniks kutsutu. «Hullus olet lännu!» sisistas ta mehele. «Kas sa ei näe, et vihm om tulekil, tiit siin oma palaganni.» Ja siis pöördus ta meeste poole, hääles palve: «Ärge teke tast välla, näete, ta om sõan segi põrutetu. Avitage nüüd ondeki, et enne vihma kraami sisse saas.»

Ja tõesti, nüüd märkasid ka voorimehed, et maja tagant on üles tõusnud must pilvevall, ähvardav ja sünge. Mehed, kuigi igavesed kaklejad ja uhked nagu kuradid, varjasid oma südames leebust; neil mõirakarudel oli ka silma naise ilu jaoks; ja nii alistusid nad otsekui kuulekad lapsed nooriku palvele; lükkasid ta õlaga õrnalt kõrvale, võtsid raske kirstu nagu udusule kätte ja läksid mehest rohkem välja tegemata tuppä.

Mees vaatas neile tummalt ja liikumatult järele; ta kortsutas kulmu, nagu oleks tal kahju, et läks just nii, ja mitte teisiti. Siis seadis ka teise kargu kaenla alla, ajas pea selga ja silmitses pilve. Selle hõbedane serv läks parajasti päikese alla; maailm muutus halliks; kusagilt aedade vahelt tuli puhang jahedat õhku; kaskede ladvad hakkasid kiikuma. Mees keksis karkude najal trepist üles ja kadus teiste järel koridori hämarusse.

Etendus oli lõppenud.

3.

Siis lõpuks oli mööbel toas, puud kuuris ja kesikud sulus. Ka voorimeestele oli raha peo peale laotud, nii palju kui nad küsisid ja rohkemgi veel. Mees oli kamandanud naist, et toogu ka pudel lauale ja vaadaku midagi kõrvale — hapukurki, praekapsaid, suitsupekki.

Ja kuigi Narva oli kuulus oma külalislahkuse poolest ja seal kedagi kostitamata minema ei lastud, olgu see või juhuslik ametimees, ei tarvitsenud kaugelt sisemaalt tulnukad seda teada. Selle tõttu olid voorimehed meeldivalt üllatatud, leebusid, panid peakatted vakale ja seadsid end improviseeritud peolaua taha kastidele istuma. Naine liikus ikka nagu süstik köögi ja toa vahet, lauale ilmus kõik, mis tellitud, ja lisaks veel kausiga kollast külavõid ja pehmet pruunikoorelist leiba.

Suurest kandilisest pudelist kallas mees plekktoopi veega tembitud piiritust. Ta ulatas toobi kõige habemikumale voorimehele, see paistis olevat teiste eestvedaja. Mees võttis kruusi kätte, vaatas ootavalt kõõgi poole, kust parajasti tuli tuppa naine. «Pjerenaine, tule maitse, see kaross jook on.» Selles, et ta kutsus kõigepealt naist, oli nii lugupidamist perenaise vastu kui ka vimma mehe vastu. «Oh, mes nüid mea,» tõstis naine toobi huultele, niisutas neid, väristas kombekohaselt pead ja pani toobi mehe ette. «Teie olete suure töö tegijad, teie ka võtke!» ütles mees ja lükkas toobi uuesti habemiku ette. Ütleja hääles oli seekord vigurdamata lugupidamine, voorimeestel kadus lõplikult vimm. «No tjervist,» sõnas habemik, tõstis toobi rōugetest puretud näo ette, nagu vaataks sellest läbi, ja lähendas siis piduliku aeglusega suule; kolm korda nõksatas habe ja selle varjus olev kõri-sõlm, seejärel võttis ta toobi sama piduliku aeglusega suu juurest, pühkis käeseljaga üle habeme ja ulatas jooginõu päripäeva naabrile. Veel kaks korda tegi toop läbi sama aeglase, kiriklikult pūhaliku kombetalituse, siis alles jõudis ta peremehe ette tagasi. Sama pidulikult võeti kausist hapukurki, mitte kahvliga, mis oli küll laual, vaid sõrmega — hellalt nagu midagi õrna ja kallist. Kurgid olid hästi ületalve seisnud, olid kõvad, lõhnasid tilli ja mustasõstralehtede järele ning maitseisid vürtsiselt. «Vot on vkusnad ogurtsad teil, kallis pjerenaine,» kiitis voorimeeste pealik naist, vaadates teda karmide pūhamehesilmadega. «Melle sis mette, kui om häste tettu,» naeris naine. Ta oli nüüd ennastki toetanud lauale ligemale, suure raudvitstega ülelöödud reisikirstu kaanele. Ta palged õhetasid, otsekui oleks neid pumatiga võitud, ta sinihallid silmad särasid, ta seelik oli peamast põlvedeni kerkinud, nii et nõorsaabas ja valge villane sukk rōomustasid kõigi lauasistujate silma. Voorimeeste pealik silus aina hellelalt oma pikka kuld kollast habet ja kippus aina rohkem perenaisega juttu tegema, panemata peremeest mikski. Ent too ei teinud sellest väljagi, ta oli võtnud poja põlve peale, hüpitask teda seal üles-alla, pakkus ka lapsele leiba ja kurki.

Jälle käis toop ringi, jälle hammustati kurki ja leiba, jälle kiitis habemik perenaist. «Egas nee kurgi oleki miu tettu, nii mu emä soolatu,» ütles naine. «Nu vot, kel on niisuke slavna maama, see on ise ka slavna,» keeras habemik ikka kiituse naise peale.

Mees muigas, ta oli taibanud habemiku poliitikat ja vastas lõbusalt: «Ja noh, kes seda naist kiita jõuab. Tema on meil

töökas...» Ta kallas toopi uuesti veega tembitud piiritust ja laskis kolmanda ringi käima.

«Ja vot raboota...» ütles habemik, «Kui sa, pjere mees, see dom ostis, siis sul palju... abi vaja. Katus uus vaja... Kvartiira tahab remont.»

«Kas töökäsi on siis vähe?» küsis mees.

«Ei ole... Kui on see kapitaal.»

«Kapital,» kordas mees ja ühmas ebamääraselt: «Kapital on nagu magnet: kus teda on, sinna tõmbab aina juurde.»

«Ehee! Sina kapitaal ei tohi uskuda. Kus natuke kapitaal, sinna kisub natuke raha ligi. Kus suurem kapitaal, sinna kisub suurem raha ligi. Kus veel suurem kapitaal, sinna kisub see suur ja vjälke kapitaal ligi. Siis teeb kapitaal bankrot, sinul see raha vett vedanud. Sina veel rahul, kui pjuksid jalgas.»

«Ah-ah-haa,» naeris mees ja koputas sõrmega vastu otsaesist. «Mõistust peab olema... Sina pead kapitali valitsema, mitte kapital sind.»

«No jaa... Kui sinul see... sila voli olemas on...» nõustus habemik, «siis võib ka see... opasnõi igra proovida.» Seejärel, otsekui demonstreerides, et neil on olemas tahtejõud, tõusis vana voorimees, tema järel teised, nad kummardasid perenaisele ja peremehele sügavalt, vene moodi, ja lahkusid. Naine saatis nad õuest välja; ta lükkas väravapooled lahti, voorimehed sõitsid mürinal uulitsale ja naine sulges nende järel värava.

4.

Kui Helene tuppa tagasi tuli, istus Härman Jaanist endiselt pakk-kastil, ei söönud ega joonud, ainult istus, mõtlikult-äraolevalt enda ette vaadates. Kui naine ta ette seisma jäi ja talle näkku vaatas, kergitas ta ainult küsivalt kulmusid, mõtted ikka kusagil eemal.

«Kas sa arvat iki, et lolliste teime, kui siia oma Mekade tullime?» küsis naine. Ta istus mehe kõrvale ja laskis käed rüppe, otsekui puhates tehtud tööst või võttes hoogu enne uue töö algust — tubades oli kõik veel segi.

«Võib olla, et teimeki,» jätkas ta, ootamata või jõudmata oodata mehe vastust. «Aga siin me nüüd oleme, kõige oma kraamige. Tagasi me ondeki ei lähä, ju sis peame hakkama ennast kuidagi sisse säädma.»

Mees noogutas: oli endastmõistetav, et tuli ennast sisse seada. Ent ta jäi uudishimuliku ja valvsa pilguga naisele

näkku vaatama: kuhu ta nüüd välja tüürib? «Ja sis poles sul ka vaja ollu seda kuramuse tsirkust teta,» jätkas naine, ikka pehme laulya häälega nagu nurruv kass. «Hirmutet viil inemise ärä, aga meil jo neid hädaste vaja.» Ta pilk langes alla, mehe üleskääritud ja kinniõmmeldud püksisäärele.

Härmanile ei jäänud naise vaade märkamata, ta ei teinud sellest välja, ainult ninajuurele tuli taas püstkorts ja silmad tõmbusid kissi. «Me oles pidanu sõsara õkva üten võtma,» jätkas naine. «Sis me katekeste oles tennu siin kotun kõrra majja, sina oles võenu õkva seda äriasja ajama nakata... Kestu säääl ülevan elap, sa ütlit, et üits naene kate latsege vai?»

«Lesknaine kahe lapsega,» täpsustas Härman.

«Sis käip ta kossekil tüül kah, ei tiia kos?»

«Kreenholmis, kus mujal.»

«Ah Kreenolmin... Sis om tal jo väegade kauge vist tüül kävva... Kui ta saas lähämbäle korteri... Maria võis sis üles kolida ja ema kah...»

Mees oli juba aru saanud, kuhu naine oma jutuga sihib, ja vastusegi valmis mõelnud, see tuli nüüd kiiresti ja kindlalt: «Eks edaspidi näe,» vastas ta. «Praegu ma küll ei ütle talle korterit üles. Vaata, tema mees ja mina olime sõjavelled. Tema sai surma ja mina pääsesin eluga. Nüüd ma ei taha naise elu mitte mingil moel raskemaks teha, kui see juba niigi on»

Et see oli ilusasti öeldud ja veel ilusamini mõeldud, sellest sai ka Helene aru. «Egas ma sis taha, et ta uulitsale peap minema... Ma rääkse pallalt sellepärast, et ku ta juhtup lähämbäle saama.» Ta kiirustas püstkortsu mehe otsmikul ära siluma. «Ära nüüd mõtle, et ma mõni mõtsluum ole. Mol om jo küll viil meelen, kudas mo emä tõsteti kolme latsenatage Londonist vällä, ku esä ära koolse.»

See meeldetuletus silus tõesti mehe otsaesise: mis naine rääkis, oli sulatõsi — rasket eluvõitlust oli pidanud ta ämm, ta naine, nad kõik; ja nüüd, kus nad alustasid koos uut ja veelgi tõsisemat ettevõtmist, nüüd, kus nad olid ainult kahekesi selles võõras ja vaenulikus linnas teineteisele toeks, ei tohtinud must kass nende vahelt läbi joosta.

«Sa võid nad igal ajal linna kutsuda,» ütles ta. «Nii õe kui ema. Las tulevad, las elavad esiti siinsamas. Meil on ikkagi viis tuba, igaühele üks.»

Helene vaatas mehele tänulikult otsa. Just praegu oli mehe nägu selge ja kuidagi puhas, siisugune, nagu ta mäletas seda vanast, sõjaelsest ajast.

Tookord, kui vallasekretärist Härman Jaanist viis teda simmanil tantsima või tuli rikkasse Saare tallu, kus Leeni oli lihtlabane teenija, oli ta tüdrukule sama mis Tuhkatriinule kuningapoeg. Võttis aega, enne kui Leeni mõistis, et just nimelt temale jääb noore ja haritud vallasekretäri pilk kõige meelsamini puhkama, võttis veel rohkem aega, kuni ta mõistis, et mehel on temaga tõsised plaanid — tookord vaatas ta teda just samasuguse puhta pilguga. Aga siis, kui ta kord sellest aru oli saanud, läks enesetunnetamine ja enese tundmaõppimine üpris ruttu: ta silmitses end peeglist, kui juhtus üksinda pererahva poole peal olema, seadis oma peegelpildi peretütarde kõrvale ja mõistis äkki — oh, mis avastamise ja äratundmise rõõm see oli —, et inetust pardipojast on sirgunud päris nägus luigepreili. Ja sel äratundmise hetkel tekkis temas ka arusaamine, et sirge rüht, sale keha, rõõsk jume, suured sinihallid silmad ja pääsutiibadena nooljad kulmud — see kõik on noore tütarlapse varandus. See on kapital, mis tuleb panna õigesti intressi kandma.

Ja ta arvas, et on oma kapitali õigesse koht paigutanud, arvas seda veel praegugi, kuigi vahepeal oli tema printsist saanud ühe jalaga sant. Olgu pealegi — pea oli mehel ometi alles.

«See on stiil õige mõte jah,» kinnitas Härman. «Kutsu nad pealegi mõlemad siia. Ema võib ka siin oma sukamasinaid lõksutada...» Ta vaatas toas ringi. «Masinalaua võib kas või siiasamasse akna alla üles seada... Aias jätkub tal ka tegemist, ta oli ju mõisas aedniku käealune?...»

«Olli jah,» noogutas Leeni. «Sis, ku me viil Londonin ellime.»

«London... See oli see teenijasrahva häärber või mis?»

«Nojah, seesama... Mes häärber nüüd! Toa ollive nigu koerakuudi. Ku peris Londonin kah sehatse maja ommave, sis mea küll säääl ei tahas elada.»

«On sealgi igasuguseid,» ühmas mees, kelle mõtted olid jälle mujal. «Sis seal su isa hakkaski jooma?» ütles ta, jälle pooliti küsivalt, pooliti kinnitust ootavalt.

«Sellen põrgun jah,» vastas naine vastumeelselt. Ta vaatas mehele ärevalt näkku, kõik rõõm pilgust korruga kadunud.

«Ega sa ondeki mõtle, et meie lähäme seda tiid?» küsis ta. «Et ku nakame äri pidama, sis nakame juuma kah? Et sis lähäp äri pangrotti ja me esi jääme palja amme väele? Jummal, ärä sa seda küll mõtle!» Ta otsekui vannutas meest, pani käed ta õlgadele ja vaatas talle silma sisse, paluvalt, tungivalt.

Mees puhkes naerma ja tõmbas naise põlvele, hüpitask, nii nagu varem poega oli hüpitanud. «Oh ei, mis sa nüüd ära ei mõtle. Ei ole mina harjunud ettevõetud asja pooleli jätma.» Sealjuures jäi ta uuesti mõttesse, ja kui ta siis jälle rääkima hakkas, oli see jutt rohkem talle endale kui naisele määratud: «Veider ja isevärki see asi nüüd küll on... Et mina, kes ma alles mõned aastad tagasi karskuse-aadet mitte ainult endale, vaid tervele meie rahvale nõnda tähtjaks pidasin, hakkan nüüd ise kõrtsimeheks... Aga eks ta ole ka nii, et nende viimaste aastatega on palju teisigi tähtjaid aateasju minu silmis oma tähenduse kaotanud... Kui me sõtta läksime, siis räägiti ka aina õiglusest, vabadusest, isamaast, kõik puha aatelised asjad... Nüüd olen ma sõjast tagasi, aga selles ma küll kahtlen, et maailmas on kröömetki rohkem õiglust ja vabadust. Noh, isamaa küll on, aga ega sedagi veel tea, kas ta ei unusta oma poegi mitte ära.»

Naine, kelle tundlik kõrv oli mehe häälest tabanud kõigepealt kahtluse nende ettevõtmise moraalses küljes, ruttas tema kõhklust kummutama.

«Aga ondeki ommava kõrtsi maailman oleman, ja sis peap neid ka keski pidama, me peas sellega iki hakkama saama?»

«Kõrtsid ehk peenemalt öeldud restoranid on olemas...» mees vaatas naist jälle poolpilkeliselt, poolhoolitsevalt, «... on olemas ainult siis, kui neil nimed on. Mis me siis talle nimeks paneme? Kas «Must Karu» või «Kuld Lõvi», nagu vanasti kombeks oli? Või «Euroopa» või «Pariis»? Või «London», see sulle ju lapsepõlvest peale tuttav?»

Naine raputas tõrksalt pead. «Ära kõnele mulle «Londolist»! Ma ei taha tollest enamb eluilman midagi kuulda.»

«Aga kui me ta hästi uhkelt välja ehime?» küsis mees.

«Sa kõnelet nii, nagu oles sul äri juba käen,» viis naine jutu teisale.

«Mis seal veel,» vastas mees. «Sa tead, et mul on siin usaldusmees, kes pidi maad kuulama. Ta võib uudistega juba täna päralt jõuda.»

«Oi jah, meil viil kõik nii segi,» kohkus naine.

5.

Natuke aega hiljem ilmuski küllaline, mees, keda Härman Jaanist oli oodanud.

Johannes Palm, Härman Jaanisti kohapealne usaldusmees, jättis igati asjaliku mulje. Seljas triibuline ülikond, valge

särgi rinnaesist kaunistamas lai sinist-valget triipu kaelside, seda omakorda võlts-, aga võib-olla ka tõeline kalliskivi. Härman teadis, et Johannes Palm on lihtlabane linnavalitsuse ametnik; tema oli omal ajal valla mastaabis iga tahes suurem asjamees; aga vald oli väike, linn suur. Pealegi ajas härra Palm igasugu muid asju; teab kui paljude usaldusmees ja missuguste äride organiseerija ta veel võis olla. Oma jagu edev riietus ja edevalt kikkis vurrud ta nina all võisid jätta mulje, et ta on lihtne tuuletallaja; terane ja kõikenägev silmavaade aga reetis mehe asjalikku tuuma.

«Tere tulemast, jõudsite õnnelikult päralt?» ütles ta pere-mehel kätt surudes. «Tulite just õigel ajal, kui tahate oma asja tagant lükata. Te olete ikka jäänud oma plaani juurde kindlaks? No muidugi, teie ettevõtmine töötab pikemaajalist, aga selle võrra ka kindlamat tuluallikat.»

Leeni oli juba mõistatanud, kes võõras on; ta pakkus talle istet, võõras istus punasele plüüstoolele.

«Tule nüüd, Leeni, istu ja kuula!» käskis Härman ja lisas Johannes Palmi jaoks: «See on mu naine.»

Härra Palm tõusis, kummardas ja surus ka Helenel kätt, ta pilgus oli endisest rohkem tähelepanu. (Enne arvas, et Leeni on kas niisama manuline või koguni teenija, mõistis Härman.)

«Jah, kuulame siis, mismoodi meie asi areneb,» ütles ta.

Helene istus mehe kõrvale ja nüüd olid kaks ootavat silmapaari pööratud härra Johannes Palmi näkku, härra Palm aga kummardus ettepoole, toetas küünarnukid põlvedele, kohendanud enne pükse, et mitte viike välja pressida, ja kõneles nüüd nagu vandeseltslane teistele vandeseltslastele.

«Jah, vaadake, kui ma ütlesin, et teie saabumine oli õigeaegne, siis pole see päris täpne. Veelgi õigeaegsem oleks see olnud aastat poolteist tagasi, kui meie linn alles hakkas ennast sõjahaavadest parandama. Selle aja jooksul on mõnedki samasugused ettevõtlikud härrad samal eesmärgil, mis teil, ennast juba sisse seadnud. Muidugi ei peaks see teid ära kohutama,» ta naeratas napilt, ainult suunurkadega, «sest äriettevõttes ei loe mitte ainult mis, vaid ka kuidas. Mõned, kes siia tulid suurte lootustega, on juba läbi põlenud — härra Roodes oma «Valge Karuga» näiteks. Ja kas teate, mis pärast? Sel lihtsal põhjusel, et ta valis oma äri jaoks kõige halvema asupaiga, mida üldse mõelda annab — surnuaia juures. Äri on ometigi mõeldud elavatele, mitte surnutele,» lubas härra Palm endale veel ühe kasina naeratuse. «Kui ma võiksin soovitada, siis minu poolt valitud koht asub seal, kuhu kõik linna

elusooned kokku jooksevad või kust nad otsekui kiired laiali lähevad.»

Kiire-usutleva pilguga silmitses ta kuulajaid, kas nad mõistavad teda.

«Paremat oleks raske välja mõelda,» ütles Härman Jaanist. Härra Palm noogutas rahulolevalt.

«Jah, eks ole, kui ma oleksin vaadanud koha näiteks Peetri platsile, mis on tõepoolest linna südames, siis oleksin ma teinud teile tegelikult karuteene. Te tahate asutada, nagu ma aru sain, ikkagi korralikku kangete jookide dancingrestorani nii-öelda parema seltskonna jaoks. Turuplatsil tuleksid aga teie juurde igasugu alamad klassi isikud — matsid maalt, voorimehed, turukupjad, see seltskond tõukaks korralikud inimesed eemale.»

«Me tahas ikkagi korralikku äri teta,» ütles Helene vahele.

«Just nii ma sain, härra Jaanist, ka teie jutust aru,» noogutas, rääkija. «Ja sellepärast ei asu minu poolt väljavalitud koht mitte Peetri platsil, keset seda kisa ja kära, vaid ümber nurga, ainult sada sammu eemal. Sellest aitab, et olla silma alt ära, aga ometi kättesaadav kõigile paremast seltskonnast kundedele, kaasa arvatud muidugi härrad ohvitserid. Neil on küll olemas oma kasiino, aga mõnikord tahavad nad oma daamidega era teha, ja siis te olete neil lausa käe-jala juures.»

Härman Jaanist muigas: oli muud, mis oli, aga härrasid ohvitseri ja nende erategemisi ta tundis. «Mis see üür või rent seal võiks olla?» päris ta, hääles umbusunoot.

«Ikka nendes piirides, mis te mulle seadsite...» vastas Johannes Palm. «Mina käisin ainult maad kuulamas. Te tahate muidugi ise oma silmaga üle vaadata.»

Härman noogutas. Nojah, pörsast kotis ei osteta, seda muidugi.

«Aga ennekõike pean ma teile selgitama olukorda linnavalitsuses ja volikogus...» lisas härra Palm. See oli öeldud küll otsekui möödaminnes, aga Härman Jaanist taipas seda, et siia ongi koer maetud.

«Kas te arvate, et raskusi tuleb loa saamisega või mis?» küsis ta.

«Jah, alles hiljaaegu lükkas linnavolikogu tagasi, kellegi härra Rootsi palve — just niisuguse kangete jookide restorani avamise asjus...»

Härra Palm jutustas üksikasjalisemalt juhtunust ja ta jutust selgus, et linnapea küll oli toetanud nimetatud härrat, sest linnapea on reaalselt ja materiaalselt mõtleb inimene.

See on tõsi, et nende linnas ei peeta vägijookide tarvitamisel piiri, millest annab selget tunnistust joobnud olekus politsei arestimajja toimetatute arv. Peale selle on ka teatud pahade haigustega nii, et need levivad otsekui pudelist suhu: mida rohkem tarvitatakse alkoholi, seda rohkem toimetatakse ravile suguliselt haigeid mees- ja naisisikuid. Mõned idealistlikult ja ideeliselt meelestatud linnavolinikud, kes on koonnud linnaarhivaari härra Koili ümber, nimetavad joogikohtade arvu suurendamist kogunisti üheks nurjatuseks ja võitlevad nii sõnaga kui teoga selle vastu. Nad ei taha jonnakalt aru saada, et kui pole avalikke joogikohti, kus ollakse nii-öelda ühiskonna hukkamõistva pilgu all, siis tekivad salapunkrid; seal juuakse veel rohkem, ja ei jooda mitte kroonuviina, vaid puskarit, mis on hoopis kahjulikum. Linna kassa aga ei saa selle pealt pennigi kümnist, mis ometi läheks teistpidi jälle linna heaolu, terviseasutuste ja haiglate ning koolielu korraldamiseks. Avalike joogikohtade külastamisega saaks tegelikult iga viimane joodikki aidata kaasa linna tulevasele õitsengule, härra Koil ei taha seda aga mitte mõista.

Helene Jaanist ei taibanud küll külalise üksikasjalise arutluse teoreetilist külge, aga sellest ta sai väga hästi aru, missugune oht neid ähvardab linnaisade poolt.

«Jessuke, kas me sis ei saaki oma äri valla tetä!» hüüatas ta.

Härman Jaanist, kes ei orienteerunud kiiresti mitte ainult selles, millest härra Palm oli rääkinud, vaid ka selles, millest ta veel rääkida ei olnud jõudnud, küsis: «Nojah, egas te taha ometi öelda, et tolle... Koili käes on volikogus jäme ots?»

Ta küsis seda häälega, mis väljendas niisugust uskumatust, et härra Palm ruttas kiiresti ja energiliselt pead raputama: «Meie volikogu pole halvem ega parem kui teised. Härra linnapea ümber on samuti kogunenud grupp ustavaid poolehoidjaid, eesotsas härra Astremiga, linna ärimaailmas hästituntud tegelasega, ja neil on volikogus kindel enamus. Häda on ainult selles, et härra Astrem ei toeta uute joogikohtade avamist.»

«Miks?» küsis Härman Jaanist. «Kas tal endal on ka kõrts?» Härra Palm noogutas.

«Nii ma arvasingi. Noh, naine, kas paneme kolid kokku ja sõidame uut Mekat otsima,» pöördus mees Helene poole. «Me võiksime küll tolle härra Astremiga sarved kokku panna ja jõudu katsuda. Aga kui ta talitab nii nurjatult, et ei lase meid isegi äriuksi lahti teha, siis ei ole meil siin midagi teha.»

Ta vaatas oma külalisele uurivalt näkku: «Ah siis seda hiiobisõnumit tulitegi mulle kuulutama? ...»

Härma Palm raputas pead. «Ei, te ei lasknud mul lõpuni rääkida. Vaadake, peale nimetatud kahe rühma on meil veel kolmas. See, kes on härma Zerni ümber.»

«Sooh, siis temast, nagu ma aru saan, olenebki kõik?» ütles Härman Jaanist küsivalt.

«Jah, ma arvan, et sedapuhku küll,» noogutas Johannes Palm. «Tema on see, mida Prantsusmaa parlamendis kutsuti sooks. Ükskord kaldub ta ühinema ühtedega, teinekord jälle teistega.» Kõneleja pidas siinkohal väikese pausi ja vaatas Härman Jaanistile arupidavalt või nagu ootavalt näkku. Et aga Härman Jaanist ei öelnud musta ega valget, jätkas ta: «Teil võib muidugi jääda mulje, et härma Zern on tujukas inimene. Aga tegelikult on need just põhimõtted, mis sunnivad teda kord nii, kord teisiti käituma.»

«Nende põhjusemõtete nimeks on omakasu, kas pole?» mõistatas Härman Jaanist.

Johannes Palm kehtitas sõnatuna õlgu — see pidi tähendama, et ka tema ei oska või ei pea vajalikuks teist nime leida.

«Ja mismoodi saaksin mina toda Zerni tema põhjusemõtete elluviimisel abistada?» küsis Härman Jaanist.

«Noh, tema peab plaani korraldada ühistegelikel alustel silmupüüki Narva jões. Ta otsib praegu kaasosanikke.»

«So-soo!» ütles Härman Jaanist. Ta jäi mõttesse. See polnudki kõige halvem. Igatahes parem ikka, kui pista paar-sada tuhat marka ilma midagi vastu saamata teisele taskusse, ta oli ka seda võimalust arvestanud. «Jajah...» kordas ta. See polnud tõepoolest veel kõige halvem. Silmudega peaks igatahes saama äri teha. Ta oli kuulnud, kuidas neid vanasti suuremal arvul püüti, suitsutati, väikestesse tünnidesse pandi ja Peterburi saadeti, ikka kuldrublade eest. Tõsi küll, ta oli ka seda kuulnud, et silmud pidid ennast iga-sugu raibete ja laipade külge imema ja neid sööma (ah-ah-haa — kus neid laipasid nii palju on, iseasi, kui jälle sõda tuleb!). Nii et kui ta selles äris kaasa lööb, siis oleks ta ka ise justkui üks laibaärimees... Aga mis sellest, kas laip või pudrett — üks muld ta kõik (mullast oled sa võetud ja mullaks pead sa saama!) — peaasi, et raha tuleb!

Johannes Palm, kes oma noorte silmadega väga tähelepanelikult teiste nägusid jälgis, märkas sedamaid, kui Härman Jaanisti nagu selgines, nagu oleks ta otsusele jõudnud. Härman Jaanist omakorda märkas oma asjaajaja ja usaldusmehe

ilmes rahulolu ja taipas, et too oli tema mõtteid lugenud. (Ta kuramus teenib kindlasti ka selle pealt, et värbab tolele Zernile osanikke tema silmu-aktsiaseltsi. Aga noh, mis see minu asi on. Ettevõtlik noormees ja jõuab ükskord veel kaugele.)

Kui külaline oli lahkunud, ütles Helene suure rahulolu ja väikese rahutusega: «Küll sa iki osasit väegade häste taga kõnelda. Ma saie nii aru, et ta tahtse meid nigu mõrda püüda vai? ...»

Härman muigas ja silmitses naist heasoovliku üleolekuga. «Noh, ega ma nii loll ka ei ole. Kui see silmuafäär hakkab põhja kõrbema, siis olen mina sealt seltsist juba väljas. Kui ta hakkab...» lisas mees kahtlevalt.

Helene aga mõtles ikka ohule, mis nende tulevast äri veel enne ilmaletulekut oli ähvardanud. «Iki imelik küll, missukesi kõverit teid müüda tulep kävva, kui tahat ütte ausat äri käima panna.»

«Ja noh, pole see meie Meka paradiisiaed ometigi mitte,» vastas Härman Jaanist.

6.

Hilisõhtul või õigemini varasel öötunnil, kui kõik juba magasid, puged Helene vaikselt oma mehe kõrvalt süngist välja. Ta astus kikirvarvul lapse juurde, kes magas sohval, kuhu olid toolid ridamisi ette tõstetud, kohendas hämarpimedas käsikaudu tekki, poiss oli selle jalutsisse põtkanud. Ta tundis käe all lapse sooja ihu, kuulis ta vaikset hingamist; poiss keeras unes ennast teisele küljele, tõmbas jalad kronksu ja heitis käe nagu kedagi emmata tahtes üles padjale. «Sa mu väikseke, sa mu illikuku pai! Sinu pärast me siia Mekade tullimegi... Ma oles pidanu su täämbä üüses enda manu võtme...» Ta kuulatas lapse voodi kohal kummargil, laps hingas rahulikult, ei ärganud üles. Akende ees polnud kardinaid, ruutude ristkülikust nõrgus tuppa hämarat kuma, sel aastaajal ei lähegi päris kottipimedaks.

Naine ei läinud tagasi voodisse, ikka kobamisi ajas ta und-ruku üle pea selga, tõmbas ema kootud villase kampsuni öösärgi peale ja astus kikirvarvul eestuppa. Maal oleks ta niisama poolpaljalt ussaeda jooksnud, aga siin oli ikkagi linn. Ta lükkas ukse kõrvalt vanad saapakotad jala otsa, keeras ukse vaikselt lukust lahti ja läks õue.

Maja magas tööinimeste rasket ja unenägudeta und. Kõik aknasilmad olid pimedad, kõikjal, nii ülal kahe lapsega lesknaise juures, kes käis Kreenholmis tööl, kui ka all, kus elas

kopsuhaige ohvitser oma emaga, ja seal teises korteris, tänava poole, kordniku juures. Ja ka kõrvalmajad, nii Peetri tänava poolne, kust pidi saama piima, sest seal peefi lehma, kui Tallinna maantee poolne, kust ei pidanud midagi saama, kuna seal kahekordses kivimajas olla vanatüdrukuid vürstipreilid, kes ei osanudki mitte midagi pidada — ei siga, lammast ega lehma; mitte midagi kasvatada — ei kartulit, kapsast ega kurki, kuigi on suur aed käes.

Noor naine seisatas õuetrepil ja hingas sügavalt sisse värsket õist õhku. Õhk lõhnas rõskelt ja tuttavalt — rohust, puudest ja põõsastest. Kaugel teispool aedu, majade mustade sakiliste harjade kohal helendas taevas — külmalt ja võõralt. Naine astus trepist alla ja kõndis läbi aia, kahe suure kase juurde. Kaskede tüved otsekui helendasid läbi hämaruse. Ta pani käe krobelinele tüvele ja toetas lõpuks ka otsmiku vastu pehmet siledat koort.

Ah, vähemalt nemad, need kõivud, on siin võõras linnas nii igituttavad, otsekui lapsepõlvesõbrad. Kus ta ka polnud elanud — mõisarahva kahekordses kivimajas, Nigula veskitare juures, kõigis nendes taludes, kus ta karjalaps ja teenijatüdruk oli, — ikka olid kõivupuud talle sõpradeks. Ta oli hakanud neid armastama, nende valgete tüvede, nende vaigulõhnaliste lehtede pärast, tuule kahina pärast okstes, võib-olla ka sellepärast, et nad mõjusid nii rahustavalt, julgustavalt; võib-olla veel sellepärast, et sügisel pidasid nad oma värvirüüsi lehtedega imetabast pidu, aina vaatad ja ei saa silmi küljest; aga talvel juba küünlakuus olid esimesed ennustama kevade tulekut, nende õrnad nõtked oksad kiskusid aina õhetavamaks, hakkasid roosatama, ja siis oli lumel varsti minek.

Nii, ja nüüd, kus ta jõudis ükskord siia oma unistuste Mekasse, olid nad juba ees, üle võõra aia kummargil otsekui tere ütlemas. Pole midagi parata — see Meka polnud kaugeltki niisugune, nagu ta oli kujutlenud; oli kuidagi räpasem, kohati lausa mahajäetud, paekiviselt morn ja tolmust hall. Nojah, ja kui nüüd poleks siin olnud neid kahte kaske, siis oleks ta vist küll Härmanile öelnud: läame kas edesi või tagasi, aga läame siist ära. Jäta kõik pooliku asja sinnapaika, paneme kuurma jälle päale ja nakame astma. Kuhu? Ei tea isegi...

Ta kuulatas, kas ka siin, linnas, sahiseb kaselatvades tasa öötuul, nii nagu maal.

Ja siis ta kuuliski seda — kaugelt, tasast, ühtlast kohinat, see ei olnud tuul, sest tuul tuleb hooti, see aga kostis nii üht-

laselt, nii ühe noodi peal, nagu mängiks mingi salapärase orel, kõik registrid lahti.

Ta raputas pead: võib-olla ajavad kõrvad pilli.

Hetkeks see ümin nagu tõepoolest katkes, aga siis oli ta jälle kohal.

Tal hakkas hirm ja ta kiirustas tagasi. Kui ta tuppa astus, küsis Härman:

«Kus sa öö-ajal hulkusid?»

Maal oleks ta kohe vastanud nii, nagu asi oli: kusel käesi. Aga et siin oli linn, salapäraselt undav nagu pillikeel, sellepärast kostis ta vähe umbselt, kampsuni alt, mida ta parajasti maha ajas: «Pissul käesi.»

Ja kui ta juba uuesti voodis oli, mehe selja taga, ütles ta: «Ei tiiä, mestu sääli niiväega undap... Justkui oreli mängitas üle keele pääl. Kogu aja.»

«Ah see,» pomises mees pooleldi läbi une. «See on kosk, mis muud.»

«Ah siis kosk...» ütles Helene. Ta jäi imestunult mõttesse, et kuidas saab kosk, mis pole muud midagi kui palju langevat vett, niisugust salapäraselt häält teha, mis pealegi kostab kogunde mitme versta taha ära.

Ta kuulatas, kas see hääli ka tuppa kostab, ajuti tundus talle, et ta kuuleb kose kohinat, siis ta jälle ei kuulnud seda, lõpuks aga hakkas mees ta kõrval vaikselt norisema, ja selle muusika saatel ta jäigi magama.

I

Hildegard Loheimi eksirännakud

1.

Kui Hildegard Loheim Unter den Lindenil vaksalihoonesse astus, siis polnud ta veel kaugeltki kindel, et on pääsenud. Harjumusekohaselt tiirutas ta ringi, ühtlasi jälgides, kas tal pole saba taga. Midagi kahtlast talle igatahes silma ei hakanud, peaaegu rahunenult läks ta vagunisse, otsis vaikselt nurkakesi ja teeskles magamist.

Tal oli küll pass nagu igal korralikul kodanikul, aga erinevalt igast korralikust kodanikust oli see valepass. Sellega võis julge olla vaid siis, kui keegi seda näha ei tahtnud. Aga ei saa ju ometi üle piiri sõita, ametnikule passi ette näitamata.

Mis teha: teist teed tal igatahes ei olnud.

Kui ta kuulda sai, et isa on arreteeritud, siis ta teadis, et nüüd on tal minek — ilma pikemalt aru pidamata ja mõlemata. Talle meenus nende viimane jutuajamine Treptowi pargis. Oli argipäev, jalutajaid oli vähe, enamasti teenijatüdrukud lapsevankritega, vanahärrad jalutuskeppidega, jooksvad lapsed, ei midagi kahtlast. Et kõik oli nii ilus ja rahulik ja ta oli peaaegu õnnelik, siis tuli isa jutt talle üpris ootamatult.

Nad kõndisid õitsvate kastanite all, kastanid poetasid juba õielehti, need langesid kanalisse ja ujusid seal nagu lumehelbed. Aga muru oli erkroheline, valgus ja vari mängisid nende nägudel, kõnniteel, puude lehestikus, ja vist küll esimest korda tundis Hildegard, kui armas on kodulinna olla. Isal oli õigus, kui ta ei tahtnud kodumaalt lahkuda, vahetas ainult linna, passi, likvideeris oma äriettevõtte ja elas poolillegaalset rantjee-elu.

Hildegard oli niisiis õnnelik, ja seda ootamatult tuli talle isa jutt.

«Mu kallis laps,» ütles isa, vaadates Hildegardist mööda, võib-olla kastaneid, võib-olla kanalit, aga võib-olla üldse mitte midagi. «Sa tead, et ma pole ebausklik, aga ometi on mul siisugune aimdus, et minust pole vist enam kaua vabaduses olijat.»

«Ära räägi rumalust!» ütles Hildegard. «Mis siis on juhtunud?»

«Ma kardan, et asi puutub sinusse,» vastas isa. «Pealegi nägin ma ühte Kölni tuttavat, ta tundis mu muidugi ära, ja see mees pole selline, kes hoiaks keelt hammaste taga.»

«Aga ta ei tea ju sinu uut nime,» ütles Hildegard.

«Kallis laps,» hakkas isa naerma. «Kui ta annab isikukirjelduse ja koha, kus ta mind nägi, siis sellest piisab. Nendele koertele igatahes küll.»

Hildegard vaatas isale otsa. Ta oli isa ikka pidanud kui mitte hulljulgeks, siis igatahes mitte araks.

«Mida sa siis veel ootad?» küsis ta.

«Ootan arreteerimist,» vastas isa.

«Sulle paistab see justkui isegi meeltemööda olevat. Tahad märtrit mängida.»

Isa raputas pead. «Ei taha, mu laps. Ma olen tüdinud, see on kõik. Kui täpsemalt öelda, siis ma olen elust tüdinud.»

«Sa võiksid siis ära minna,» ütles Hildegard. «Praegu veel saab.»

Isa vaatas tütrele arupidavalt otsa. «Seda ma tulingi sulle ütlema. Ainult et äramineja ei ole mitte mina, vaid sina.»

Hildegard raputas pead. «Sa tead, et ma ei saa.»

«Sa pead saama.» Isa hääles oli sundi ja vannutamist. «Kui sa mõtled, et suudad siin veel midagi ära teha, siis sa eksid väga. Teil ei ole enam organisatsiooni, teil ei ole isegi enam sõpru, küll aga on igal sammul nuhid, reeturid, argpüksid, oma naha hoidjad ja teiste nahaga kauplejad.» Ta ohkas ja lisas: «Kuhu küll on jäänud see Saksamaa, mida mina tundsin ja mille üle ma uhke olin.»

Nad vaikisid, kumbki oma mõtete kammitsas.

«Miks sa siiski tahad, et ma ära läheksin?» küsis Hildegard.

«Ma kardan. Ma kardan, et kui mind kinni võetakse, siis ei pea ma vastu.»

Nad vaikisid jälle, kõndides õisi puistavate kastanite all.

«Ja kuhu ma siis sinu arvates peaksin minema?» küsis Hildegard.

«Ka sellele ma olen mõelnud. Ilma viisata pääsed sa kas

Sveitsi või Baltikumi. Baltimaadel on elu suhteliselt odavam ja ka tööd peaks seal leiduma.»

«Sa näid olevat sealsetest oludest hästi informeeritud,» ütles tütar isale.

«Mitte ainult informeeritud, vaid mul on seal ka tuttavaid, ja niisiis saan ma sulle vähemalt ühe aadressi anda, ma arvan, et ma selles mehes ei eksi.»

See oligi põhiliselt kõik, mida isa ja tütar Treptowi pargis, langevate kastaniõite all rääkisid.

Varsti selgus, et isal oli õigus karta, et ta kadus nagu paljud tollal — ülekuulamiseta, kohtuta, kaitsjata. Aitas sellest, et ta oli mitteaarria päritolu ja et tema tütar oli illegaalselt tegutsev kommunist.

Ja nii sõitis sakslanna Hildegard Loheim Eestisse.

2.

Tal läks tõepoolest korda jõuda üle piiri, ja esialgu tundis ta kergendust, aga võõra rahva hulgas liikudes ja võõrast keelt kuulates, millest ta aru ei saanud, kadus see kergendus ja asemele tuli mure, mis edasi saab. Aadress tal oli, aga kas adressaati enam siinmail on, seda ta ei teadnud. Samuti nagu sedagi, kas härra Oberschneider saab või tahab teda abistada.

Härra Oberschneider oli tõepoolest olemas, pidas Tartu ülikooli juures loenguid. Ja ta ei mäletanud mitte ainult Hildegardi isa, vaid ka teda ennast.

«Keda ma näen,» võttis ta Hildegardil kätest kinni ja suudles neid. «Ma ei oodanud teid siin näha, aga ma olen rõõmus. Nii pole siis Saksamaal mitte veel kõik korralikud inimesed maha tapetud.»

«Jah, aga korralikud inimesed, kui te peate korralikeks kommuniste või sotsialiste, peavad sealt põgenema.»

Härra Oberschneider muigas.

«Ma ei arvanudki, et te siia huvireisile tulite,» ütles ta.

Nüüd leidis Hildegard paraaja aja olevat ära rääkida, miks ta siin on.

Tema isa sõber muutus tõsiseks. «Niipalju kui ma aru saan, ei ole teil elamisluba. Ilma selleta on siin aga võimatu tööd leida. Iseasi, kui teil oleks vähemalt ajutine elamisluba. Seda saab lõppude lõpuks ikka ja jälle pikendada. Ja oma poliitilised vaated peate hoidma enda teada.»

«Mis ma siis nüüd peale hakkan?»

«Mnjaa, peame midagi välja mõtlema. Tagasimine ei tule enam kõne alla. Teid võetakse juba piiril kinni.» Hildegard ohkas.

«Aga on siiski üks võimalus,» ütles härra Oberschneider. «Nagu ma mäletan, õppisite te omal ajal proua Radeki juures tantsu. Ka sellega võib leiba teenida. Ma ei arvagi, et te teete furoori ja saate kuulsaks. Aga leidub ka tagasihoidlikke kohakesi.»

«Jah, aga mul pole ju elamisluba, kuidas ma siis tööle saan hakata?»

«Ma arvan, et teil on ka küllaldaselt määralt näitlejaannet. Miks siis mitte seda kasutada.»

Hildegard ei saanud aru, ta mõtles, et teda tahetakse teatrisse tööle panna, — no see oleks küll üle tema võimete.

«Vaadake, minu teada suvitab kohas, mida praegu kutsutakse Narva-Jõesuu ja mida vanasti hüüti Hungerburg, sinse vabariigi peaminister. Kuuldavasti on ta üpris lahke ajutisi elamislubasid jagama, ja tutvusetegemine ei ole ju suvituskohas kuigi keeruline.»

Hildegard muigas: see veel puudus, et ta peaks härrade ministritega tutvust sobitama. Aga mida teha — häda ajab härja kaevu. Ja teist teed tal paraku tööpoolest ei paistnud olevat.

Niisiis varustas härra Oberschneider teda peaministri isikirjeldusega, ja ülejäänuga pidi Hildegard ise hakkama saama.

Muidugi rääkisid nad veel ühistest tuttavatest, ja see oli kurb jutt: kes oli arreteeritud, kes põgenenud, kes sooritanud enesetapu.

«Hitler tahab sõda,» ütles härra Oberschneider. «Aga see läheb talle kalliks maksma. Lõppkokkuvõttes läheb see talle kalliks maksma. Ja kui palju ohvreid see nõuab, sellele on võimatu mõelda. Varem oleks võinud veel sõda vältida, aga nüüd on juba hilja.»

Kuna Hildegard uskus sedasama, siis polnud tal põhjust vastu vaielda.

3.

Ka teadlased võivad eksida. Vähemalt eksis härra Oberschneider, kui ta arvas, et peaminister suvitab Jõesuus. Teda seal ei olnud ja nii sattus Hildegard Loheim üpris raskesse olukorda. Rahad olid tal lõpukorral, tööd ei olnud ja ta elas illegaalselt. Kuhu minna, mida ette võtta, seda ta ei teadnud.

Ja siiski peab vähemalt mõnikord paika kena vanasõna: kus häda kõige suurem, seal abi kõige lähem. Kuurhausis tutvus ta juhuslikult mehega, kes viis ta kõigepealt tantsima, siis said nad usalduslikule jutule, ja lõpptulemusena viis see härra teda Narva, kellegi proua Jaanisti restoran-kabareesse. Härra rekomandeeris Hildegardi kõige paremast küljest, nagu oleks ta teda lapsepõlvest peale tundnud. Muidugi pidi ta veel ka oma oskusi demonstreerima, ja nendega jäädi rahule. Proua oli koguni nii lahke, et soovitas talle ka korteri, ja nii sai Hildegard Loheim oma elu ajutiselt kuidagi rööbastesse.

Aga ainult kuidagi ja ainult ajutiselt.

Niipalju kui ta gestaapo meetodeid tundis, teadis ta, et teda ei jäeta ka siin rahule. Nad saavad nagunii teada, kuhu ta põgenes, ja hakkavad teda välja nõudma. Ja härra Oberschneider oli mõista andnud, et see väikeriik on Saksa mõju sfääris. Esialgu võib siin veel elada, aga kui kaua, seda ei tea ei jumal ega kurat. Jah, kui juba ristlejad ja kindralstaa-biohvitserid nii tihti väikeriike külastama hakkavad, siis on meiesugusel aeg jalad selga võtta.

«Kuhu minna?» küsis Hildegard.

«Teie oma veenete poolest võiksite hoida itta, seda enam, et see pole kaugel.»

Hildegard raputas pead. «Ma ei ole nii tuntud, et mind ei võiks salakuulajaks pidada. Ja kui nii, siis satun ma küll vihma käest räästa alla.»

«Te ei ole mitte ainult veetlev, vaid ka tark naine,» see ei olnud mõeldud komplimendina ja nii seda Hildegard ka ei võtnud.

«Nojah, kui meil siin jalgealune tuliseks läheb, eks siis tule hoida lääne poole. Ma pean silmas Rootsimaad, aga sinna on üpris raske pääseda.»

«Miks?» küsis Hildegard. «Minu teada on seal ju sotsialistid valitsuses.»

«On,» nõustus härra Oberschneider. «Ja kaitsevad oma tööturgu. Ja ei taha kommunistidega tegemist teha.»

4.

Restoran on ikka kõrts, kandku ta siis missugust nime tahes. Proua Jaanisti kõrts kandis päeval restorani, õhtul aga kabaree nime. Päeval söödi ja joodi, õhtul söödi ka, aga joodi rohkem ja kuulati ka muusikat, laule ja vaadati tantse.

Tantsud ei olnud jumal teab mis kõrge kunst, aga kes sellest ikka nii väga hoolis. Tavalised karaktertantsud, uus tantsija sai nendega korralikult hakkama.

Ta oleks pidanud sellega leppima, mis on. Aga siis poleks see olnud tema, Hildegard Loheim. Siis poleks see olnud tema, kes kasvas üles Berliini agulis, kus naised demonstreerisid oma meelsust isegi veel pärast natside võimuletulekut. Ja kui nad ei saanud enam töölispühade ajal rongkäigus käia, siis riputasid nad akendele punased tekid ja punaste püüridega padjad. Natsid olid võimetud, kui peksmist, arreteerimist ja piinamist võimetuse tundemärgiks pidada.

Aga see oli hiljem. Esimest korda kohtus ta natsidega siis, kui ta oli alles kahekümnene. Teda ei arreteeritud, natsid polnud veel võimul, aga tegutsesid nagu terroristid. Ta lihtsalt võeti kinni ja viidi kuhugi — see võis olla loss või suur mõis, tänaseni ei tea ta selle koha nime. Need olid pruunsärlased, Röhmi mehed. Ei, neid ei pekstud. Aga iga päev viidi nad õuele, käsutati pikali ja sunniti rohtu sööma. Noored mehed vaatasid seda pealt, ja nagu oleks sellest mõnitamisest veel vähe, sõimasid punasteks sigadeks. Nädala pärast arvasid, et nüüd nad on pehmeks tehtud.

Mõni vandus alla ja loobus poliitikast. Hildegard hakkas sestpeale veel teadlikumalt töolisliikumisest osa võtma.

Niisugune oli tantsija, kelle proua Jaanist oli oma restorani palganud.

II

Ühe ärinaise hommik

1.

Oli varane hommikutund. Naine istus kahvaturroosa rinnahoidja ja sama värvi püksikeste väel pehmel taburetil trümoopeegli ees. Õhk toas oli ööst raske. Aken oli lahti, kuid kitsukesest õuešahtist nõrgus sisse ainult prügikastide läpätust. Tuult ei olnud. Jälle kuiv-lämmatav juulipäev, jälle metsapõlemise ving piiritagustest Venemaa laantest. See kolmekümne kaheksanda aasta suvi jäi paljudele meelde põuaga ja kõrbelõhnadega ja tulekahjudega linnas endas.

Naisel valutas pea, ta hõõrus oimukohti ja vaatas tüdinult peeglisse. Peegli kolm kõrget, läikivas metallraamis riskülikut kujutasid kolme eri nurga all esiplaanil naise nägu, tagaplaanil tuba — halli ümmargust plekkahju, pesukaussi kolmejalgsel raudtraadist alusel, igasugu nipsasju täiskuhjatud kummutit, kušetti ja riidekappi. Naise pilk libises sellest kõigest hajameelselt üle ja süvenes vaatama oma nägu.

Igal hommikul tegi ta ülevaatus, ja ühelgi hommikul ei jäänud ta endaga rahule. Ta teadis, et nüüd juba peab kaasa aitama, kui tahad meeste heakskiitvaid pilke püüda. (Ennastunustavat vaimustust ei näe sa nagunii enam!) Selleks oli peeglilaua täielik sõjavarustus — kreemikarbid, huulepuna, kulmuvärv, ruuž, massaažiriistad, salvipurgid, pudelid... Ta teadis, et kui ta lõpuks välja läheb, näib ta eemalt samasugune reipailmeline kena keskeas daam nagu alati. Aga oh — selles see asi oligi, et ainult eemalt... Neid peeni kanavarbaid silmanurkades ei võta ära ükski vägi; kortse otsaes ei varja asjatundliku pilgu eest mitte miski salv ega ruuž. Kahvatut kollakat jumet võib varjata, kulmukarvad võib seada sama nooljateks ja tumedateks nagu

kahekümne aasta eest, silmad võib panna särama... aga see pole enam see, pole see...

Naine ohkas ja hakkas laugusid masseerima.

Riidekapi ukse varjust ilmus peegli vaatevälja mehe selg. Mees sobitas pükstele trakse peale. Käed kohmakalt selja taga, püüdis ta lükata nööpe läbi traksiaasade, selg küürus ja pea kummargil. Kiilaspeast oli igaks juhuks ka veel habemenoaga üle käidud, roosa nahk läikis. Ta on juba praegu hiline, mõtles naine põlglikult huuli kõverdades. Ta on higist märg ja haiseb õhtul nagu... nagu voorimees.

«Tule siia, ma aitan,» ütles ta mehele käskivalt. Mees pöördus ringi, astus naise juurde, hetkeks vilksatas ta nägu peeglis — siniste silmade, heledate kulmude ja lapselikult pruntis suuga nagu, siis pööras ta taas ringi. Ta jäi seisma, selg naise poole, käed kohmetult rippu. Naine võttis traksid ja surus nööbid kergelt ning kiiresti aasadest läbi.

Jumal, millised käed! mõtles ta mehe kätt vaadates. Mehel olid suured kämblad, käesalg kaetud harvade blondide karvadega, sõrmed mittemidagitegemisest paksud ja otsekui punsunud. (Pole ime, et ta ei saa nende sõrmedega isegi trakse kinnitada.) Üle naise näo libises vari, ent kadus sedamaid, kui traksid olid kinni. «Sa mine täna koju sauna,» ütles ta mehele. «Maria lõpetab pärastlõunaks pesupesemise, saun on soe.»

«Jah, küllap ma lähen, kui puuvaguni maha oleme laadinud,» vastas mees — liiga kiiresti ja liiga rutakalt nõus olles.

Õo lummus oli murdunud naise esimeste sõnadega. Hommik tõstis kõik ringi. Inimesed asetustid päevastesse rollidesse. Helene Jaanistist sai restoraniomanik, perenaine, käskija, Augustinist aga manuline, alluv, käsutäitja. Öösel jagasid nad aset, aga päeval võimu ei jaganud. Voodi ei tähendanud midagi, varandus aga tähendas kõike.

«Ma panen riidesse ja lähen asju ajama,» ütles Helene Jaanist, masseerides samal ajal nagu ja püüdes silmanurkadest peent kortsukirja siluda. «Kui sa alla lähed, siis kõlista vaksalisse, võib-olla on puuvagun juba päral.» — «Jah, ma kõlistan kohe,» vastas mees, ikka kuidagi ülemäära kiiresti. «Kui vagun on jaama jõudnud, kutsu lamavoivoorimehed välja ja hakake vedama.» — «Jah, me hakkame vedama,» kinnitas Augustin.

Alt õuest kostis kühvli kolinat ja luua kraapimist. «Pane aken kinni, tolmu ajab sisse,» ütles Helene. Augustin kiirustas akna juurde ja sulges selle. «Jaanile ütlen ma ise mööda-minnes, et ta appi tuleks.» Ja lisas, mitte käsutades, vaid kuuldavalt mõeldes: «Ka Joosep võiks üheks päevaks turule

minemata jätta. Elavad minu majas, üüri ma neilt ei võta, aidaku siis ometigi!» — «Eks sa ütle talle,» sõnas Augustin.

Proua Helene püüdis peeglist tabada mehe näoilmet: kas talle tundus või oli Augustini hää tõesti pilkav olnud. Mehe nägu oli rahulik, see ei väljendanud mingeid emotsioone. Suu paakil, nööpis ta särki kinni. Ta ei võinud ometi teada, et Joosepiga, oma õemehega rääkimine valmistas Helene Jaanistile mõningaid raskusi. Joosep oli vaene, Helene rikas, ent Joosep ei arvestanud seda. Ta võis salvava järskusega habematusi näkku öelda, hoolimata sellest, et proua Jaanist võis teda iga hetk majast välja tõsta. (Kui ma seda siiani pole teinud, siis muidugi ainult õe pärast!)

«Hea küll, Joosepiga räägin ma ka ise,» ütles Helene ja märkas kergendusilmet Augustini näol.

«Anna mulle käekotist peavalupulbrit,» ütles ta mehele. Oimukohtade masseerimine oli küll valu justkui nõrgemaks võtnud, kuid see ei olnud kaugeltki veel kadunud. Viimasel ajal oli ta vähe maganud, palju suitsuses ruumis viibinud, talle oleks puhkust vaja. Aga mis puhkust sa saad siin pidada, kui isegi pooleks tunniks ei või äri üksipäini jätta, kohe on skandaal lahti. Igal õhtul, õigemini öösel, tuleb kassa üle võtta, raha lugeda, arveid kontrollida. Augustin?! Ta on kõigi meeste suhtes umbusklik, Augustini suhtes aga eriti. Isegi siis, kui Augustin oleks tema ametlik, kirikus paaripandud abikaasa (ja mitte tühipaljas manuline, nagu neid vanasti tema kodukülas kutsuti) — isegi siis ei usaldaks ta teda karvavõrragi rohkem.

Helene jälgis mehe toiminguid arvustavalt külma pilguga. Augustin astus kuulekalt kummuti juurde, võttis sealt päriltega tikitud nessessääri, lükkas seejuures ümber kaks valget õnnelevanti, avas nessessääri ja koukis sealt välja püramidoonipaki. Ta keeras pulbri lahti, nii kohmakalt, et valget tolmu pudenes õhku ja langes pükstele. Siis jättis ta pulbri lahtiselt õnnelevantide vahele, astus kraani juurde, laskis vett klaasi, keeras kraani, see ei jäänud päris kinni, plekist valamusse langes tilkhaaval vett, valjusti ja ärritavalt. Kõik, mis Augustin täna hommikul tegi, ärritas Helenet. Augustin ulatas talle pulbri, Helene võttis selle kätte, kummutas suule, neelas rutakalt vett peale ja ulatas klaasi mehele tagasi. Mees pani selle kummutile, kloppis vargsi pulbritolmu püksisäärelt ja avas kapi, et sealt pintsak välja võtta.

Sooh, nüüd on tal niisugune nälg, et jookseks või ummisjalu kööki, mõtles naine ja kõverdus taas põlglikult huuli. «Võta mu pitspluus, seelik ja jakk ka välja,» ütles ta mehele.

Augustin tõstis riided kušetile. «Täna tuleb jälle palav päev,» ütles ta naisele. «Pane lips ka ette,» ütles naine.

Vana Jaanist, tema esimene mees, oli istunud oma letita-gusel troonil nii suvel kui talvel särgiväel, lips lodevalt alla kistud, ja Helene ei suutnud selle põikpäise Jaanistiga midagi teha. Aga see siin peab riietuma nii, nagu tema käsib.

Proua Jaanist ajas tujutult pitspluusi selga, ta oli hooli-mata kõigest juurde võtnud ja pluus kiskus nõõpide kohalt. Peavalu hakkas küll järele andma, aga tuju paremaks ei läi-nud. Talle ei olnud eileõhtuses skandaalis ikka veel kõik selge, ta oli küll mitmeid pealtnägijaid küsitlenud, nii et ta teadis, mis juhtus, kuid sellest oli talle vähe.

«Ma ei saa ikka aru, mispärast sa selle hullu minema lasid,» alustas ta ilma sissejuhatusest.

«Missuguse hullu?» küsis Augustin, nagu ei taipaks, mida naine mõtleb.

See ärritas Helene Jaanistit, ta hakkas ennast üles kru-vima. «Ära tee nagu, nagu sa midagi ei teaks!» ütles ta tera-valt. «Tarvitseb mul korraks ära minna, ja juba on skandaal lahti. Tuleb välja, et ma ei saa isegi pooleks tunniks äri üksi jätta...» Ta häälede kerkisid hüsteerilised noodid.

«See ei olnud kellegi hull,» ütles Augustin.

«Ei olnud hull!» hüüatas Helene. «Siis pidi ta olema maani lakku täis!» muutus ta robustseks nagu ikka ärrituses, ta muutus siis niisama robustseks, nagu oli olnud vana Jaanist. «Ja miks sa ta siis sisse lasid?! Või kus su silmad olid, et sa ei näinud, et ta täis on!?» Ta vakatas ja püüdis ennast taas tasakaalu suruda. «See siga võtab puhveti pealt laualipu ja torkab tantsijale jalgade vahele...» — «Ette,» täpsustas Augustin. «Ette või vahele, mul ükskõik. Naine oleks võinud komistada ja kukkuda ja jalaluu murda. Mina oleksin pidanud ta arstimiskulud kinni maksma. Ega ma miljonär ei ole! Ja siis puutub naine jalaga vastu lippu, see lendab üle laudade ja maandub korralike kundede rosoljekaussis. Ja see hull pistab karjuma, et siin solvatakse vabariigi lipu au! Kor-raliku äri au solvas ta! Hea vähemalt, et oli neid, kes sellest aru said ja tal kere kuumaks tahtsid kütta, kuigi see oleks skandaali veel suuremaks teinud.»

«Need olid Kreenholmi mehed,» ütles Augustin. «Olgu nad kalevivabriku või Jaanilinna mehed,» löikas Helene jutu jär-sult katki. «Minu äris võivad kõik käia, pidagu ennast ainult korralikult üleval, ärgu tehku skandaali ja maksku arve ära. Ja milleks siis sina seal oled?» ütles ta ja Augustin mõistis, et välgud hakkavad sähvima nagu ikka just tema palja

pealae kohal. «Sa oleksid pidanud seda hullu niikaua kinni hoidma, kui politsei tuleb. Aga sina lasid tal minema joosta; mine tea, võib-olla ulatasid talle veel kaabu ja mantli ka kätte ja kummardasid maani.»

«Tal ei olnud mantlit,» ütles Augustin.

«Ah nii, sa siis nägid, kui ta lahkus? Ja ei pidanud kinni!»

«Seda ma poleks mingil juhul teinud!»

Helene Jaanist vaatas mehe poole ja tema silmad läksid imestusest suureks: Augustin seisis keset tuba, nagu punane, käed rusikas, ja hetkeks tundus proua Jaanistile, et see mees võib praegu siinsamas talle kallale karata. «Mis sul on?» küsis ta. Augustin ei vastanud, astus kraani juurde, kum-mardus ja laskis endale vett suhu. Ta jõi lurinal, ajas end sirgu, pöördus ringi, tema triiksärgi rinnaesine oli märg ja ta tõmbas särgivarrukaga üle näo. «Sa tegid särgi märjaks,» ütles Helene Jaanist ennast rahulikuks sundides. Augustin maigutas suud. «Kui sul halb on, võta püramidooni,» ütles Helene.

«Sa helista Koopale ja küsi temalt, mis siin eile sündis,» ütles Augustin vaikselt.

«Mis härra Koobas siia puutub?» küsis Helene.

«Kui ta saadab oma nuhid siia skandaali tegema, küllap ta siis ka teab, misjaoks seda vaja on,» vastas Augustin ja läks kapi juurde, et võtta uus päevasärk.

«Kust sa tead, et see oli nuhk?» küsis Helene. Augustin ei vastanud. «Mis võiks olla politseil tegu meie tantsijaga?» ütles ta.

«Kust mina tean,» vastas Augustin. «Ise sa rääkisid, et ta on pool Euroopat läbi sõitnud. Kust mina tean, millega ta seal hakkama on saanud.»

«Ta ütles mulle, et tahab Jõesuus suvitada ja on sellepä-rast nõus paar nädalat esinema,» ütles naine. Tema hääle ilmusid kaeblikud noodid. «Ta tantsis ometi nii hästi.»

Kahtlustavalt vaatas ta Augustini. Kas sa mind ei peta? mõtles ta. Kas sa järsku ise ei korraldanud seda asja, vana hoorajääger, kui olid talle ligi tikkunud ja vastu nina saanud, ma tunnen sind küll...

«Tantsis terve Euroopa läbi ja puged järsku siia kõige kolkamasse kolkasse,» ütles Augustin. «Ta võib olla ka spioon või kes... Mata Hari tantsis ka, niikaua kui ta üles poodi.»

«Kes see Mata Hari oli?» küsis proua Jaanist. «Ja kust sina teda tunnud?»

«Lugesin «Vallatust Magasinist,» vastas Augustin.

«Ma ei teadnud, et sa ka midagi loed,» ütles naine.

«Mõnikord ikka jääb kübe aega,» vastas Augustin.

Naine ebales ega osanud midagi vastata. «Ma pean selle üle järele mõtlema,» ütles ta käekotti võttes. «Lõppude lõpuks tunnen ma härra Koobast nii hästi, et ta oleks võinud tulla ja ise minuga kõnelda.» See, et ta tundis härra Koobast, rahustas teda, kuigi ainult pooliti. «Ma pean järele mõtlema,» kordas ta uksele. «Aga sina aja see puude asi ära. Ja pea silma peal, et Feliks jälle hommikul ei hakka pead parandama, ta oli eile võtnud. Ja vaata, et kõik oleksid õigel ajal tööl. Sanni kipub viimasel ajal hiljaks jääma, on vist poistega amelema hakanud...» — «Küll ma vaatan,» kinnitas Augustin. Ja Helene teadis, et selle koha pealt võib Augustini usaldada, ta armastab peremeest mängida.

2.

Proua Helene astus hämarast kangialusest uulitsale ja pööras vasakule, hommikune päike paistis talle näkku ja pani silmi kissitama. Üle tänava õitsvad lõhmused levitasid magusat meelõhna, ta hingas sügavalt, täie rinnaga — ah, nii võib ju jälle elada.

Kojamees Jaan, põll ees, triibuline särk seljas ja nokaga müts kuklas, pühkis luuaga restoraniesist. Siin oli alati kõige rohkem prahti: pabereid, kokkukägaratutud arveid, suitsukonid, okselarakaid. Jaan oleks võinud restorani maa põhja vanduda. «Tere hommikust, provva!» ütles Jaan ja tegi kohmaka kummarduse. Ei, Jaan ei vandunud äri maa põhja: kuigi see tõi lisatööd, andis see Jaanile ka lisaissetulekut; Jaan käis proual abiks laadimistöödel, parandas mööblit, ja siis pudenes Jaani taskusse alati mõnikümmend senti. Ja peaasi: tema Maali oli proua juures kindlas ametis, köögis nõudepesijaks, ja kui ta koju tuli, oli tal kaasas kauss toidu-ülejääkidega.

«Tere ommukut, Jaan,» noogutas proua Helene ja jäi seisma. Kui tal just tuld takus polnud, jäi ta ikka Jaani juurde piskuks seisma. Jaan oli siin ainus, kellega ta rääkis oma emakeeles, puhtas Tartumaa keeles. Ja kuigi see keel tuletas talle meelde tema vaest lapsepõlve, mille meenutamisel tal käis judin üle selja, jäi tal päevast ikka midagi puudu, kui ta ei saanud hommikul Jaaniga paari sõna vahetada. Ja mis salaarmastus pidi see Jaanilgi olema, et ta polnud oma lapsepõlve mahedat keelemuusikat unustanud — ei kauges Peterburis, kus ta oli veetnud oma noorpõlve parimad aastad, ega siin selles keeltepaabelis.

«Ei tiiä, kas sul, Jaan, täämbä aiga ka omma?» päris proua Helene, ja see kõlas nii ehtsalt-koduselt, nagu polekski ta kaks aastat külakoolis õiget kirjakeelt õppinud ning kogu ülejäänud elu ennast õigesti-rääkijate seltskonnas täiendanud.

«Melle siss mette, provva!» naeratas Jaan; ta toetus luuavarrele ja silus habet, endal pilk lugupidavalt puhkamas proua Helene näol, nii et see pidi vägisi naeratama. «Pere-rahvas läits Jõesuhu baadetama, mul on nüüd suvi aiga harrastele kortliremonti tetä...»

«Ah juba lätsive,» ütles Helene. «Noh, sis võit jo küll meile appi tulla. Puuvoor pidi täämbä vai ommen peräle jõudme. Avitat jaaman puu maha laati ja õvve pääle üles laduda.»

«Seda saap, provva,» kinnitas Jaan.

Helene Jaanist noogutas ja jätkas teed.

Ta jõudis Hermannit tänava nurgale; pärnade magus lõhn jäi selja taha, kõrvu tungisid äripäevase linna hääled: jõe äärest Schneideri lauavabriku pika peenikese korstna hele huige, kusagilt kaugemalt Pimeia poolt auriku järsk kolmekordne tõrtsatus: «Juku» alustas reisi Tallinna poole; veel kaugemalt, jaamast manöövriveduri huiked ja Peetri platsi poolt inimehulga madal mitmehäälne sumin.

Proua Helene pööraski Peetri platsi poole. Ta pidi turult läbi minema, sest muidu poleks päeva algus täielik olnud. Ja nagu oleks hommiku rütmikas liikumine temasse voolanud, muutus ta samm reipamaks ja asjalikumaks. Ta heitis peast häirivad mõtted, sirgus, tema näkku ilmus uudishimulikku erksust, ja kui ta Hermannist üles jõudis, avanes ta pilgule kolmnurkse turuplatsi värvid ja hääleterikas elu.

Kõige ees olid kalakaupmeeste letid; ta kõndis nende vahelt läbi, kuuldes vasakult ja paremalt hõikeid: kalale, kalale, prouad! Kuulis ostjate ja müüjate tingimist, tundis ninas värske suitsukala lõhna, nägi räimede ja kohade hõbedast ja kuldpruuni; aga ta ei peatunud ei siin, ei liha- ega vorstilettide juures ega ka pudukaupmeeste varikatuste all. Ta tüüris veetornipoolsesse turuotsa, kus olid vanakraamikaupmeeste kärud kujuteldamatu kolaga, alates võtmetest ning lukkudest ja lõpetades vankrirataste, hõbenuppudega voodite, vanade tugitoolide ja raamatutega, millega tal — nagu kõige muugagi — polnud mingit pistmist. Ent seal oli tema õemees Joosep, kes istus oma käru taga tühjal kastil, seljas luitunud-sinised tunked, nagu karva kasvanud ja sini-sed silmad oma turris pilguga teda juba eemalt jälgimas.

«Tere, Joosep,» ütles proua Helene üle kraamikäru, millest tõusis ninna rooste- ja tärpentinilõhna segu. «Kui sa saaksid

pärast lõunat aega, ehk tuleksid appi puid laadima.» Prouale tundus, et ta räägib paluvalt («saaks» ja «tuleks»), ent ta teadis, et teisiti ta rääkida ei saa, sest siis vaataks Joosep oma ergavsiniste silmadega talle otsa ja ütleks midagi niisugust, mis nende vahekorra hoopis sassi ajab.

«Eks võib ju kah,» vastas Joosep üsna ükskõikselt.

«Kas Maria jäi koju?» päris Helene. Joosep noogutas, ja sellega nende jutt lõppeski.

Proua Helene kõndis edasi, mööda talumeeste hobustest-vankritest, kus müüdi värsket külavõid, kohu- ja pärispiima, kurke, mantli ja kartuleid, siin lõhnas värsked hobusesõnniku mulluste heinte ja lambanahkade järele, jõudis Abramovi sauna juurde, kust algas Tallinna maantee, keeras varsti kitsasse põiktänavasse, ja sealt paistiski ta maja, tema tõeline kodu.

Ja niipea, kui ta jalg astus krobelistele paeplaatidele, kui ta nägi üle kreemiks värvitud plankaia rohelist pügamata läätspuuhekki ja oma maja sõbralikke aknaid, mida võoraste pilkude eest kaitsesid diskreetselt pitskardinad, — niipea tundis ta, kuidas kaob see närviline erutus, mis hommikul ülal restoranipealses toakeses oli tekkinud.

Siin unustas ta äri, unustas töö, tema mõtetest, tema meeltest ja isegi kehast kadus raskus, hetkeks tundis ta end vabana, ja otsekui tahtes seda õndsast puhkuse hetke pikendada, avas ta järsult välisukse, sammus rutakalt läbi hämara koridori ja jõudis õuetrepile.

Ta peatus trepil ja pilutas silmi: päike paistis talle läbi õunapuuvõrade näkku, tema silmades peegeldus päikesekuld ja aiarohelus. Päev polnud veel jõudnud õhku kuivatada, lõhnas põõsaste, puude, lillede ja röske mulla järele. Ta astus trepilt alla õuemurule, mis nõtkus pehmelt ta jalgade all nagu metsasammal. Parevalt, maja nurga juurest, avatud pesuköögi uksest tuli auru. Ta tahtis Mariaga rääkida, aga seda võis ka hiljem teha. Ta sammus oma korteri akende alt läbi, aknad olid lahti ja välja kostsid hääled, köögist kerglast lõbusat vilistamist, toast, nagu oleks seal suur vana rukkirääk aina ühtlaselt edasi-tagasi saaginud... Ja ka need hääled olid head — seal istus ema Leena oma kudumismasina taga, suu jonnakalt pruntis, prillid ninal, ja kudus, kudus, kudus, kuigi poleks tarvitsenud seda teha. Ta ei oska ju ilma tööta olla...

Peenrad on umbrohist puhtad, puud ja põõsad on lopsakalt rohelised, lilled õitsevad, mesilased lendavad tarusse ja tarust välja... Ja nii on ka inimese elu aina üks lendamine tarru

ja tarust välja, sest muidu ei saa, ja kui lõpuks saaks, siis enam ei oska. Kogu elu on üksainus kogumine ja korjamine, või nagu luuletaja ütleb: *Ta lendab lillest lillesse, ja lendab mesipuu poole...* Ta pistis käe aiavärava lippide vahelt sisse ja tõstis haagi üles, värav avanes kriuksudes. Hinged tahavad määrada, mõtles ta... *kui kõuepilv tõuseb ülesse...* — talle olid need värvid meelde jäänud sellest ajast, kui Kalju neid kooli jaoks õppis. Tema enda kaks küla-kooliaastat olid kulunud lugemise ja piibliloo peale, ja veel olid nad õppinud laulma *Bože tsarja hrani...* See oli siis, kui tsaar veel elas ja Eestimaa oli Vene valitsuse või sakslaste all, tont sellest aru saab... Ainult et jumal ei kaitsnud tsaari ja ei kaitsnud ka paruneid...

Helene peatus valgeks lubjatud kividega ääristatud ümara lilleklumbi ees, klump kirendas võorasemade kollasest, violetsest ja sinisest ja siin lendasid ja sumisesid tõepoolest mesilased... Teab, mida luuletaja nende värssidega mõtles, aga need kõlbasid ka selle aia ja lillepeenra ja mesilastarude jaoks. Niisama nagu need teisedki... *Aed lehkab sõnniku ja õite lõhnast, muld must kui siid — siin hool ja õnnistus...*

Ainult see ainumas laul — *Jumal, keisrit kaitse sa!* — mida ta koolis oli õppinud, ei sobinud siia aeda ja tema ellu...

Ta pöördus võorasemadeklumbist ära ja kõndis aeglaselt, ringi vaadates mööda kruusatatud teed aia sügavusse. Temast paremale jäid lubjatud tüvedega õunapuud, parajas kasvueas, lopsakad võrad ahmimas päikest ja õhku ja vihma, kui seda tuli; vasakul kasvasid sõstrapõõsad, marjakobarad okstelt alla tilpnemas. Aia ääres olid vabarnad, ja kreegipuud ja ploomid, mis kasvasid otse madala kraavi pervel.

Lausa ime, et puud ja põõsad nii rikkalikku saaki kandsid, sest paari jala sügavusel tuli vastu kiviklibu ja algas paas.

Ta läks, seisatas, silmitses puid, põõsaid, kummardus, katkus marju, näpistas oksa küljest tikri; mari oli alles kõva, hapu; siis jõudis ta aia lõppu, keeras paremale, talle tuli vastu uus teerada, samuti kruusaga kaetud, ääres valged ümmargused munakivid, teeservadel lillade õitega krookused, nende õied olid lahti ja vaatasid lehtede vahelt nagu mingid suured värvilised ammuli suud. Ka pojengid olid puhkenud — otsekui roosad kohevad pallid. Siin aia servas tõusid kõrgele kolm kaske, oksad tuuletus õhus longus, lehed päikesepaistel värelemas. Kased kasvasid Ivanovi-vanatüdrukute krundil. Nende juured aga ei hoolinud eraomandist — nüüd ta tundis, et mõtted tulevad tagasi, argipäised, karmid ja hallid mõtted, ning neist ei ole enam pääsu —, ei hoolinud era-

omandist tuhkagi, ajasid juured võõrasse aeda, neelasid ahnelt maa rammu ja niiskust, põõsad jäid kiduraks, puud kasvasid ühte poolt pidi.

Ja kui mitu korda on ta neile rääkinud, et müügu oma aed ära, nad ei kasvata seal ju midagi. Ei, raputavad nad pead, muidu müüks, aga kaskede pärast ei saa. See on nii, nagu neil Moskva all Abramtsevos oli, ja kui me ära müüme, siis müüme nagu tüki südame küljest, siis ei jää meile kodumaast midagi alles.

Imelikud olendid, elavad oma lagunema-lastud majas, mis on nagu suur tondiloss, käivad peleriinides mööda aeda jalutamasa, päevavarjud pea kohal, äri teha ei taha, kaski maha ei raiu. Aed aga on suur, sinna võiks kasvuhooned ehitada, jätaks aasta ringi ärile värsket — salatit, kurki, kapsast, marju, ploome, õunu... Võiks aedniku palgata, tuleks igatahes odavam kui turult osta...

Ta jõudis teise, pesuköögi poolse aiavärava juurde, lükkas selle lahti ja astus jälle õuemurule *oh lolle vanatüdrukuid!* ka see aiavärav kriuksus, ja nüüd oli ta juba täiesti argipäevaste mõtete kammitsas *kui pakus rohkem tules nõu pidada palju pakkuda ja ku pika ajaga ära tasub et Joosep aiaväravat õlitas kas Maria jõvvap teisipäevas pesu triigitud laudlinu om vaja sodivad kuramused hirmsaste täis.* Ta sammus mööda muru pesuköögi juurde, selle sisemus oli valges vatis, aur lõhnas kirbelt, seest kostis pesu küürimise ladinat ja sahkamist.

«Maria!» hõikas ta künniselt. Maria ilmus uksele, tal olid käed märjad ja põll veest laiguline. «Ah sina olet?» ütles ta ja naeratas — suur tüse pesunaine, juuksed taha sõlme seotud, paljad kalossid jala otsas. Õed seisisid vastamisi ja tunnistasid teineteist. «Ma arvassi, et emä tuli välja, tal om nüüd nii kiire, ei tõsta jalgagi õue ega aida,» jätkas Maria ja naeratas uuesti. Samas läks ta nagu tõsiseks, uurivalt silmitses ta õde ja küsis hoolitsevalt: «Kas om midagi alvaste vai?»

Helene raputas pead. «Ma tuln vaatama, kas sa jõuad valmis, mul läheb uusi linu vaja.»

«Melle sis ei jõvva,» vastas Maria, ja taas ilmus ta näkku naeratus. «Prõlla võta katlast välja, ladista läbi, pane likku, lõunas omma kuivaman ja õhtas om kuiva... Ommen pane rulli ala ja triigi läbi, vanamees viip sulle üleomme hommugu ära.»

«Hea küll,» ütles Helene. «Ma ütlesin Joosepile, et ta tules» — ta parandas sedamaid — «tuleks appi puid laadima. Vagun pidi täna jaama jõudma.»

«No muidugi,» vastas Maria, «mis ta sääal turulgi vahip.»

«Sa ütle talle, kui ta aega saab, õlitagu väravaid, need kriuksuvad,» ütles Helene ja pöördus ringi.

Tal ei olnud õega kunagi pikka juttu.

3.

Helene koputas uksele, ja kuulnud hõiget, astus poja tuppa. Kalju istus laua taga kummargil, ees malendid.

«Oled sa kohvi juba joonud?» päris ema, kuigi teadis, et ta on kohvi joonud. Ta tundis siia tuppa tulles ennast võõrana, isegi segajana. See tunne oli ajapikku kasvanud, niisama nagu poegki, ja nüüd pidi tal olema põhjust, et siia tulla, ükskõik kas tolmulapi, kohvitassi või pärimisega: on tal kõik olemas, mida vajab?

Ta süüdistas ennast isegi arguses, sest et ei saanud pojale enam öeldud: mine! tee! tule! ole! vaid ütles: sa peaksid minema, kas sa ei tahaks tulla, kas sa ei teeks, kas sa ei oleks... Mu jumal, ta oli ju ise selle olendi loonud, nad Härmaniga olid ta loonud niisama nagu äri, ainult selle vahega, et äri oli temast väljaspool, poeg oli osa temast. Nüüd aga oli kõik vastupidiseks muutunud — äri oli muutunud osaks temast, poeg aga oli võõras. Jah, nüüd oli ta suur, tema suunurkades, aga veel rohkem silmades (eks olnud need ometi tema enda hallid silmad) väreles alati mingi pilkeline naeratus, mingi üleolek. Ta võõristas teda, häbenes teda, kartis teda... ja ometi jumaldas teda ning ei saanud mitte teist, kui pidi tulema ja nägema teda...

Kalju tõstis pilgu malenditelt, vaatas emale otsa, nende pilgud kohtusid. «Mida sa ütlesid, vabanda, ma ei kuulnud?» Ema naeratas, ja selle asemel et oma küsimust korrata, ütles ta: «Sa peaksid rohkem väljas viibima.» Tema pilk libises hajameelselt mööda tuba ja peatus kirjutuslaual, kus olid malendid, roheline laualamp ja pruun pleekinud kolju, hambad valged — see oli siin Kalju meditsiiniõpingute ajast... (Milleks ta seda hoiab, ta ei õpi ju enam ammu arstiteadust.) «Jah, rohkem väljas viibima... Miks sa ei lähe Jõesuhu, kui sul on vaba päev?»

«Küllap lähengi,» vastas Kalju. «Aga mitte täna.»

«Miks mitte täna?» küsis ema.

«Üksi ei hooli.» Kalju silmades olid naerusädemed. «Seal käiakse rohkem paariti.» Ta ajas end sirgu, nüüd vaatas ta

emale ülalt alla — tarkade, lõbusate ja natuke-natuke pilklike silmadega. Ema naeratas, ta tundis ennast nüüd vabana, siin vaatas talle vastu tema enda keevaline noorus; ta ei peljanud mitte seda, vaid toda ülitarka, ülitõsist, ülitähtsat — too oli talle võõras ja tundmatu.

«Kus su paariline siis täna on?» küsis ta.

«Tal ei ole täna vaba päev,» vastas Kalju, ikka veel naeratus silmis.

Küll ta om iki minuga ütte nägu, ku ma veel noor olli. See sama õrn valge nahk, samadsugutse pruuni juukse, ainult vähä heledamba, tuusama kõrge otsaesine ja sirge nina. Mu jummal — me ollime üle küla tüdruku, mina ja Maria! Ja missukse mehe me endile saime, — minu oma pani kõrtsiplikaga minema, nagu mina poles talle küllalt ää ollu!

Ta silmitses ikka veel poega, nüüd hakkas tal hirm. Ma ei tea ju, kellega ta käib, mis elu ta elab... Ah, naisi ma tean ja tunnen, — kes ei ihaldaks niisugust endale saada. «Sa vaata ette,» ütles ta. «Naisi on igasuguseid.»

«Ma tunnen neid küll ja küll,» vastas poeg, ja tema häälest kostis murekut üleolekut.

Jah, tunnet sa küll! Kui sa olessit kas või ainult nädal aiga minu nahan, sis vast tunnessit natuke; kui sa olessid kas või kuu aiga minu asemel ärin, siis vahest lähessiva su silma valla...

«Sa oleksid võinud mulle appi tulla,» ütles ema. «Selle asemel, et seal toimetuses käia.»

«Leht pole muidugi suurem asi,» nõustus poeg. «Aga — seal näeb inimesi... huvitavaid inimesi, — kuuleb ühte ja teist... Ning mismoodi ma sind abistanud oleksin?... Oleksin väljaviskajaks hakanud või?» Ta vaatas emale otsa, pilgus iroonia.

«Noh, väljaviskajaks kõlbab ka Augustin,» vastas ema. «Oleks muudki tegemist leidunud. Rehkendamisega said sa koolis hästi hakkama.»

«Ja oh kui vastu tahtmist,» naeratas Kalju. «Sina pole ju koolis algebrat ega geomeetriat õppinud, aga saad ometigi hiilgavalt hakkama.»

Ema lõi käega... «Või veel hiilgavalt.» Ja nagu aru saades, et see jutt ei vii kusagile, ütles ta: «Jah, eks igaüks elab oma elu... Aga täna võiksid sa mind küll aidata.»

Kalju tõstis pea ja jäi küsivalt ema silmitsema. «Kui puid laadima, siis jah!» ütles ta nõusolevalt.

«Puid laadima,» naeris ema nagu hea nalja peale. «Puulaadijaid ma juba sain... Aga mul on halvem lugu juhtunud. Sa mäletad, ma rääkisin, et ma võtsin tööle ühe tantsija.»

Kalju noogutas: «Ma tean. Arabella. Ta tantsib hästi.»

Ema vaatas teda imestunult: «Kas sa oled teda näinud või?»

«Üks õhtu käisin kabarees,» vastas Kalju. «Sind ei olnud seal...»

See ei olnud küsimus, ent ema tundis ennast puudutatuna ja vastas: «See oli siis üleeile... Mul valutab pea ja ma olin üleval. Ega seal midagi ei juhtunud?»

«Ei,» vastas poeg. «Ei midagi erilist.»

«Aga eile juhtus.» Ja ta jutustas Kaljule sündmusest nii, nagu oleks sellest ise osa võtnud või seda ise pealt näinud. «Kujutad sa ette, missugune skandaal!» Ta jäi Kaljule küsivalt otsa vaatama.

Kalju muutus korrastele tõsiseks, kortsutas kulmu ja tema häälede ilmusid teravad toonid. «Vaata kus siga!» hüüatas ta. (Nagu isa, käis emal mõte peast läbi.) «Kas siis keegi teda kinni pidada ei saanud?»

Ema raputas pead. «Ma küsisin sedasama täna hommikul Augustinilt. Tema ütles, et see mees oli politseist. Tead ju küll...»

«Nuhk?» täpsustas Kalju. «Nii et provokatsioon!?»

«Sa siis usud ka, et...?» ütles ema.

Kalju tõusis püsti ja kõndis mööda tuba. «Nad tahtsid teda võib-olla politseisse kutsuda, skandaal lipuga on ju küllaldane põhjus. Miks mitte?! See on isegi loogiline.»

«Sa siis arvad ka, et...» kordas ema, ja jäi uuesti vait. Ta ei osanudki edasi mõelda, see, et ka Kalju oli valmis siin taga politsei kätt nägema, ehmatas teda. «Aga...» ütles ta. «Aga mis asja võiks politseil temaga tegemist olla? Härra Koobas võiks ju ise minu juurde tulla ja temaga rääkida. Või on ta minu äris midagi korda saatnud?!» Ta vaatas pojale näkku, segadusse aetuna, usutlevalt, paluvalt. «Kas sa tead, mis ta on teinud?»

«Tantsinud,» vastas Kalju.

«Tantsinud küll,» nõustus proua Helene.

«Väga ilmekalt tantsinud,» ütles Kalju.

«Aga mis sellest siis halba on, et väga ilmekalt. Vaatajad on rahul ja...»

«Mitte kõik. Ma nägin ise, et mitte kõik,» ütles Kalju.

«Nojah, aga egas meeldimise või mittemeeldimise pärast veel politseisse kaebama minda.»

«Kui tantsija paneb selga punase pluusi ja violeti seeliku ning võotab ennast laia kollase paelaga, kui ta nimetab oma tantsu «Hispaania tantsuks» ja kui ta tantsib seda nii üleskutsuvalt, siis on siin tegemist poliitilise demonstratsiooniga.»

Punane-kollane-violett on teatavasti Hispaania vabariigi lipuvärvid. Ja vabariiklik Hispaania on kommunistlik Hispaania. Või vähemalt peetakse teda selleks.»

«Sa taevas! Miks sa mulle seda varem ei öelnud?» küsis ta.

«Ma arvasin, et sa tead,» ütles poeg. «Ma ise veel mõtlesin, et vaata kui julge...»

«Mis julgust siin olla saab?» hüüdis ema, hääles hirmunoodid. «Kui ta teeb avalikult minu äris kommunistide kihutustööd... Taevas halasta, ja mina ise veel võtan ta tööle ja maksan selle eest. Mu äri võidakse kinni panna!» Ta kõndis omakorda rahunult üle toa. «Ei, nüüd ei jää muud üle, kui talle öelda, et ta enam mitte äri poolegi ei tuleks. Kas sa võiksid talle sõna viia? Ütle mis tahes, ütle kas või, et teda käidi juba otsimas, parem, kui ta üldse ära sõidaks, ütles ta ju, et ta on ainult ajutiselt siin ja tahab edasi minna, Rootsi või kuhu. Tehku seal oma propagandat, niipalju kui tahab. Mu jumal, ma ise soovitasin talle veel korteri Roosipuu Marie juurde Kadastikku. Võib-olla nad ongi ta juba arreteerinud, taevake...»

Ta kiirustas toast välja, jättes ukse lahti, jättes Kalju laua taha silmitsema pealuud, selle tühje silmakoopaid ja murtud ninaluud. *Kes olid sa, kui veel olid inimen, tulid Kaljule meelde värsid, mis ta oli ise loonud, siinsamas toas, selle sama laua taga istudes ja tundmatu mehe koljut vaadates, mille ta oli ostnud 35 krooni eest, et uurida ta ehitust, luid, millest ta koosneb, ja õmblusi, et katsuda neid käega ja tuupida pähe nende ladinakeelseid nimetusi. Kas olid tuulelipp või läksid vastutuultki kindlalt oma teed...* Ta oleks tahtnud viimast, aga saad sa's kolmekümne viie krooni eest valida. Elulugu ei antud koljuga kaasa, ja nii jäi talle õigus oletada ja küsida, ning kui ta hakkas luuletama...

Ema tuli tagasi, tal oli käes pärlitega tikitud nessessäär, ta võttis sealt rahakoti. «Sa ju mäletad, kus elab Roosipuu Marie, võta ja vii talle palk ja ütle, et ta enam ei tuleks... Ütle ise, mida tahad...» Ta pani lauale kümme krooni. «Aitab talle sellest küll, ma ei hakka ometigi nende propagandat kinni maksma.»

«Nojah, aga seaduse järgi on nii, et kes katkestab lepingu, see maksab kokkulepitud summa kinni.» Kalju näol oli jälle pilkeline ilme.

«Meil ei olnudki kirjalikku lepingut,» ütles proua Jaanist. «Aga olgu,» pani ta veel viisteist krooni juurde. «Nüüd ta ei saa vähemalt kaevata, et ta on palgata jäänud. Nüüd ta ei saa öelda, et kapitalistid on teda koorinud.»

«Sa ära nii väga muretse,» ütles Kalju rahustavalt. «Sest vaata, kogu edumeelne inimkond on Hispaania vabariiklaste poolt ja toetab teda, kui mitte materiaalselt, siis ikkagi moraalselt. Ja sa võid nüüd uhke olla, et oled ka inimeste edumeelset ettevõtmist toetanud.»

«Ah, mis loeb mulle edumeelne inimkond ja Hispaania ja sõda, kui mu äri võidakse kinni panna,» vastas proua Jaanist.

«Ka sellepärast ei maksaks sul nii väga muretseda. Ühe tantsu pärast ei hakka ometi keegi äritegevust kahjustama. Pealegi lasti alles äsja vangimajadest poliitvangid lahti, nii vapsid kui kommunistid...»

«Vangimaja, jah, see veel puudus,» ütles Helene Jaanist pojale ja tõttas välja. Nüüd polnud tal mahti imetleda enam ei loodust ega lilli. Nagu linnukene, kelle poegi ähvardab kull, kiirustas ta tagasi ärisse.

III

Kalju tegutseb iseseisvalt

1.

Kalju Jaanistit, rikka ema ainsat poega, oleks võinud pidada kergemeelseks, isegi tuuletallajaks, kes nagu ei oska või ei taha täiel määral kasutada šansse, mida elu talle pakub. Tema gümnaasiumiaegne huvi keelte ja tõlkimise vastu oleks eeldanud, et ta hakkab tudeerima filoloogiat. Selle asemel astus ta arstiteaduskonda. Noh, mis siis ikka — arstikutse võimaldab lähedat äraelamist ja ka seltskondlik positsioon ei jäta midagi soovida: dr. med. nii ukse, ajalehekuulutuses kui nimekaardil räägib ise enda eest. Aga ennäe — ta käis ainult kaks semestrit anatoomia- ja füsioloogia loengutel, sooritamata ühtegi eksamit, ja kolis siis üle õigusteaduskonda.

Heakene küll — ka õigusteaduskonna lõpetanu, eriti niisuguse päritoluga nagu Kalju Härmani ja Helene poeg Jaanist, lööb ennast läbi — kas advokaadina või riigiametnikuna prokuratuuris või kohtus.

Ent nüüd, olles ainult aasta õigusteaduskonnas õppinud, kaalus ta tõsiselt, kas mitte ülikool üldse sinnapaika jätta. Seejuures ei kohutanud teda haritlaste üleproduktatsioon — see puudutas ikkagi esmajoones neid noori, kes ei jõudnud gümnaasiumist kaugemale või kellel polnud niisugust seljatagust nagu temal.

Ta oli hakanud üsna pea mõistma, et keeleõpingud ei ole temale omaette väärtuseks; talle oli võõrkeele valdamine ikka ainult praktiliseks abivahendiks inimestega suhtlemisel, seisnagu see siis kirjanduse tõlkimises või teadmiste vahetamises. Ei, dr. fil. kui tiitel teda ei huvitanud, see tundus liiga kitsa eesmärgina. Ta otsis midagi muud, ühiskondlikult laiahaardelisemat, midagi sellist, kus ta saaks oma võimeid rakendada ennastunustava vaimustusega.

Selles väljendus tema maksimalism: ühiskonnale suurema kasu toomise taotlus oligi teda toonud arstiteaduskonda, ja see viis teda sealt ka minema.

Inimese anatoomia ja füsioloogia uurimine asendus ühiskonna organismi uurimisega. Ta küll ei teadnud, vaid ainult aimas, et üksikisiku tervis oleneb esmajoones selle organismi tervisest. Aga et otsustada, millist abi võiks tema haigele ühiskonnale anda, selleks tuli kõigepealt seda ühiskonda tundma õppida. Ta hakkas tajuma, et loengud õigusteaduskonnas ei suuda pakkuda seda, mida ta vajab. Ta ei vajanud mitte teooriat, vaid praktilist röntgeniülesvõtet olemasolevast ühiskonnast.

Ja mis oli siis loomulikum kui see, et erinevalt eelnevatest suvevaheaegadest, mis ta oli veetnud jõude, sokutas ta nüüd end tööle — ikka jälle tänu ema kaasabile — kohaliku ajalehe toimetusse. Ajalehetöötajaks pidi tema arvates olema koht, kus saab kõige ülevaatlikuma pildi ümbritsevast elust. Ja muidugi pidi siin saama ka ümbrust oma ideedega mõjutada.

Nii esimeses kui teises lootuses pettus ta aga üsna pea. Provintsideheke toimetuse ei olnud mingi ühiskondliku elu keskpunkt, enamik materjali pärines teiste lehtede veergudelt või kujutas endast seltskondliku elu ja kohtukroonikat.

Ja ideedega ühiskonna mõjutamine Kaljule vastuvõetavas suunas siin küll mõeldav ei olnud. Sellest, mis Kaljut huvitas, polnud üldse huvitatud ei ametlik ideoloogia ega seda esindav toimetaja Vell. Kalju pidas ühiskonna organismi haigeks, ametlik ideoloogia, vastupidi, terveks. Ja kui nähtigi vigu, siis oli otsekohe käepärast imerohi — rahvustervik ja tööeestlus. See pidi päästma nii jõukamad eesti kodud tühjadest hällidest kui ka lasterikkad kodud majanduslikust kitsikusest. See pidi ühendama töölise ja peremehe, haritlase ja talusulase. Eesti riik pidi olema nagu mingi omaette kaljurüügas; mis sünnib mujal maailmas, see ei tarvitsenud «Põhja Kodu» lugejatesse puutuda.

Ent üks asi oli kolm korda nädalas ilmuv leheke ja tema toimetaja Vell, teine aga toimetuses liikuvad inimesed. Vähe-malt üks neist sai talle, hoolimata vanusevahest, päris lähedaseks. See oli Aleksander Metsaalt — kandilise näo ja kandilise olekuga umbes neljakümne — neljakümne viie aastane mees. Tema, samuti nagu ta sõber ja kolleg Peeter Rannikki, teenis leiba artiklite saatmisega suurematele lehtedele, tõlkimisega ja taevast teab veel millega.

Nende omavahelistest jutuajamistest selgus Kaljule varsti,

et Metsaalt ei ole kaugeltki mingi valitseva vaimu apostel. Just tema oli teinud Kaljule ettepaneku kirjutada «Rahva Sõnale» loo Kreenholmi töötulist ja üldse tööliste olukorrast, lubades Kaljut tutvustada ka mõnede töölisvanematega, kes annaksid talle asjast ülevaate.

Kalju oli nõustunud, pärimata, miks Metsaalt ise ei taha seda teha.

Kohtumine ühe Kreenholmi Leede-nimelise töölisvanemaga oli Kalju esimene tutvus Kreenholmi rahvaga ja ühtlasi ametiühinguliikumise probleemidega. Nüüd ta hakkas mõistma, mida tähendab töölisele kümme senti tunnis rohkem või vähem. Samuti nagu ka seda, mida tähendab kolmesaja töölise vallandamine.

Artikkel sai teoks ja ilmus. Kalju kutsus Metsaaldi ja Ranniku kaasa ning viis nad oma ema kabareesse. Sel momendil ta veel ei teadnud, et selle omajagu juhusliku samuga seob ta ennast poliitilise võitlusega, mille järele ta oli tundnud nii tungivat vajadust.

Tol suvel oli ta tutvunud oma ema restorani ettekandja Sanniga, neil oli tekkinud vahekord ja ta tahtis oma neiut nüüd teistele demonstreerida.

Hoolimata ilusast suveõhtust oli kabarees rohkesti rahvast, nii et nad pidid vaba lauda otsima. Metsaalt viipas teisi järele, ta oli märganud eemal akna all tühja lauda. Ent samal hetkel silmas Rannik tuttavaid ja need teda. «Peeter, tule meie juurde!» hõigati talle. «Ärge mulle tellige, hoidke ainult kohta!» ütles ta ja tüüriski juba lõbusa laudkonna poole.

«On tal aga tutvusi,» imestas Kalju.

«Noh, ta on ka kõigesööja,» vastas Metsaalt. Nad istusid lauda.

«Tunned sa kedagi neist, kes siin on?» päris Metsaalt ringi vaadates. Kalju raputas pead. «Orkestrit ja ettekandjaid, rohkem mitte.»

Metsaalt muhatas ja võttis prillid eest, ta puhastas klaase siidtaskurätiga, mille ta rinnataskust oli võtnud. Kalju märkas esimest korda tema silmi — lühinägelikke, palju lugenud ja elus ilmselt palju näinud silmi tugevate harjaseliste kulmude varjus, sügaval silmakoobastes peidus. Kaljul oli hea meel, et nad olid kahekesi jäänud.

«Nojah,» ütles Metsaalt. «Enamasti Jõesuu suvituspublik. Päeval peesitavad rannas, õhtul istuvad kuursaalis, ööseks tulevad linna närvikõdi otsima. Teatud tüüpikond inimesi, kes juba kaugelt sellega silma paistavad, et kogu nende tegevuse ajendiks on igavus.»

«Egas ometi mitte kõik!» ütles Kalju.

«Ei, kõik mitte. On siin ka teisi, ametimehi,» vastas Metsaalt.

Nende laua juurde tuli noor näitsik beeži kleidi ja valge põllekesega. Ta tegi kniksu, jäi ootavalt Kalju kõrvale seisma ja vaatas üle laua küsivalt Metsaaldile otsa. Metsaalt naeratas, pani menüü lauale ja ütles: «Tervist, neiu. Küllap teie teate paremini kui see menüükaart, mida head ja paremat pakkuda.» Neiu naeratas avalalt ja kummardus laua kohale, pannes sinna oma tellimisraamatu. Ka Metsaalt naaldus ettepoole, asetas küünarnukid lumivalgele targeldatud laudlinale (tädi Maria oskab ikka imehästi pesta! mõtles Kalju), ja nii olid nad peadpidi koos nagu mõned vandeseltslased.

«Mis härrastele sobib,» ütles neiu. «Kui te tahate proovida ehtsat vene vodkat, siis võiksime pakkuda kõrvale suitsusilmusid.»

«Pagan võtku, seda suupistet menüüs küll ei olnud,» vaatas Metsaalt läbi prillide ettekandjale otsa.

«Neid pakume ainult meie kõige lugupeetavamatele külalistele,» vastas neiu.

«Kui nii,» naeris Metsaalt, «siis me ei saa ometi ära öelda. Eriti, kui tead, et praegu on veel silmupüügi keeluaeg.»

Neiu muigas, võttis tellimise vastu ja läks. Metsaalt vaatas talle järele. «Armas tütarlaps,» ütles ta. «Aga temas on midagi niisugust... võõrapärast...»

«Santi vanaisa oli poolakas,» ütles Kalju.

«Kui huvitav ja omapärane nimi.»

«Nad kutsuvad teda Sanniks, see tuleb Susannast,» seletas Kalju. «Aga mina ütlesin talle, et Santi sobib talle paremini. Ta oli algul selle vastu, aga kui ma seletasin, et see on kuidagi pidulikum või pühalikum, siis ta leppis sellega.»

«Noh, tal on maitset,» vastas Metsaalt. «Ma märkasin kohe, et tal on maitset.» Ja heakskiitvalt vaatas ta Kaljule otsa. Ent samas meenus talle midagi. «Jah, kas see teie kuulus välismaa täht Arabella peaks ka täna esinema? Või magasime ta maha?»

Kalju kehtas õlgu. «Ei tea... Kuulutusel oli nagu märgitud.»

Sellega andis ta ühtlasi mõista, et pole oma ema äriasjadega kursis.

Santi jõudis tagasi, nad vaatasid, kuidas ta laudade vahel laveeris, hoides kandikut kõrgel — habras neiu, pea uhkelt kuklas. Kui ta lauda kattis, siis oli tal tõsine, peaaegu pühalik ilme, nagu täidaks ta mingit kombetalitust. Ta kallas vene

vodkat kristallpitsidesse ja pilgutas enne lahkumist Kaljule silma. Ent siis võttis Metsaalt tal küünarnukist kinni, kummardus taas ette ja küsis: «Ütelge, armas neiu kuidas-on-tenimi...» ja Santi vastas: «Sanni,» — «jah, Sanni, — ütelge, kas kuulus Arabella tantsib veel täna või oleme juba hiljaks jäänud?»

«Järgmine etteaste ongi teie kuulus Arabella,» vastas Santi, soovis: «Head isu!» ja purjetas eemale.

Kalju ohkas kergendatult, ta oli kartnud, et Metsaalt kasutab saadud andmeid ja pöördub neiu poole, teda Santiks nimetades.

Nad istusid, võtsid napsi ja maitseisid silmusid. Kõrts sumises tasa, ajuti kostis naerupahvakuid (need tulid lauast, kus istis Rannik), ajuti valjenevaid hääli. Metsaalt vaikis, ta vaatas ootavalt poodiumi poole, ka orkester vaikis nagu ootevalmis.

Ja siis — Kalju ei tabanudki õiget momenti — oli poodiumile ilmunud naine. Ta seisis keset tantsulava liikumatult, tumepruun juus läikimas nagu siunahk ja kõrvades sädelemas suured kõrvarõngad. Prožektorid kallasid ta üle violeti ja punase valgusega, ta oli ka ise violetis seelikus ja punases pluusis, võõtatud laia kollase paelaga. Kalju üllatus — see lühikesekäiseline pluus ja volditud seelik ja paljad jalad... Ta oli oodanud midagi efektsemat, midagi ekstravagantsemat, noh kas või selletaolist, nagu ta oli näinud Tartus, kui seal esines austria tantsijanna Rosa Kladen, kes lausa kadus liikumise ajal oma lehviva rüü voltidesse, millest siis aeg-ajalt sirutus välja paljas jalg või käsivars või koguni kaks jalg ja kaks käsivart (ja kui ta seal pöörles marulises rütmis, siis tundus, nagu oleks tal koguni neli kätt ja neli jalg).

Ta on nagu sitsivabriku plika, vilksatas Kaljul mõte läbi pea.

Kalju ei olnud tantsu alal asjatundja, kuid seda ta taipas, et hoogne hispaaniapärase muusika ja naise liikumine sulavad üheks tervikuks. Arabella täitis oma liikumisega kogu ümmarguse tantsupõranda, temas oli hoogu ja sihipärasust, see polnud juhuslik või väline, tehniliselt korras esitus; see sundis endaga kaasa minema; kui tantsul võib peale elamuslikkuse ka mõte olla, siis siin oli mõte olemas, kuigi Kalju seda korrapealt ei taibanud.

Metsaaldi näol oli kummaline ilme. Näojooned olid muutunud kuidagi teravamaks, nagu ise kandilisemaks, silmad vaatasid eemalolevalt sinna, kus alles äsja oli seisnud Arabella ja kummardanud aplodeerijatele — jah, ta oli oma

mõtetega hoopis mujal. Siis silus ta käega üle otsmiku, nagu pühiks sealt olematut ämblikuvõrku.

«Noh, mis sa selle kohta ütled?» küsis ta Kaljult.

«Ta ei tantsinud minu arust mitte halvemini kui too kuulus Rosa Kladen, keda ma Tartus nägin. Kuigi muidugi märksa lihtsamalt.»

«Kladen...» venitas Metsaalt, hääles varjamatu halvaks-panu. «Kladenit ma nägin ka... ja lugesin, mis tast kirjutati. «On, nagu kuuleksime helisevat muusikat... nagu näeksime nähtavaks muutunud muusikat... tasa väriseb ta kuju ta legendaarsete tantsukujude hingepõhjast tulevas andumises... kas majesteetlikult sammuv või täites ruumi looduslikult täpsete rütmidega.» Muide, ma ei parodeeri, vaid tsiteerin,» lisas Metsaalt.

Ta võttis taas prillid eest, et neid puhastada, ja Kalju märkas ta silmades naeru, ent see oli tige naer. «Kuradile müüdid ja legendid! Natsid suvatsesid parajasti anšlussiga välja tulla, ja seal oli hingepõhjast tulev andumus! Niisugustel aegadel pean ma lugu ainult selge a-gi-tat-si-oonilise sisuga kunstist!»

«Kas sa pead Arabella tantsu agitatsiooniliseks?» küsis Kalju.

«Muidugi!» vastas Metsaalt. «Kas sina siis veel kahtled selles?»

«Noh, ma ei saanud lihtsalt aru,» ütles Kalju.

Metsaalt silmitses teda tähelepanelikult. Ta tõstis küünarnukid taas lauale, käed püsti rusikas, ja kummardus ettepoole. «Vabariiklastel on kolmevärviline lipp — punane, kollane ja violeti.»

«Mulle ei tulnud see meelde,» ütles Kalju vabandavalt, ise ikka veel täpselt mõistmata, mis tähtsus sellel on. Metsaalt näis seda taipavat. «No kuule, nii, nagu tema tantsis, saab ainult vabariigi poolehoidja tantsida. Või kas see lõpp, kus ta maha langeb, hoides samal ajal ikka veel lippu lehvimas — kas siis see ei ole üleskutse kaitsta viimse hingetõmbeni vabariiki?!»

Nüüd lõpuks Kalju taipas. Muidugi, kui seostada tantsu lipu-sümboolikaga, ja siis veel sinna juurde miimika ja rütm — siis muidugi pidi Metsaaldi seletus olema peaaegu et ainumõeldav.

«Kuule, kas see ei ole ohtlik?» küsis Kalju.

«Muidugi on!» nähvas Metsaalt. «Niimoodi tantsides võid üsna pea poliitilise politsei käppade vahele sattuda. Meie ju peame neutraliteedist kinni! Meie ju keelasime vabatahtlikel

Hispaaniasse minemise ja heitsime minejad oma kodakondsusest välja! Ja sa veel küsid, kas see ei ole ohtlik!»

«Ma küsisin sellepärast, et kui see on ohtlik, siis tuleks teda hoiatada. Ta on välismaalane ja võib-olla ei tea.»

«Või ei hooli...» täpsustas Metsaalt. «Kas nii või teisiti, sul on õigus.»

«Mis asjas?» küsis Kalju.

«Selles, et teda tuleb hoiatada,» vastas Metsaalt.

«Seda saab teha,» ütles Kalju.

Nad läksid koos läbi saali, astusid vahekoridori, kus olid tualettruumid ja kus paremalt viis uks välja trepikotta ja sealt üles teisele korrusele.

Trepikojas pani Metsaalt käe Kalju õlale. «Luba, et mina lähen. Ja üksinda!» Näinud Kalju pilgus küsimust, lisas: «On asju, mida on parem nelja silma all rääkida.»

Kalju noogutas. «Hea küll,» ütles ta. «Lähed trepist üles, uks on otse vastas. Ah jaa, ja räägi temaga saksa keeles, muidu ei saa ta midagi aru.»

«Hüva,» vastas Metsaalt. «Sa... ära mind siin oota. Ja veel — kui ma tagasi ei tule, siis maksa, palun, ka minu arve. Teine päev klaarime.»

Ta pööras ringi ja läks trepist üles, Kalju kuulis, kuidas uksele koputati, uks avanes, hämarasse trepikotta langes valgustriip, uks sulgus uuesti ja Kalju pööras tagasi.

Uksel pörkas ta peaaegu kokku Santiga.

«Ohoo!» hüüatas Santi. «Ka sina, vend Brutus! Ka sina käid meie kuulsusel kätt suudlemas?... Või käisid proua emaga kohtumas?»

«Ma juhatasin sõbra üles,» vastas Kalju põiklevalt. «Aga mis suudlemisse puutub, siis ma tahaksin sind suudelda,» ja ta pani käed Santi õlgadele.

«Jäta, rumal!» ütles Santi, ent see ei kõlanud kuigi kindlana. Kusagil paugatas uks ja nad tõmbusid teineteisest eemale.

«Su sõbral paistab edu olevat,» ütles Santi. «Muidu tulevad nad rutem alla tagasi kui üles lähevad.»

«Tõsi või?» Kalju oli siiralt imestunud. «Kas neid käib's nii palju?»

«Aina voorib — küll lilledega, küll ilma. Ma ei taipa suurt ta tantsimisest, aga seda on küll päris meelikosutav vaadata, kuidas ta mehi üles-alla tantsitab.»

«Oh, hea küll, mind ta ei tantsita,» vastas Kalju; ta tundis jälle kerget peapööritust nagu ikka siis, kui Santiga kahekesi oli. «Ütle parem, oled sa ülehomm vaba?»

«Ei üle- ega üleülehomm,» raputas Santi pead. «Alles pühapäeval, kui härrad soovivad Jõesuhu sõita.»

«Ma tulen siis pühapäeva hommikul läbi,» ütles Kalju. «Kui preilid lubavad...»

Kalju istus veidi aega üksinda lauas, seejärel tuli Rannik ja üsna Ranniku järel Metsaalt. Kalju vaatas talle küsivalt otsa, ent Metsaalt ei teinud suudki lahti. See oli ka mõttetu, sest Ranniku juttu võis muidugi kinnisilmi kuulata. Nad istusid, ja kui Metsaalt ütles, et temale aitab, oli ka Kalju lahkumise päri.

«Minge, minge, te kurva kuju rüütliid,» hüüdis neile Rannik. «Mina jään ja toidan oma keha ning vaimu edasi.»

Kui Kalju ja Metsaalt tänavale jõudsid, oli juba hilisõhtu. Üle tee seisis pärnade mustavad tüved, üksik voorimees tukkus kõrtsi ees, läänekaarest õhkus pilvede roosat kuma, sellele joonistusid teravalt majade katused, korstnad, kauged tornid. Linn oli vaikne ja otsekui välja surnud. Nad kõndisid sõnatuna kuni Peetri platsini. Abramovi sauna nurgal peatus Metsaalt. «Olgu, mina lähen nüüd paremale ja sina vasakule,» ulatas ta Kaljule käe. «Ja vaat mis: kui selle naisega peaks midagi juhtuma, siis anna mulle teada. Ta on jonnakas, aga tal on selleks ka küllaga põhjust. Ja mina... ma tahan talle tasuda selle... tantsu eest.»

«Saab tehtud,» kinnitas Kalju. Vaikides pööras Metsaalt ringi, ta tume, natuke kühmus kogu kadus pikkamööda Posti tänava sügavusse.

Ja nüüd oligi juhtunud see, mida Metsaalt oli kartnud.

2.

Hildegard Loheim oli ennast proua Jaanisti kabarees üsna rahulikuna tundnud, samuti nagu Kadastikus, kus ta oli Roosipuu-vanade juures korteris. See oli nagu väike puhkepaus, vahemaandumine, millest ta teadis, et see pole lõppjaam, kuid võimaldab siiski hinge tõmmata.

See, et ta ei osanud kohalikku keelt, lõi barjääri tema ja kogu ülejäänud kabareerahva vahele.

Jõesuus ta küll käis, et millegagi vabu päevi sisustada, ent ei suhelnud ei kohaliku ega ka sissesõitnud saksa seltskonnaga. See ei tähendanud, nagu poleks ta ennast üksikuna või koguni kodumaatuna tundnud. Ta oli üksik, ta oli kodumaatu.

Ja võib-olla just sellepärast pidi ta end vähemalt kunstis välja elama ja olema see, kes ta oli — antifaašist.

Sellest vahejuhtumist sai ta ettekujutuse alles tagantjärele, kui orkestrijuhht talle seda oma konarlikus saksa keeles seletas. Laval tundis ta ainult, et lõi jala millegi vastu ära; ta oli niivõrd tantsu sees, et ei pannud tähele saginat poodiumi ümber. Alles kui orkester mängu katkestas, nägi ta vihaseid nägusid ja kuulis nõrdinud võörkeelset juttu. Aga siis jätkus muusika ja ta lõpetas tantsu, nagu poleks midagi juhtunud.

Kuigi orkestrijuhht oli seda tundmatut purjuspäiseks skandaalitsejaks nimetanud, ei tarvitsenud see nii olla. Et see juhtus just hispaania, ja mitte mõne teise tantsu ajal, ja et just laualipuga, ja mitte mõne teise asjaga, viitas pigem provokatsioonile.

Kas see oli kahe võistleva äri vaheline konflikt või oli see poliitilise taustaga provokatsioon — igatahes paiskas see tema elu uuesti rahulikest rööbastest välja.

Õhtul oli ta küll vihane, ent ei mõelnud tulevikule, hommikul aga kaalus, kas on üldse mõtet enam kabareesse minna — kas või ainult selleks, et saamatajäänud palka kätte nõuda.

Selle dilemma lahendas tundmatu noormehe tulek.

Noormees kummardas ja sõnas: «Vaevalt tundsin teid ära, Arabella.» Naine silmitses noormeest tähelepanelikult, musta ega valget lausumata. «Mu ema saatis mind siia,» ütles Kalju Jaanist. «Tema on selle äri perenaine, kus te tantsisite.» Ja kuna naine ka selle peale midagi ei kostnud, jätkas ta: «Teil oli eile... pahandus. Mu ema palub juhtunu pärast vabandust.»

«Mina ei olnud selles süüdi,» ütles nüüd naine. Ta rääkis kiiresti, tema saksa keel polnud õpikutest pärit, Kalju pigem mõistatas kui mõistis teda.

Ta võttis pintsakutaskust rahakoti, ehtsast paksust pehmest seanahast rahatasku, hõbemonogrammiga. Ema oli selle talle kahekümneks sünnipäevaks kinkinud. Nahk oli pealt kulunud, hõbe läikis tuhmilt. Kalju võttis kotist ema antud rahad ja pani lauale.

«Teie polnud muidugi otseselt süüdi,» ütles ta.

«Otseselt?» kergitas naine kulmusid. «Mida see tähendab?»

Kalju kehtas ebamääraselt õlgu. «Teie tants ärritab ilmselt kedagi.»

«Kunst peabki inimesi erutama. Mitte uinutama, vaid unest üles äratama.»

Arabella energiline ja käre hääletoon mõjus Kaljusse rahustavalt. Siin oli naine, kes näis võtvat asju nii, nagu nad on. See tegi tema ülesande lihtsamaks.

«Ma olen täitnud ema palve,» ütles ta naisele.

«Kas vajate ka kviitungit, et olen raha vastu võtnud?» küsis naine.

Kalju raputas pead: «Ei, milleks... Aga mul on ka endal üks palve.»

«Laske käia,» ütles naine.

«Vaadake, ma tahaksin saada selgust, mis seal eile õhtul ikkagi juhtus. Mind huvitab teie arvamus selle vahejuhtumi põhjuste kohta. Oli see teie arvates joobnud inimese juhuslik väljaastumine, mille kohta ta teisel päeval ja kaine peaga ei oska isegi seletust anda? Või... toimus see mingil kindlal eesmärgil? Kas te saate mulle sellele küsimusele vastust anda?»

Naine vaatas Kaljut nüüd tähelepanelikumalt ja uurivamalt. Esimest korda ilmus ta näkku kõhklus. Milleks see teid huvitab? näis ta pilk küsivat. Mis on teil sellega pistmist? Ent ta ei hakanud Kaljut pinnima.

«Purjus? ... Võis küll olla, et ta oli purjus. Aga ta teadis, mida ta teeb. Ta teadis pagana hästi, mida ta teeb,» vastas naine ja lisas hetkelise viivituse järel: «See oli provokatsioon.»

«Et teid vaikima sundida?» küsis Kalju.

Naine ei vastanud Kalju küsimusele. Ta näis ikka veel endamisi kaaluvat, kas rääkida või mitte. Taervas! mõtles Kalju, kas ta siis lõpuks aru ei saa, et tal ei jää muud üle kui rääkida. Et ma ei küsi seda paljast uudishimust.

«Kas te tunnete kedagi härra Taubet?» pöördus naine Kalju poole.

«Üks härra Taube, keda mu ema lähedalt tunneb ja kellest minagi kuulnud olen, on härra Eduard Taube, restoraniomanik ja oma käitumiselt mitte just tuvike.»

«Jajah, seesama,» noogutas naine. «Seesama härra tutvustas ennast mulle ühel õhtul... pärast tantsimist. Ta kutsus mind kaasa oma restorani vaatama. Veel, ütles ta, on tal kuurhaus Jõesuus.» — Kalju noogutas. — «Ta tegi mulle ettepaneku, et ma läheksin sinna esinema. Seal käivat palju välismaalasi, ka mu kaasmaalasi. Kui ma keeldusin, küsis ta, palju ma siin õhtu pealt teenin. Ta pakkus mulle kaks korda rohkem. Ma ütlesin, et mind ei huvita raha. Siis ütles ta, ja see pidi vist olema ähvardus, et võib-olla mind ei huvita ka see raha, mida ma siin restoranis saan. Ma vastasin, et töö-

poolest mitte, sest ma kavatsen kõige lähemal ajal Euroopasse tagasi sõita.» Naine vaikus ja lisas pärast järelekaalumist: «Jah, ja kui see molkus eile estraadil niisuguse seatebuga hakkama sai, arvasin ma kõigepealt, et see on härra Taube visiitkaart.»

«Ta ei oleks seda teinud,» ütles Kalju. «Kuna ta kuulis, et te nagunii ära lähete, poleks ta hakanud vaeva nägema.»

«Jah, aga kes siis?» küsis Arabella.

«Kas see juhtus teie hispaania tantsu ajal?»

«Kas see pole ükskõik, mida ma parajasti tantsisin?» Naine silmitses Kaljut uuesti uurivalt.

«Kas te ka siis küsite nii, kui ma ütlen, et too... provokaator oli politseist. Poliitilisest politseist.»

«Miks te seda arvate? Kust te teate, et ta oli politseist?»

«Üks isik tundis ta ära.»

«Kes?»

«Augustin.» Kalju ei teadnud, kas naine tunneb Augustini nimepidi, aga ta ei osanud teda ka teisiti nimetada.

«See... roosa pörsas?» küsis naine. «Ma arvasin kogu aeg, et ta on nuhk.»

«Ei, seda ta ei ole,» vastas Kalju. «Aga ta tunneb neid. Võib-olla ta eksis, aga te peaksite vähemalt ettevaatlik olema.»

«Täna hoiatamast,» vastas naine. «Kuna ma enam teie proua ema ettevõttes ei tantsi, siis peaks see intsident ammen-datud olema.»

Ta jäi ootavalt Kaljule otsa vaatama. Ta ootab, et ma läheksin nüüd minema, mõtles Kalju. Ka temal oli terane silm, ja võib-olla mitte silm, vaid hoopis kuues meel. Ja selle oma kuuenda meelega ta tundis, et naine pole sisimas hoopiski nii rahulik, kui välja paistab.

«Mul ei ole veel selge, mis pärast te üldse mu ema restoranis tantsisite,» ütles Kalju. «Hispaania ei ole sellest küll külma ega sooja, sellega ei suuda te karvavõrragi aidata... oma sõpru Hispaanias. Te pole ometi nii rumal, et te seda ei mõista. Järelikult oli teil sellega teine eesmärk.»

«Missugune siis teie arvates?» küsis naine.

«Ma arvan, et te olete mingil moel hädas. Te otsite sõpru.»

Kalju jäi naisele otsa vaatama. Kui ta nüüd ütleb, et see on nonsens, siis ma eksisin. Aga kui ta ei ütle midagi, siis on mul õigus.

Naine ei öelnud midagi.

«Te olete oma sõbrad kas kaotanud või on nendega midagi juhtunud või osutusid nad võimetuks teid aitama. Igatahes on teil abi vaja.»

«Kelleks te mind peate?» küsis naine.

«Noh, see on lihtne: te olete ilmselt üks neist, kes natside küüsisist minema pääses ja keda nad taga ajavad.»

Naise olekus oli toimunud muutus. Endassetõmbunud mõtlikkusega vaatas ta Kaljut. Muidugi kaalub ta, kas mind usaldada või mitte, mõtles Kalju. See on loomulik: millega ma lõpuks saan talle tõendada, et ka mina pole poliitilise politsei nuhk, kes püüab välja uurida tema edasisi plaane, et siis teda välja saata või natsidele välja anda.

«Te peate otsustama, kas mind usaldada või mitte,» ütles ta. «Mis tõendus ma ikka saan tuua, et ma, et mina ja mu sõber,» — nüüd lõpuks tuli talle taas Metsaalt meelde — «et me tahame teid siiralt aidata ja et me ei ole kah mõned,» — nüüd leidis ta veel parema sõna — «gestaapo nuhid.»

«Sõber? ... Te pole siis üksinda? ...»

«Te peaksite teda tundma,» ütles Kalju.

Ta jutustas, kuidas tema ja Metsaalt olid käinud paar öhtut tagasi Arabella tantsu vaatamas ja kuidas ta hiljem oli Metsaaldi üles juhatanud. «Te peaksite teda mäletama. Ta oli võib-olla ainus, kes külastas teid lilledeta ja egoistlike tagamõteteta.»

Nähtavasti mõjus Metsaaldi meenutamine rohkem kui Kalju loogilised väited, kuigi Arabella ei lasknud seda välja paista.

«Heakene küll, kui teie politsei mõtleb välja nii totraid provokatsioone, et provokaator ise päästab oma naha ainult kiire põgenemisega, siis on parem talle mitte jalgu jääda,» ütles Arabella. «Ja ma olen tõepoolest pigis.»

Nüüd, kus naine oli kord otsustanud, rääkis ta kiiresti ja lühidalt ära, mida tal vaja on. Tõepoolest, ta on põgenenud Saksamaalt. Tõepoolest oli ta lootnud leida siit eest inimesi, kes aitaksid tal edasi pääseda. Nüüd, kuna ta elab Eestis ajutiselt ja ilma loata ja kuna natsid peavad talle tõepoolest jahti, ei taha ta kokku puutuda ka Eesti ametivõimudega. Need ei tarvitse teda küll natsidele välja anda, aga võivad teda maalt välja saata ja sinna, kuhu ta mitte ei taha minna. Minna aga tahab ta Rootsi. Ja võimalikult kiiresti ning tähelepandamatult.

Ka Kalju oli nüüd konkreetne ja asjalik. Kõigepealt tuleb leida üks teine koht, kus oleks ohutum elada. Kui tõesti selles

loos on politsei käsi mängus, siis jõuavad nad varem või hiljem ka siia ja toimub ikkagi soovimatu kokkusaamine.

Ta ei hakanud seletama, et ema juba ei varja seda aadressi, kui talt küsitakse. Aga tõenäoliselt sai Arabella sellest isegi aru. Uue koha leidmiseks võib Kalju kaasa aidata, õieti lähebki ta kohe siit maad kuulama, sest midagi on tal juba mõttes.

Mis puutub aga salaja Eestist lahkumisse, siis siin ei oska Kalju midagi välja mõelda ja peab nõu pidama oma sõbra Metsaaldiga.

3.

Tegelikult alles siis, kui Kalju tagasi Tallinna maanteele, härra Veeberi limonaadivabriku juurde jõudis, tärkas talle mõttesse Irene. Miks ei võiks Hildegard olla Irene juures? Irene ju ise ütles, et ta on praegu üksinda, et ta mees on ikka veel Saksamaal ennast täiendamas.

Ta pööras tagasi Joala tänavasse.

Irenet oli ta kohanud pärast mitmeaastast vaheaega mõne päeva eest. Ta oli kõndinud Pimeaiast välja, oli jõudnud bulvari algusse, oli just purskkaevu juures, mille ümber kasvasid tumepunased roosid, palju tumepunaseid roose, palju tumerohelisi lehti, ning rooside ja lehtede keskel oli purskkaev, milles alasti poisikesed hoidsid oma õlgadel halli kivi-vaagnat, kust langes peente hõbeniitidena vett... Ja siis tuli purskkaevu tagant tema poole noor naine, kreemi linase jaki ja seelikuga, pruunid juuksed loomulikes lokiides, suurtes silmades igavlev ja justkui natuke seiklusjanuline pilk. Naine märkas Kaljut, tema samm muutus ebalevaks, silmadesse ilmus ehmatusesegune üllatus, siis kiire pilk paremale (võib-olla minna teiselt poolt ringi ja üldse mitte välja teha?), seejärel ah-tulgu-mis-tuleb-otsus ja lõpuks teeseldud üllatus: ennäe-keda-ma-näen!

Ka Kaljus vaheldusid mitmed hingeseisundid ja hoiakud — alasti irvest kuni pooliroonilise muigeni, aga kui nad lõpuks purskkaevu juures kokku said, ütles ta päris hariliku häälega: «Kui sa tahtsid kontserdile minna, siis keera parem ots ümber. Kontsert jääb ära.»

Paistis, et Irene oli esimesel pilgul üllatunud, et Kalju pöördus tema poole nii, nagu oleksid nad alles eile või üle-eile lahku läinud, aga kohe tuli talle meelde, et nii oli ikka olnud Kalju komme.

«Ega ma tahtnudki kontserdile minna, ma jalutasin nii-sama,» vastas Irene.

«Üksinda?» imestas Kalju.

«Heinrich on Saksamaal...»

«Mis ta seal teeb?»

«Täiendab ennast...»

«Ja sind ei võtnudki kaasa?»

«Ma olin, aga tulin varem ära...»

«Ei meeldinud?»

«Ei.»

«Miks?»

Irene kehtas õlgu. «Ma ei tea, võib-olla tuli lihtsalt kodu-igatsus peale... Jah, seal oli ilus küll, vanad linnad, stiilipuhtad, ja üldse väga puhtad... Aga see paraadide trummipõrin, igasuguste mundrite hulk tänaval, upsakas käitumine, kehvad toiduportsjonid... Ja tead, tegelikult kõige vähem meeldis mulle see, kuidas nad juutidega käituvad...»

«Kus sa seda nägid?»

«Viinis, kui seal läbi sõitsime. Tead, ma juhtusin seal ühel tänaval nägema, kuidas juudi naised olid pandud mingisuguse asutuse aknaid pesema, nagu vangid. Mundris mehed ümber, käed puusas ja ise irvitavad, no täitsa nagu kupjad mõisapõlul. Ma ütlesin, kui mööda läksime, vaikselt ja eesti keeles, et see siis nüüd on see kuulus Euroopa kultuur... Muidugi ei öelnud ma seda neile, vaid Heinrichile, aga ma vist ikka tahtsin, et nemad ka kuuleksid, muidu oleksin võinud ju ütlemata jätta... Ja vaevalt olin ma nii öelnud, kui tundsin, et mul võeti kraest kinni ja lükati ka sinna, teiste hulka. «Ah, sa juudi siga, tahad meie kultuuri proovida!» käratati mulle peale. Jumal teab, mis must oleks saanud, kui Heinrich poleks kohe välispasse välja tõmmanud.»

«Ah siis lasti minema?»

«Käratati, et kadugu rutem kui muidu... Vaata, kui sa midagi niisugust läbi elad, olles vaevalt jala üle piiri tõstnud, siis varjutab see ka kõik järgneva ära. Nii ma siis ütlesingi Saksamaale «auf Wiedersehen!» ja tossutasin rutem kui muidu tagasi.»

Irene rääkis seda üleoleva huumoriga, aga vaevalt ta sellest otsekohe pärast juhtumit üle oli.

«Ja jätsid mehe sinnapaika,» ütles Kalju.

«Mis tal seal viga, ta on ju liiga kultuurne, et temaga midagi selletaolist juhtuda saaks.»

Oli see pilge või etteheide või kaebus mehe peale?

Nad kõndisid mööda kõrget Pimeaia bulvarit. All voolas

jõgi, Joaorus tormitsev ja kärestikuline, siin juba suursuguselt rahulik. Jaanlinna-poolne kallas oli madal, pilk ulatus kaugele üle majade, puude roheluse, sadama poolt paistsid kätte linnatagused haljad aasad. Ees, enne pumbajaama ja Puusilda, lõutasid jõekaldal madalad, roostest puretud pargased nagu mingid hiidloomad, teispool jõge algasid saevabriku lao lõpmata pikad lauavirnad.

Irene on teistsugune, kui ma kujutlesin, oli Kalju mõelnud. Kujutlesid? küsis ta endalt. Jah, missugusena sa siis kujutlesid proua Irene Loodi, neiupõlvenimega Laur? — Noh, kuna ta läks sinna suursugusesse kodanlasepere konda miniaks, siis pidanuks ta nüüd muidugi olema hellitatud proua, kellel on ajude asemel peas puder ja kes ei oskagi enam mõelda muule kui iseendale, kuldsüdamete ballidele, lõbusatele autotuuri-dele Jõesuhu, Utriasse või koguni Orule, et imetella presidendilossi. (Huvitav, kas sinna lähedale ikka lastakse, arvatavasti mitte, see on ju eravaldis!) Nii et Kalju kujutluses pidanuks ta tollest hetkest peale tantsima läbi elu, muretult ja lõbusalt, unustanud kõik, mis kord oli...

Ent kui nad nüüd siin külge külje kõrval Pimeaiast Joaoruni sammusid, mõistis Kalju, et sel tema kujutluste Irenel pole tegelikkusega midagi pistmist. Irene polnud muutunud, ta oli täpselt samasugune, nagu oli olnud Irene Laurina, kehva-poolsest perekonnast pärit andeka ja hakkaja tütarlapsena, kes teenis endale elatist klaveritundide andmisega ja unistas ülikoolist. (Kuhu ta ka jõudis, aga ainult selleks, et paari aasta pärast purjesid rehvida ja vaikselt abielusadamasse ankrusse heita!) Ainult ühes suhtes süvenes Kalju veendumus — see kodanlik ning ühtlasi kaine arvestusabieli ei olnud, ei võinud olla õnnelik. Too vihje mehele, kellega seal Saksamaal ei saa midagi juhtuda, sest ta on liiga viisakas või korrektne, seda võis mõista ka nii: ta on liiga pehme ja liiga selgrootu, et väljendada oma halvaksapanu või hukkamõistu, kui näeb enda ümber sigatsemist.

Noh, siisugune suhtumine mehesse on igatahes hoopis kaugel imetlevast alt üles vaatamisest, see on ka midagi muud kui hea seltsimehelik teineteisemõistmine, ja see peidab endas tulevaste vastuolude idusid.

«Ah jaa, sul võib siis igav küll olla,» ütles Kalju. «Mida sa seal kodus teed?»

«Niisama. Loen. Koristan. Teen süüa. Peale selle on mul aed. Kasvatan kapsaid, porgandeid, naereid ja muud rohelist.» Aia rääkides elavnes ta, tema hääles kõlasid isegi uhkusenoodid.

«Nojah, see on sul veres. See on su talupoegadest esiisade veri, mis sind aina põllu ligi kisub.»

Kalju oleks veel hea meelega lisanud: olgu siis see põld kas või ainult potipõld. Aga ta talitses ennast.

«Kahju, et mu isal seda verd väheks jäi.»

«Millega ta õieti oma talu oksjonihaamri alla viis?» küsis Kalju.

«Hobustega. Ta arvas, et on hiiglama andekas hobuseparisnik. Sõitis aina mööda laatasid, ostis ja müüs, müüs ja ostis, enda arvates aina kasuga, pärast tuli aga välja, et suure kahjuga. Põllud kippusid kodus sööti jääma, ühegi tööga ei saanud õigeaks ajaks valmis, siis tulid vekslid, võlad, ja noh, nii ta läks...»

Irene tõmbus endasse ja muutus mõtlikuks. Ta vaatas jalgade ette, nad sammusid Pimeaiast laiastest treppidest alla, nagu tuleksid kusagilt lossist või kirikust. Kalju vaikis.

Irene ise oli see, kes võttis jutujärje jälle üles — siis, kui nad jalutasid jõe kaldal, Hermannini kindluse hallide müüride all. «Kahju, et nii läks. Oleks kodu alles olnud, küllap oleks minugi eluke teiseks kujunenud. Siis ma oleksin lõpetanud kodumajapidamiskooli ja läinud maale perenaiseks. Ma oleksin rajanud maja ette ilusa lilleaia, õunapuuaed maja taga oligi meil juba, oleksin lüpsnud lehma, talitanud sigu ja jootnud vasikaid. Talvel oleksin seadnud kangasteljed üles ja kudunud imeilusaid kangaid. Ja esimese lumega oleksin rakendanud hobuse ette ja teinud saanisõidu läbi pühalikult vaikselt kuusiku ja üle valgete põldude...»

«... ja siis oleks tallu tulnud sulane,» ütles Kalju. «Ja te oleksite abiellunud ja oleksite elanud õnnelikult ja teil oleks olnud palju lapsi, palju kariloomi ja aidad täis vilja...»

«Ah, sa oled ikka endine!» ütles Irene tusaselt. «Mis selles siis halba on, kui ma mõnikord unistan.»

«Unistused teevad inimese nõrgaks, need ei vii mitte kusa-gile.»

«Egas kõik ei saa ühtemoodi tugevad olla,» vastas Irene; ta ei vaadanud Kalju poole, silmitses hoopis Jaanlinna kindlusevallide all pulbitsevat vahukeeristes jõge, täis teravaharjalisi laineid.

Edasi läksid nad vaikides, vahetades vaid üksikuid sõnu, mis mitte midagi ei tähendanud, läksid nii, nagu oleksid sõnatult kokku leppinud, kuhu minna. Nad tõusid Joaorust taas üles, varemetest mööda, läbi «Võitleja»-esise pargi, mööduksid jaamast ja pöörasid sillale. Vanasti olid nad ikka sillale läinud, kui tahtsid julgust proovida. Kuigi sild oli tehtud

terasest ja rauast ning toetus kahele kõrgele graniitjalale, tundus sillal olijaile, nagu käiksid nad hapral purdel. Just nüüd tuli Jaanilinna poolt vedur, taga küll ainult paar vagunit, aga nad tundsid, kuidas laudtee jalgade all hakkas vobisema ja ehavärvides taevas oleks justkui kummuli fosforselt helendavasse jõkke langenud; nende kohale ja nende alla jäi tühjus; endale aru andmata surus Irene ennast Kalju ligi; vedur pahvas neile suitsu näkku, see oli märg, kleepuv ja kuum, mattis nad hetkeks endasse... Rong möödus, taevas tõusis taas üles nende pea kohale; lained murdusid vahtu pildudes vastu sillajalga, hääletult, otsekui tummfilmis; sillakaare võrestik joonistus üle nende nagu mingi eelajaloolise hiigellooma luukere. Jälle nagu sõnatus kokkuleppes pöörasid nad tulnud teed tagasi, ikka vaikides, otsekui häbenedes üleelatud hirmusööst, mis oli sundinud neid teineteisest kinni hoidma.

«Palun ära mind kaugemale saada,» ütles Irene. «Mul pole enam kaugele minna.»

Kardab, et keegi meid koos näeb, mõtles Kalju.

«Sa ära arva, et ma kardan, et meid koos nähakse,» ütles Irene ja pani oma valges kindas käe Kalju käsivarrele. «Ma ei karda ja mul on ükskõik, mis sellest arvatakse. Aga ma tahan üksi olla.»

Kalju kummardas ja tegi käega liigutuse, nagu kergitaks kaabut, mida tal peas ei olnud.

«Ah, noh, hea küll. Ja tule mulle külla,» hõikas Irene juba eemalt. «Viimane maja vasakul enne parki. Paremat kätt uks, kell on ukse kõrval.»

4.

Irene oli kodus. Kui Kalju kõlistas, tuli ta trepist alla ja avas ukse. «Sina,» ütles ta. Paistis, et ta on meeldivalt üllatatud, et tema kutse nii ruttu vastu võeti. Nad läksid trepist üles, astusid läbi avara esiku tuppa. See oli suure kaarja aknaga ja parkettpõrandaga. Keset tuba seisis ümmargune, nikerdatud jalgadega vanaaegne laud, selle ümber kõrgete seljatugedega toolid. Irene juhtis ta akna alla, diivani juurde. Diivani ees oli madal laud, selle vastas pehmed tugitoolid.

«Ah, sa pole ju varem siin käinud,» ütles Irene. «Aga ega sa vist korteri vaatamisest ei hooli.»

Kalju raputas pead.

«Nojah, nii ma arvasin, sa oled ikka endine nihilist,» naeris Irene, kuigi ta poleks mõistnud seletada, miks just nihilist.

«Miks, hoopiski mitte,» vaidles Kalju. «Ma lihtsalt ei suutu endastmõistetavatesse asjadesse endastmõistetavalt. Üheksakümmend üheksa protsenti inimesi peab loomulikuks, et kui tullakse esimest korda külla, siis trambitakse kõik toad läbi, hüütakse oh! ja ah! kui ilus! kui kena! kui tore!... Mulle ei paku see lihtsalt mingit huvi, sest ma tean, et kui sa elad juba endises vabrikandimajas, siis on siin tore nagunii.»

«See ei ole vabrikandimaja, vabrikandimaja on kõrval. Siin elas see, kes kotti topiti ja kanalisse visati.»

«Paras talle,» ütles Kalju. «Kas ta siin kummitamas ei käi ka? Niisugustest võib kõike oodata...»

«Käib küll,» ütles Irene.

«Kardad?» küsis Kalju.

«Üksinda on vahel tõepoolest õudne...»

«Võib-olla ma poleks sulle külla tulnudki, aga mul on sind vaja,» ütles Kalju.

Irene naaldus toolileenile. «Sa oled ikka täpselt endine,» ütles ta.

«Sina ka,» vastas Kalju. «Sina oled ka endine, sa pole üldse muutunud, ma märkasin seda juba siis, kui me läbi Joaoru jalutasime. Ma veel mõtlesin, et mis pagana pärast sa üldse mehele läksid, kui sa täpselt samasuguseks oled jäänud.»

Irene naeris, tõmbas hommikukleidi hõlmad koomale (vanasti oleks ta külalise puhul otsekohe kleiti vahetama jooksnud!) ja küsis:

«Kas sina arvad, et sellepärast mehele minnakse, et muutuda? Ja et kui ei muutu, siis polegi nagu õige seaduslik abielu?»

Kalju turtsatas pahuralt.

«Ma ei mõelnud nii, pealegi seisab see seaduslik abielu minu arust üldse kanajalgadel ja on üks kunstlik kõrvalsaadus. Või mispärast muidu teda nii palju rikutakse.»

«Kas tõesti?» küsis Irene naiivselt.

«Kas sa siis ei ole tähele pannud, et üksteise petmine käib täiel rindel, mõned mehed teevad seda nagu tükitööd. Ja ega naised ka maha jää, — kui oma mees kodust ära on, siis minnakse kas või tänavalt tutvusi otsima, et aga petta saaks. See pole enam tükitöö, see on juba kirklik sport, millele inimene ennast tervenisti pühendab...»

«Kas tõesti või?» kordas Irene jälle, ja nüüd oli selge, et

ta ei küsinud seda naiivsusest. «Kas tõesti või? Kuule, sa vist arvad, et küllap minagi hulkusin seal Pimeaias mehejahil, eks ole?!» ta naeris närviliselt. «Ja siis leidsin sinu ja püüan nüüd vägisi oma armukeseks teha, kas pole nii? Ütle, on ju?»

Kalju vaatas Irenele uurivalt otsa, nagu püüaks tõepoolest selgusele jõuda, kas ikka on või ei ole. Teise uuriva pilgu all valgus Irene näole puna ja ta pööras oma silmad taas aknale ning kohendas jälle hommikukleidi hõlmasid.

Kalju raputas pead.

«Aga milleks ma siis kogu aeg rääkisin, et sina pole selle meheleminekuga teistsuguseks muutunud. Või kas ma siis muidu oleksin sinu juurde abi otsima tulnud.»

Irene vaatas taas Kaljule otsa, ilma närvilise kõhkluseta, ilma ebalemata. «Mis siis lahti on?» küsis ta. «Läksid emaga tülli või?» Ja mõtles ise, mismoodi tema sel puhul aidata saab.

«Ei läinud tülli,» ütles Kalju. «Kuigi mul on peaaegu kahju, et ei läinud.»

Ta jutustas lühidalt oma loo ära — emast, Hildegardist, tantsust, provokatsioonist, sellest, et Hildegardil on ohtlik jääda sinna, kus ta on, et tema, Kalju, tunneb ennast kohustatud olevat naist abistama, et ta mõtleb koos sõpradega nagunii midagi välja ja et ta tahaks, et Irene võtaks Hildegardi seniks enda juurde, sest siit ei oska teda keegi otsida, vähemalt on lootus, et siia ei tule keegi teda otsima. Ta võiks ju niipalju vastu tulla, seda enam, et ta on üksinda.

Kalju rääkis, Irene kuulas ja jooned tema suunurkades tõmbusid tõsiseks. «Sa tahad siis, et ma varjaksin ühte politsei poolt tagaotsitavat?» küsis Irene.

«Ega teda veel ei otsita,» vastas Kalju.

«Aga teda võidakse otsima hakata? Kui ta kätte saadakse, kas ta saadetakse siis tagasi Saksamaale?»

Kuigi Kalju seda tõenäoliseks ei pidanud, ütles ta, et teda võidakse ka Saksa võimudele välja anda, kui need teda taga otsivad. Aga küllap nad juba otsivad, mis ta muidu sealt ära tuli.

«Ja siis, kui nad ta kätte saavad, mis nad temaga siis teevad?» küsis Irene.

Kalju tegi käega ebamäärase liigutuse. «Panevad aknaid pesema,» ütles ta. «Sa nägid ju oma silmadega, et neid panakse aknaid pesema.»

Muidugi sai Irene aru, mida Kalju tahtis öelda: et akende pesemine pole veel kõige hullem.

«Kas ta on kommunist?» küsis Irene.

Kalju kehtas õlgu. «Ta on antifašist, nagu ta ise ütles.»

«Kommunistid on antifašistid,» lausus Irene. «Ja juudid on antifašistid, sest neid kiusatakse ka taga.»

«Mis sa ikka nii palju pärid!» muutus Kalju tusaseks. «Kui ta siia tuleb, küsi talt endalt.»

«Kui ma ta enda juurde võtan, pean ma ometi teadma, kes ta on, mis ta on teinud ja mis teda ähvardab, eks ole?» seletas Irene. «Aga kes ta sulle on?»

Kalju vaatas imestunult Irenele otsa, et kuidas seda mõista. «Sulle, noh, isiklikult!» täpsustas naine.

«Pagana pihta,» ütles Kalju. «Kes ta mulle peaks siis olema? Kui sa arvad, et Hildegard on mulle mingisugune naise aseaine, siis sa eksid küll väga. Ja sa saaksid oma eksitusest ka kohe aru, kui õpiksid teda tundma. Aga ilmselt sa ei taha teda tundma õppida. Ilmselt sa oled siiski muutunud pärast seda, kui sa läksid insenerihärrale mehele ja elad uhkes lossis ja käid Saksamaal ennast tuulutamas. Ja mina olin loll, endist viisi loll, et siia tulin!» ütles Kalju südame-
täiega ja tõusis, et lahkuda.

«Muidugi võtan ma ta siia,» ütles nüüd Irene. «Sa olid tõesti rumal, kui arvasid, et ma ei võta. Ma tahan ainult teada, millal te tulete, et teaksin kodus olla.»

IV

Aristarh Koopa kahtlused

1.

Aristarh Koobas, Narva poliitilise politsei komissar, istus oma «koopas», see tähendab kabinetis ja tunnistas teispoollauda seisvat meest kalgi pilguga, mida tema alluvad nimetasid ametialaseks. Monotoonsel häälel ja vaikselt, nagu kartes, et seintel on ka selles ruumis kõrvad, andis too mitte millegagi silmatorkav keskealine mees aru ilmselt talle ebameeldivatest asjadest. Eile õhtul proua Jaanisti lokaali külastanud seltskond oleks selles mehes erilise vaevata ära tundnud lipuskandaali põhjustaja. Mida kaugemale ta oma jutuga jõudis, seda vaiksemaks see vaibus ja lõpuks jäi ta vait, ilmselt oskamata enam midagi lisada.

«On see kõik?» küsis Aristarh Koobas. «Täna, sa saatsid korda suure kangelasteo,» lisas ta mürgiselt. Ta otse puuris oma pruunid silmad teisele näkku — tigidalt ja ühtlasi pilklikult.

«Ma läksin endast välja,» ütles mees. «Ma tahtsin, et ta end paljastaks.»

Ikka veel vaatas Aristarh Koobas mehele näkku — nagu ei usuks, et tema alluv on võimeline selliseks totruseks, selliseks lubamatuks, lausa mõistmatuks totruseks. Ta sundis ennast rahule.

«Jajah, ja kas ta siis paljastas end?» küsis ta pahaendelise rahuga.

Mees vaikis.

«Hoopis sina paljastasid end!» ütles Aristarh Koobas, ja see kõlas nagu kohtuotsus. Agent, kellest teatakse, et ta on agent, ei maksa enam suurt midagi, vähemalt ei saa teda enam selleks otstarbeks ja selles kohas kasutada.

Otsekui alles nüüd mõistes, millised järeldused tal tuleb enda kohta teha, ent samal ajal veel aru saamata, et edasine

jutt on täiesti kasutu ja toob pigem kahju kui parandab midagi, ütles mees ärritusest väriseva häälega:

«Ma ei kannata kommunistid mitte silma otsaski. Ja kui nad veel su oma nina all niisugust etendust korraldavad...» — ta häälel katkes, ta köhis, ent ta ei jäänud ikka veel vait — «...siis läks mul silmade ees punaseks ja ma ei teadnud enam, mis ma teen.»

«Nojah, näha on, et sa ei kannata punast värvi,» ütles Aristarh Koobas mürgiselt. «Jah, muide, miks sa üldse arvad, et too tantsija on ilmtingimata kommunist?»

Mees vaatas talle imestunult otsa, unustades isegi oma mure: «Aga... aga ta ometigi tantsis niimoodi.»

«Ma ei teadnudki, et sa oled niisugune spetsialist kunsti alal,» ütles Aristarh Koobas jälle mürgise irooniaga. «Mis-moodi niimoodi ta siis tantsis? Ehk seletaksid mulle ka, mis-moodi see kommunistide moodi tantsimine välja näeb!»

Aristarh Koopa häälest kostis juba nii ilmset mõnitamist, et mees tema vastas oleks pidanud vähemalt nüüd vait jääma, kui ta oleks tahtnud ennast natukenegi säästa. Aga selle asemel püüdis ta tõemeeli tantsu kirjeldada. «Ta keerutas ennast seal nagu pöörane, vehkis kätega ja lehvitas oma vööd ja...»

Aristarh Koobas vaatas teda ikka veel üksisilmi, ent ta pilku ilmus piisake haletsust. Need, kes Koobast lähemalt tundsid, pidasid seda kaastundeilmet kõige ohtlikumaks tundemärgiks. See tähendas: härra komissaril on kahju, aga ta ei saa vastava härra teeneid kasutada. Ja kui seda ka otsekohe välja ei öeldud, siis niisuguse haletseva pilguga äramärgitud kaastöötajal oli õigem paluda ennast töölt vabastada või teisele tööle üle viia, aga hoidku taevas! — mitte poliitilise politsei või kriminaalpolitsei liinis, sest härra Koobas oli niivõrd aumees, et ei hakanud oma prahti teistele kaela määrima. Seda olid valmis tunnistama kõik tema ametivennad, mis aga ei tähendanud, et nemad ise oleksid samuti toiminud.

Aristarh Koobas vaatas niisiis oma agendile haletseva pilguga otsa ja ei hakanud tema peale isegi enam oma iroonia tulenooli raiskama.

«See on sulaselge jama,» ütles ta. «Sa lihtsalt jäid uskuma seda paberilipakat, mille me saime ja kus oli öeldud, et too naine ärritab oma tantsuga kodanike meeli. Aga just see paber ise vajab veel kontrollimist, ja selleks me sind sinna saatsimegi. Soh, ja mis juhtus?! Selle asemel, et seal vaikselt kusagil nurgas istuda, pits viina visata ja jälgida, kas tantsija ikka tõepoolest ärritab publiku meeli, ja kui, siis mis-

moodi ja millise publiku, — jah, selle asemel ärritad sa oma läbimõtlematu teoga ise publiku meeli. Ameerikas oleks sind selle eest lintšitud, meil oleksid võinud saada hea keretäie, ma imestari, et sa nii kergelt pääsesid.»

Ta vaatas mehele ikka veel haletsevalt otsa, selle lõug väris, ent ta ei öelnud midagi.

Aristarh Koobas nõjatus toolileenile ja jätkas dotseerivalt: «Mida me siis nüüd teada saime? Mitte midagi. Aga olõtame korra, et meil on tööpoolest tegemist kommunistide agendiga. Kuidas ta sellele sinu etteastele reageerib? Kõige tõenäolisem on, et ta lihtsalt lõpetab oma esinemised. Paneb nii, öelda kolid kokku ja läheb minema. Või kui ta just seda ei tee, siis igatahes on ta hoiatatud. Ta jätab selle hispaania tantsu oma kavast välja, ja katsugu keegi tagantjärele veel selgeks teha, mida see täpselt endast kujutas... Me ei tea praegu isegi tema tõelist nime ega seda, kus ta elab...»

«Ma lähen ja selgitan,» ütles agent teenistusvalmilt. Aristarh Koobas aga ütles: «Ei, seda selgitan ma ise. Ja hoidku taevast, kui enam midagi selgeks teha ei saa,» lisas ta ähvardavalt.

2.

Aristarh Koobas poleks olnud nii sapine, kui lugu oleks juhtunud kusagil mujal, ja mitte Helene Jaanisti restoranis. Sest see restoran oli üks väheseid, kus härra Koobas käis. Mitte et tema ametnikumentalteet ja positsioon oleksid tal keelanud korralikke restorane külastada, aga ta lihtsalt tundis ennast just seal mugavalt. Tarbe korral võis ta kabinetti kasutada ja tihtipeale juhtus, et ta istus seal koos Helene Jaanisti endaga. See oli omapärane sõprusvahekord, kuigi poissmees Koopale tundus, et see võiks ka edasi areneda, kui ta tahaks. Ta ei teadnud veel, kas tahta või mitte, aga kõige vähem soovis ta siiski skandaali, mis võiks nende suhted kinni külmutada.

See aeg, kus ta oma kutset idealiseeris, oli jäänud kaugelt seljataha. Muidugi täitis ta oma teenistuskohuseid korralikult, egas teda muidu poleks suunatud tööle Narva, piirilinna. Ent see polnud siiski see, millele ta oma ülikoolihariduse ja juristipaberitega oleks võinud uhke olla. Ta teadis väga hästi, et kõrgem politseiametnikkond on pealinnas ja et tema ei pääse sellesse seltskonda. Mitte, et tal endal oleks midagi puudu jäänud, ent tookord, aastat kümme tagasi, kui ta oleks võinud otseteed ülespoole tüürida, polnud tema tagasihoidlik

proviisorist isa see mees, kes oleks oma pojale saanud teed sillutada. Puudusid kontaktid, seltskondlik läbikäimine ja sugulussuhted. Nii oli Aristarh Koobas end ise sellele kohale upitanud, kus ta nüüd oli. Aga see ei meeldinud talle, ei rahuldanud teda. Ja kuidagi ähmaselt, aga siiski tajutavalt oli tal välgatanud peast läbi mõte: miks ta ei võiks olla näiteks härra restoraniomanik.

Jah, miks mitte, — siis võiks ta põrgusse või kuradile saata kõik vapsid, kommunistid, sotsialistid, kuningriiklased, keda ta ka oma imestuseks Maarjamaalt leidis, kõik Inglise orientatsiooniga, Saksa orientatsiooniga, Vene orientatsiooniga tegelased; inimeste poliitiline meelsus poleks siis enam tema asi. See oleks just niisugune vabanemistunne, mille järele ta igatses.

Helene Jaanist oli restoranis, ent teda võttis kõigepealt vastu too... manuline. Ta vaatas Aristarh Koopale otsa sellise näoga, nagu teaks kõike ja veel natuke pealegi. «Võin ma millegagi aidata?» küsis ta. Aristarh Koobas raputas pead. Ei, milleks, ta soovib prouaga vestelda, väike nelja silma all vestlus. Talle ei meeldinud see mees, ka väljaspool seda, et ta oli teatavas mõttes võistleja.

Temas oli midagi pugejalikku ja salatsevat, politseiametnikuna teadis Aristarh Koobas mõndagi inimestest, mida avalikult ei teatud; nii teadis ta ka Augustini kohta, et see oli jätanud oma isatalu sinnapaika, jätanud õe tööd rügama ja tulnud ise linna. See, et ta leppis oma kahemõttelise olukorraga, ei rääkinud tema kasuks. Muidugi ta töötas, aga kas see siis oli mehe töö! Turske Mulgimaa mees portjee ja pikolona — naeruväärne igatahes! Millegipärast välgatas komissaril peast läbi mõte, kas mitte seesama mees ei ole tolle salapärase anonüümkirja autor. Oletame, et ta püüdis kasutada oma illusoorset peremeheseisundit... Aga sai vastu sõrmi ja maksis kätte...

Helene Jaanistile polnud vaja sissejuhatust. Ta hakkas ise juhtunust rääkima. Murelikult ja tusaselt kõneles ta tantsijast ja siis sellest poolearulisest, kes seal oli märatsenud.

«Kui ma oleksin hingestki aimanud, et need tantsud niimoodi lõpevad, ma ei oleks teda üldse tööle võtnud!»

Aristarh Koobas mõistis, et naine kardab. Kuigi ta rääkis rahulikult, oli tema pilgus hirm, komissar oli seda nii palju näinud, et ta ei saanud eksida. See oli tavaline väikekodanlase hirm, väikekodanlase või pigem väikese inimese, kes kardab võimu, sest ta ei tea, mida see võim võib temaga teha.

Ent kuigi härra Koobas seda mõistis, ei suhtunud ta Helene

Jaanistisse sugugi halvustavalt. Ta ei pidanud mingiks eriliseks eeliseks või väärtuseks, et tema näiteks tundis nii hästi võimu ja selle keerdkäike.

«Ega sellepärast ei maksa nii muretseda,» ütles ta lohutavalt. «Ei saa ju tahta, et te peaksite olema spetsialist tantsude alal, nii nagu te olete äritegevuse alal.»

«Jah,» nõustus Helene Jaanist tõtakalt ja naeratas tänulikult. «Ma ei teadnud enne midagi, kui mu poeg mulle seletas. Ja siis kahjuks oli hilja, sest skandaal oli juba toimunud.»

Aristarh Koobas muutus tähelepanelikuks. «Teie poeg siis teadis?» küsis ta. Helene Jaanist taipas, et ta oli öelnud midagi, mida oleks võinud ka ütlemata jätta.

«Ta oli üks õhtu käinud sõpradega kabarees,» seletas ta põiklevalt.

«Ja sai otsekohe aru, et midagi on korrast ära,» mõistatas Aristarh Koobas. «Kahju, et ta otsekohe teile ei öelnud.»

«Mind ei olnud ju seal,» vastas Helene Jaanist. «Ega ta mingi tagamõttega... Või temagi teadis... Pealegi jäi ta kohe nõusse, kui ma palusin, et ta viiks tollele naisele palgaraha ja ütleks ameti üles,» ruttas Helene poega kaitsma.

Aristarh Koobas mõistis, et temaga ei räägi nüüd enam naine, vaid ema, ja emad on kõik valmis oma poegi kaitsma. Sellepärast ta ei teinud enam rohkem Kalju Jaanistist juttu, küsis ainult, kas ta võiks temaga vestelda, et teada saada, mis mulje tal tantsijast oli jäänud — Arabella ei olnud arvata-vasti mitte tema pärisnimi? Helene raputas pead. Ei, see oli tema lavanimi või kunstnikunimi. Tema pärisnimi oli Hildegard... Jah, mis Hildegard ta nüüd oligi? Ta oli tookord näidanud oma passi, seal oli saksa või mis keeles kirjutatud, ja nimi oli kindlasti saksa oma, aga nüüd on see küll meelest läinud.

«Nii et ta ei olnud eestlane?» tundis Aristarh Koobas huvi.

«Ei,» raputas Helene Jaanist energiliselt pead. «Temaga ei saanud ju eesti keeles rääkidagi.»

«Elas ta hotellis?»

«Ei.»

«Aga nagu ma aru sain, oli teil aadress teada?»

Proua Jaanist andis aadressi ja Aristarh Koobas märkis selle endale taskuraamatusse. Nüüd, kus ta teadis, et tantsijanna Arabella polnud eestlane, oli tema huvi mitmekordistunud. Ent nüüd ei näidanud ta seda hoopiski mitte välja; vaid rõhutas veel kord ja andis igati mõista, et proua Helenel pole midagi karta ja et ta seisab, niipalju kui üldse võimalik on, tema huvide eest.

See «niipalju kui võimalik on» oli just nii salapäraselt intrigeeriv, et ärritas Helene Jaanisti rahustamise asemel veel rohkem üles. Aristarh Koobas lubas õhtul läbi astuda, et vestelda orkestrantidega ja samuti ettekandjatega. Helene Jaanist ei teadnud, kas rõõmustada või mitte, igaks juhuks ütles ta, et on tänulik, kui härra Koobas leiaks aega vestelda ka temaga, see mõjub nii rahustavalt.

Härra Koobas kinnitas, et nii palju aega saab ta ikka, ja see ei kõlanudki nagu kokkulepe intiimseks kohtumiseks. Ent mõlemad teadsid, et sennapoolet see asi kisub.

Helene Jaanist läks vaatama, kas ta poeg on alla tulnud.

3.

Aristarh Koobas teadis ka Kalju Jaanistist üht-teist, näiteks seda, et ta oli Tartus osa võtnud ühe pahempoolse orientatsiooniga ühingu tegevusest, mis just neil päevil oli sisekaitseülema otsusega suletud.

Komissar ise oli saatnud vastavale järelepärimisele vastuse, mis iseloomustas tema vanemate, õigemini küll ainult ema majanduslikku seisundit ja meelsust positiivsest küljest. Ka Kalju Jaanisti enda käitumist suvevaheajal oli ta hinnanud täiesti lojaalseks. Ent selleks oli ta pidanud välja selgitama, kellega noormees lävib, kuidas veedab vaba aega, kus käib ja nii edasi. See kõik toimus muidugi teatava tööalase stambi järgi, kuid andis siiski inimesest mingi mulje. Selle alusel pidas Aristarh Koobas Kalju Jaanistit natuke tagasihoidlikuks, töökaks noormeheks. Nüüd, viimasel ajal, oli märgata läbikäimist ühe noore neiuga, ent see puutus rohkem tema emasse, kuna neiu töötas ema restoranis ettekandjana. Härra Koobas leidis, et see kõik pole tema asi.

Kalju Jaanist ei teadnud Aristarh Koopast muud, kui et see on politseiametnik. Kui ta üles kabinetti tuli, oli seda ka otsekohe näha. Noormees ei kartnud, ent ka tema hoiak oli politseikomissarile tuttav. See oli tõrjuv enesesulgumine politseiametnike juuresolekul ja Aristarh Koobas oli ka sellega niivõrd harjunud, et ta isegi ei solvunud. Milleks! Tema teadis, et ta võib murda jää, olla teravmeelne, liberaalne ja joviaalne ja panna inimest üsna pea endast teisiti mõtlema: oi jah, need politseiametnikud ei ole kõik ühtigi intelligent-sita ja poolkirjaoskamatud tobud, tundetud rattad võimu

kaadervärgis. Jajah, vähemalt mitte kõrgemad ametnikud nagu härra Koobas... Härra Koobas ise oli küll kõrgematest politseiametnikest palju halvemal arvamisel, aga toetas meeleldi niisuguse arvamise kujunemist. See meelitas tema eneseuhkust ja oli mõnikord ka hingele palsamiks.

Ta tõusis, astus Kaljule vastu ja teretas.

«Me oleme mõnes mõttes kolleegid,» ütles ta sissejuhatuseks. «Mina tudeerisin jurisprudenti aastat kümme tagasi, teie küll alles õpite, aga meil on vähemalt alus ühise keele leidmiseks.» Ta naeratas, ent tõsiste silmadega. Ja jäigi selgusetuks, kas ta mõtles ühise keele all õigusteaduslikku terminoloogiat või... ühist meelt, mida too õigusteadlaste sepi-koda pidi välja taguma.

«Teie ema muidugi kiirustas, kui ta otsustas vallandada tantsijanna, kelle ta oli ametisse palganud, aga kelle õiget nime ta kahjuks ei teadnud. Tõsi küll, siin toimus konflikt...» ta vaatas arupidavalt lauale. «Tõsi on ka see, et me saime teate, nagu oleks nimetatud tantsija esinemises olnud... midagi ärritavat...» Ta muigas, seekord ka silmadega. «Üldiselt mulle ei meeldi niisugused anonüümsed kaebused... Kui reageeriksime neile nii tormiliselt nagu teie ema, siis peaksid väga paljud muutuma... töötatöölisteks ja vahetama elupaika. Ja see ei käi kokku meie valitsuse programmiga.» Ta vaatas jälle Kaljule uurivalt otsa.

«Mu ema kartis skandaali,» vastas Kalju.

«Ma mõistan seda,» kinnitas Aristarh Koobas. «Mõistan ja loodan, et ka teie saate aru, et kuigi seal taga ei tarvitse olla midagi kaelakohtulikku, peame me ikkagi selles veenduma.»

Kalju vastas, et sellest saab ta muidugi aru.

Sellega sissejuhatus lõppes. See, mis nüüd järgnes, kandis õigusteaduslikus terminoloogias ülekuulamise nime. Kalju mõistis peatselt, et komissari huvitab eeskätt see, milline oli too kurikuulus hispaania tants; varsti selgus seegi, et komissar teab ka tollest lipu-sümboolikast. Kalju mõõnis, et tantsija kostüüm oli tõesti värvitoonides, mis võisid meenutada Hispaania vabariigi lippu. Ent ta lisas otsekohe, et tantsumotiiv ise oli pigem sureva luige oma, et seal ei olnud mitte midagi sõjakat ega provotseerivat.

Härra Koobas ei öelnud selle peale midagi ja hakkas huvi tundma tantsija välimuse vastu. Kalju kirjelduse järgi oli naine ennem pikk kui lühike, tõmmu, kuid siiski blondide juustega, poisipeaga, aga laval kandis kunsttukka — välja tuli moodsaimeline välismaahõnguline aastat kolmkümmend vana naine. Kalju võis detailide suhtes eksida, sest laval segas

valgustus, ja kui ta kodus käis, siis oli tuba jälle puude varjus ja hämar. Härra komissar ütles komplimendi Kalju tähelepanelikkuse kohta. Hm-jah, kuigi tema välimuses ei ole ühtegi silmatorkavat detaili, mis lubaks isikut kirjelduse järgi ilmeksimatult samastada... Aga see pole muidugi Kalju süü. Neile on tähtis ka see, et sellist detaili ei ole.

Edasi tundis komissar huvi selle vastu, mis toimus siis, kui ta raha ära viis. Mis keeles nad rääkisid? Kuidas see naine sellele reageeris, et proua Jaanist... teda enam näha ei taha? Kas ta ütles, mida ta kavatseb ette võtta? Oli ta sellest vahejuhtumist väga häiritud?

Neile pärimistele ei saanud komissar kuigi rahuldavaid vastuseid. Kalju ütles, et neil polnud selle naisega pikka juttu, sest emalt saadud ülesanne ei olnud just meeldivate killast. Ta leidis ka ise, et ema talitas liiga... impulsiivselt. Lõpuks oli see ikkagi töölt vallandamine... Sellepärast ta kiirustas, ütles, mis tal oli edasi öelda, ja tuli kohe tulema. Ainult niipalju veel, et too... Arabella oli vastanud, et ta poleks nagunii tagasi tulnud... «Miks?» küsis komissar. «Jah, ta oli vihane, et ta ühe joodiku pärast oleks võinud komistada ja jalaluu murda.»

«Ah nii...» venitas komissar ebamääraselt ja mõtlikult. Ja rohkem ta Kaljult midagi ei pärinud. Ta tänas, ütles, et jutuajamisest oli kasu ja et see peale selle oli ka veel meeldiv. Kui Kaljul teinekord aega on, võiksid nad mängida partii malet.

Kalju vastas, et ta ei tea, millal tal just aega on, aga et mängu vastu pole tal midagi.

4.

Sama päeva õhtul oli poliitilises politseis teada kaks asja: esiteks, et linnuke on pesast välja lennanud, ja teiseks, et tal pole elamisluba ja et ta elas sisse registreerimata.

Aristarh Koobast see ei üllatanud, midagi selletaolist oli ta oodanudki. Korteriperenaine ei teadnud midagi, ta oli käinud koos mehega Kulgu metsas marjul; ta näitas kinnituseks ette täis mustikakorvi, ja et sellest tundus vähe olevat, siis ka kirja, mille lahkunud üürnik oli koos üürirahaga lauale jätanud.

See kiri oli kirjutatud ruudulisele taskuraamatulehele ja kõlas järgmiselt: «Kahjuks ei saa oodata, kuni koju tulete. Tuttavad sõidavad Jõesuhu ja ma saan koos nendega oma

pakid ära viia. Aitäh kõige eest. Hildegard L.» See oli puhtas eesti keeles, millest Aristarh Koobas tegi kaks teineteist välistavat oletust: kas oskas Hildegard vabalt eesti keelt ja ainult varjas seda, või polnud see kiri tema kirjutatud, ja siis pidi tal abiline olema. Komissar kaalus ka võimalust, et Kalju Jaanist oli teda nii lahkumisel kui kirja kirjutamisel abistanud, ent heitis selle mõtte kohe kõrvale. Noormees võis ju seal Tartus natuke suud pruukida, aga ei tarvitsenud ennast sellepärast veel mässida loosse, mis oleks tema tulevasele karjäärile tõkked ette pannud. Pealegi oli komissar veendunud, et see tänapäeva noor kodanlikust keskkonnast pärinev intelligents teeb küll sõnu, aga hoidub tegudest kõrvale.

Ei, siin pidi olema midagi muud ja keerulisemat! Ta ei uskunud ka sellesse Narva-Jõesuhu sõitmisse, küllap see oli jäetud lihtsalt söödaks, mis pidi neid valejälgedele juhtima. Milleks muidu see kiri! Igaks juhuks ta küll teatas, kuhu vaja, ja saatis lühikese isikukirjelduse ja sündmusekirjelduse Tallinna, ülemustele. Sealt tuli juba järgmisel päeval vastus, et nimetatud isiku kohta on *«Saksast just äsja teatatud salajasti lühidased andmed... et kõne all on vana kommunistliku erakonna tegelane, kes 1931. aastast peale tegutses NSDAP-i organisatsiooni kahjuks»*.

Pärast nende andmete saamist ei olnud Aristarh Koopal enam kahtlust, et Hildegard Loheim ei olnud mitte juhuslikult siia piirlinna tulnud, kust ikka oli võimalik teispoole traataeda lipsata, eriti kui leidus teejuht. Need seal piiriäärsetes külades tundsid ja teadsid iga rada. Ja kuhu mujale Hildegard Loheim ikka võis tahta minna. Kui ta oli niisugune tegelane, keda sakslased siiani mööda Euroopat taga ajasid, siis oli tal kõige õigem just sinna minna.

Niisiis hoiatas ta ka piirivalvet, igaks juhuks, et see teaks valvel olla. Miskipärast aga tundus talle, et nii see kui muud tarvituselevõetud abinõud ei vii kuhugi välja. Ta oli tegutsenud küllalt kiiresti, aga kui ootamatus ei mänginud enam rolli, muutus inimese tabamine peaaegu võimatuks, eriti kui tal oli abilisi ja kui ta ei tegutsenud nii avalikult kui varem. Komissar kahetses, et ta polnud tol õhtul ise proua Jaanisti kabareesse läinud, mitte sellepärast, et tema oleks tolle salapärase madam X-i tingimata kinni võtnud, see oleks võinud ka temal ebaõnnestuda, kuigi ta poleks nii rumalat viga teinud. Ei, aga ta lihtsalt oleks teda oma silmaga näinud. Tal oli küll igasuguseid juhtumeid olnud, ta oli näinud üsna mitmeid tegelasi, aga mitte veel niisugust naist, kes teeb avalikult laval (olgu pealegi, et kabaree tantsupõrandal) kommu-

nistlikku propagandat ja keda suur Saksa riik peab endale nii tõsiseks vaenlaseks, et ajab ta jalajälgi isegi välismaal taga. Seda oleks tasunud vaadata! See on midagi muud kui see praht siin, ja ta lõi pilgu lauale, kus olid aruanded ja ettekanded viimaste päevade sündmustest. Poisid laulsid Kreenholmis hilja õhtul venekeelset laulu... Kuna laul oli Stalinist, siis keelas kohalik konstaabel selle ära... Poisid ei kuulnud teda ja toimetati jaoskonda... Keegi Ernst Arnold Friedrich Roberti poeg Tuurmann, endine mõisnik, olevat vestluses kohaliku algkooliõpetajaga nimetanud Eesti riiki prügikastiks ja öelnud, et kui tema tahab, võib ta ühe nupuliigutusega Hitleri Eestimaaale kutsuda... Kaebus Oru postkontori ülema kohta, kes ütlevat, et eesti tööline on ogar, kui ta meie Saksa-meelse valitsuse tahtel peaks N. Liidu sõjajõududele viimase pealetungi puhul vastu minema... Ja nii edasi ja nii edasi...

See kõik oli kah... huvipakkuv materjal, mis andis teatava läbilõike rahva meeleoludest, aga siin oli tegemist esmajoonelise ikkagi meeleolude, arvamuste, seisukohavõttudega. Ja see kõik erines Hildegard Loheimi asjast selle poolest, et seal oli tegu esimesel kohal.

Kui ta õhtul tänavale läks, tundis ta, kui illusoorne on see rahu ja peaaegu inimtühja südalinna vaikus, mis teda ümbritses, nagu oleks siin tegu sellesama illusionistliku trikiga, millega tulid välja härrased peaministrid ja presidendid, kui nad rääkisid rahvustervikust, tööeestlusest, üksmeelest ja koostööst. Tema igatahes nägi kõikjal aina vastuolusid, lahkelisid ja vaenu. Ja lõppude lõpuks, kui sa päris pime ei ole, siis näed ka töötuid järjekordades ja vaesust ühel pool ning rikkust teisel... ptüü! need ei ole nüüd küll enam korraliku politseiametniku mõtted!

V

Aleksander Metsaalt otsustab

1.

Kui Kalju Jaanist sama päeva õhtul kesklinnas endise rüütlimaja pimedatest treppidest üles ronis, poolkobamisi nõrgalt valgustatud pika koridori läbis ja tikutulega õige ukse üles otsis, leidis ta Metsaaldi tegevuse juurest, mida ta poleks osanud oodata.

Metsaalt pesi köögis suures plekkvannis pesu.

Põhjus, miks tema, mees, naiste tööga tegeles, oli siinsamas, silmanähtavas selguses: köögis oli ratastoolis naine. Tema jalad olid ruudulisse pleedi mähitud ja tal oli süles raamat. Samal ajal, kui Kalju märkas vanni taga ennast sirgu ajavat meest ja kogu suurt pooltühja kööki, keskendus tema tähelepanu naise näole. See oli kuplita lambi valguses ebataavaliselt kahvatu ja ebamaiselt puhas. Kalju sattus segadusse ja vabandas. «Mis seal vabandada,» ütles Metsaalt, «kui ma ise kutsusin. Ellen,» pöördus ta naise poole, «see on noor Jaanist, kellest ma sulle rääkisin.» Naine ei vastanud, pööras järsu käeliigutusega käru ja veeres Kalju juurde.

Ta sirutas käe, Kalju tundis naise sõrmede haprust, ent samal ajal mehelikult tugevat käesurvet. Naine vaatas talle alt üles.

«Kas sõber või vaenlane?» küsis ta.

Kalju hämmeldus veelgi rohkem ja ei teadnud, mida vastata.

«Sõber,» ütles Metsaalt.

«Ma näen, et sõber,» ütles naine, hääles seekord haigetooli köidetu kapriissust. «Aga ta ei tea, mida meie sõpradelt nõutakse. Kõigepealt peavad nad teadma, et kuigi kuri nõid on mind inetuks kärnkonnaks muutnud, olen ma ikkagi kuningatütar edasi. Ma olen tugev ja vihkan kaastunnet. Seltsi-

meheliku abi ja tähelepanu eest olen ma aga alati tänulik. Ja nüüd ma jätan teid omavahele, sest ma näen, et tal on midagi südame peal.»

Ta pööras ratastooli ringi ja veeretas selle teise tuppa, see kadus raskete portjääride vahele, kardinad langesid vaikselt hõljudes ühte.

Miks ta ütles, et ta on inetu kärnkonn? mõtles Kalju. Ja samas ta taipas: naine istus ratastoolis ebaloosulikus asendis; tema õlad olid kõrgel ja pea oli nende vahele kadunud, nagu poleks tal üldse kaela; selles mõttes oli ta ennast äärmiselt täpselt ja tabavalt iseloomustanud.

Ikka veel silmade ees naise kirgas, ebamaiselt hingestatud nägu, pöördus Kalju Metsaaldi poole, kes oli kogu aja vanni kõrgal seisnud, jälgides neid kahte, pilgus mingi hoolitsev murelikkus. Nüüd pühkis ta käsi rätikusse. «Kas ma ei öelnud sulle, et Ellen ei saa käia?» ütles ta. «Ma ei armasta sellest rääkida, sest tõepoolest vihkab ta kõige rohkem kaastunnet ja haletsemist. Aga need jutud, jah — mõnikord ma olen märganud, et mulle kiputakse nagu kaasa tundma. Paremini juba suu pidada...» Ta vaatas Kaljule otsa. «Sul on tõesti midagi südamel.»

Kalju hakkas rääkima. Kõigepealt sellest, mis eelmisel õhtul kabarees oli juhtunud, siis täna hommikusest külas käigust ja siis jutuaajamisest komissar Koopaga. Võis oletada, et komissar ei viivita, vaid otsib või laseb Hildegardi üles otsida. Kalju mõistis pärast ema restoranist lahkumist, et kui ta tahab naist tõesti abistada, see tähendab — kui ta tahab oma sõna pidada, peab ta kiiresti tegutsema. Ta oli võtnud takso, sõitnud sellega Kadastiku algusse, maksnud sõidu kinni ja rutanud Roosipuude juurde. Hildegard oli kodus, nii nagu ta oli lubanudki. Kalju oli öelnud, et politsei on liikvel, et ta on leidnud koha, kus Hildegard võib end ajutiselt varjata, ja et nad peavad otsekohe lahkuma. Kuna Hildegardil oli ainult väike, siinmail ostetud kohver, oli Kalju selle enda kätte võtnud ja nad olid läinud jalgsi Kadastikust Kreenholmi, Kalju kooliõe juurde.

Metsaalt kuulas tema juttu pingsa tähelepanuga, ta ei paistnud olevat üllatatud sellest, et Hildegardil polnud viisat, samuti mitte sihtpunktist, kuhu Hildegard tahtis jõuda. Küll aga uuris ta, kas keegi majarahvast või naabritest ei juhtunud nende minekut pealt nägema. Kui Kalju ütles, et õnnekombe ei näinud nende lahkumist mitte keegi, jäi Metsaalt nagu mõttesse ja vaikis tükk aega. «Heakene küll, aga see koht, kuhu sa ta viisid, kas see on ikka ohutu?» Kalju vastas, et

tema arvates on. See on pooltühi direktorimaja, mitte mõni täistuubitud kasarm, kus keegi ei saa olla nii, et teda ei nähta ja kuulda. Tolle lossi või kiriku moodi kaarakendega maja alumisel korrusel elab härra peainsener, kes on praegu ära; maja ülemine korrus kuulub tervenisti härra Heinrich Loodile, kes ka on parajasti ära — ennast Saksamaal täiendamas. Nii elab terves majas ihuüksinda härra Heinrich Loodi abikaasa Irene. Kuna ta ei võta osa seltskonnaelust, ei käi tal ka külalisi. Kui aga peakski keegi tulema, tutvustab ta Hildegardi kui oma sõbrannat, kellega tutvus Saksamaal. Kooliõe enda, see tähendab Irene suhtes võib kindel olla, et ta ei reeda, ei lobi ega löö araks. Möistes aga Metsaaldi vaikimist nii, et ta ei kiida seda kohavalikut siiski heaks, ütles Kalju: «Irene käis ka ise hiljuti nii Austrias kui Saksamaal ja oli pruunsärkidega kimpus, sellepärast ta turgataski mulle esimesena pähe.» Kalju rääkis lähemalt, mismoodi Irene just kimpus oli olnud. Tema arvates oleks see pidanud Metsaalti veenma, et Irene juures on Hildegard kindlas kohas ja et tema, Kalju, talitas õigesti, kui ta Hildegardi sinna viis.

«Pealegi,» ütles ta solvunult, «pealegi polnud mul enam aega, et joosta sinuga nõu pidama. Kui ma oleksin seal veel aru pidama jäänud... jah, siis oleks too Koobas... too Koobas meist ette jõudnud, ja pärast seda oleks meil vaevalt veel põhjust olnud millegi üle aru pidada.»

Metsaalt otsekui ärkas mõtetest. «Oh ei,» raputas ta pead. «Ma saan aru, et sa teisiti polekski saanud talitada. Seda, mis sa tegid, tegid sa hästi.»

Kalju leebus ja oli nüüd valmis tunnistama, et sellega on tema tarkus ka otsas. «Jah, aga nüüd ei oska ma teda enam millegagi abistada,» ütles ta. — «Oh jah, nüüd, kus me selle masinavärgi käima oleme pannud, ei oska me tööpoolest rohkem teha,» nõustus Metsaalt.

See kõlas kuidagi tujutult, nii et Kalju isegi mõtles: aga sa ise olid esimene, kes ütles, et on vaja midagi ette võtta! Ja kuigi Metsaalt polnud kunagi nii öelnud, oli Kaljul selles mõttes õigus, et esimene impulss tegutsemiseks pärines tööpoolest Metsaaldilt. Et ta aga nüüdki polnud ümber mõelnud, sellest sai Kalju kohe aru, kui ta rääkima hakkas.

«Oleks ka rumal mõelda,» ütles Metsaalt, «et me nüüd, kus meie vastas on poliitiline politsei ja kõik teised võimu toed, suudaksime kahekesi midagi ära teha. Tuleb vaadata, kust abi saab. Tuleb... nojah, tuleb kõigepealt kõik läbi mõelda.

See on hea, et ta saab sinna rahulikult vähemalt nädalapäevadeks paigale jääda...»

Ja siis, ootamata Kalju vastust, ütles Metsaalt, et nüüd oleks kõige parem, kui Kalju koju läheks.

2.

Metsaalt jätkas pesupesemist: lõppude lõpuks pidi ta oma päevasärgi puhtaks saama, et ta võiks homme välja minna nagu härrasmehele kohane. Ent samal ajal tegelesid ta mõtted ikka veel kuulduga.

Seejuures ei kammitsenud teda praegu mitte niivõrd probleem: kas ja kuidas Hildegardi aidata ja kelle poole abipalvega pöörduda. Selles, et teda tuli abistada, oli ta nii kindel, et ta sellele isegi ei mõelnud. Ta teadis ka, et on ainult üks inimene, kes võib teda selle asja juures aidata. Kõrvale jäid kõik endised koolivennad, lapsepõlvesõbrad ja tuttavad, kellest mõni töötas nüüd sise-, teine jälle välisministeeriumis, kolmas piirivalvekordonis ja neljas... jah, neljas istus tähtsal ministritoolil. Kui ta oleks selles küsimuses nende poole pöördunud, siis oleks teda hullumeelseks nimetatud, ja ainus lahkus ning vastutulek, mille osaliseks ta oleks võinud saada, oleks seisnud selles, et armas koolivõõr või kaasvõõr oleks lubanud, et ta ei kõnele sellest kellelegi. Jah, niikaugele olid nad siis jõudnud! Jäigi üle too üks, kes polnud talle mingi koolivõõr ega muudu ammune sõber, nii et tutvunudki olid nad alles vapside-kaikameestega kakluse päevil. Tollest ühest ta teadis, et tema ei ole oma demokraatlikke — või öelgem siis juba täpsemalt: sotsialistlikke — veendumusi mingisuguse kroonuameti eest maha müünud, ja selleski küsimuses teeb ta kindlasti kõik, mis tema võimuses. Ta oskab arvestada ohtu, mis selle kõigega kaasneb, ja oskab seda miinimumi vähendada. Ja lõppude lõpuks, kui ta kaasa tuleb, siis mitte seiklushimust (mida näiteks noores Jaanistis on omajagu!), vaid lähtudes oma põhimõtetest (noh, küllap nüüd noores Jaanistiski on omajagu põhimõtteid?).

Jah, kui nüüd Metsaaldil oli oma triiksärki hõõrudes kurd otsmikul ja murelik pilk silmades, siis igatahes mitte sellepärast, et ta ei teadnud, mida edasi teha. Pigem vastupidi: ta teadis seda ja teadis ka, mis teda selle juures ähvardab, millised ohud sedamaid ülles kerkivad... Mõtleva pani teda aga see, mida Elleniga teha. Siiani — ja seda oli ikkagi oma

kaheksa aastat juba, lausa uskumatu, kui kiiresti aeg on läinud! — polnud neil teineteise ees mingeid saladusi olnud. «Teadmine,» oli Ellen öelnud, «olgu kui tahes julm, on ikkagi parem kui teadmatus, umbusaldus ja kahtlustus.» Ja tema oli sellega nõus olnud. Ellen oli seejuures mõelnud muidugi oma invaliidsust ja seda, et mees võib hakata teist naist armastama.

Nüüd oli aga olukord muutunud. Siiani ta oli oma tööga, see tähendab tõlkimise ja leheartiklitega iseendale truuks jäänud, oli jõudumööda julmuse ja vägivalla vastu võidelnud — ikka sõnadega, nagu heale liberaalile kohane. Nüüd aga oli ta ühe sammuga või täpsemalt kahekümne nelja sammuga (sest nii palju oli tuhve, mis viisid proua Jaanisti restorani tagatrepist üles tuppa, kus ta kohtas Hildegardi) üle selle piiri astunud, mis eraldas kodanlikku liberaali tegudeinimesest. Nüüdsest peale — muidugi, kui see, mis ta teeb, peaks välja tulema — on ta ära teeninud sotsialisti või koguni kommunisti kuulsuse. Ja koos selle kuulsusega ähvardab teda tagakiusamine.

Noor Jaanist ei mõista seda, tema aga peab mõistma ja oma teo kõigist mõeldavaist tagajärgedest endale aru andma. Lõppude lõpuks on kogu küsimus praegu selles, kas rääkida Ellenile, mis juhtus ja mida ta kavatseb teha, või mitte rääkida. Kui ta tahab kinni pidada nende omavahelisest pühaliku vandega kinnitatud kokkuleppesist mitte teineteist säästa vale või vaikimisega, sest nii vale kui vaikimine pole muud kui haletsemine, siis peaks Ellen kõike teada saama. See aga tähendaks vähemalt paari nädalat pidevat ohutunnet, närveerimist, hirmu ja halvima ootamist. Ons Elleni tervis nii tugev, et see saaks mööduda jälgi jätmata? — Doktor Luts kinnitas ju: ei mingisugust ärritust, absoluutne vaikus ja rahu. Võib-olla oleks õigem oodata senikaua, kui kõik on õnnelikult möödas (tont võtku, kõik peab õnnestuma, nad on ometigi ettevaatlikud, kavalad ja julged!). Kui aga oletada, et siiski kõik ei lähe õnneks... kas siis too halvim võimalus (mis pealegi tuleb ootamatult, langeb neile sisse poliitilise politsei agentide ja läbiotsimise näol) ei mõju Ellenile palju rängemalt? Ja kas siis poleks ikkagi õigem juba nüüd kõik ära rääkida? ... Ta ei teadnud, mida teha...

Ellen veeres niisama vaikselt sisse, nagu oli lahkunud.

«Juba läinud!» ütles ta. «Ja mina arvasin, et ta jääb kohvi jooma ja ma saan temaga veel rääkida.» Metsaalt taipas, et Ellen on pettunud.

«Ära karda, sina teda küll ära ei heidutanud,» ütles ta,

püüdes naerda, see ei kõlanud aga just eriti vabalt ja sündimatu. «Ma lihtsalt ei pidanud teda kinni, sest tahtsin natuke omaette mõelda.»

«Uudiste üle, mis ta tõi?» mõistatas Ellen. «Hea küll, kui sa ei taha, siis ära räägi... Aga ma arvan, et parem oleks, kui sa ütleksid.»

Metsaalt silmitses naist pika pilguga. «Jah, noh, sa paistad niigi aimavat.»

«See pole just raske, pärast seda, mis sa mulle oma tantsijannast oled rääkinud,» ütles ta. «Pealegi nägin ma kohe ära, et ta oli sõnumitooja, mitte külaline... Paistab, et ... too naine on siis nüüd pigis?»

Metsaalt mõistis, et Ellen on dilemma tema eest lahendanud. «Rohkem, kui ma arvasin,» vastas ta.

«Ikka see hispaania tants, eks öle?» küsis Ellen.

«Hispaania tants... puuduv viisa... politseinikud sabas...» Metsaalt rääkis rahulikult, kuid väänas pesu jõulisemalt kui vaja, ja Ellen märkas seda.

«Pulloveri ei väänata, vaid pigistatakse,» õpetas ta, ent näis samal ajal muule mõtlevat. «Vaeseke! ... Sa kutsud ta muidugi siia...»

«Ta on juba... paos... Esialgu.»

«Kahju,» ütles Ellen. «Esialgu? ... Aga mis saab edasi?»

«Sellele ma mõtlengi.»

«Ta peab põgenema, eks?»

«Kahtlemata.»

«Venemaale?»

«Rootsi.»

«Ja sa ei oska teda abistada... Nüüd ma saan aru...»

«Mitte selles pole asi...» Metsaalt ei tahtnud siiski kõiki oma kaarte avada, aitab, kui Ellen teab põhimõtteliselt, milles on küsimus.

«Just nimelt selles!» hüüdis Ellen. Ta oli veeretanud end mehe vastu ja vaatas talle alt üles näkku — suured silmad kitsas kahvatus näos sädelemas. «Siis nii, et ma pean sulle meelde tuletama: ära mind haletse! Siis nii, et sa ei tahtnud mulle sellest rääkidagi! Häbi, suur mees! Kuula, mis ma sulle ütlen: sa pead tegema kõik, et seda naist aidata! Kuuled — kõik, mis sinu võimuses. Ilma et sa mõtleksid tagajärgedele ja ohule. Ja minule.» Ning see oli vist ainumas kord nende paljude aastate jooksul, kus see väike, alati nii vapper naine ei käitunud vapralt. «Kas sa tõesti arvad,» küsis ta, «et mul on siin ratastoolis nii pörgulikult hea mõnuleda? Jah, nii

hea, et ma hoolin oma elust ja hoian sellest kümne küünega kinni?»

Ta sai sedamaid aru, et on end paljastanud, igapäise reipuse maski kõrvale visanud. Ta taganes valgussõõrist välja. Varjud mänglesid naise näol. Metsaaldil oli valus ta näkku vaadata, see tundus rohelise lambikupli kumas hall ja kort-suline ja vana.

«Miks sa tahad, miks sa nõuad, et ma teda aitan?» küsis ta, ikka veel ainiti naist silmitsedes.

Ellen ei vastanud, vaikus ähvardas katkemiseni pikaks venida.

«Sellepärast,» ütles ta lõpuks, «et ma tean, sa tahad tänase päevani ikka veel Hispaaniasse minna... Aga kuna sa minu pärast jätsid minemata, siis sellepärast tahan ma nüüd, et sa seda naist aita.»

Elleni sõnad ei kõlanud loogiliselt, aga ta mõistis väga hästi, mida naine öelda tahtis.

«Ma arvasin, et me oleme nüüd kõik selgeks rääkinud,» pomises ta.

«Oh, hea küll! Muidugi me rääkisime kõik selgeks,» vastas naine.

Metsaalt tõstis põrandalt kausi, milles oli loputatud ja väljaväänatud pesu, astus sellega naise juurde, pani talle sülle, keeras ratastooli ringi ja veeretask läbi tagatoa rõdule. «Nii,» ütles ta, «siin on sulle tegevust, et sa vähem mõtleksid.» Üle kitsa siseõue kohal rippuva lahtise rõdu oli tõmmatud madalalt pesunöör, sellel rippusid pulgad nagu väikesed nahkhii-red. «Ma lähen kirja kirjutama,» ütles ta.

«Martinile?» küsis Ellen.

«Kellele siis veel,» vastas ta.

3.

Tere, sõber, mõtte- ja võitluskaaslane!

Ma ei ole kunagi pöördunud ta poole nii paatoslikult, aga ta peab mõistma, et see kiri on erandlik — nii soovidelt kui sisult, mõtles ta.

Ma arvan, et me mõlemad oleme sedavõrd vana Hegeli õpilased, et võime teineteisele häbenemata tunnistada: maailma asju juhib egoism. Niisiis ka selle kirja kirjutamist. (Soh, nüüd peaks ta juba mõistma, et ma pöördun ta poole abipalvega! Peab ainult märku andma, et see abipalve on siiras ja

väga tõsine.) Jah, kui mitte isiklik egoism, siis ometi grupi- või rühma- või klassiegoism. Arvatavasti taipad juba, et mul on midagi vaja. Tõsiselt ja kiireloomuliselt! Jah, kui mitte jõuga, siis nõuga, arvan, saad Sa mind ikka aidata. («Nõuga» on selleks juhtumiks, kui ta tõesti ei saa «jõuga» appi tulla.) Aga oh, kui hädasti on vaja jõudu! — Kas või seda jõudu, mis sünnib siis, kui mitu pead ühe asja kallal ametis on. (Soh, nii palju sissejuhatuseks ja hoovõtuks. Ent nüüd pean ma talle ära rääkima konkreedilt who is who ja what is what, muidu ei saa ta ju tuhkagi aru!)

Ent kõigepealt pean ma jutustama Sulle ühe loo, mis tunduks uskumatuna, kui ma poleks seda oma silmaga näinud. Jah, ja kui ma poleks saanud kontrollida oma muljeid vahetult asjaosalisega, aga samuti ka ühe kõrvalseisja, ja nimelt noore Jaanistiga vesteldes. (Martin palus, et ma hoiaksin sellel noormehel silma peal, kuna ta paistis olevat lootustandev, noh, las siis näeb, et ma seda tõesti teen!) Me läksime paari päeva eest, oot, see oli täpselt viieteistkümnendal ikka selle kuu päeval, õigemini öhtul, tema ema dancingrestorani või kabareesse. Mitte et ma oleksin muutunud selliste kohtade külastajaks, ja ka noor Jaanist ei paista nende asutuste vastu huvi tundvat, aga ma selgitan kohe, miks ma olin sellest kabareest huvitatud. Nimelt olin ma kuulnud, et välismaa tantsijatar Arabella, kes seal õhtuti karaktertantse esitab, väärib vaatamist. Mulle anti mõista, et tema kava, eriti üks hispaania tants, olevat rohkem kui tavaline kondiväänamine. Muidugi ma ei lootnud seal imet näha, kui, siis ainult natuke vaheldust. Tegelikult ei lootnud ma isegi vaheldust, vaid läksin sinna puhtast uudishimust. Kõrtsilava pole koht, kus võiks näha tõelist kunsti, kui seda isegi pärislaval nii harva näeb, vähemalt meie provintsiteatris. Ja võib-olla just sellepärast, et mu lootused olid nii kasinad, oli üllatus Arabellat tantsimas nähes nii suur. See oli tõeline kunstnik, keda ma seal nägin. Saad aru, ta ei demonstreerinud, ei näidanud ennast, vaid kadus ära, muutus tantsus olematuks, nii et see, mida me vaatasime, oli tööpoolest tants, ja mitte tantsija. Jah, ja see polnud ka mitte hispaania tants, vaid Hispaania ise, võitlev, verd valav, unistav, lootev ja oma lootustes pettuv ja pettumustest üle olev ja-ikka võitlev rahva-Hispaania, mida ta seal kujutas. Et aga asi oleks tõesti selge, oli tal seljas punane pluus ja violett seelik ja vöö lai kollane pael, mis keris end liikumise ajal lahti, ja see kõik kokku oli tegelikult muidugi kolmevärviline vabariigi-Hispaania lipp. Kui ma seda mõistsin ja taipasin, käis mul värin üle

selja. Niisugust poliitilist aktsiooni ei olnud ma seal küll oodanud.

Ma ei taha muutuda sentimentaalseks ega kirjeldada, mida mina isiklikult sealjuures tundsin, sest see ei puutu asjasse. (Ta teab nagunii, mida ma võisin tunda ja läbi elada!) Küll aga on oluline, mida ma mõtlesin. Siis, kui valgus kustus ja kui see uuesti süttis ja ta oli tantsupõrandalt läinud, oli mu esimene mõte: Kuidas ta julgeb nii tantsida? Kas ta siis ei mõista, et teda ähvardab oht? Ega ometi mina ole ainus nägija ja kuulja. Juba see, et kuuldus temast minugi kõrvu ulatus, näitab, et temast käib ringi kuulujutt, pea's see ei või ulatuda ka võimude kõrvu. Ja kui siis noor Jaanist veel ütles, et ta on välismaalane, sakslane, taipasin ma kohe, et ta on üks nende või õigemini meie hulgast. Ning ühtlasi ma mõtlesin, et ta võib olla üksinda, suurelt teelt hálbinud, tal pole võib-olla kaaslast, ta ei tunne kohalikku olukorda.

Loomulikult ma läksin ja otsisin ta üles.

Tolles väikeses toas, mis oli ilmselt mõeldud orkestrantidele ja esinejatele ümberriietumiseks, kuhu ma nii tormakalt sisse astusin, tõi küll, enne koputades, ent koputamisele vastust ootamata, leidsin ma ta ihuüksinda, jumal tänatud, mitte parajasti ümber riietumas. Ta vaatas mulle kummaliselt ükskõikselt näkku, ma mõistsin, et ta on väsinud ja harjunud «niisuguste» külastajatega. Muidugi tahtsin kõigepealt rõhutada, et mina pole niisugune. «Ma tuln, et teid tänada selle suurepärase elamuse eest, mida teie tants mulle andis,» ütlesin ma mitte just eriti õnnestunud sissejuhatusena. «Oo, tänan,» vastas ta ükskõikse hääletooniga, asendit, peahoiakut ja ilmet muutmata. See oli just niisugune tõrjuv viisakus, mille varjust polnud raske näha soovi, et ma rutem kaoksin kõigi oma komplimentidega, olgu need pealegi öeldud ta emakeeles. See, muide, isegi ei üllatanud teda. Võib-olla ta peab Eestit ikka veel mingiks Saksa provintsiks? mõtlesin ma. Jah, provintsiks, kus peetakse saksa keeles rääkimist normaalseks, vähemalt haritlaste ringkondades. Või isegi eputatakse sellega. Noh, muidugi ei olnud ma talle pahane, kui ta ka nii oleks mõelnud: ammuks see oli, kui me tõepoolest trügisime kõigest väest kadakasaksteks. Või kust võis tema teada, et selle iseseisvumisega me olime muutunud järsku nii suurteks rahvuslasteks, et kuulutasime oma keele maailma kõige kaunimaks ja unustasime nagu ära, et peale eesti keele on maailmas teisigi keeli, näiteks vene keel, mida räägib hulk inimesi, noh, vähemalt sada korda rohkem kui eesti keelt.

Ent olgu nüüd keeltega pealegi, nagu on; ma pidin talle ikkagi selgeks tegema, et ma mitte tühipalja kiituse pärast tema juurde üles ei tulnud. «Jah, eriti vaimustas mind mõte, mida see tants kätkes,» ütlesin ma talle. Nüüd tõstis ta oma pilgu ja vaatas mulle küsivalt näkku. «Kas seal oli siis mõte?» — «Mina igatahes leidsin sealt mõtte,» ütlesin ma, jättes tähele panemata ta küsimuse iroonilise alatoon. «Soo, ja millise mõtte te sealt siis leidsite?» jätkas ta endisel mänglevalt üleoleval toonil. Siis vaatasin ma talle ikka üksisilmi näkku, ja püüdes anda oma sõnadele erilise tähenduse, deklameerisin: «No pasarán! No pasarán! Es el grito de Madrid!» Nüüd seda meenutades tõuseb mul häbipuna näkku — kui teatraalselt see võis kõlada. Pole ime, et Arabella ehk — nagu hiljem selgus — Hildegard Loheim päris mult nina kirtsutades: «Kui teil on Hispaania saatust nii südamel, miks te siis siin olete? ... Selline kauge kaasatundmine ei aita karvavõrdki vabariigi saatust kergendada.» Sellest teravast küsimusest mõistsin ma, et see naine pole suu peale kukkunud. Aga minu meelest oli tema suhtumine ebaõiglane — esiteks ei tundnud ta asjaolusid, mis mind siin kinni hoidsid, teiseks ei saanud me ometigi kõik parinaga sinna joosta, me kõik kaasatundjad. Ka siin oli teatud mõttes võitlusrinne. Nii ma siis ütlesin küllalt teravalt ja samavõrra ebaõiglaselt talle vastu: «Aga teie! Kas siis teie arvate, et see demonstratsioon ühe teisejärgulise kõrtsi tantsupõrandal tähendab midagi väga otsustavat?! Sellega ei saavuta te muud, kui et meelitate endale politseihundid sappa, ja lõppude lõpuks teid arreteeritakse ja saadetakse maalt välja.»

Jah, ka selles vaidlusetuhinas polnud ma mitte unustanud, et olin tulnud teda hoiatama. Aga tema ei paistnud seda mõistvat või ei tahtnud mõista.

«Teie demokraatlikus vabariigis?!» ütles ta teeseldud imetusega. Ja nüüd mulle aitas! Ma kummardasin, pöörasin ringi ja sammusin uksest välja. Jumal tänatud, et mul ei tulnud pähe ka veel ust pauguga kinni lüüa.

Ent trepist alla tulles ja lauas ja koguni hiljem koduteel polnud ma endaga mitte põrmugi rahul. Mis see siis nüüd oli? küsisin ma endalt. Läksid sinna, et pakkuda oma seltsimehelikku abi, ja käitusid nagu pirtsakas aadlipreili, kes ei ole harjunud, et talle öeldakse näkku, mida temast arvatakse. Jah, ja nagu oleks sellest veel vähe, hakkasin ma lõpuks kiituse asemel inimest solvama! Mis tähendab teisejärgulise kõrtsi tantsupõrand? Näe, tema saab siingi midagi korda

saata, saab oma mõtted välja öelda (ja kui ta mind vaenlaseks pidas, siis koguni vaenlasele näkku paisata)! Mis õigus on minul teda kritiseerida? Ma läksin ometi abi pakkuma, mismoodi ma nüüd enam seda teen, kui vihisesin sealt välja nagu vihane härg. Nüüd olin ma ka vihane, aga enda peale!

Ent siis märkasin, et mu kõrval on noor Jaanist, ja mul oli vähemalt oidu talle öelda, et kui Arabellaga midagi peaks juhtuma, siis öelgu ka mulle, sest teda tuleb igal juhul aidata.

Kuivõrd õige mu kartus oli ja kuivõrd õigeaegne hoiatus, seda näitasid järgmised päevad.

Juba järgmisel õhtul provotseeris keegi skandaali, pistis Arabella jalge ette laualipu ja karjus, kui see jalahoobist üle saali lendas, et siin solvatakse vabariigi lipu au. Nii, ja ülejärgmisel päeval ehk täpsemalt täna oli juba platsis ka komis-sar Koobas — kõik toimus nagu stsenaariumi järgi... ent paraku poliitilise politsei stsenaariumi järgi. Noor Jaanist, olgu seda tema kiituseks öeldud, talitas väga kiiresti ja läbikaalutult: ta sokutas Arabella-Hildegardi kõigepealt varjule ja tuli alles siis mulle teatama.

Nähtavasti mõjus olukorra järsk muutus meie tantsijannasse nii, et ta oli noore Jaanistiga kõnekam kui minuga, igatahes selgusid seal mõned asjaolud, mis muudavad olukorra väga keerukaks. Nimelt pole tal viisat ega ole ta ka kuhugi sisse registreeritud. Peale selle on ta tõepoolest, nagu ma oletasin, natside eest põgenenud ja arvatavasfi otsivad nad teda kõikjalt taga. Tema tahab aga Rootsi jõuda.

Ja nüüd viimane ning peamine küsimus: saad Sa meid kuidagi abistada? Kas on olemas mingi illegaalne võimalus Rootsi Kuningriiki pääseda? Kui on, siis kas on võimalik, et Hildegard saaks seda kasutada? Või on mõni teine tee? Äärmisel juhul, kui ei ole võimalik edasi sõita, saab ta ehk tagasi minna samal teel kui tuli. Igasuguse abi, igasuguse nõuande eest olen tänulik.

Sinu Aleksander-Sass

P. S. Võib-olla tundub Sulle meie tegutsemine ennatlik ja läbimõtlematu... Võib-olla mõtled Sa, et see on iseenda asjata ohtu seadmine... Aga Sa peaksid mind ka mõistma: nüüd, kus Hispaania tragöödia läheneb lõpule ja natsid saavad sellest võidust uut innustust... ja kus Euroopa riikide kodanlikud valitsused mängivad oma ja võõraste rahvaste saatusega... ja kus meie Konstantin Paks ja KO poeb kõigest väest Saksa kotka tiiva alla... on üpris võimatu istuda

ja vaadata seda reetmise, demagoogia ja vale orgiat, käed rüpes, pealt. Mina vähemalt haarasin kinni esimesest võimalusest midagi ära teha. Ja ega Sindki rahulda ainuüksi too parlamendis lobisemine?...

Ta luges kirja veel kord läbi ja kõhkles, kas mitte uuesti kirjutada: talle tundus eneseanalüüs ja Hildegardiga kohtumise kirjeldus liigse südamepuistamisena. Aga siis ta vaatas kella: kui ta tahtis selle veel õigel ajal, see tähendab enne rongi lahkumist, postivagunisse panna, pidi ta kiirustama.

Saatnud kirja tee, tundis ta end märksa rahulikumana: ta oli kindel, et Martin teeb kõik, mis tema võimuses, et neid abistada.

See rahulik optimistlik ootusemeeleolu kestis niikaua, kui tuli Kalju Jaanist ja jutustas, kuidas too «pöörane» sakslanna, nagu Kalju teda iseloomustas, pidas Irene äiapapa härra Ludvig Loodiga maha diskussiooni fašismi küsimuses. Siis tõstis Aleksander Metsaalt kaks kätt taeva poole ja ütles, et seda ta sellest naisest küll ei oodanud, et ta on lausa ületamatu.

VI

Tegutseb Ludvig Lood

1.

Härra Ludvig Lood oli sõitnud Tallinnast Narva autoga, direktor Veeberi autoga. Direktor kutsus teda enda poole, ent Ludvig Lood vabandas, ta tahtis enne nõupidamist ära käia oma minia juures. Härra Veeber naeratas mõistvalt — Ludvig Loodi kiindumus oma miniasse oli üldtuntud — ja laskis ta linnas maha. Muidugi, see, mida töölisvanematele rääkida, oli otsustatud juba Tallinnas, otsus oli üksmeelne ja kindel. Või mis erilist mitutpidi mõtlemist siin saigi olla, turg jäi aina kitsamaks ja ainus tee oli tootmist vähendada, see aga tähendas tööliste vallandamist. Muidugi vaidlevad töölisvanemad sellele vastu, ent talle jäi Veeberi ärevus mõistatamatuks. Järeleandmisena võib kõne alla tulla ainult lühendatud tööaeg ja palgata puhkus, see oli ka ainus kompromiss, millele nad võisid minna. Ja sedagi äärmisel juhul. Muidugi, Veeber kartis streiki, ent mis streiki sai praegu toimuda, kui iga olukorras vähegi orienteeruv tööline pidi mõistma, et see võib kahjustada ainult töölisi, ainult töölisi. Streik (Ludvig Lood pidas rangelt kinni vanast terminoloogiast ega nimetanud streiki töötüliks) võib kõne alla tulla ikkagi siis, kui neil on turgu ja nad tahavad, et vabrik täie pingega töötaks. Aga kui neil turgu ei ole ja laod on kaupa täis? ... Välisurgudega on lugu praktiliselt sama hästi kui läbi. Sakslased tunnevad huvi liha ja munade vastu, veel enam kiviõli vastu, kuhu nad on tegelikult paigutanud tublisti kapitali ... Jajaa, mida rohkem on Euroopa hakanud relvi täristama, seda vähem tuntakse huvi selle vastu, mida inimesed selga panevad.

Härra Lood astus läbi aednik Reinu juurest. Kes ei tead-

nud, poleks võinud arvatagi, et vanalinnas võib olla paemüüride vahele peitu pugenud selline värvide ja lõhnade aardekamber. Aga härra Lood teadis ja tundis seda. Ta teadis sedagi, et Rein peab saksa kiriku vöörmündri ametit rooside pärast, ja mitte vastupidi. Kui tal oleks tulnud ametist loobuda, kuhu ta oleks pannud oma roosiaia? Kakssada eri sorti, alates tumedaõielisest, otsekui sametisest «Eugen Fürstist» ja lõpetades väätkasvudena ülesroomava õrnroosa roniroosiga, mille sajad õied katsid poolenisti kiriku otsaseina. See oli hallide paemüüride vahele äraeksinud väike paradiisiaed, riik riigis, ja nagu iga vasall keskajal, pidi ka vana Rein kümnest maksma — kõigile neile, kellest sõltus tema imeaia heaolu, alates pastor Störbelist ja kiriku-eestseisuse liikmetest ning lõpetades härra linnapea Lutsuga, kellest ka olenes nii mõnigi asi siin linnas. Ja kirikuvöörmündrina ei sobinud tal muidugi minna turule oma roose müüma. Ent tal polnud seda vajagi — esiteks haris ta oma aeda armastusest, mitte niivõrd ärilistel eesmärkidel, ja teiseks — see äravalitute ring, kes tema roose armastas, tundis teed siia.

Härra Lood oli üks neidsinatseid äravalituid, vana tuttav, nii vana, et nende tutvuse algusajad olid kadunud kuhugi aegade hämarusse. Nad läksid koos aeda ja härra Ludvig osutas nimetissõrmega roosile. Kövera aednikunoaga napsas vana Rein selle maha, hoides vasaku käega ettevaatlikult lillevarrest. Härra Lood vaatas kahetsusega, kuidas selle vaikiva ja pühaliku ohvritalituse juures langesid rooside õielehtedelt säravad kastepiisad, ainult lillede tumerohelistele lehtedele jäi alles vahajas kae. Kui kahju, et neid ei saa otse siinsamas üle anda — koos veepisaratega õielehtedel oleksid nad võrratud ...

Jah, ja kuidas siis seltskond elab? päris ta Reinult, kui pühalik talitus oli lõppenud ja vana roosikasvataja lilled paberisse pakkis. Küllap käib härra pastor ikka endist viisi õhtuti rosaariumi imetlemas. Ja härra Välbe kogub ikka endiselt antiikset mööblit, kuigi tal pole seda enam kusagile panna ... Nojah, kui ta teaks, mis tema, Ludvig, avastas, puhta mustast tammest saalisustuse, kõrge korjuga toolid, korjule sisse lõigatud von Hammersteinide vapp ... Jah, aga ta ei ütle rohkem, sest kui härra Välbe kogemata sellest kuuleb, siis ei saa ta enne rahu, kui on selle salapanipaiga üles leidnud. Ja kui ta ise ei osta, siis kruvib lihtsalt kadedusest hinna üles ... Aga hea küll ... Palun, siin on väike tasu nende imetoredate lillede eest ... Ei, ärgu Rein vastu vaielgu, võtku aga võtku! Tema, Ludvig, teab, et iga töö väärrib tasu,

ja kuigi ilu on midagi nii hindamatut, et seda ei saa ühegi rahaga kinni maksta, siis võib ta ometigi natuke korvata füüsilist tööd, mis siia on kulunud.

Jajah, elame ikka veel, vana Reinu Jaan, elame ikka veel, sest meie, vanad, oleme nagu tõrvaskännud: mida vanemaks me saame, seda tugevamaks muutume! Aeg võib küll meie välispinnale jooni ja vagusid uuristada, ent seda tihedamaks me seestpoolt muutume. Aga need jooned, aja uuriskäigud, — sellest pole mehel midagi, see ainult näitab, et inimene on elanud sisukat ja aktiivset elu. Tema, Ludvig, on tähele pannud, et niisugune aegade tempel on mehele mõnes mõttes isegi kasuks. Vähemalt naiste juures on see pass, mis räägib selget keelt, et tegemist pole mitte mõne poisikesega, vaid inimesega, kes teab, mida ta tahab, ja viib selle ka läbi. Eks ole, Reinu Jaan, ka neid rõõmusid ei maksa ära põlata. Noh — Ludvig patsutab vanamehele õlale — ta teab, et Jaan ei ole mingi enesepiinaja ega sambapühak, ta on ainult kogu oma iluarmastuse nendele jumalikele lilledele üle kandnud. Kes teab, võib-olla ongi nii õigem — lilledega on igatahes vähem pahandust kui näiteks naistega: lilled ei hüsteeritse, ei nuta, ei tee stseene; nende ees ei ole vaja salatseda, petta, hädavalet kasutada, nad ei ole ahned ega nõua, et sa pead kroonides kinni maksma — jah, missugune ebavõrdväärne vahetus! — armurõõmusid, mis peaksid tegelikult vastamisi võla kustutama — saab ju naine mehelt samas väärtuses vastu, mida ta ise pakub. Ja kui ei saa, siis on küsimus kvaliteedis, mitte muus. Ha-ha-haa! Elame siis veel, vana Reinu Jaan. Auf Wiedersehen! Dasvidaniya!

Kui ta mõtleb, kuidas nad, kaks Eestimaa meest, kahekümnendal aastal läbi ikka veel põleva, keeva ja pulbitseva Venemaa, jah, Tiflisist Moskvani ja Moskvast läbi aina oma väikese kodumaa poole rühkisid — läbi katku ja nälja, läbi kümne näguri, jah, aina kodumaa poole... taskus ainult nood haprad repatriantide paberid, ainult paberid, mille peal pitser ja pitseril sirp ning vasar. Ta isegi ei uskunud, et see neil korda läheb... Aga läks!

Ludvig Lood oleks võinud nüüd Liivaia juures taksoisse istuda ja treppi sõita, ent ta tahtis jalutada. Tuul puhus jõe poolt ja sealt kusagilt üle jõe Vasknarva ja Kulgu metsadest, jahutas käimisest õhetama hakanud põski, ja ta tundis head meelt peatsest kohtumisest oma kauni miniaga...

Jah, aga enne veel, möödudes vabrikuvärvast, tervitas ta oma kuulsat nimekaimu parun Ludvig von Knoopi, seda kõige esimest Knoopide arvukast suguvõsast. Parun seisis seal oma

malmist alusel nagu ikka, selg sirge, näol asjalik-toimekas ilme, ja vaatas kõrgelt pjedestaalilt alla natuke põlglikult ja natuke üleolevalt. Umbes nii, nagu tema, Ludvig Lood, võiks metsas jälgida sipelgate askeldust ja edasi-tagasi sagimist, mis on ju küll mõtestatud ja toimub oma kindla eesmärgi ning korra kohaselt, aga tarvitseb tal vaid korra malakaga äiata, ning samas lendab laiali kogu see kildhaaval kantud riik... Nii tasuks ainult korra von Ludvigil pjedestaalilt alla astuda, ja sedamaid tekiks kusagil juurde mõni vabrik, saaks alguse inimsipelgate kogunemine, rajataks kanaleid, ehitataks hiiglasuuri tehasehooneid, toodaks kohale masinaid, tuhandeid masinaid...

Aga ei, mõtles Ludvig Lood, siin poleks ka vanahärral enam võimu midagi teha, niivõrd on kõik muutunud. See oli möödunud kuldsel aastasajal, kus ta võis lausa et ainsa käeviiepega püha Venemaa tehaseid, panku ja kaubamajasid täis külvata... (No, täis ta muidugi ei külvanud, ta jättis midagi ka kommunistide hooleks, mõtles Ludvig Lood irooniliselt.) Aga siiski, missugune lai haare, missugune organisaatoritalent... Missugune au on olla kas või ainult von Knoop juuniorigi kunagine käealune...

2.

Irene tahtis hommikulaua tuppa katta, ikkagi külaline majas, ent see külaline ise ütles oma rutakas Berliini murra-kus, mis Irenele ingeri naiste käbedat juttu meenutas, sealjuures paluvalt Irenele otsa vaadates, et parem oleks köögis süüa.

Irene noogutas mõistvalt ja kattis laua kööki. Hildegard abistas teda leiva lõikamisel, munade keetmisel ja laua katmisel. Perenaine oli andnud võõrale oma ruudulise mustriga kreemi põlle, ja kui ta seda nüüd teise seljas nägi, tundus see teine talle lähedasem ja kuidagi omasem. Mitte et ta oleks teda võõristanud; kui nad õhtul kahekesi siia ilmusid, oli ta ainult kergelt üllatust tundnud, ta oli kujutlenud, et sakslanna on pikka kasvu, blond, sinisilmne, ja muidugi pidi tal olema üleolev suhtumine kõigesse provintslikkusse. Irene kujutus varises aga kokku juba tolsamal esimesel kohtumisel — võõral olid tumedad juuksed, tema nahk oli tõmmu, ta oli Irenest lühem ja kogu tema käitumisest õhkus külma üleoleku asemel seltsivat toimekust. Jah, kui Irene nüüd tagantjärele

meenutas, siis polnud ju tõepoolest ei Berliini, Hamburgi ega Kölni tänavatel näha ainult põhjarassi blonde esindajaid.

Nad sobisid algusest peale, Irene rõõmustas, et talle oli nii ootamatult seltsi tulnud. Vaistuliselt aimas ta, et siin on inimene, kes meelsamini kuulab kui räägib; nii, vabanenud sõnadotsimise kohmetusest, taibanud, et tal lastakse rääkida omatahtsi ja julgustatakse naeratuse või peanoogutusega, ruttas ta seda täiel määral kasutama.

Ojaa, see Kalju, kes teda siia tõi — ta on üpris huvitav inimene, als Mensch... Irene teab, et ta on ideedega, see tähendab kirjutab luuletusi (vähemalt tegi ta seda varasti, ja miks ta siis nüüd ei võiks samuti teha). Nüüd muidugi ei pühenda ta neid enam temale, Irenele... Jaa, nad said gümnaasiumipäevil hästi läbi... Kalju oli vist tookord temasse isegi armunud... Alati, kui Irene käis õhtuti linna puupäistele pürjelilastele klaveritunde andmas (mitte, et ta ise oleks olnud väga andekas — ei, ta ei olnud andekas, aga ega tunniandmiseks olegi vaja väga suurt annet, on rohkem oskust ja arusaamist vaja!), siis kõmpis see ideede ja ideaalide kehastus ustavalt kaasa läbi saju ja lõrtsi. Ning senikaua, kui Irene oli toas, jalutas ta väljas (terve tunni, ja mõnikord rohkemgi!) — kõik selleks, et siis, kui Irene omadega valmis sai, võtta tal käe alt kinni ja kõndida läbi hilisõhtuse linna kuni tema koduni. «Ja teate, alati ta luges mulle Heinet, ta luges mulle nii palju Heinet, et mul on praegugi mõndagi meeles,» ütles Irene, «tõsi küll, mitte saksa keeles, sest ta oli Heinest nii väimustatud, et tõlkis seda ja luges mulle ette oma tõlkeid.» Ja et see tõesti nii oli, selle kinnituseks luges Irene omakorda Hildegardile:

*Jah, oled õnnetu, ma pole pahane —
sest õnnetuks me saame mõlemad!
Kui surm kord pärib haige südame,
arm, õnnetuks me saame mõlemad!*

*Ma näen, et kõrgilt püsti on su pea,
ja trotslikult su silmad välguvad,
ja uhkelt kerkib põu, kuid siiski tea,
arm, õnnetuks me saame mõlemad!*

*Ka valujoon, küll harva ilmsiks saav,
on sinu suul ja pilgus pisarad,
su uhkes põues peitub salahaav —
arm, õnnetuks me saame mõlemad!*

... «Ah, te teate seda nagunii, ta on ju teie luuletaja,» ütles Irene. Hildegard noogutas, tema silmad tõmbusid sametiseks ja ta vastas, et tema muidugi tunneb Heinet ülihästi, ent seda ei saa ta öelda tänapäeva noorte kohta.

«Kas see vastab tõele, et Heine raamatutest tehti tuleriit?» päris Irene.

«Noh, seal ei olnud ainult Heine,» ütles Hildegard. Irene väristas õlgu. «Noh, vähemalt ei põletata enam inimesi,» ütles ta otsekui lohutavalt. Kes seda teab, mõtles Hildegard.

«Ja miks te siis ei abiellunud?» viis ta jutu teisale. Ning kuigi see oli küsitud otsekohesusega, mis lähenes juba familiaarsusele, ei solvunud Irene.

«Ma ei tea... tõepoolest ma ei tea, miks tal säärast mõtet pähe ei tulnud. Sest kui ta oleks märku andnud või mulle vähemalt pool teedki vastu tulnud, küllap me siis oleksime abiellunud, hoolimata vanemate vastuseisust. Aga selle asemel tsiteeris ta Heinet, arutas igasugu probleeme, tegeles male, kirjanduse ja saja muu asjaga. Ja ma ei saanud ju ennast talle pakkuda nagu kaupa. Eks ole?»

Hildegard noogutas: jajah, naine ei saa ennast mehele pakkuda nagu tükikaupa.

«Ja ka oodata ei saa lõpmatuseni... Minul vähemalt ei tulnud pähe lõpmatuseni oodata.»

Hildegard naeratas, ent ei vastanud midagi, ja Irene aimas, et oma sisimas pole teine temaga nõus.

«Ah,» lõi ta kapriisselt käega, «elu ei lähe ka kunagi nii, nagu tahad. Lihtsalt tuli teine, jõudis ette, ja ongi kõik. Pealegi on sellel teisel ikkagi kindel amet. Kakssada nelikümme krooni kuus on hea palk. Ja hiljem hakkab ta rohkem saama. Ärge seda nii mõelge, et ma abiellusin raha pärast. Aga ilma rahata ei saa ju ka läbi.» Irene läks ja võttis albumist Heinrichi pildi ning ulatas selle Hildegardile. Foto oli tehtud hea meistri juures heal paberil. Heinrich Lood oli tumedajuukseline, juuksed vasakult küljelt lahku kammitud, tal olid kaarjad naiselikud kulmud, lüheldane lihav nina ja ümmargune lõug. Kortsud otsmikul ja teravad jooned suunurkades rääkisid läbielatud aastatest.

«Kui vana ta on?» küsis Hildegard.

«Ta on minust kümme aastat vanem,» ütles Irene. «Aga seda pole ju palju, eks ole?»

Ta võttis pildi natuke pettunult tagasi.

Irene vaatas meest, kelle näos oli tuttav iga joon, iga kriips ja kurd. Ta on nii palju mu heaks teinud, ta on mulle muretu elu kindlustanud, ja on see siis tema süü, et ta ei ole välimu-

selt just Clark Gable ja et ta ei oska kunagi muretult naerda, nagu isa oskas. (Jah, aga mis head on sellestki, kui su isa paristab varanduse maha, istub siis raiepakul ja naerab foto-graafide veel näkku!)

«Ma kadestan teid,» ütles Irene endalegi ootamatult.

Hildegard hakkas naerma. «Mu kallid laps,» ütles ta. «Liebes Kind,» ütles ta pehmelt, ainult õhkõrna eneseirooniaga, mis jäigi Irenele tabamatuks. «Ja mille pärast siis? Kas selle pärast, et ma olen isamaatu hulkur? Ja et ma ei tea, mida toob homme päev?»

Irene raputas pead. Ja jäigi teadmata, miks kadestab Irene Lood kodumaata hulkurist Hildegard Loheimi, sest samas kostis sumbunult läbi korteri uksekella helin.

Irene läks avama.

3.

Härra Ludvig oli küllalt hea inimesetundja, et mõista: tema miniat häiris see hommikune ootamatu visiit. Talle omase otsekohesusega küsis ta: «Kas ma tuln valel ajal?»

«Oh ei!» vastas Irene. «Mul on hea meel!» kinnitas ta.

«Aga siiski...» käis äiapapa peale. «Aga siiski, midagi on korrast ära? Oled sa ehk haige?... Või on sul külalisi?»

Irene noogutas. «Aga sellest pole midagi. Mul on ainult sõbranna külas.»

«Sõbranna... Noh, see on ju täiesti loomulik.»

Ta patsutas joviaalselt Irene käsivart. «Keegi ei saa ometi nõuda, et sa peaksid siin nagu kloostri elama, sel ajal kui su mees laias ilmas ringi hulgub.» Ta naeratas Irenele julgustavalt. «Ja mis minusse puutub, siis astusin ma vaid hetkeks läbi... Meil on vabrikus väike konversatsioon, jah, konversatsioon...» ning üle Ludvig Loodi näo libises kerge vari. «Kas ka mina teda tunnen? Ma mõtlen, et kui ma ei sega, võiksime ju koos tassi kohvi juua...»

«Ta on Saksamaalt,» ütles Irene.

«Ohoo, sa jõudsid seal ka tutvusi sõlmida,» ütles härra Ludvig heakskiitvalt.

«Ei, me tutvusime siin,» vastas Irene, ja kuigi ta suhtus oma äiasse usaldavalt, oli ometi midagi, mis sundis teda valetama. «Ta on kunstnik ja oli Jõesuus. Aga nüüd peatub ta paar päeva siin ja siis sõidab jälle edasi.»

«Ah, need kunstnikud, need maailmakodanikud,» ütles vanahärra Ludvig märgleva kadedusega. «Sa tutvustad teda

mulle, eks?» küsis ta. «Muidugi!» noogutas Irene. «Jah, ja kui nii, siis pean ma ennast kõigepealt natuke mukkima.» Ja tundes ennast siin täiesti kodusena — aga miks ka mitte, kui tema oli sisustanud kõik need viis tuba —, riputas vanahärra Lood mantli varna ja siirdus poja kabinetti ning sealt natuke hiljem vannituppa.

«See oli mu äiapapa,» ütles Irene köögis Hildegardi uuriva pilgu peale. Ja ta seletas, et härra Lood tuli pealinnast ja tal on vabrikus mingi nõupidamine, ilmselt tähtis, sest muidu ei oleks ta kohale tulnud.

«Ma ütlesin, et mul on külaline ja et te olete Saksamaalt, ja siis ta tahtis teiega tutvuda, sellest ei ole ju midagi?» päris Irene küsivalt.

«Ei, sellest ei ole midagi,» noogutas Hildegard.

«Ta ei ole halb inimene,» kinnitas Irene. «Ja muidugi ei jookseks ta politseisse teatama, kui ta ka teaks, miks te siin olete,» kinnitas Irene. «Kuigi ma ei rääkinud seda, mis juhtus ja et... politsei teie vastu huvi tunneb.»

«Loomulikult, seda pole ju vaja teha,» ütles Hildegard. «Kes ta on?»

«Oo, ta on tähtis tegelane,» vastas Irene. Ja ta seletas, et tema äiapapa on kutselt ehitusinsener, mis ei tee teda muidugi veel tähtsaks, aga et ta on ka mitmesuguste ettevõtete aktsionär, pangandustegelane ja seisab väga lähedal valitsusringkondadele. Tal on muidugi raha ja võimu, ning on raske öelda, kas raha oli enne ja võim tuli pärast või vastupidi. Pigem küll vastupidi, sest siis, kui ta revolutsiooni järel Venemaalt Eestisse põgenes, ei saanud ta ju kaasa tuua ei kulda ega muud väärtuslikku. Jah, Irene isegi ei tea, millega ta pärast kodumaale jõudmist tegeles, ent see pidi olema midagi hästi tähtsat, sest egas muidu poleks ta nii jõukale järjele jõudnud. Tema ju muretses pojale ka selle ametikoha ja kinkis abiellumise puhul korterisisustuse — kõigi viie toa jaoks. Ainult et nad kaebavad, et praegu on tekstiilitööstuses madalseis, inimesed ostavad aina vähem ja vähem riidet, naljakas, eks ole, riide on ometi asi, ilma milleta keegi läbi ei saa. Noh, Saksamaal on iseasi, seal tehakse igasugu kunstasju, näiteks kunstkummit, kunstvõid ja loomulikult ka kunstriidet, aga siin... Ent sellest hoolimata, et härra Lood on suur mees, ei maksa teda üldse karta, sest oma olemuselt on ta hästi lihtne ja sõbralik.

Irene suhtub temasse otsekui oma isasse, isegi paremini, sest tema isa, hoolimata lustakusest ja muredumatus optimis- mist, oli ikkagi ainult kergemeelne hobuseparisnik, kes ei

suutnud lõppude lõpuks isegi oma perekonna eest hoolitseda nii, nagu vaja. Mis kasu on tühipaljast optimismist, kui see ei taga isegi kõige lihtsamat kindlust homse päeva suhtes. Mu jumal! Kui ta külla tuleb, on tal alati midagi kaasas, — nagu need roosidki täna, kui kaunid nad on! Ja peaasi — ta ei pea ennast üldse uhkeks! Mõni teine, mis mõni teine! — enamik inimesi on sellised, et kui nad on jõudnud haljale oksale ja saanud suurteks meesteks, ei taha nad mitte meenutada oma madalat päritolu, tema aga ei pea seda üldse saladuses, et tema papa oli Riias lihtne fuurman, ja kui ta poleks Jakobi kirikukoolis tasuta algharidust saanud ja kui ta oleks Darmstadtis ning Riia polütehnikumis käies oma korisevat kõhtu häbenenud, jajah, siis ei oleks tást ka meest saanud. Nii et kõige eest, mis ta praegu on ja mis tal on, ei võlgne ta kellelegi mitte pennigi, sest see kõik on saadud enesesalgamise hinnaga.

Ent siis oli ka köök koristatud, tõmbava oakohvi lõhnad täitsid saalituba, ja kui härra Ludvig Lood — pestud, värske ja reibas ise-ennast-üles-töötanud härra Lood — saali ilmus, ootas teda seal kaunis Sèvres'i kohviserviis (mis oli samuti tema kingitus noorpaarile pulmapäevaks!) ja kaks kaunist noort naist. Ohoo, elu on ikka üks ilus ja meeldiv asi! Pole midagi öelda. Ning enesega rahulolevalt nentis ta, et tema ilmumine võeti vastu vajaliku lugupidamisega. Nojah, see sakslanna, piisas ainsast pilgust, ja ta ütles endale: ta ei ole muidugi puhast aaria tõugu. Aga ta märkas ka seda, et temas oli midagi niisugust, mida ei oska täpselt kirjeldada ega seletada, ent mis iseloomustab kõiki neid maailmakodanikke, — vaba käitumine, arukas pilk, riietuse elegantne joon, ja ta kummardas ning suudles kätt. (Jah, ma segasin küll teie vis-à-vis'd, aga te ei pea seda mitte kahetsema, sest ma tunnen seltskondlikku etiketti ja seda kergelt vestlustooni, mille puhul räägitakse kõigest ja mitte millestki, ent millest ometi jääb meelega midagi meeldivat, otsekui arukalt kasutatud lõhnaõli või nendesamade rooside vaevuaimatav lõhn, nende rooside, mis seal nii kuninglikult troonivad kõrges kristallvaasis keset ümmargust valget rokokoolauda.)

«Nii, ja kuidas meie provintsielu teile siis meeldib?» päris härra Lood, silmade ümber naerukurrud. «Muidugi, neile, kes tulevad Euroopast ja on väsinud suurlinnade kärarikkusest, on see tõeline paradüüs, see väike nurgake Euroopa kaugeimas sopis.»

«Ojaa, teil on siin vaikne,» noogutas Hildegard. «Teil on siin veel vaikne,» lisas ta.

«Nagu pühapäevases Berliinis,» naeris mees. «Ma olen ju olnud Berliinis ja tean. Ainult üksikud silindrites vanahärrad Treptowi pargis, teenijatüdrukud koerte ja lastega jalutamas, ja see on kõik. Mul tekkis mõnikord tunne, et terve see suur maailmalinn on välja surnud... Ja siis ma läksin vana Laube öllekeldrisse või Varnavgartenisse, lihtsalt selleks, et veenduda, et linnas on veel inimesi olemas.»

Hildegard muigas. «See pidi küll mõni hea aasta tagasi olema,» ütles ta.

«Jah, seda küll,» kinnitas Ludvig, kohvisse suhkrut segades. «Oodake, see oli ju kolmekümne teisel aastal. Jah, tookord oli vanahärra Hindenburg ju veel elus ja Hitler pidas oma kõnesid alles öllekeldrites, mitte Müncheni parteihallis... Ah, kui ruttu on aeg läinud, kui ruttu on aeg lennanud.» Ludvig Lood jäi mõtlikult vait, nagu kuulataks ta aja tiibade vuhinat. «Aga pidage,» elavnes ta uuesti, «kui te ütlesite, et siin on veel vaikne, siis te mõtlesite muidugi midagi muud kui pühapäevarahu, eks ole?» Ta jäi ainiti Hildegardi tunnistama.

«Ma mõtlesin trummipõrinat,» vastas Hildegard.

«Ahaa,» rõõmustas härra Ludvig. «Seda ma arvasin... Trummipõrin kostab muidugi üpris valjult, see kostab isegi siia ära. Ja te ei tarvitse mulle öelda, õigemini ma ei tarvitse küsida, kes trummi põristab.» Ta naeris rahulolevalt, ent siis vaatas taas uurivalt Hildegardile näkku. «Ja kuidas siis Saksamaa muidu ka elab? Mu minia kaebas ainult selle üle, et toiduportsjonid on väikesed. Jah, ja ega ma vist ei eksi, kui omalt poolt lisan, et ka õlu on lahja. Sest kui see kange oleks, siis ei jätkuks seda tasuta parteiaşjameestele jagada. Niisiis, kas tulite ammu Saksamaalt?»

Hildegard kõhkles vastusega. Ta oli juba taibanud, et see vanahärra on läbinägevam kui arvata võib, ent ta ei tahtnud ka valetada. Lõppude lõpuks ei valetanud ega varjanud ta oma vaateid ka Saksamaal, niikaua kui ta seal oli, milleks pidi ta seda siis siingi tegema.

«Mitte ammu,» vastas ta. «Aga mulle tundub, nagu oleksin ma juba aastaid kodumaatuna mööda Euroopat ringi rännanud.»

Härra Ludvig noogutas kaasatundvalt. «Mõistan, mõistan, proua. Nii ma õigupoolest arvasingi, et te olete kah üks neid, kellele ei ole meeltmööda Kolmanda Riigi kombed.»

«Kombed?» süngestus Hildegard ja kortsutas otsmikku. «Ja kas poleks vahest õigem öelda, et Kolmandale Riigile pole meeltmööda meie. Aga muidugi võib ka vastupidist väita.

Minule vähemalt on rassivaen alati olnud vastumeelne ja ma vihkan neid, kes sellest on teinud enesele ametliku ideoloogia.»

Hildegard jäi vait. Ta segas suhkrut, lusikas kõlksatas heledalt vastu portselantassi. Irene võpatas, ta oli pingeliselt mõelnud, kuidas jutuajamist teise kanalisse juhtida, seda laadi vestlus ei saanud tema äiale meeldida, see polnud küllalt seltskondlikult viisakas, Hildegardi hääles kõlasid nii-võrd teravad noodid, nagu süüdistaks ta milleski isiklikult tema äia. Ent veel enne, kui Irene jõudis midagi välja mõelda, hakkas tema äiapapa rääkima.

«Mu kallis proua,» ütles ta ikka endise viisakusega. «Kui te teete oma kunsti samasuguse kirglikkusega, nagu te praegu rääkisite, siis olete te suur (ta rõhutas sõna suur!) kunstnik.» Ta pidas pausi, et rüübata lonksu kohvi, ja asetas siis tassi tagasi lauale.

«Täna komplimendi eest,» ütles Hildegard, ent ta ei naeratanud.

«See ei ole kompliment,» vastas härra Ludvig. «See on lihtsalt tõde, alasti tõde,» lisas ta. «Te vaatate asjadele kunstniku silmade läbi. Aga kunstnikud on ikka ja alati olnud individualistid, ja see tuleb ilmselt juba nende elukutsest. Ent elu esitab nii inimestele kui rahvastele ja riikidele tõsiseid nõudmisi. Elu on võitlus oma olemasolu, oma leivakanika ja võimu pärast. Ja ükskõik millised poleks ka teie poliitilised vaated, ma olen veendunud, et te ei saa leppida sellega, millised tingimused seadis saksa rahvale Versailles' leping. Varem või hiljem pidid sakslased endalt need ahelad heitma. Ja see eeldas reaalselt jõudu, see tähendab relvi, sõjaväge ja materiaalselt potentsiaali. Eks ole nii?»

Hildegard raputas pead. «No kuulge!» ütles ta ja seekord kõlas ta hääles ilmne üleolek. «No kuulge! Kui need relvad peaksid ükskord teie kodu varemeteks muutma, siis te vaevalt arutate nii rahulikult, mis osa etendavad relvad poliitika-tegemisel.»

«Väga võimalik,» vastas härra Lood. «Peaaegu kindel, et siis ma ei arutaks nii rahulikult! Veel enam — siis ma tõenäoliselt üldse ei arutaks, vaid võtaksin ka ise relva kätte. Kuid kas te siis tõepoolest usute, et Saksamaa päästab valla uue sõja?» küsis ta, ja see küsimus kõlas pigem retooriliselt.

«Eelmäng on ju juba käimas,» vastas Hildegard.

«Ähvardused, ainult ähvardused,» vastas härra Ludvig.

«Kas ka Hispaanias?» küsis Hildegard.

«Noh, Hispaania,» härra Ludvig oli seekord tõsine, — «Hispaanias on käimas kodusõda. Tõsi küll, sakslased ja itaallased toetavad Francot, aga kas Venemaa ei toeta samal ajal vabariiklasi? Ja kas mitte Inglismaa ja Prantsusmaa ei vii läbi mittevaheseisemise-poliitikat. Te ei saa ju parimal tahtmisel väita, et kõik riigid on hulluks läinud ja näevad sõjas ainsat võimalust tüliküsimuste reguleerimiseks.»

«Ilus mittevaheseisemine küll, kui kits pannakse kärneriks,» ütles Hildegard, nagu ei märkaks, et tema oponent püüab teravaid küsimusi vältida.

«Proua, ma näen, et te ei ole patrioot,» ütles härra Lood, ja seekord kostis tema häälest märgatavat ärritust.

«Patrioot!» hüüdis nüüd Hildegard. «Minu arvates viib Hitler Saksamaa hukatusse, ja ma peaksin küll hüva patrioot olema, kui ma seda heaks kiidaksin.»

Ta tahtis veel edasi rääkida, aga jälle kostis uksekell kumedit ja kaugelt siia saali. Irene vabandas ja läks avama.

Härra Ludvig lõpetas vaikides oma kohvi. Seal ta nüüd on, see tänapäeva emantsipeerunud naine, mõtles ta. Önn siiski, et minu Kristiine kuulub veel vanasse heasse põlvkonda, sellesse Kinder-Kirche-Küche eluringi. Jah, kuigi seltskonnas on mõnikord tulnud isegi häbenenud Kristiine piiratust, aga kujutleda, et sul on naine, kellega peaksid kodus pidama päevast päeva selliseid vaidlusi, prr!... Kuid et vaikus mitte piinlikult pikaks ei läheks, ütles ta:

«Nojah, mis siis ikka, jääb ainult jumalat tänada, et me oleme piisavalt kaugel sellest keevast Kesk-Euroopa katlast, tema trummipõrinast ja kõigist tema füürieritest.»

«Kui te olete...» vastas Hildegard.

VII

Kalju ja Irene

1.

Kalju oli otsustanud, et ta ei lähe varem Irene juurde, kui selgub, kas Metsaalt saab midagi ette võtta või kuidagi Hildegardi aidata, ent elu tegi siinkohal omad korrektiivid. Kõigepealt oli tal tekkinud vajadus Irenet uuesti näha, aga kuna ta ei tahtnud seda endale tunnistada, sest see oleks olnud tunnistuseks, et ta ei suuda pidada kord enesele antud sõna (sa oled igavene selgrootu idioot, kui sa veel kunagi tegemist teed niisuguse naise!), jah, kuna ta ei saanud ega tahtnud endale seda tunnistada, siis oli tal mõttes ainult Hildegard, keda ta pidi uuesti hoiatama, et olukord on muutunud veelgi tõsisemaks ja vabariigi politsei härra Koopa näol tunneb tema vastu tõsisemat huvi, kui arvata võis. Sellest, mis ema talle hommikul rääkis, kui ta järjekordselt kodust läbi tuli, sai teha ainult niisuguse järelduse.

«See oli küll hea, et sa eile talle raha viisid ja et minul selle naisega enam pistmist ei ole!» oli ema öelnud, hääles ilmne kergendus. Roosipuu Liisa oli teda õhtul üles otsinud ja rääkinud, et kõigepealt oli see üürnik ootamatult ära läinud, ilma et nad oleksid teda näinudki. Ainult kirja oli lauale jätnud. Noh sellepärast Liisa muidugi ei tulnud rääkima, keel vestil, sest üüri oli ta korralikult tasunud, oli isegi ette maksnud. Aga vaevalt oli paar tundi möödas, kui teda olid tulnud otsima kaks erariides meest. Nad olid ette näidanud oma ametitunnistuse, et on politseist, ja kui kuulsid, et üürnik on ära läinud, mida tunnistas ka mahajäetud kiri (muidu polekski nad võib-olla Liisa juttu uskunud), olid nad toa põhjalikult läbi otsinud. Ja ähvardanud olid nad ka veel, et nii ilma sisse meldimata inimest korteris peetakse. Tema, Helene, oli küll Liisat rahustanud ja öelnud, et mis seal erilist ikka võis olla, kas mõned maksmatajätud maksud. Aga omas

südames arvab ta, et küllap see naine oli ikka üks rahvusvaheline aferist, mõni suurvaras või spioon või taevas ise teab, kes veel. Ja siis veel see kiri, mille kriminalistid kaasa olid võtnud. See olla ju jumala selges eesti keeles. «Noh, mina ei ole küll nendes küsimustes kuigi suur asjatundja,» ütles ema, «aga sellest saan minagi aru, et kui inimene, kes muidu sõnagi eesti keelt ei oska, nii et temaga kõnelemiseks on vaja kasutada tõlki, kirjutab järsku niisuguse kirja, mida isegi Roosipuu Liisa oskab lugeda, siis ta lihtsalt varjas oma keeleoskust. Aga milleks peab keegi seda varjama! Eks ikka selleks, et tema juuresolekul kõneldaks kõigest avameelselt ja saladust tegemata.»

Siinjuures jäi ema mõttesse, ta ju pidi mõistma, et kui nad ka olid võõra kuuldes millestki rääkinud, siis see, millest nad rääkisid, ei olnud mingi riiklik saladus. Aga võib-olla, ütles ema, ei osanud ta siiski eesti keelt ja selle kirja kirjutas tema eest keegi teine. Võib-olla oli ta koguni mingi salaorganisatsiooni liige. Jumal ise teab, mis plaane nad võisid tema äris pidada. Seal käib ju igasugu tähtsaid härrasid, ja võib-olla nad plaanitsesid koguni atentaati teha või pommi panna.

Küsivalt vaatas proua Jaanist pojale otsa. Ta nägi, et Kalju suhtub tema jutusse vägagi tõsiselt, on koguni näost muutunud, ja ta ruttas kinnitama, et olgu mis oli, nüüd on see igatahes möödas, ja nagu ta härra Koopa jutust aru sai, ei tule neil sellest mingit pahandust.

Kalju noogutas, ent vandus endamisi: käskis tal kurat seda kirja kirjutada! Nüüd mõistis ta, et see, mida ta siiani oli teinud, polnud mitte lapsemäng. Kui nad selle naise kätte saavad... Jah, kui nad ta kätte peaksid saama... Ei, ta ei kahetsenud seda, mida ta oli teinud, — see oli iga ausa inimese kohus; nagu iga ausa inimese kohus on aidata oma ligimest hädas, nii pidi ka tema aitama, isegi sel juhul, kui see peaks olema vastuolus kehtivate seadustega, jah, ka sel puhul, kui ta peaks sattuma konflikti kehtiva riigikorraga. Ent ometi ei tohi sealjuures uisapäisa talitada ja oma rumaluse tõttu pead pakule panna.

Igatahes oli see piisav põhjus (nii veenis ta ennast!) ja küllaldane ettekääne (mida ta endale ei tunnistanud!) veel kord Irene juurde minna, et hoiatada: ärgu Hildegard mingil juhul välja mingu, sest eks olnud ju tema kunsti vaatajate hulgas ka politseiametnikke, ja kui mõni neist teda juhuslikult tänaval näeb ning ära tunneb, siis ei pääse ta arreteerimisest, see on kindel.

Irene avas talle ukse, Kalju märkas, et Irene rõõmustab teda nähes, ent samas küsis naine ärevalt, kas on midagi lahti.

«Ei,» ütles Kalju, «ei midagi erilist, ma tulin ainult vaatama, kas kõik on korras.»

«Mul on külaline,» ütles Irene rutakalt ja natuke salapäratsevalt. «Jah, härra Ludvig Lood ehk lihtsamalt öeldud mu äiapapa. Ta vajus ootamatult sisse, süli roose täis nagu ikka, ja ma ei teadnud, et ta tuleb.»

«Kus siis... Hildegard on?» küsis Kalju.

«Istuvad seal kohvilauas,» naeratas Irene, «ja peavad kõnesid. Jah, mul on juba tunne, nagu oleksin ma poliitilisel kõnekoosolekul ja varsti läheb lõomaks.»

Kalju kergitas kulme. «Kas ta siis ei mõista, et praeguses olukorras... Hea küll... mul on vist parem tagasi minna...»

«Miks?» küsis Irene.

Kalju vaatas talle imestunult otsa: kas sa siis ei mäleta?

«Ah jaa,» ütles Irene veidi hämmeldunult, ent leidis samas vastuse: «Aga ma ütlen, et sa oled ajakirjanik ja tulid Hildegardi intervjuuerima. See ei ole ju vale, eks?»

«Nad läksid üles. Härra Lood istus endiselt kohvilauas, ta vaatas uudistavalt külalist, ja kui Irene Kalju nime nimetas, noogutas ta, ent ei ulatanud kätt. «Me vist tunneme,» ütles ta. «Kui need olid teie artiklid, need tööliste olukorrast meie tehastes.» Kalju ei eitanud, et ta oli tööpoolest üht-teist kirjutanud. Ent härra Lood ei jätanud sama teemat, — kas tahtlikult (märganud, et Kalju võttis sisse võitluspoosi ja nagu ootas rünnakut) või juhuslikult viis ta jutu hoopis teisale.

«Jajah,» ütles ta, pöördudes Hildegardi poole, kes oli neid küll tähelepanelikult jälginud, ent polnud midagi mõistnud, sest jutt oli käinud eesti keeles. «Ka meil on omad trummarid ja trummipõrinad,» ütles härra Lood, «ent see kõik on ikkagi...» ta ei lõpetanud lauset, sest ei leidnud sobivat sõna. «Ah jaa, ma lugesin just täna hommikusest lehest, et Jaapan ei hakka olümpiamänge korraldama... Mis te sellest arvate, kui võtaksime õige selle ürituse enda kätte? Kui suured riigid ajavad suuri asju, võiksid väikeriigid tegelda spordiasjadega.»

Ta vaatas küsivalt ning enesega rahulolevalt ringi, enda arvates oli ta leidnud igati vastuvõetava käigu liiga tõsiste küsimuste juurest enam-vähem tavalisse seltskondlikku vestlusse.

«Miks nad siis ei taha neid mängu korraldada?» võttis Irene jutust osa. «Minu arust oleks see ju igale maale auks.»

Kalju muigas irooniliselt. «Nad peavad sõdimist ilmselt

suuremaks auks,» ütles ta. «Muide, Soome tegi ettepaneku, et järgmised olümpiamängud toimuksid neil.»

«Oh, see oleks küll tore,» hüüatas Irene. «Nii lähedal, siis sõidame küll vaatama.»

«No muidugi,» nõustus härra Lood, kes oli enesega rahul, et kõik läks nii, nagu ta oli tahtnud, ja nägi selles isegi head ennet. Ta ei pannud tähele, et Hildegard on enesesse tõmbunud ja vaikib, samuti Kalju. «Ojaa,» kinnitas ta, «kui sellega saavad hakkama soome velled, küllap siis saaksime ka meie. Noh, seekord jääme hiljaks, aga ükskord, võite uskuda mu sõnu, ükskord tuleb päev, kus olümpialipud kerkivad vana Tallinna tornide kohale. Te ju teate, proua Hildegard, et Tallinn on iidne hansalinn, jah, põline hansalinn, puhta gootikaga. Te võiksite ennast seal üpris koduselt tunda, ja kui te tulete, siis oleksin ma meeleldi nõus olema teile teejuhiks selles kaunis linnas, mida muuseas on nimetatud ka põhjamaa pärliks.»

Hildegard noogutas. «Täna,» ütles ta. «Kui mul aega jääb, siis kindlasti...»

«Jah, aeg,» ohkas härra Lood ja tõmbas vestitaskust välja vanaaegse kulduuri... «Aeg ei anna armu ühelegi meist, aeg aina tõttab ja lükkab meid tagant. Kuhu, kuhu, ei me seda tea.» Ta tõusis. «Minagi pean tõttama, aga enne, lugupeetud ajakirjanik, oleksin ma meeleldi nõus jagama mõningast, hm, omapoolset tarkust, mis puutub teie artiklitesse.» Ja ta viipas kutsuvalt Kaljule, lüües kabinetiukse valla. «Te vabandage meid, ma tean, see jutt ei paku teile huvi,» pöördus ta naiste poole.

Kalju tõusis ja järgnes vanahärra Loodile. Ma teadsin, et ta seda nii ei jäta, mõtles ta.

2.

Härra Lood istus kirjutuslaua taha, see oli suur, massiivne, nikerdatud jalgadega, roheline plüüšiga kaetud kirjutuslaud, garnituuriks pronksist inglitega tindipotialus ja sulepeahoidja, tema vasaku käe ulatusse jäi roheline kupliga ja mesingjalaga lamp, hajameelselt vajutas ta lülitile, tuli süttis, ta kustutas taas lambi.

Ta vaatas tähelepaneliku hindava pilguga Kaljut, kes istus teispool kirjutuslauda, sügavas nahktugitoolis, mis muutis teda veelgi nooremaks, kõhnemaks ja kahvatumaks.

«Niisiis,» ütles ta. «Teie ema, kui ma ei eksi, on restorator.»

«Ta peab kõrtsi,» vastas Kalju.

Härra Lood sulges silmad, üle ta näo libises vari. See on ikkagi nii banaalne, — kui poeg ütleb, et tema ema on kõrtsinaine, siis on selles mingi eituse või tänamatuse joon, ent eitusest ja tänamatusest, mõtles härra Lood, on vaid üks samm nihilismini.

«Ma tean, et teda hinnatakse meie ringkondades, ja ma olen tast mõndagi kuulnud,» ütles härra Lood; ta võttis laualt paberinoa ja hakkas sellega mängima. «Head, muidugi ainult head! Kui ühel naisel, kes läheb oma mehest lahku, jätkub nii palju ettevõtlikkust, et juhtida edukalt äri, sealjuures kasvatada poega, anda talle haridus — aga hariduse saamine ei toimu tänapäevalgi nii lihtsalt iseendast —, jah, siis saab niisugusest naisest muidugi ainult head rääkida. Ma tunnen ka teie isa... Noh, ega temagi pole just lihtne... halupuu. Aga tema on hoopis — kuidas seda nüüd öelda — ekstravagantsem...» Ning taas vaatas härra Lood uurivalt Kaljule näkku, otsekui püüdes mõistatada, on ta läinud rohkem oma igas mõttes ettevõtlikku ja laitmatusse emasse või... hoopis ekstravagantsemasse isasse.

«Ma olin tükk maad noorem, kui ma viimati oma isa nägin,» vastas Kalju järsult.

«Muidugi. Oma vanemate pattude eest ei pea mitte lapsed vastust kandma,» vastas härra Lood.

«Rääkigem siis juba minu pattudest,» ütles Kalju.

Härra Lood hakkas naerma. «Ah, noorus, noorus!» ütles ta. «Ikka otsejoones ja sirgjooneliselt, ilma keerutamata, ilma ümbernurgakäikudeta!» Ta muigas endaga rahul olles. «Vaadake, ma muidugi lugesin teie artikleid, sest niivõrd, kui need puudutasid tööliste olukorda, palgaküsimusi ja streigivõitlust, puudutasid need ka mind kui ühte neist, kelle peale on pandud vastutus ettevõtte eduka töö eest. Te peate tööliste olukorda meie tehastes kaevandustööliste olukorraga võrreldes paremaks. Seda on meeldiv kuulda. Kuid siiski peate põhjendatuks nende nõudmist tõsta palka päevatöölistel 10 senti võrra tunnis ja kolmanda vahetuse töölistel ning neil, kes töötavad pühade ajal ja pühapäevadel, 13 senti võrra tunnis.» Ta tundis oma mälust mõnu. «See suurendaks palgasummat keskmiselt $\frac{1}{3}$ võrra ehk umbes 30 protsenti. Teil on kindlasti teada ka aktsiaseltsi möödunud aastane puhastulu? On... Siis ma ei hakka kordama. Märgin ainult, et töötasu tõus tähendaks umbes 11 protsendi puhastulu jagamist töö-

listele ehk puhastulu vähendamist 11 ja poole protsendi võrra. On nii?»

Kalju noogutas. «Suurepärane,» ütles härra Lood ja jäi korraks mõttesse. «Kui me esitame selle arvestuse töölistele, siis ütlevad nad: mis siis ikka, sel juhul jääb ju ligi üheksakümmend protsenti puhastulust veel üle, ja kindlasti on neid, kes mõtlevad, et kogu ülejäägi pistavad ettevõtjad oma taskusse, ja kui nii, siis nõuame tööpalga tõstmist mitte kümne senti, vaid kahekümne või kolmekümne senti võrra. Isegi sel juhul jääb üle veel ligi 60 protsenti tulust.

Ent kui me esitame sama arvestuse aktsionäride nõukogule, mõtleb igaüks neist otsekohe: kui mitu protsenti ettevõttesse paigutatud kapitalilt ma saan. Ja ta ei mõtle mitte ainult sellele, vaid samas läheb tema mõte raudse seaduspärasusega sellele, kui mitu protsenti ta kaotab tööliste palgade tõstmise tagajärjel. Ja veel, ning kolmandaks, mõtleb ta sellele, kas ei leidu mingit kasulikumat kapitali paigutamise kohta.

Te peaksite mõistma, millised ohud ähvardavad sealtpoolt... Jah, ja siis veel see, mida te kas teate ja ei kasutanud oma artiklis, või ei teadnud ega saanud kasutada — nimelt on meie tekstiilitööstusse investeeritud väliskapitali, selle pealt maksame aga kindlat protsenti, mis ei sõltu sellest, kas me töötame kasumi või kahjumiga. See on laen, mis tuleb tasuda.»

Härra Lood jäi taas mõttesse.

«Aga see kõik ei välista võimalust tõsta tööliste tunnitasu kümne senti võrra?» küsis, pigem küll väitis Kalju.

Härra Lood vaatas talle otsa, nagu imestades, et millest nad siis kogu aeg olid rääkinud. Ah, muidugi algas kõik kümnest sendist, täitsa õige.

«Ei, ei välista,» vastas ta. «Kui te mõtlete selle all materiaalseid ressursse, siis muidugi mitte.»

«Aga millised muud ressursid siis veel on olemas?» küsis Kalju, seekord tõsise uudishimuga. Ning Ludvig Lood vaatas teda imestunud pilguga: kas ta siis tõesti ei mõista nii lihtsat ja endastmõistetavat asja? Ning tabanud Kalju näos siira uudishimu, rahunes.

Ta on ju ikka alles laps, mõtles härra Ludvig. Ta on niisugune laps, kellel on taskus, pagan võtku, kakskümmend senti ja kes arvab, et ta võib sellega tunda ennast tõelise miljonäri ja osta terve maailma selle raudsetest ahelatest vabaks.

«Ma ju seletasin,» ütles ta kannatlikult. «Härrad aktsionärid ütlevad: kui me seekord tõstame palkasid kümne senti

võrra, siis tahavad töölised varsti jälle kümmet senti juurde saada. Või kunas on inimene rahul?» tähendas ta otsekui lõpetuseks ohates.

«Aga kui need rahulolematud alustavad streigivõitlust?» käis Kalju välja oma trumbi. «Palun!» vastas härra Lood. «Kui neid ei rahulda töötülide lahendamise komisjoni sundotsus, eks siis alustagu. Ainult et see ei vii kusagile.» Ning usalduslikult häält alandades ja sealjuures sõbralikult naeratades seletas ta: «Vaadake, praegu valitseb tekstiilitööstuses kui mitte kriis, siis igatahes depressioon. Meie tellimused aina vähenevad, esmajoones välistellimused, näiteks lätlasteltki, kes ei taha meilt sitsi, sest neil on seda ladudes küllalt. Ja ka meil on laod valmistoodangut täis. Ning küsimus, mille pärast ma õieti täna siia sõitsin, nõupidamisele, mis algab» — ta lõi taas klõpsatades lahti oma uurikaane — «poole tunni pärast, on selles: kas vähendada veel tööliste arvu vähemalt kolmesaja võrra või minna üle viiepäevasele töönalale ja pakkuda sealjuures suvekuudeks tasuta puhkust, see tähendab, panna vabrik seisma. Siin on ainus reaalne võimalus tööliste vastu tulla, kui nad seda tahavad ja on niivõrd solidaarsed, et eelistavad saada vähem palka ja vältida sealjuures oma seltsimeeste vallandamist. Vabrikuvalitsusele oleks tootmiskulude seisukohalt kasulikum esimene variant, aga ma ütlesin, et siin on reaalne võimalus töölistonnale vastu tulla.»

«Nii et lambad oleksid söödud ja hundid terved?» küsis Kalju.

«Jah, et hundid oleksid söönud ja lambad terved,» pareeris härra Lood kiiresti ja jätkas, juba ennast püsti ajades; ta oleks küll meeleldi veel jaganud sellele noormehale, kes oskas nii tähelepanelikult kuulata, tasuta ivi oma tarkusesalvest, ent aeg kiirustas tagant. «Aga kui töölistonn tahab streikida, siis... meil on tõepoolest ükskõik. Ja kui tulla nüüd tagasi teie pattude juurde,» ütles ta naeratades, «siis neid on minu arvates kaks: te lükkate töölisi asjatusse võitlusse, sest praegu pole mitte selleks sobiv aeg ja te teete neile sellega objektiivselt võttes kahju. Just neile, ja mitte tööandjatele, see tähendab meile. Teiseks aga kutsub teie artikkel esile rahulolematust ka valitsusringkondades, sest seada üks rahvagrupp teise vastu ei ole mitte meie juhitava demokraatia ja rahvastervikluse printsiipidega kooskõlas. Vaadake, me oleme väike rahvas ja ei saa endale lubada sellist luksust nagu mõned suurriigid, see tähendab, sisemist killustumist. Sest kui me oleme sisemiselt killustunud ja iga grupp seab

esikohale oma erihuvid, ei ole tervik võimeline praktiliselt midagi ära tegema. Jõud on liiga väikesed ja üksteise vastu suunatud.»

«Kas ma võiksin oma viga parandada?» küsis Kalju järsult, püsti seistes.

«Mismoodi?» küsis härra Lood.

«Kui ma paneksin meie jutuaajamise kirja. Avaldamiseks muidugi,» vastas Kalju ja tõendas sellega, kui ka mitte midagi muud, siis seda, et ka tema pole tehtud pehmest puust. Näis, et härra Lood sattus hetkeks isegi segadusse.

«Kirja võite panna, aga ega sellel suurt mõtet ei ole,» vastas ta. «Sellepärast, et kui te kavatsete seda kusagil avaldada, astun ma samme, et see ei ilmuks.»

«Aga miks siis?» küsis Kalju.

«Vaadake, ka need minu mõtted ei ole päriselt kooskõlas... rahvastervikluse põhimõtetega,» vastas ta ülima otsekohesusega, Kaljut uksest välja juhtides.

3.

Härra Lood lahkus tehastest hilja, vabrikuhoonetest aga kostis endiselt tumedat, ühetoonilist, jõulist kõminat. Uus vahetus oli taas värtnate ja kudumismasinatega, uus vahetus oli jälle töö. Nõupidamine oli läbi, oli läinud nii, nagu härra Ludvig Lood oli kujutlenud seda minevat ja tahtnud, et see läheks. Teisiti poleks see mõeldavgi: töölised olid küllalt targad, nad teadsid, kunas on aeg jonnida ja kunas on aeg järele anda. Nad mõtlesid kõigepealt sellele, kuidas hoida tööd, sest peamine küsimus oli praegu töös, mitte palgas. Kui on tööd, saab ka palka, ei ole tööd, ime päkka. Lõppude lõpuks rippus nende pea kohal terav mõök, kolmesaja töölise vallandamine, aga selle kolmesaja hulka võis sattuda igaüks neist. Tegelikult sattusid muidugi need, kes töötasid kõige halvemini, distsiplineerimatult ja kes ei saanud inimestega läbi, kusjuures inimesed tähendasid esmajoones meistreid, direktiooni ja töölisvanemaid. Lõppude lõpuks andsid meistrid nimekirja, keda vallandada ja keda mitte.

Jah, Ludvig Loodil oleks nagu põhjust olnud rahul olla, ent ta oli rahulolemisest kaugel. Vastupidi, ta oli ärritatud, oli vihane, lausa kees sisemiselt. Ning tal polnud vaja sorkida oma hinges ega ette võtta psühhoanalüütilist ekskurssi, et mõista, mis on selle põhjuseks. See oli kogunenud nagu

laviin, ja siis oli väga vähe vaja, et seda liikuma panna. Muidugi ei meeldinud talle see tema minia sakslannast sõbranna, kah mingi fanaatik. Kes seda veel teab, mis tema kohvrites on, kui ta peas on niisugune... niisugune vihkamine. Aga hea küll, see ei pannud temas veel mingit laviini liikuma, niisamuti mitte ka too noor Jaanist, kes samuti ei kuulunud ilmselt nende ühiskonnaklassi, kuigi tema ema oli kuulu järgi jõukas ja edasipüüdlik ärinaine. Ta tajus tolles noormehe mingit opositsiooni. Taevast ise teab, millest see tuli! Kas sellest, et ta oli lugenud tolle noormehe artikleid, või sellest, et ta teadis, et neil oli Irenega vanasti olnud mingi vahekord... Hea küll, nad on kõik omajagu nihilistid, nood noorukid, kes pole ise pidanud sõrmegi liigutama, et haridust saada... Nood papa-mamma rasva peal üleskasvanud lapsed, — kui nad lõpetavad kord kooli ja lähevad tööle, siis ei jää sellest nihilismist midagi järele. Praegu peavad nad küll surmapatuks, et kapitalist (antud juhul tema muidugi!) ei pane tööliste palgale kümnet senti juurde. Aga edaspidi on nad valmis sellesama kümne sendi pärast isegi oma sõbrale jalga taha panema. Ojaa, ta tunneb neid, nad pole seda väärt, et nende peale vihastada. Pealegi andis ta tolele noorukile kena õppetunni. Nii et ka see ei pannud laviini liikuma.

Mis tolle noore töölisvanema nimi oli? — «Trei,» oli vastanud direktor. Jah, tema panigi laviini liikuma.

Ta oli rääkinud neile rahulikult, peaaegu sama, mida noorele Jaanistile, nii et esimene jutt oligi just nagu koosoleku peaprooviks, ent premjäär tuli välja veelgi kaalutumalt, veelgi läbimõeldumalt.

Aga vaevalt jõudis ta selleni, et turg kitseneb, et lätlased ja veel mitmed muud riigid vähendavad tellimisi, ja sise-maine turg ei kasuta kogu toodangut, kui too Trei hõikas vahele: «Kui te ei saa tehase majandamisega ja turgude leidmisega hakkama, siis andke juhtimine teistele üle!»

Noh, muidugi ei saanud ta jätta sellisele jultumusele vastamata ja laskis ennast provotseerida (sellest sai ta alles hiljem aru).

«Kellele teisele, teile või?» küsis ta teravalt.

«Kas või meile!» vastas too.

«Ja teie muidugi leiaksite turgusid?» päris ta. (Hiljem ta mõistis, et nii küsida poleks tohtinud.)

«Jah leiaksime!» vastas too.

Siis oligi laviin hakanud veerema, ta tundis, et ei saa peatada.

«Muidugi sealt?» ta viitas peaga akna poole, aga akende

taga oli kanal ja kanali taga kask ja kase taga metsad ja metsade taga... Venemaa, punane Venemaa.

«Miks ka mitte sealt?» oli too ülbelt küsinud, mõistes täiesti ühemõtteliselt ja selgelt tema peaviibet ja vastates sellele täiesti selgelt ning ühemõtteliselt.

«Ja oleksite nõus kas või oma isamaa ära müüma,» oli ta öelnud sapiselt, terava õelusega.

«Oh ei,» oli too vastanud ja vaadanud talle ülbe naeratusega näkku. «Mis on juba müüdud,» ning ta oli viibanud peaga teisele poole, mitte akna, vaid ukse poole, «seda ei saa enam müüa, eks ju?»

Ning seegi kord mõistis härra Lood teda väga hästi, kuigi seekord polnud ilmakaartele osutamine nii täpne. Ja siis oli laviin veerenud juba täie jõuga.

«Ärge rääkige rumalusil!» oli ta käratanud. «Siin pole koht poliitikat teha!» ja ta oli sügavalt, lausa vilinal õhku kopsudes tõmmanud ning siis jätkanud sealt, kus pooleli jäi, rõhutatud rahulikkusega, monotoonselt, ükskõikselt.

Jah, ta oli laviini alt välja saanud. Ent ta ei olnud endaga rahul. Oh ei, ta oli reetnud oma nõrga koha ja ta silmade eest ei kadunud hiljemgi tolle töölisvanema ülbelt naeratav nägu. Too oli tabanud ta nõrga koha ja teadis seda. Ning kuigi hiljem ei toimunud enam taolisi intsidente, oli ta sünge ja valvel — kuni nõupidamise lõpuni.

Jah, nüüd mõistis ta, miks tehase tehniline direktor Veeber oli talle korduvalt viimasel ajal kurtnud: neile ei saa ju midagi öelda. Kui ütled, saad nii vastu, et käriseb... Ja oli tahtnud, et tema sõidaks aktsionäride esindajana kohale. Noh, nüüd oli ka tema oma osa kätte saanud.

Hiljem, juba rahunenuna, ent ikka veel tujutuna, oli ta mõelnud: milleks ta küll üldse pidi nii ärrituma, sõnad ei tähenda ju midagi. Ent ka siin ei tarvitsenud ta appi võtta psühhoanalüüsi, et mõista iseennast ja endast väljamineku põhjusi. See kõik oli seotud seitsmeteistkümnenda aastaga Venemaal, sellega, mis ta seal oli läbi elanud ja mida ta ei unusta surmatunnini. Ja tarvitseb kellelgi ainult vihjata sellele, kui ta läheb marru, näita nagu härjale punast rätikut, mõtles ta mõrult.

Ja siis tuli depressioon, ta läks küll tehase minia juurde, et võtta portfell, ja oletas, et nad kõik on väljas, ilm oli ilus, lausa küttis, ja mõttetu oli vabadel inimestel kuumas linnas istuda, kui Jõesuu oli siinsamas lähedal ja iga tunni tagant väljusid bussid. Nii oli ta öelnudki Irenele, et ärgu tema pärast linna jäägu, ta võtab teise sneprivõtme, ja kui tuleb,

siis puhkab veidi, ja kui läheb rongile, siis tõmbab ukse lihtsalt kinni, võti jääb esikusse lauale. Aga nüüd kuulis ta elutoast samme, ja kui ta avas ukse, nägi ta seal ainult võõrast, proua Hildegardi, kes vaatas talle küsivalt otsa, käes mingi raamat või ajakiri. Palun vabandust, ma tulin ainult hetkeks... Ärgu lasku ennast segada, ta tuli läbi, et võtta portfelli...

Ei, ta on siiski üsna kena selles koduses kleidis, nii väiksekene, brünett, suured silmad nagu karikad peas. Kahju, et pole tema tüüp, et ta ei oska sellele naisele läheneda, ta oli peaaegu pahane enda peale...

Ja siis veel see poliitika, poliitika, mis pole üldse naise ala. Hm, või oli ta liiga harjunud oma Kristiine Loodiga, neiupõlves Šurina; ja juba minekuvalmis, pöördus ta veel kord ringi.

«Nii et teie arvates pole Hitleri kord Saksamaad rikkamaks teinud?» küsis ta.

Ja too naine, ta vastas silmaga pilgutamata, nagu loeks raamatust: «See röövlibande on endale viie aastaga relvad kätte saanud. Nad on ehitanud kasarmuid, sõjalaevu, sõjalennukeid, laskemoonavabrikuid — lausa ime, et see pole üht rikast maad lõplikult ruineerinud...»

Jah, see oli igatahes hoopis midagi muud kui tema Kristiine. Nojah, oli tal's vaja küsida, oli tal's vaja veel diskuteerida. Ent nüüd ei saanud ta enam pidada, vaid pidi jätkama. «Jajah, te tahate öelda, et Saksamaa on oma majanduse pööranud sõja rööbastele. Aga kui majanduslik elu muutub nii viisi elavamaks?»

Ja jälle muigas see naine, muigas vastikult, üleolevalt, nagu ta oleks targem ja õpetaks last, kellele tuleb selgeks teha lihtsaid asju. «Tootmise rakendamine sõjaliste eesmärkide teenistusse?... Kas pole see majanduslikus mõttes sama, kui rahvus viskaks ühe osa oma kapitalist vette.»

Nojah, teatavas mõttes vahest küll... Kui mitte arvestada seda, millises maailmas me elame... «Teie, proua, olete idealist, ma näen...» Ja siis jättis ta rutakalt jumalaga ning lahus.

Ei, tal oli lõplikult isu täis, ta ei tahtnud enam vaielda, diskuteerida, sest nagunii poleks siin välja tulnud tõelist vaidlust ja tõelist diskussiooni, liiga järsult ja otsustavalt löigati ära võimalused teravmeelitseda, mängida. Aga mis siis vaidlus muud on kui mäng? Isegi siis, kui see toimub parlamendi kõnetoolis — noh, tema polnud küll kunagi suurt vahet teinud, kas ta nägi mängu Riigikogu saalis või «Estonia» laval,

esimene oli vahest ainult põnevam, muud midagi. Tegutsid tehti aga hoopis mujal, tegutsemise sfääris. Seda mõistsid autoritaarsed riigikorrad ja panid kõik oma õigele kohale, olgu nende kiituseks öeldud. Ühed lihtsalt likvideerisid parlamendi, teised panid ta omameestele hurraa! karjuma, ja kolmandad andsid talle tagasi ta esialgse kuju — tegid temast külaparlamendi, kus võis ennast lihtsalt tühjaks rääkida.

Noh, see viimane variant polnud mitte kõige halvem, mitte kõige halvem, vähemalt neile sobib ta üpris hästi. President teab, et ühiskonna masinal on ka vaja ventiili, kustkaudu välja lasta liigne aur, ja ta andis rahvale selle võimaluse. Aga ohje hoiab ta kindlalt enda käes ja parlament ei saa riigivankrit kindlastest rööbastest välja keerata, kätsegu nad siis seal, niipalju kui tahavad.

Ta oli jõudnud oma käimisega taas linna, ja kuna rongi lahkumiseni jäi veel palju aega, otsustas ta astuda restorani ja einestada. Neil harvadel kordadel, mis ta siin oli viibinud, oli ta ikka käinud «Kuld Lõvis», kas või sellepärast, et pealinna «Kuld Lõvi» — kuigi muidugi palju esinduslikum — oli tema stammlokaal, ja nii kasutas ta ka siin samanimelise ettevõtte teeneid. Ka siin, kuigi märksa tagasihoidlikum ja ilma baarideta ning dancingshallideta, oli see kindlasti kohalikest kõige nooblim koht.

Ent seekord seadis ta oma sammud teisale, ta teadis, et proua Jaanisti restoran pidi olema kusagil Malmi tänavas. Ta tüüris, üle raudtee jõudnud, sinna poole. Jah, miks ka mitte, ta oli kuulnud siit ja sealt räägitavat kiitvaid sõnu proua Jaanisti äriettevõtte kohta, et kuigi lihtne, on ta hästi mugav. Ettevõtlik naine, pole midagi öelda. Poeg on tal läinud teist teed, aga sinna pole midagi parata. Noorhärja Jaanistiga ta ei tahtnud kohtuda, aga kohtus, nüüd t a h a b ta kohtuda ka tema emaga.

Peale uudishimu näha seda edukat ärinaist oli tal veel üks eesmärk, jah, üks mõte, millel polnud veel päris kindlat kuju, ent mis ometi oli juba idanemas.

Jah, mugavus oli proua Jaanisti eduka äritegevuse pant, sellest sai härja Lood otsekohe aru, kui ta oli restoraniuksest saali astunud. Kõik, nii laudade asetus, et külalised üksteist ei segaks, — nii mahtus küll mõne koha võrra vähem saali, aga kindlasti kompenseeris seda küllastajate mugavus, — kui ka saal ise, mis oli oskuslikult mitmeks üksteisest põikvahe-seintega eraldatud alkooviks muudetud, andis tunnistust oskuslikust äripidamisest. Ahah, seal otse ees oli siis väike

lava, orkestripult ja tantsukõrgend. Väga ilus, midagi asjalikumad oli võimatu välja mõelda. Kui veel värvilised laternad appi võtta — ta vaatas üles, ja ennäe, seal olidki laternad, nüüd päeva ajal kustutatud. Härra Lood märkas, et praegusel kellaaajal oli külalisi hõredalt, ainult mõnes lauas, ja valis puhvetile kõige lähema. Puhveti taga mängis raadio, muusika oli vaikne ega seganud. Tore, et nad siin sel pillil lärmata ei lase! Talle meeldis siin, ja ka ettekandja, noor, punakate juustega, ent hästi kaunite kätega ja näoga neiu, meeldis talle.

Ilma igasuguse familiaarsuseta, ent ka liigse ükskõiksuseta võttis ta tellimise vastu, andes asjalikult nõu — jah, miks mitte, seljanka on valmistatud poola moodi, viini vorstikesed ja ka kanaliha ning oliivid sees. Härra jääb kindlasti rahule.

Härra jäi tellimisega rahule, ta jäi rahule ka toitudega, ja kui ta päris, kas proua Jaanist on ehk ise ka siinmail, sest ta oleks väga tahtnud teda isiklikult meeldiva lõuna eest tänada, jäi ta rahule ka neiu vastusega: proua on siin, ta istub just lauas, ning härra Lood sai aru, et toosama naine, kes istus ühe härraga lauas, selg tema poole, pidigi olema pere-naine proua Jaanist ise.

Hiljem, kui proua Jaanist tuli tema juurde, natuke küsivalt ja samal ajal uurivalt teda vaadates, tõusis ta lauast, kummardas, ja kui nad istusid, puistas ta perenaise üle komplimentidega, mainides nagu muuseas ka seda, et ta tunneb härra Jaanistit, tõsi küll, kuulu järgi ja on ainult paar korda näinud, aga et tal oli alles täna au kohata veel ühte Jaanistit, Irene juures — (ta ju tunneb teda? Kas see on õige, et nad on pärit Irene vanematega ühest külast, koguni naabertaludest?) — jah, ta kohtas täna Irene juures ka tema poega ja õieti see kohtumine andiski talle selle hiilgava idee tulla proua restoranist läbi. Oh ei, ta ei kahetse, vastupidi, otse vastupidi!

«See, mis te siin teinud olete, on lausa suurepärase, proua,» kinnitas ta ja märkas hea meelega, et see naine oskab kiitust hinnata.

«Meil on hea meel, et suured härrad pealinnast jäävad rahule,» ütles ta omajagu naiivselt, ent härra Ludvigile meeldis isegi see naiivsevõitu jutt.

Fakt, et proua Jaanist on tema maitse, ta on veel suhteliselt noor, jah, käib ilmselt alles neljakümne algust, kõik see, mis ta endale on loonud, pole hävitanud seda, millega ta kord maailma sündis, ja Issand Jumal on teda varustanud silmale päris meelepärase keha ning näoga. Muidugi hoolit-

seb ta ka enda eest, seda küll, kuigi jälle niisuguse maitse ja tagasihoidlikkuse ning mõõdutundega, mis ainult ehib ja ei võta vähemaks.

Huvitav, kas tal armukest on? mõtles härra Lood. No muidugi, temasugune naine nüüd ilma!

Aga siis võttis härra Lood ennast kokku ja laskis oma mõtteidul pea mullast välja pista.

«Vaadake, proua Jaanist,» alustas ta ettevaatlikult, ent samal ajal küllaltki sirgjooneliselt sihile tüürides. «Teie tunnete juba oma tegevuse tõttu ja äriinimesena... elu, nii nagu see on. See tähendab: ilma illusioonideta. Sellepärast tahtsingi ma teiega rääkida või nõu pidada, päris avameelselt ja sirgjooneliselt, lootuses, et te mõistate mind. Vaadake, kui jutt on m e i e lastest, siis me oleme tihtipeale üsna otsusevõimetus ja mõnikord otse pimedad.» Ta naaldus toolikorjule ja lubas endale natuke sel teemal filosoferida.

Ah vaata, kuhu ta sihib, mõtles Helene Jaanist ja noogutas.

«Jah, just pimedad, sest kuigi me oleme nad nii-öelda ise loonud, ei ole inimesele tundmatumad, salapärasemat ega äraseletamatumat nähtust kui ta oma laps, ta oma liha ja veri nii-öelda. Võib-olla tuleb see sellest, et me peame loomulikuks ja loogiliseks läheneda oma lastele sama mõõdupuuga mis iseendale. Aga ometi on nad midagi hoopis muud, nii et siin kehtib vahest kõige paremini seisukoht, mille järgi maailma lõi küll Jumal, kuid hiljem pole ta oma nina sinna vahele enam pistnud ja maailm elab oma elu ilma Jumalata, oma sisemiste seaduste põhjal. Noh, see on üpris usutav, kui vaadata, mis maailmas meie ümber sünnib ja kuivõrd raudselt valitsevad siin julmad materialistlikud seadused ja kuivõrd ahistatud olukorras on see, mis meis jumalikku on. Jah, ja nagu maailma nii ka laste kohta saab öelda ainult seda, et nad liiguvad oma teed, ja meie ei tea mitte, kuhu see välja viib; me vaatame halvemal juhul neile kui iseenda noorendatud väljaannetele ja esitame neile nõudmisi, mida nad kas ei taha või ei saa täita, ja see viib paratamatult vastuollu, mille lahendab enamasti täielik lõhenemine ja vastastikune lugupidamatus; paremal juhul me suhtume nendesse juba algusest peale kui võõrastesse ja meie eesmärgiks saab nende võõraste olendite enesele lähendamine, mis saab võimalikuks ainult siis, kui me püüame neid mõista, ettevaatlikult mõista, noh, see ei anna veel meie kätte ohje, et neid juhtida teele, kuhu tahame, aga on ometigi ainus võimalus, kas pole nii?» ja härra Lood jäi küsivalt proua Jaanistile otsa vaatama.

Helene Jaanist oli tõeliselt praktilise elu inimene, ta oli

asjalik ja võttis härjal sarvist kinni otsekohe semalt, kui mees seda oli arvanud. «Härra Lood, kas te oletate, et minu poja ja teie minia vahel võiks midagi olla?» küsis ta ning härra Loodil tekkis hetkeks rumal tunne, nagu oleks ta kass, kes kõnnib ümber palava pudrukausi ega tea, et see on ammu jahtunud.

«Ei, mitte nii ei mõelnud ma,» vastas Ludvig Lood. «Tõsi küll, teie poeg oli mu minia juures, ent mitte üksi, sest seal oli veel too tantsijanna, too sakslanna...» — «Sakslanna?» küsis Helene Jaanist niisuguse hääletooniga, mis väljendas imestust või üllatust, ent härra Lood ei pannud seda tähele. «Jah, teie poeg pidi teda intervjuerima, nagu ma aru sain. Ja see panigi mind imestama. Sest vaadake, proua, tollel sakslannal on vaevalt vaated, mis sobivad meie seltskonda. Ja kui teie poeg nüüd jälle kavatseb midagi niisugust kirjutada, nagu tal ilmus meie töölistkonna kohta, siis ei ole see mitte tänuväärne. Ta võib küll ülikooli lõpetada, aga selliste ideedega ta vaevalt meie ühiskonnas läbi lööb.»

«Ma ei teadnud üldse, et tal on mingisuguseid ideid,» ütles Helene Jaanist. Ludvig Lood pani rahustavalt käe Helene Jaanisti käsivarrele. «Ega ma ei mõtlegi, et tal oleksid mingid väljakujunenud veendumused. Aga nagu me ennist rääkisime, lähevad nad oma teed. Ja mõnikord oleks kasulik, kui nad käiksid mööda sissetallatud rada ja peaksid lugu sellest teest, mille nende vanemad nende jaoks on rajanud.»

Siinkohal kasutas Ludvig Lood võimalust puistata Helene Jaanist komplimentidega üle, ja kui nad selle põgusa pooltunni järel lahkusid, lubas härra Lood jälle sisse astuda, kui ta järgmine kord juhtub Narva tulema. Helene Jaanist omakorda tänas meest osavõtlikkuse eest.

VIII

Kalju täidab ülesannet

1.

Hildegard Loheimi lahkumine Narvast toimus kiirustamisi. Kui Kalju oli Metsaaldile edasi jutustanud, mismoodi naine pidas duelli härra Loodiga ja mismoodi härra Lood pidas hiljem duelli tema, Kaljuga (siis ta veel ei teadnud härra Loodi vestlusest emaga, mida võinuks heal tahtmisel nimetada kolmandaks duelliks), süngestus Metsaalt.

«Ah siis nii peetakse konspiratsioonist kinni,» ütles ta ja selles kõlas etteheide neile kõigile — Hildegardile, Irenele ja Kaljule.

«Jah, pöörane ta on ikka küll,» nõustus Kalju. «Aga mis sellest siis ikka nii ära ei ole! Vanahärrat paistis palju rohkem häirivat minu artiklike «Rahva Sõnas»,» ütles Kalju.

«Kui aktsionäri küll,» vaidles Metsaalt vastu. «Aga peale aktsionäriks olemise on ta veel Riiginõukogu ja mingi tähtsa valitsuskomisjoni liige. Ei, see asjakäik ei meeldi mulle sugugi, mitte sugugi!»

Kalju nõustus, et ega see meeldiv muidugi ei ole. Ja tundes ennast tekkinud olukorras osaliselt süüdlasena, ütles ta: «Nojah, ma oleksin pidanud ta siis ikka mitte Irene, vaid sinu poole toimetama.»

Metsaalt ei vastanud selle tagantjärele tarkuse peale midagi. Ta jäi mõttesse ja hakkas pärast lühikest pausi hoo pis muust rääkima. «Hea vähemalt seegi, et ma sain Tallinnast abistamise nõusoleku. Ja kuigi see on alles nii-öelda põhimõtteline nõusolek, ei jää tal muud üle, kui võimalikult ruttu Narvast kaduda.»

Metsaalt pühendas Kalju üksikasjaliselt oma plaani.

Kõigepealt, ütles ta, on parem, kui neid Narva jaamas koos ei nähta. Too naine, kelle juures Hildegard praegu on... Jah, oleks hea, kui too naine tuleks koos Hildegardiga ütleme pärastlõunal kella neljaks Paemurdu Rootsi lövi juurde. See

on võrdlemisi süütu koht, sest seal voorib pidevalt turiste ja seega võiksid ka nemad turistide pähe minna. Tema, Metsaalt, võtab siis juhtimise enda kätte ja toob nende tantsijanna Jõhvi. Kalju aga istugu rahulikult Narvas rongile. Oleks hea, kui ta varuks enda juures veel teisegi istekoha. Tema, Metsaalt, annab Hildegardi siis Jõhvis nii-öelda üle.

Kaljut pani see põhjalik konspiratsioon natuke muigama, ta sai küll aru, et tuleb ettevaatlik olla, ja kui ta veidi järele mõtles, mõistis ta ka seda, et Metsaaldi plaan on üpris asjaltult kokku pandud, aga ikkagi küsis ta, kui Metsaalt oli lõpetanud: «Kas poleks parem ka nagu grimeerida ja teised riided selga panna?» Ent isegi selle peale jäi Metsaalt tõsiselt ja vastas, et grimm ei teeks muidugi paha, aga saab ka ilma hakama. Peaasi on ettevaatus, siis peaks see üritus korda minema. Miks ta ise Tallinna ei lähe? küsis Kalju, mitte sellepärast, et ta poleks nõus olnud või poleks tahtnud minna, ta lihtsalt tahtis teada, kas ka siin pole tegemist mingi erilise ettevaatlikkuse ja otstarbega, millest ta aru ei saa. Teda tuntakse Tallinnas liiga laialt ja parem on, kui läheb võõras inimene, vastas Metsaalt. «Sul pole ju selle vastu midagi?» päris ta. Kalju kehtas õlgu. Miks tal peaks vastu selle vastu olema. Muidugi mitte! Ta võib minna, seda enam, et tal on veel järgmine nädal toimetuses vaba, ja peale selle tahab ta pealinnas ka omi asju ajada. Ta ei hakanud rääkima, mis omi asju, ja Metsaalt ei pärinud ka. «Hüva on,» ütles ta.

Ja siis andis ta aadressi, kuhu minna, et saada öömaja ja võimaluse mõni päev peatuda, sest pole usutav, et rutem hakama saab, ja seejärel veel ühe isiku aadressi, kelle poole pöörduda, see ei ole küll konspiratsiooniga kooskõlas, aga et see isik ise tundis tema vastu huvi, siis olgu pealegi. Ja Metsaalt ütles selle isiku nime. «Aga ma ju tunnen teda!» hüüdis Kalju. «Noh, see on hea, et sa vanu tuttavaid pole ära unustanud,» vastas Metsaalt justkui vähe pilkeliselt. «Kas sa siis seda kah tead?» küsis Kalju, ja tal tekkis tunne, et kõik teised teavad miskipärast rohkem kui tema. «Miks ma siis Martin Tamme ei tunne,» vastas Metsaalt. «Ei, aga kas sa seda ka tead, et tema esinemise pärast võeti mind Tartus liistule. Härra rektor ise kutsus välja.» Metsaalt noogutas. «Jah, ja tegi peapesu. Tean, tean. Aga sina kindlasti vist ei tea, et ka Martin Tamm käis oma sõnavõtu pärast... noh, natuke tõsisemas kohas kui rektori juures...»

Kalju ei teadnud seda, ent Metsaalt ei hakanud pikemalt seletama, ütles vaid, et olgu siis õigel ajal Jõhvi jaamas vagunitrepil.

Samal päeval saatis Kalju tädipojaga Irenele kirja, milles olid täpsed juhtnöörid, kuidas toimida. Ise läks ta ema juurest läbi, kellele ütles, et ta peab ajalehetöö asjus paariks päevaks Tallinna minema. Ema oli murelik, aga ei öelnud, miks, küsis vaid, kas tal jääb seal natuke aega, et mingi siis ka isa vaatama. Aadressi ta öelda ei tea, aga selle saab kindlasti leiutada! — aadresslauast.

See oli esimene kord üle mitme aasta, kui nad isast rääkisid, isa nimi oli neil ikka olnud otsekui keelu all, nad kumbki ei võtnud seda suhu. Erinevalt näiteks tädist, kes tihtipeale jutuaajamisel isa meelde tuletas: kui vana Jaanist veel siin elas... Nojah, see on ka mõistetav — vana Jaanist ei jätnud mitte teda maha, kuigi tundub, et selle minekuga seoses olid Kalju mälukaardil mõned tumedad ja tundmatud laigud, ja tädi jutust võib mõnikord välja lugeda mingit... kas nüüd just vana Jaanisti õigustust, aga igatahes oma õe hukkamõistu.

Kalju ütles, et ta on ka ise sellele mõelnud. «Ah soo,» noogutas ema, tõmbus kuidagi endasse ja viis jutu hoopis teisale. Ta nagu poleks tahtnud, et Kalju läheb isa vaatama, kuigi... kuigi ta oli ju ise öelnud: mine siis isa ka vaatama. Ja kui Kalju vastas, et ta on ise ka sellele mõelnud, siis oleks ema võinud öelda: vaata kui tore, kuidas me ühtemoodi mõtleme. Aga tema kohmas selle asemel ebamäärase: «Ah soo» ja küsis hoopis, kuidas elab see Laasi August-Elleni tütar Irene.

See küsimus tuli Kaljule ootamatult. Jajah, Elleni ja Augusti tütar Irene, kordas ema ja jätkas, ilma et Kaljule näkku oleks vaadanud. «Irene on vist teistsugune, kui tema isa... ja ema olid,» arutas ema. «Neil oli suur talu, kaheksakümmend hektarit põldu, metsa ja heinamaad. See oli kõige suurem talu külas, egas neid muidu Karuse paruniteks hüütud. Aga August oli hirmus lõbuarmastaja, ja kui Ellen majja perenaiseks tuli, ega siis polnud sel lõbujahil enam otsa ega äärt. Tööd taheti ikka talgutega teha ja talgud muutusid rohkem pidupidamiseks kui töötegemiseks.»

Siinjuures jäi ema mõttesse, otsekui meenutaks neid talgupidusid ja veel muud.

«Aga olgu mis on, — minu ema ja mind kohtlesid nad nagu omainimesi ja ei tapnud ka tööga nagu mõnes teises talus... Jah,» ohkas ta ja hüppas oma mõtetega jälle teisale, «kui poleks olnud su isa, siis oleksin ma praegugi vist maal, kas teenijatüdruk või saunanaine. Sest ega seda igapäev ei juhtu, et vaese lesknaise tütar talusse perenaiseks saab.»

«Kas te olite nii vaesed?» küsis Kalju.

«Pärast seda, kui su vanaisa purjuspäi lumehange külmas, olime vaesed nagu kirikurotid. Jah, mis erilist varandust sel mõisa viinameistril ikka ära ei olnud. Ja kui su isa poleks olnud, siis ei oleks seda linnatulekut ka olnud,» ütles ema.

Kalju mõistis, et ema ei rääkinud Irenest mitte Irene pärast, vaid isa pärast, et ta oli küll muust rääkinud, aga kogu aja isale mõelnud. Vaene ema! mõtles Kalju, ta pole ikka veel sellest päriselt üle saanud. Ta oleks tahtnud emale öelda midagi head, aga ei leidnud parajat sõna, tõmbus endasse ja vaikis. Imelik küll, elu nagu oleks juba tedagi jõudnud kalestada ja tekitada hirmutunde igasuguse helluse ja sugulasliku intiimsuse ees.

Või oli see lihtsalt lapsepõlve mõju: eks olnud elu, mida ta enda ümber nägi, aina väljapoole suunatud, kuhugi kõigest ihust ja hingest pürgiv, aina arvestav ja kalkuleeriv, — äri, raha, konkurendid... — taevast hoia! — kas siis seal jäi aega mõelda perekonnale, iseendale, lapsele...

«Noh, hea siis küll,» ütles ema ja tõusis järsult. «Nojah, sa tahad oma kallimale ka nägemist öelda. Ma käsin tal siia tulla.»

Kalju vaatas emale järele, kuidas see läks üle saali, nelja-kümneaastase kohta ikka veel kergel nõtkel sammul, ent selg siiski juba omajagu kumeras ja piht kunstlikult kokku surutud. See oli siis teine üllatus, mille ema oli pojale varunud. Kõõgiuksel kohtas ta Sannit, kes tuli sealt välja täis kandikuga. Ema ütles Sannile midagi, Sanni peatus vaid hetkeks ja läks siis sõnagi vastamata oma kandikuga võõraste juurde.

Pärast seda, kui ta oli neile laua katnud, tuli ta aeglaselt, nagu vastu tahtmist Kalju juurde. Ema oli puhvetis ja silmit- ses neid sealt. Sanni ei jäänud laua juurde seisma, vaid tõm- bas tooli eemale ja istus sellele, pannes kandiku lauale. Kalju vaatas ema poole, talle näis, nagu oleks ema isegi võpatanud, nähes niisugust sõnaselget vastust oma — esialgu ikkagi ainult — oletusele. Nad — Kalju ja Sanni — vaatasid tum- malt teineteisele silma ja nende pilgus oli saladuse ilmsiks- tuleku hämmeldust, patutunnistust ja veel midagi — Kalju kissitas silmi ja näis situatsioonis huumoriga suhtuvat, Sanni oli huuled kokku surunud ning ei paistnud olukorra koomilist külge taipavat. Sannil oli ka põhjust oma perenaist karta, ta oli naine ja tundis Helene Jaanistit sellest küljest, millest oma pojalt polnud aimugi: oma poeg tundis teda ainult kui ema, aga Sanni tundis teda kui perenaist (va võimuahne vanaeit!) ja kui naist. Nii et kui Sanni läks bravuurselt üle

saali (hõõritab puusi nagu mõni primadonna! mõtles proua Jaanist), võttis bravuurselt tooli ja istus Kalju kõrvale, oli kõik see bravuur ainult selleks, et argusest üle saada.

«Mida härrad soovivad?» küsis ta harjumuspäraselt, ja Kalju kergitas kulmusid ning Santi tabas ta silmades häm- melduse.

«Sul oli õigus,» ütles Kalju. «Mäletad, kui me Jõesuus jalu- tasime ja proua Ruttu meid nägi ja nii mesimagusalt naera- tas, siis sa ütlesid kohe, et noh, nüüd ruttab ta koju emale uudist kuulutama. Kas... ema ütles midagi või?» küsis ta. — «Muud ei midagi, kui seda, et sa tahad mind näha. Noh, ta ütles seda küll teiste sõnadega: su kallim tahab suga juma- laga jätta.» — «Noh, ja mis siis?» muigas Kalju. «Ega sa ometi ei karda teda?»

Santi kergitas kulme. «Karta, mida veel! Ega ta minu ema ei ole, et ma teda kartma peaksin.» Kalju noogutas. «Ta tah- tis ainult näidata, et ta teab. Aga võib-olla ka kontrollida, kas see jutt peab paika, mis ta kuulis.» — «Noh, nüüd ta siis teab,» ütles Santi veidi nõutult. «Ja mul on aeg hakata teist kohta otsima.»

«Milleks?» küsis Kalju. «Ära ole rumal!»

«Ära sina ole rumal,» vastas Santi järsult. «Kas sinu arva- tes proua mõtleb, et ma õpetan tema pojale lihtsalt lõbu pärast armastamise kunsti ja lepin ainuüksi sellega?»

«Millega?»

«Sellega, sa igavene pärdik!» hüüdis Santi mingi mõru vihaga. «Sellega, et ma riskin iga kord last saada, ja pean siis mingi nurgataguse abordimeistri otsima.»

«Sa oled täna kuidagi imelik,» ütles Kalju.

«Võib-olla et ka olen, aga võib-olla et pole,» nähvas Santi.

Nad tunnistasid teineteist pika pilguga üsna tummalt ja uurivalt. Kalju märkas — vist küll esimest korda, aga see võis tulla ka valgusest, mis langes kuidagi eriliselt, mängeldes varjude ja pooltoonidega — märkas, et Santil on väsinud nagu, et silmade all on sinised rõngad ja suu ümber karmid jooned. Ta on teist päeva järjest tööl, mõistis Kalju, see võib sea moodi väsitada ja ma ei peaks teda ärritama. Ja justkui ainult selle kena otsuse ära oodanud, hakkas Sanni — jah, nüüd polnud ta enam Santi — etteheiteid puistama.

«Võib-olla peaksin hoopis mina midagi konstateerima,» ütles ta, ikka veel Kaljule tähelepanelikult ja uurivalt otsa vaadates.

«Mida?» küsis Kalju.

«Näiteks kas või seda, et ma olen ikka kuradi rumal küll,

kui ma istun nädala ainuma vaba päeva kodus ja ootan ühte noorhärat, kes ei suvatse isegi ütelda, et ta ei saa aega tulla. Ma olen ikka üks põrguma nadi plikaroju,» ütles ta vihaga. «Aga pole viga,» ja ta viskas pea selga, «pole viga, vigadest aina õpitaksegi, eks ole! Ja kui proua peaks järgmine kord küsima — nii otseselt, nagu ta ikka küsib, et kuidas mul ta pojaga siis ka läheb, kuuleb ta ka üpris otsekoheselt, et tal on rumal, kasvatamatu, alp poeg, kellega ma ei tahaks siis ka tegemist teha, kui ta mulle pealekauba terve oma äri kingiks. Jah, seda ta just nimelt kuuleb, hüpaku siis või heast meelest peadpidi lakke!»

Sanni tõusis, et uhkelt puusi hõõritades ja oma kõpskontsa-del tipsides tagasi üle saali tüürida, kust ta oli tulnud. Aga enne jõudis Kalju tal randmest kinni haarata, ja veel nii tugevasti, et Sanni pidi paratamatult istuma. «Sa kuula enne, kui minema hakkad,» ütles Kalju. «Mul oli tegemist, ma ei saanud tulla. Sa peaksid seda mõistma, kui sa vähegi mõtled sellele, mis siin paaril viimasel päeval on juhtunud. Ma lähen õhtuse rongiga Tallinna,» ütles ta, «ma just mõtlesin, mida sulle sealt osta.» — Kui Sanni nüüd taas Santiks ei muutunud, siis pole midagi parata! «Jah, võta seda siis soovina leppida või pugemisena või kuidas sa tahad, aga nii ma just mõtlesin, et mida sulle sealt pealinnast kaasa tuua. Kas mõnda peenemat lõhnaõli? ... Või üks tore hiina päikesevari, siidist, suured roosid peale maalitud. Nii et kui sa sellega Jõesuus kõnnid, siis oled nagu lillebukett, mille alt paistavad välja ainult kaks peenikest säärt ... Või tahaksid lehvikut, et kui lähed «Võitlejasse», muidugi koos minuga, siis oleks, millega tuult lehvitada?» Kalju vaatas uurivalt, kuidas tema sõnad mõjuvad. Sanni ei olnud enam Susanna ega Sanni — kuigi vastu tahtmist, muutus ta taas Santiks — esialgu veel küll nii vaevumärgatavalt, et võõras poleks arugi saanud, ent mis võõras nüüd Kalju oli. «Milleks sa pead mulle midagi tooma,» kõverdus ta ebalevalt huuli.

«Ega ma ei peagi, aga tahan,» ütles Kalju.

Sa mu jumal! — kui mitu korda raskem ja keerulisem on leppimine, tüllimine tuleb iseendast.

«Nojah, kui sa just tahad midagi sealt vaadata, siis vaata mulle nõõpe, mul on üks asi pooleli.» Nagu paljud noored töötavad tütarlapsed, õmbles Sanni endale ise riideid, ja merisinisele imprimeest (mis asi see on, vist riidesort?) pluusile sobiksid väga merevaikkollased nõõbid. Kui ta juhuslikult midagi niisugust märkab ... Siin on kõik pitsi- ja pudupoed asjata läbi käidud ... Ega see muidugi tähtis

ei ole, kui tal aega ei jätku, nagunii läheb ta ka isa vaatama, eks? ...

Aga siis täristati juba ühes lauas kahvli vastu taldriku-serva (mis rumal komme, see pole ikka esmaklassiline restoran!) ja Santi (nüüd juba Santi!) tõttas tõusmisega. Ning viimane lahkumispilk vähemalt lubas leppimist ... Kunagi tulevikus ...

2.

Õhtuses rongis polnud palju sõitjaid, mõned talupojad, hallid villased kuued seljas, näod pruunid, pearätikutega naised, punutud laastukorvid käeulatuses, needki sõitjad pude-nesid suuremalt jaolt väikejaamades välja, jättes maha hobuste, lehmade, tõkati ja raske higi lõhnad.

Päike oli vajunud läände, majade, puude ja ristikurõukude varjud olid pikad ja rong sööstis nende varjude sisse, et hetke pärast uuesti lagedale ilmuda, uusi varje otsida. Ajuti tundus, nagu liiguksid majad, postid, telefoniliin ja varjud, rong aga seisaks paigal.

Kalju sulges silmad, nii tundis ta vaguni värisevat ja võbi-sevat liikumist, see hajutas illusiooni. Juba enne Jõhvit läks ta vagunitrepile, märkas kõigepealt õpilasmütsides gümna-siaste, nende keskel pikka õpetajat, kes seisis nagu taputeivas laste hulgas, hall kaabu peas, ja siis veidi eemal Metsaalti ja Hildegardi.

Lapsed trügisid robinal vagunisse, Metsaalt ja Hildegard, esimene kohvrit kandes, tulid tema poole. Metsaalt tõstis kohvri vagunitrepile, Kalju võttis selle vastu ja läks ees teed juhatahes vagunisse.

Ta oli jätnud pintsaku, portfelli ja ajalehed istmele. Selles vahes polnud ühtegi võõrast, Metsaalt küsis rutakalt: «On sul kõik meeles — aadressid ja nimed? Sul ei tarvitse seniks sinna jääda, võid kohe tagasi sõita. Hüva, ma lähen.» Ta jättis Hildegardiga, sõnatult kätt surudes, jumalaga, patsutas Kal-jule õlale ja ütles: «Olge siis vaprad,» naeratas ja kiirustas välja.

Oligi viimane aeg, vaevalt sai ta maha, kui rong andis vilet ja hakkas sedamaid liikuma. Akende taga libisesid mööda madal jaamahoone ja punase mütsiga jaamaülem, käes signaallipp, mida ta ikka veel üleval hoidis, ise vaguniakendesse vaadates. Järsku ta teatabki telefoni teel Tallinna, et nii- ja niisugused kahtlased härrad ja daam, kes on ka kahtlane, astusid Jõhvis rongi, kusjuures härra lahkus enne rongi lii-

kumahakkamist, daam aga koos teise härraga sõitis edasi... Ah, lollus! mõtles ta ja pöördus Hildegardi poole. «Saite õnnelikult siia? Teel midagi ei juhtunud?» Hildegard raputas pead ja naeratās. Vagunis muutus elavaks, lapsed rändasid kõrvalvagunist siia, nad täitsid oma sädina ja elevusega kõik vahed, tulid, istusid Kalju ja Hildegardi kõrvale, ent ainult hetkeks, et jälle edasi või tagasi minna, neil oli lõbus ja muretu.

Oleks pidanud kupeesse piletid võtma, mõtles Kalju. Siis tuli õpetaja, vaatas neid. «On siin vaba?» küsis ta. Hildegard nõjatus seljaga vastu nurka ja vaatas aknast välja. Kalju noogutas. Koolmeister istus, võttis taskust ajalehe ja hakkas lugema. Ent õpetaja ei saanud kaua lugeda, eespool muutus väga kärarikkaks, kostis naeru ja kilkamist. Koolmeister pani lehe kokku, võttis põlvedelt kaabu ja läks. Kalju piidles Hildegardi nägu, naine oli rahulik, silmitses mööduvat maastikku natuke väsinud uudistamisega. Nagu suvitaja, kes pöördub koju, huvitav, mismoodi mina tema asemel käitaksin, mõtles Kalju. Vaevalt et ma suudaksin nii rahulik olla. Tähendab, ta on ohtudega harjunud. No muidugi on harjunud, või ta muidu oleks oma hispaania tantsu esitanud. Ja tulemus... Talle aplodeeriti, mõned aplodeerisid muidugi lihtsalt tantsule, aga mõned, kes teadsid, mida ta tantsib ja miks ta tantsib (nagu Metsaalt, ja tema ei tarvitsenud ju ainus olla!), aplodeerisid nii esituse kui ka selle sümboolse tagamõtte peale (millest mina rumal alles hiljem aru sain, kui mulle näpuga näidati!). Ja teised läksid vihaseks ja kaebasid tema peale. Ja kolmandad hakkasid jälitama. Ja neljandad muutusid araks ja tahtsid tast lahti saada. Ja viiendad võtsid ja hakkasid teda kaitsma.

Nii tarvitses ainult korraks natuke seda seisvat vett liigutada, kui peaministri laialt propageeritud kodurahu muutus olematuks. Rumalus, see pole mulle mingi uudis, ma teadsin seda kogu aja. Ja kui mingi asi mulle uudiseks on, siis ainult see, et ma ise muutusin järsku kõrvaltvaatajast asjaosaliseks. Aga kui tõsiselt võtta, siis võib-olla pole seegi uudis.

Sest kas mitte too kevadtalvine koosolek kultuuriühingus, kus me kutsusime esinema Martin Tamme, — eks too koosolek näidanud samuti, kui illusoorne on kodurahu. Martin Tamm ei öelnud seda otseselt välja, aga ta andis mõista, ja teda mõisteti väga hästi. Muidu poleks ju Väike-Muna läinud vaheajal Martini juurde ja öelnud et tema arvates suudab pahede vastu seltskondlikus elus kõige otsustavamalt võidelda muidugi sotsialistlik ilmakord, kus kõik erahuvid on alistatud ühiskonna kui terviku huvidele... Aga — ja siin-

kohal ajas Väike-Muna sõrme püsti — see peab siis ikkagi olema rahvuslik sotsialism, mis arvestaks kohapealseid olusid ega ripuks suurte rahvaste lõa otsas, kes ajavad oma poliitikat. Ja kuidas Martin Tamm talle siis konnasilma peale astus, kui ütles: «Noh, minu arvates suudab ühiskondlike — (ta parandas) mitte seltskondlike, vaid just nimelt ühiskondlike pahede vastu kõige otsustavamalt võidelda kommunistlik maailmakord. Aga muidugi peab seda eesmärki silmas ka sotsialism. Ent öelge, palun, mida te mõtlete rahvusliku sotsialismi all? Kas see on midagi niisugust nagu rahvussotsialism?»

Ja kuidas siis Väike-Muna punastas ja hakkas kokutama...

Ning kuigi Kaljul polnud vaidluse poliitiline sisu tõttõelda päriselt selge, muigas ta ja tundis head meelt, et Väike-Muna sai nina pihta.

Ja kuidas siis Martin Tamm pärast, kui ta kokkuvõtet tegi, ründas uuesti Väikest-Muna (kõik said aru, et ta ründas just Väikest-Muna, kuigi otseselt teda ei nimetanud): «Me räägime küll suure suuga rahvusest, vabadusest ja sellest, et me peame kokku hoidma ja rahva huvides tegutsema, aga need jutud pole meid niigi kaugele aidanud, kui on olukord Rootsis või Norras, kus vaesema rahva lastele on riigi toetussummadega kindlustatud võimalus õppida ja haridust saada. Meil seevastu on töölisperekondadest lastel haridustee peaaegu rangelt ette määratud, nii et nad läheksid pärast algkooli lõpetamist kas tööstus- või kutsekooli ametit õppima, ja ülikooliüksed on neile niisama kauged ja kõrged nagu taevaväravad patustele. Aga mis pattude eest peaks rahvas ise ennast sellega karistama, et ta süleb haridustee noortele, kelle hulgas on kahtlemata palju andekaid?! Kas see pole mitte rahva loovate jõudude, tema iseolemise ja tuleviku kuritahtlik pillamine?»

Ja siis ei osanud Väike-Muna enam muud vastata, kui hüüdis vahele: te ju ise teete seal Toompeal seadusi, eks siis tehke neid nii nagu vaja. Aga see lisas ainult õli tulle, koosolekul oli palju kursuslasi, neid, kes ei olnud saanud ülikooli astuda ja püüdsid oma haridust täiendada mitmesugustel haridusseltside kursustel ja loengutel, — ja need kursuslased hakkasid vilistama ja hõikasid vahele, et mis teab pagarilaps leivamurest ja veel midagi selles laadis.

Ja kui nüüd Kalju tagasi mõtles, siis pidi ta tunnistama, et juba tookord polnud ta eemalseisja, vaid osavõtja. Ta oleks olnud osavõtja ka siis, kui ta oleks istunud vaikides koosoleku lõpuni. Aga seda ta ei teinud. Kui avanes võimalus, võttis ka

tema sõna. Ta haaras kinni Martin Tamme mõttest, et riigikord raiskab rahva loovaid jõudusid, ka sel juhul, kui ta võimaldab inimestel õppida, ka ülikoolis, ja ei leiä siis võimalust neid tööle rakendada. Noh, see ei vaja tõestust, kuna kõik lehed on täis juttu intelligentsi üleproduktsoonest. Eestlane on ju ammustest aegadest hariduse poole pürginud ja on seda teinud läbi kõigi raskuste, mitmekordse võõramaise ikke all... Aga kui nüüd, kus meil räägitakse suure suuga iseseisvusest, vabadusest ja omariiklusest, tekivad jälle tõkked, mida siis kogu see suuresuine jutt väärt on. Ja kui juba rääkida, sattus ka tema hoogu, rahva jõudude raiskamisest, kas siis pole raisatud need hiiglasummad, mida riik kulutab usuõpetuse peale. Ülikoolis on terve teaduskond niinimetatud usuteadlasi. Aga mida nad teevad pärast ülikooli lõpetamist?! Hoiavad inimesi religiooni lõa otsas! Õeldakse, et religioon oma moraaliõpetusega valmistab inimest ühiskonna jaoks ette, et ilma religioonita pole inimene justkui võimeline ühiskonna liige olema. Aga kas pole maailmas küllalt ateiste, kes on elanud palju moraalsemat elu ja andnud inimkonnale palju suuremaid väärtusi kui niinimetatud jumalasalased! Ja kui mõelda, et ülikool, see vaimuvalguse ja progressi kants...

Siinkohal ta takerdus oma jutuga. Mitte et ta ei oleks teadnud, mida ta tahab öelda; mitte et ta ei oleks julgenud seda öelda; aga ta tundis järsku, et auditooriumis on toimunud mingi muutus: nad arendasid iseendas tema mõtteid edasi, nii et temal polnud vaja enam rääkida.

Ja tõesti, tal polnud enam võimalustki rääkida, sest juba tõusis härra politseinik, see koosolekute kohustuslik osavõtja, ja kuulutas, et usku ei tohi kritiseerida. Talle hõigati vastu, et kirik on riigist lahutatud. Tal jätkus totrust selle peale vastata, et siin rünnatakse usu kaudu kehtivat riigikorda (mis ta siis tegi, kui tõepoolest riigikorrast räägiti — magas või?), ja tema peab sel juhul koosoleku lõpetama. Hea küll, hea küll! hüüti talle, meil on muustki rääkida. Ja neil oli, millest rääkida.

Aga pärast koosolekut tuli Väike-Muna tema juurde: «Kolleeeg,» ütles ta, «mina arvan, et religiooni ei tule üldse võtta nii kitsalt ja argipäeva seisukohalt. Mina arvan, et religioon on esmajoonel ikkagi müüt, legend, ja kui vaadata Piiblit sellelt seisukohalt nagu eepost või ballaadi, siis...» — «... siis,» võttis Kalju teisel sõna suust, «tuleks Piibli uurimine ja seletamine jätta filosoofiateaduskonna hooleks, eks ole?» — «Jah, aga kuidas reageerib sinu seisukohtadele ülikooli usuteaduskond?» — «Täna hoiatamast, kolleeeg,» vastas

Kalju, kellele nüüd tagantjärele tuli meelde, et kuigi professor Köpp on ülikoolist lahkunud, on tema mõttekaaslasel veel küllalt alles. «Ma loodan, et sina neile seda ometigi ütleva ei lähe.» — «Muidugi mitte!» kinnitas Väike-Muna. Ja muidugi ei teinud Väike-Muna seda. Küllap see oli keegi teine, kes tahtis kannuseid teenida...

Kas juhuslikult või poolest saati tahtlikult sattusid nad Martin Tammega koos lahkuma. Martin oli ilmselt väsinud, ta oli hajameelne ja Kalju pidi kordama küsimust, enne kui ta vastas.

«Nojah, muidugi oli see suurepärane, kuidas sa mind toetasid,» ütles ta. «Ma isegi tulin eksprompt selle raiskamise-mõtte peale... Aga sellelt seisukohalt tasuks asja analüüsida. Küllap leidub veelgi seda... rahva raha raiskamist. Näiteks sõjavägi — nüüd ju aina suurendatakse sõjaväe eelarvet, muidugi koolide ja kultuuriasutuste eelarve vähendamise või koguni kinnikülmutamise arvel. Nojah, põhjenduseks tuuakse muidugi, et Euroopas on olukord pinevaks läinud ja kõik rahvusvahelised kokkulepped on ainult paberilipakad, millel pole katet... Aga ma tahaksin teada, mis sellest meie sõjaväe suurendamisest kasu on. Kui me kavatsame sõdima hakata, siis ilma lennuväeta ja tankideta me jääme esimestel päevadel jänni; lennukeid jätkub vahest niipalju, et härrad saavad plehku panna, kui jalgealune tuliseks läheb... Kas sa ei karda, et selle usuasja pärast võib koolis ütlemist tulla?» hüppas ta järsku üle uuele teemale. Hiljem koges Kalju, et selline hüppelisus oli üldse Martinile omane, kuid ainult omavahelises vestluses. Kui ta Martini Riigivolikogu-kõnedega tutvus, siis pidi ta tema loogilist järjekindlust imestama. Kalju kehtas õlgu. «Võib-olla... Ma ei mõelnud sellele.» — «Nojah, tegelikult on õppida vaja, seda võimalust tuleb kasutada. Kuigi seal õpetatakse ka palju tühja ja tarbetut.» — «Ma tegelengi selle asjaga rohkem oma käe peal,» vastas Kalju.

Ta oleks hea meelega seletanud oma isiklikku programmi, et kuulda, mida sellest arvab Martin Tamm, aga too oli juba oma mõtet edasi arendamas. «Haritlaskonda tuleb ka diferentseeritult vaadata. Iga haritlane pole kahjuks kaugeltki edumeelne ega kanna endas tuleviku idusid või kuidas sa ütlesid. No hüva, ma saan aru, sa mõtlesid muidugi edumeelset haritlaskonda. Aga oled sa endale selgeks teinud, missugune osa haritlaskonnast on edumeelne, mis pärast on ja missugune on edumeelse haritlaskonna programm?»

«Üldiselt olen,» vastas Kalju.

«Sellest on vähe, peab tungima üksikasjadesse,» ütles Martin. «Noh, õpperaamatuid on vähe kasu. Kui tuled kunagi Tallinna, siis ma vaatan sulle kirjandust. Kõike tuleb vaadata ajaloolises järgnevuses, nii-öelda põhjuste ja tagajärgede seoses. Meie haritlaskonna üldine viga ongi, et nad kipuvad suhtuma üleolevalt ajalosse ja absolutiseerivad antud momenti, unustades, et see on ainult üks lüli ahelas. Heakene küll, ärgem kaldugem ka ise Ko-Ko-Ko lobisemisjanuliseks intelligentsiks. Tuled Tallinna, siis räägime. Aitäh abi eest. Kõike head.»

Martin Tamm ulatas Kaljule kae ja läks — lüheldast kasvu, kõrge otsmikuga, rutaka sammuga — üles Inglisilla poole, vastu sulavete voolule, mis nüüd selge ja külmakahuse õhtu eel olid hakanud taas jääkaant peale tõmbama.

3.

Jah, kui seda kõike arvesse võtta, siis polnud võib-olla ka tema praegune käitumine päris juhuslik. Vähemalt ei tundnud ta, et ta on mingi välise, võõra jõu poolt seiklusse tõmmatud, millest ta ei oleks tahtnud osa võtta.

Kalju silmitses Hildegardi, kes näis tukkuvat, pea vastu heledat linast jakki, mille ta oli nagisse riputanud. Tema juuksed olid veidi sassi läinud, üks salk oli otsmikule langedud ja liikus rongi rütmis edasi-tagasi.

Ja kes ta siiski on? mõtles Kalju. Ma ütlesin küll, et mul on ükskõik, kes ta on, aga see pole päriselt nii. Muidugi, selleks, et teda aidata, piisas mulle täiesti, et ta on põgenik ja et natsid teda jälitavad. Aga ikkagi tahaksin ma teada, mis pärast nad teda jälitavad. Kas ka tantsimise pärast? Ta tantsis läbi elu — Kalju naeratas selle ei-tea-kust meeldejäanud fraasi üle. Siin peaks teisiti ütlema: Ta tantsis läbi tagakiusamise... Ei sobi! Ta ainult ei tantsinud, vaid... Jah, aga kust mina tean, mida ta veel tegi!?

Ta vaatas taas naist enda vastas ja nägi, et kuigi see toetab endiselt pead vastu vaguniseina ja kuigi tal on endiselt juuksesalk otsmikule langedud, vaatab ta teda — üksisilmi ja uurivalt.

Pikka aega vaatasid nad teineteisega tõtt. Hildegardi silmad olid pruunid, päikese paistel helkis neis midagi kullakarvalist, siin läbi õhtuvarjude sööstvas rongis, hämaravõitu vagunurgas olid nad peaaegu mustad ja näisid põhjatutena. Nad

otsekui neelasid endasse Kalju kuju, mitte ainult kuju, vaid terve olemuse.

Kaljul hakkas piinlik, ta tegi grimassi, nagu neil algkoolis kombeks oli olnud, aga see ei sobinud talle nüüd enam. Naise nägu ei muutunud, ta ei liigutanud, ja Kalju murdis vaikuse.

«Ma ei hoolinud varem suurt poliitikast,» ütles ta laupa kortsutades. «Tegelikult ma isegi ei tahtnud sellega tegemist teha,» lisas ta, püüdes olla võimalikult täpne ja aus.

«Noh, kes juba minuga tegemist teeb, see poliitikast ei pääse,» ütles naine: ta ütles seda kuidagi leebelt, otsekui noomides, et Kalju võis vastupidist mõelda.

«Nii et kui ma olen nüüd poliitika sees, siis tänu teile,» ütles Kalju.

Naine kummardus ettepoole ja heitis käega juuksesalgu tagasi. «Esiialgu te ei ole üldse poliitika sees,» vastas ta. «Te võite küll vahele jääda, kas või minuga, aga see ei tähenda veel seesolemist. Mitte senikaua, kui te olete selline suur humanist, et kaitsete ühtaegu Lumivalgukest ja tema kurja Võõrasema.»

«Miks te seda arvate?»

«Mis seal arvata — kõik humanistid käituvad nii.»

«Siis tuleb välja, et teile ei meeldi minu... käitumine.»

Naine raputas pead. «Ma kasutan seda, nagu näete, ära. Aga see ei tähenda veel, et me oleme võitluskaaslased, eks ole?»

Kalju pidi nõustuma, jah, muidugi ei ole nad võitluskaaslased.

«Ja mul on sellest, et me ei ole võitluskaaslased, kahju,» ütles naine. «Teist saaks pärist kindlasti tore kaaslane.»

«Värvake siis mind, pagan võtku,» ütles Kalju.

«Nii lihtsalt see ka ei lähe,» naeratas Hildegard rahulikult ja vaatas uuesti uurivalt Kaljule otsa. «Selleks on vaja vist küll kasvada, eks ole,» ütles ta, «vähemalt meie päevil oli see nii, ja ega see nüüdki teisiti ei ole. Minul läks see asi lihtsalt: natsid aitasid omalt poolt igati kaasa, et must saaks nende vaenlane... Piltlikult öeldes kiskusid nad mind juustest ja andsid jalaga tagumikku, aga kuna see mulle ei meeldinud, siis ma otsisin üles teised, kellele see samuti ei meeldinud, ja me hakkasime üheskoos nende vastu tegutsema. Kui nad sellest teada said, võtsid nad minu ja veel mõned mu kaaslased kinni. Ja siis nad alles näitasid, mida nad oskavad. Aga kui nad arvasid, et nad on meist vastuhakuvaimu välja peksnud, siis lasksid nad minu ja veel mõned lahti. Ja seda tegid nad valesti. Mida rohkem me natse silmast silma tundma õppi-

sime, seda vähem nad meile meeldisid. Ja siis me otsisime uusi võimalusi nende vastu tegutseda, ja noh, nii see läks...

«Ilus küll,» ütles Kalju. «Nüüd ma siis saan aru, mispärast te seda hispaania tantsu nii temperamentselt tantsisite.»

«Mul on sõbrad seal,» ütles Hildegard. «Nad on palju õnnelikumas olukorras kui mina.»

«Nojah, seda küll, aga sõda...» ütles Kalju, ja see tuli tal kuidagi nii välja, nagu oleks ta patsifist olnud, tegelikult ta polnud lihtsalt sõja ja rahu küsimusele mõelnud.

«Olete teie aga ilus bukett,» ütles Hildegard taas süttides. «Vähe sellest, et te olete üldinimlik humanist, lisaks olete te veel ka patsifist.» Ta vaatas Kaljule imestades otsa. «Heakene küll, kui ma muud ei saa, siis selle teie saba ja sarvedeta patsifismi lõõn ma küll pihuks ja põrmuks. Kas te teate, mis Hispaanias sünnib ja kuidas seal sõda lahti läks? Kindlasti teate ainult seda, mida teie ajalehed kirjutavad, ja nende ülesandeks on pigem tõde segada kui päevavalgele tuua. Kas pole nii, ise te ju töötate ka lehe juures, nagu ma aru sain?... Ja mida te seal ülikoolis õpite? Õigusteadust. No kui nii, siis peaksite ka õiguse ja ebaõigluse küsimuste vastu natuke huvi tundma, vahelduseks koodeksite tuupimisele. Sest Hispaanias on küsimus just nimelt õigluses ja õiguses. Kas rahval on õigus ise oma saatust määrata ja valida endale riigikorda, missugust ta tahab? Noh, Hispaania tegi seda. Tema seaduslik valitsus püüdis rahva heaks mõndagi ära teha. See aga ei meeldinud neile, kes siiani olid saanud rahu-likult rahva turjal liugu lasta ja oma kaukasse varandust korjata. Väike vähemus, aga rikkad ja sidemetega — kõik need... asjamehed. Ja siis, kui enam muud ei aidanud, kui Rahvarinne võidu sai... Noh, Franco ei oleks kolme päevagi vastu pidanud, tegelikult ta ei oleks üldse Marokost Hispaaniasse jõudnudki, kui ta poleks väljastpoolt abi saanud. Igata masti natsid tõttasid ju kohe kahel käel oma abi pakkuma. küll Saksa, küll Itaalia. Inglismaa ja Prantsusmaa aga ruttasid kuulutama oma mittevaheseisemist, ehk teiste sõnadega, pöörasid Hispaaniale selja, nagu ei teaks, mis seal toimub. Ja nagu ka sellest veel vähe oleks, kohustati Saksamaad valvama Vahemeres, et keegi ei rikuks neutraliteeti või blokaadi. Noh, see on küll demagoogia ülivõrdes! Mis siis natsidel muud veel vaja oli! Nad said ju vabad käed.

Noh, ja ütelge nüüd teie, kes te tegelete õiguse küsimustega — kas see on veel kodusõda Hispaanias? Või on see teiste riikide relvastatud vahelesegamine? Ja kui see on relvastatud agressioon, kas siis pole mitte jalge alla tallatud rahva õigus

ise oma saatust määrata?!» — «Aga valitsusvägedel on ka välismaa toetus,» ütles Kalju. «Kena küll, kui kõik jätaksid hispaania rahva rahulikult natside kägistada,» muigas Hildegard mõrult. «Patsifism on ilus küll, suudaks ta kas või ainustki sõda ära hoida!»

«Pagan võtku, kes teile ütles, et ma olen patsifist,» hüüdis Kalju. «Ma pole lihtsalt nende asjadele mõelnud.»

«Oleks aeg mõelda,» vastas Hildegard. «Enne, kui hilja on.»

«Noh, nii hull see asi ka ei ole,» arvas Kalju.

«On küll,» ütles Hildegard.

Ta on nii pörgulikult enesekindel, mõtles Kalju. Aga tõepoolest, mida ma tean Hispaaniast? Või mida ma tean maailmapoliitikast. Või mida ma tean natsidest. Hispaaniast ma tean, et see on kaugel ja et seal sõditakse, ja et see on hea, et ta on kaugel. Aga on's ta ikka nii kaugel? Ei ole ju enam postitõldade ajastu... Ta vabandas ja tõusis. Ta läks läbi pooltühja vaguni — ka koolilapsed olid koos oma taputeibast õpetajaga kusagil lahkunud. Ta läks kotta, siin kostis selgesti rataste tümpsumine, raua raske kõmin vastu rauda. Puhus jahe tuul, varjud olid veelgi pikemaks muutunud, peaaegu üheks lahutamatuks õhtuvarjuks kokku sulanud; maailm ümberringi tundus nii vaikne, unne vajunud — põllud, aasad, metsatukad, üksikud valged asunikumajad; krundid keset metsa, kännud alles juurimata; väikesed põllulapid, vahajaks tõmbuva rukki nelinurksed ruudud; lehmad, lambad, jooksev peni raudtee kõrval; sinihall vedurisuitsu pilv, mis laotus lai-guti rongi kõrvale, kord siiapoole, kord teisele poole. See maa nagu väike asuniku põllusiil tee veeres, alles kive ja kände täis, ja see rong nagu veerev, peatamatu ajalugu, ainult selle vahega, et rongil on rööpad ja ajalool ei ole, ning seepärast ei tea sa kunagi, kuhu ta järgmisel hetkel veereb.

Kas tuleb rahepilv üle uudserukki lapi ja tallab kõik maaga segi?

Ajaloo teed on ettearvamatud, mida suudavad siin teha üksikud inimesed, mida suudab teha üks tants või üks sõna, pagulase, ratastel veereja, kodutu hulkuri sõna, kes on ka üksik, nad kõik on üksikud, ka tema on üksik, on olnud üksinda oma mõtetega, on olnud vaatleja, mõistab vahest rohkem, paneb rohkem tähele, aga mis on sellest kasu...

Tuul puhus, Kalju oli jätnud pintsaku selga panemata, ta pöördus tagasi ja kohtas teel oma onupoega Johannes Jaanistit.

IX

Onupoegade kohtumine

1.

Johannes Jaanist, elurõõmus ja omajagu elu põletav Johannes, perekonna kärnane lammas, tulevane rohuteadlane, proviisor ja nii edasi (aga kui kaugel see kõik oli!), oli ilmselt meeldivalt üllatatud, kui nägi rongis sugulast ja ülikoolikaaslast.

Ta tiris Kalju ilma pikemata enda kõrvale istuma. «Noh, sa oled üpris kaua silmapiirilt kadunud,» ütles ta. «Istusid Narvas, eks ole? Käisid Jõesuus suplemas ja suvitamas? Ma oleksin ka tulnud, aga ei saanud aega. Aitasin vanamehel heina teha. Olin seal nii-öelda töödejuhatajaks või midagi sinna poole. Vanamees ütles küll pärast, et sellest oli rohkem kahju kui kasu. Noh, tal seal kõik vana moodi sisse seatud — päevilised, sulasrahvas ja tüdrukud söövad ise lauas, meie jälle teises toas. Mis nüüd sellest, aga eks söögid ole ka natuke ise sorti, teenijarahval lõss ja või asemel kartulipuder.

Mina istusin kui eestöotegija siis ka teenijarahva lauda, ainult et enne kamandasin virtinat, et olgu mõlemal pool üks katmine ja üks söök. Või kui ongi vahe, siis juba väikese toa kahjuks, sest raske töö tegijad istuvad suures toas. Vanamees oli ära sõidus, ajas parajasti vallaasju. Tuli tagasi, keegi vist talle enne ei öelnud ka midagi, eks ta siis söögiajal märkas. Esiti ei öelnud midagi, aga pärast küll. Esiti kõigi juuresolekul ei tahtnud, aga pärast, kui üksi olime, siis ütles.

«Tahtsin sind kiita,» ütles, «et oled kõvasti tööd teinud, rohkem, kui lootsin. Aga nüüd näen, et kiita pole millegi eest, sest sa oled rohkem kahju kui kasu toonud.»

«Noh, kui töölised saavad lõssi asemel piima, kas siis sellest nii suurt kahju maksab välja arvata? Näed ju ise,» ütlesin «tööd on kah tehtud rohkem.»

«Mitte piimas ja lõssis pole asi, sest söögiga pole ma kunagi

koonerdanud,» vastas vanamees mulle silmagi pilgutamata, kuigi teadis, et valetab. «Aga vahe on ära kadunud!» ohkas ta. «Ma isegi hoidsin seda nii-öelda vormi täiteks, et oleks vahe, et kas või lõssi najal oleks aru saada, kes on peremees ja kes on sulane. Nüüd sa kaotasid selle vahe ära, ja see on halvasti. Nüüd hakka ainult ootama, kunas sulased sulle ninna kargavad ja palgalisa nõudma hakkavad... Ütlevad ühel ilusal päeval näiteks, et olgu tööpäev niisama nagu linnas, ütleme kella kaheksast kella kuueni või koguni neljani. Kas ma pean siis kaks vahetust sulaseid palkama või mis?»

Ega ta õieti kurigi polnud, vaatas, et ma olen justkui tume inimeselaps, olen justkui võõrdunud maaelust, ei tunne neid elu reegleid ja seadusi. Hea siis küll, saatis mu tulema, et mine randa parem ilma mööda ringi. Noh, mis mul selle vastu, nüüd ma siis rändangi.» Ja Johannes naeratas enesega rahulolevalt. Miks ka mitte, kui ta oli kodus revolutsiooni teinud ja sai tasuks mõned kenad sinised paberrahad taskusse ning prii voli elu nautida. Eks see teadagi tõsta eneseteadvust.

«Ja kuhu siis sina rändad?» küsis ta. «Pealinna? Lähed ka end tuulutama? Muidugi, varsti tuleb ju jälle tagasi *alma materisse* kolida. Seda sa muidugi tead, et meie kallid kultuuriühing pandi kinni?» Kalju raputas pead. «Nojah, sa läksid vist varem ära. Pandi mürtsuga kinni, ja võib arvata, et mitte viimast rolli ei mänginud see mürts, mis me seal viimati tegime!»

Kalju krimpsutas nägu, talle ei meeldinud Johannese kiitlemine. «Mis erilist mürtsu seal ikka oli, ei tahtnud ju keegi riiki kukutada,» ütles ta. «Seda küll mitte,» nõustus Johannes. «Aga paistab, et ega selle tänapäeva demokraatia ajal ei ole kasulik väga häält teha. Sina teed häält, aga see teine, kes kuulab, saab innustust ja läheb tegudeni välja. Noh, see on seesama piima ja lõssi küsimus, mis minu vanamehe närvi ajas. Vahe peab olema, valitsuse härrad võivad üksteist ja alamaid arvustada, niipalju kui süda lustib, alamad aga pidagu oma moka maas,» lõpetas tulevane *stud. pharm.* Johannes Jaanist oma mõttekäigu.

«Aga mis see meisse puutub,» jätkas ta siis, «meie võtame elult, mida ta meile pakkuda suudab. Esiti vaatan Tallinnas ringi, siis pörutan Pärnusse. Tead, mind ootab seal tore tots, lapsuke, missugusest mu vanamees ei oska unistadagi, kuigi ka temal on silma naise ilu jaoks. Naljavihuks vastasin kuulutusele, aga kui trehvamisele läksin, siis oli isegi natuke kõhe, et missugune ta ikka päriselt on, kas ikka nii nagu pildi peal

ja kirjas, et nätt, 23 aastat vana, soovib tutvust meelelahutuslikul eesmärgil varanduslikult kindlustatud noormehega, saladus garanteeritud ja nii edasi.

Tule ka Pärnusse, tead, tal on sõbranna, ega ilu poolest maha ei jää, tantsib paremini kui minu oma ja otsib ka meelelahutust. Kui tuled, siis tutvustan.»

Ootavalt vaatas Johannes onupojale otsa, et ehk võtab vedu. Ta ohkas. «Nojah, mis sul viga. Sinu papa on elumees, tema saab niisugustest asjadest aru, temaga võib isegi üheskoos igasugustesse seiklustesse laskuda, mina pean seda saladuse katte all tegema.»

«Kust sina mu isa nii hästi tunnend?» küsis Kalju. Tema teada ei käinud vanad Jaanistid omavahel läbi. Johannes muigas kavalalt. «Paljas juhus viis meid sel kevadel kokku. Ega ma poleks teadnudki, et ta sinu paps ja minu onu on — härra Härman Jaanist täies hiilguses! Muide, sul on tema nina ja silmad, kuigi ma õieti värvi ei näinud, sest oli võrdlemisi hämar.» — «Kõrtsis olite siis või?» — «Oh ei, hoopis peenemas kohas! Seda ei arvaks sa mitte ealeski ära, kus.»

Johannes ohkas teeseldult. «Hea küll, mis mul ikka muud teha jääb kui sulle ära rääkida, seda enam, et ta küsis sinu järele ka. Sest vaata, ma pean sulle sealjuures paljastama ühe saladuse,» ütles Johannes. «Ühe saladuse, mida palun hoida enda teada, igavesest ajast igavesti! Need nägusad neiud, kellest ühega, aga võib-olla koguni kahega mul Pärnus treffunks on, kannavad ka värvimütse ja on üldiselt tuntud, korralike vanemate lapsukesed... Ega see neile muidugi mingit varju ei heida, et me nii... ekstravagantsel viisil tuttavaks saime, aga neid on küll, kes seda kuuldud marru lähevad, minu papa kaasa arvatud. Tüdrukud, või ütleme, naised, kes ennast ajalehekuulutuse kaudu pakuvad!

Mismoodi see pakkumine vanasti käis, selle peale ta ei mõtlegi. Siis, kui tema noor oli, käis ometi ka üks ostmine ja müümine. Ainult et hind kruviti kangesti vooruslik olemisega ebanormaalselt üles, selles on kogu see vahe.»

Johannes naeris lustakalt. «Pärast muidugi oli pettumus seda suurem, kui selgus, et kaup ei ole hinda väärt, aga tehing oli juba sõlmitud. Nii jah, me tegime kevadel ühe ühise ringreisi. Siis jõudsimme otsaga ka Tallinna ja esimesel pealinnas viibimise õhtul läksime välja jalutama. Ilm oli ilus, päike paistis, oli kevade kohta haruldaselt soe, me hulkusime kaua, ei tahtnud võõrastemajja minna ja kõrtsi ka ei tahtnud minna, kuigi kusagil oleks leidnud vahest hubase tantsupaigagi. Tüdrukud tegid aina oh! ja ah!, mitte selle-

pärast, et nad olid provintsiplikad ja polnud varem midagi niisugust näinud. Rohkem sellepärast ikka, et nii oli põnevam. Hakkad lõpuks uskumagi, et oled mingi hiiglama suure seikluse sisse sattunud. Nii me siis ohhetasime Kadrioru pargis ja Russalka mälestussamba juures, mis oli tõepoolest ilus seal mere kalda peal ja kutsus iseäranis palju ohhisid ja ahhisid esile. Lõpuks sõitsime trammiga südalinna, see oli ka huvitav, sest trammiga ometi igal pool sõita ei saa. Kuid peab ütlema, et ta logises hirmsasti ja kolises ja meil oli päris hea meel, et meil Emajõe Ateenas niisugust liiklusvahendit ei ole. Linda — näe, nüüd sa tead juba ta nimegi (ja kuna sa juba tead ühe neiu nime, siis võid ka teise nime teada: Leeni! Ma olen ikka üks parandamatu lobasuu, aga see on jumala tõsi, et kellelegi teisele ma sellest seiklusest rääkinud ei ole!) Linda ütles, et tema ei sõida enam ilma peal niisuguse kondiväänajaga, ei hakka isegi niisuguses linnas elama, kus linnaisad trammiga sõita lubavad. Ja üldse eelistab ta elada maal, keset viljakandvaid põldusid ja tuulest hällivat rukist.

Ta on pärit Tõrvast, — näe, nüüd sa tead isegi ta kodukohta! — ja eks see võib tõsi olla, et seal on tuules hällivaid rukkipõlde ümberringi, aga ma sain ka aru, et Linda ei mõelnud seda, vaid andis hoopis mõista, et tal poleks midagi selle vastu, kui ta elaks maal, oleks taluperenaine. Ja kuna ta teadis, et mina olen maalt pärit, ja küllap ka seda, et meie talu annab väikese karjamõisa möödud välja, siis polnud mul kuigi raske järeldada, et Linda ütlemisses peitus vihje.

Ma lasksin selle kõrvust mööda, kuigi Linda võiks väga hästi tallu perenaiseks sobida. Hakkaja, nagu just peabki olema üks noor naine, kui ta tahab tänapäeval elust läbi lüüa!

Aga siin on üks noor mees, kes ei kavatse oma vabadust mitte nii kergelt müüa, ja sellepärast otsustasin ma, et kui neid vihjeid tihedamini hakkab tulema, siis ma veel vaatan... See Leeni on isegi omamoodi külgetõmbavam. Ta on palju tagasihoidlikum ja tõsisem. Saad aru, Linda on ka tõsine, aga ta mängib kerglast, poseerib, noh. Ja see kuulutuse avaldamine, see on kindlasti Linda ettevõtmine, Leeni lõi ainult kaasa. Ma piidlesin, kui võimalust oli, ikka rohkem Leenit ja tema vaatas mind ka — uurivalt ja tõsiselt.

Mina vaatasin teda küll nii, et Linda ei märkaks, sest ma võin kihla vedada, et kui Linda oleks sellest aru saanud, et ma Leenit vaatan, siis oleks ta sõbrannaga tülli läinud ja Pärnusse oleks Linda üksinda ilmunud. Mis sa arvad, ah? Päris tõsine ja pingutav diplomaatia, kahe sõbrannaga korraga käia?»

Ja Johannes vaatas nagu heakskiitu otsides Kaljule otsa. «Kuule, sa pidid hoopis teisest asjast rääkima,» käis Kalju peale, varjamata oma ükskõiksust Johannese privaatses kluste vastu.

«Mina?» imestas Johannes.

«Kuidas sa mu isaga tuttavaks said?»

«Aga mida ma siis kogu aeg teen?» hüüdis Johannes. «Sinu papast ehk minu onust ma ju aina räägingi. Sest vaata, kui me trammist maha tulime, siis läksime aeglaselt jalutades mööda Kaarli tänavat üles Toompeale. Pika Hermannini torni all, sest üles ei pääsenud, vaatasime üle linna Paljassaare ja Kopli poole, aga tuul oli kõva ja ähvardas mütsid peast rebida, nii et neiud hoidsid neid kahe käega kinni ja mina hoidsin omakorda neid käevangus. Tegelikult kui ma nüüd järele mõtlen, siis hoidsin ma küll tugevamini Leenit kui Lindat, noh, see on ka endastmõistetav, sest Leeni on palju õblukesem, küll Lindaga ühte kasvu, aga palju peenema kondiga, nagu mu vanamees armastab öelda. Nii me jooksimine tuule eest lossi ette varju, seisime ja imetlesime lossi, kuigi seal midagi eriti imetleda polnudki. Lossi eest läksime mööda kitsast tänavat edasi ja siis jõudsime kuidagi ootamatult vana Toomkiriku müüride juurde. «Sa jessas!» ahhetas Linda. «Kas see ongi see Eestimaa kõikse vanem kirik! Missugused müürid! Otsekui maa seest välja kasvanud!» — «Või maa sisse vajunud!» ütles Leeni. Ma märkasin, et esimest korda ütles Leeni just nagu poolest saati oma arvamus, ja mulle see meeldis. «Noh, lapsed, astume lähemale, katsume käega ka, sest ega seda iga päev ei juhtu, et nii vana ja hallitanud ajalugu saab oma käega katsuda.»

Me astusime päris kiriku müüri äärde, panime käed vastu krobelisi müürikive ja tundsimine, kuidas meisse tungivad ajaloo värinad. Mu käsi sattus Leeni käe kõrvale, ma panin oma käe ta käele ja surusin selle vastu kivi, hästi kõvasti, ütlesin, et muidu ei tunne ajaloo hingust. Ja et see asi ei paistaks ühekülgne, panin teise käe Linda käe peale. Ja kui me siis seal niimoodi seisime, käed vastu paekivimüüri, vaatasin ma üles, meie peade kohal oli pisikeste pimedate ruutudega gooti aken. «Noh, kas tunnete?» küsisin ma. Linda ütles, et ei tunne midagi ja et see kõik on puha üks lollus. Aga Leeni ütles, et tema siiski tunneb justkui midagi, — tasa! ärge rääkige! Ja me olime vait, ja ma mõtlesin miskipärast hea meelelega, et see on juba teine kord, kus Leeni näitab üles iseseisvat meelt. Aga kui me seal nii seisime, siis tundsin minagi midagi erilist, nagu oleksid vanad paemüürid tasa värisenud

või justkui oleks mööda kive ja meie käsi jooksnud nõrk elektrivool. Ja siis ma kuulsin — läbi tuule kahina puude latvades ja läbi hakkide kraaklemise kostis muusikat.

Esialgu tundus see isegi mingi lummusena — läbi käte voolav muusika! Aga siis ma vaatasin üles kiriku akendesse, sealt kostis nagu selgemini muusika hääl.

Jah, kirikus mängis orel. Ja samal ajal ütles ka Leeni: «Orel mängib!»

«See on spetsiaalselt meie jaoks,» ütlesin. «Lähme sisse!» Ma vajutasin raske, valuvasest uksekäepideme alla, uks avanen raskelt, aeglaselt, otsekui vastu tahtmist. Me astusime suurde tühja esikusse, mille laes põles väike latern. Ma sulgesin raske tammepuust ja rauaga ülelöödud välisukse, see läks niisama hääletult kinni, nagu oli avanenudki. Siis ma tegin lahti teise ukse, ja otsekohe, kui uks avanen, kallati meid üle võimsate orelihelidega. Kõik kohad olid muusikat, helisid täis. Me läksime areldi kesklöövi. Istmed olid tühjad, kantsel oli tühi, rõdud olid tühjad, meid ümbritses salapärase hämarus.

«See on Bachi orelikontsert,» ütles Leeni, millegipärast sosinal. Me istusime pinkidele, kuulasime, ja pagan võtku, kuigi mul pole kröömetki muusikalist kuulmist, tundus see asi üpris vägev. Ma vaatasin, et kustkohalt see hääl tuleb, aga ei näinud, orel paistis küll, kattis oma torudega terve seina, aga mängijat ei näinud. Kui viimased helid vaibusid ja ainult kaja mängis võlvide vahel, vaikselt ja vaibuvalt, siis ütles Leeni: «Jumalik!» ja ohkas nii sügavalt, et ma mõtlesin: temap see ongi! Aga Linda hakkas plaksutama, ja mina ka, kuigi ma ei olnud kindel, kas kirikus võib ikka aplodeerida, olgu pealegi, et see on tühi. Leeni ei plaksutanud ja vaatas meid isegi võõristades.

Selle peale kostis ülalt rõdult või sealt, kus orel on, miskisugust kolinat, nagu oleks midagi kukkunud, kellegi kompsivaid samme, ja seejärel ilmus läbi hämara valguse üles rõdule kuju. Me õieti ei näinudki teda, kuulsime ainult valju, võimukat ja järsku häält, mis küsis meilt valimatute ja pühakotta sobimatute sõnadega: «Kes te olete ja mida kuradit te seal teete? Vastake!» Tüdrukud jäid vait ja vaatasid abiotsivalt minu poole.

Kuigi situatsioon oli üsna fantastiline ja õudne — kõik see ajaloo hinguse katsumine, salapäraselt avatud uks, orelimäng tühjas kirikus —, tundus küsija hääl ometigi lihast ja verest olevat, nii et ma tõusin üles ja vastasin: «Me oleme tudengid Tartust. Uks oli lahti ja me tulime sisse.»

«Ah soo,» vastas haal kraadi võrra lahkemalt, «siis on Peetrus jälle ukse lahti unustanud. Noh, kui te juba siin olete, tulge siis üles, sealt vasakut kätt treppi mööda.»

Ja seejärel, kuigi suurema vaimustusega, ronisime me treppidest üles. Tundmatu orelimängija oli meie jaoks valguse süüdanud. Me ronisime treppidest üles ja jäime nagu soolasambad seisma. Meie vastas seisis karkude najal suur, otsekui kaljupangast väljaraiutud, massiivne kogu. «Oletegi tudengid,» ütles see suur tume monument. «Siia võib õhtuti sisse sadada igasugu passatskeid. Ma oskan küll päris hästi oma karkudega vehelda, aga parem, kui seda vaja ei ole.»

Ta viis meid oreli juurde, pani istuma, istus ka ise. Ta vaatas meid ja meie vaatasime teda. Tal olid väikesed, aga hästi terased silmad, ja nagu sinulgi, püstkorts ninajuurelt otsmikule. Kretschmeri järgi on see lahke ja sõbraliku iseloomu tundemärk. Et ta oli lahke, seda saime varsti enda nahal kogeda. Ta küsitles, kes me oleme, mida õpime, mida Tallinnas teeme, ütles muuseas, et tal on poeg, kes ka õpib ülikoolis, nimetas nime. Siis ma ütlesingi, et väga rõõmustav onuga kohtuda, et minu nimi on Johannes Jaanist. «Ahaa, tegev-põllumees Aleksandri poeg...» ütles ta nii nagu igapäevast asja. Ja üldse tundis ta rohkem huvi neidude kui minu vastu, sellest ma tundsin ära, et me oleme ikka tõepoolest ühest suguvõsast. Ta uuris neid oma tähelepanelike seasilmadega (sa ära solvu, minu vanamees ütleb ikka, et siga on kõige targem ja intelligentsem loom, see ei tähenda, et ta poris püherdab ja kärsaga sööb!) ja mul oli tunne, et ta näeb neid läbi ja teab, et me tulime Tallinna seiklusi otsima, et saime ajalehekuulutuse peale tuttavaks, ja isegi seda, et ma panin käe seal väljas kirikuseina ääres nimelt Leeni käele.

Siis aga tuli too paharet Peetrus, väike vanamees, kitsa musta kinninööbitud kuuega, ja tal oli käevangus maokaš valge korv, niisugune, millega naised turul käivad. No oli seal alles, ma ütlen, nasvärki sees. Šampanjapudelite hõbedased kaelad ulatusid üle korviserva välja, ja kui Peetrus kusagilt väikese klapplaua, klapptoolid ja klaasid välja nõidus, ikka sinnasamasse üles püüne peale, ja oma salapärase korvi sisemuse lauale tühjendas, läksid naistel silmad suureks nagu tõllarattad, Leenil siiski — nagu ma hea meelega märkasin — vähem kui Lindal.

Üldiselt ma jagasin ära, et mina olen täna õhtul mängust välja langenud, ja noh, eks ma teinud seda siis heaks šampanjaga ja muu hea ning paremaga. Sinu papa ja minu onu kiituseks peab küll ütlema, et ta oli džentelmen ja pöördus

oma rääkimistega rohkem minu kui tütarlaste poole, nii et ma ei tundnud ennast väga hüljatuna, kuigi tüdrukud rippusid silmadega ta suu küljes nagu kaanid, tõsi küll, Leeni ikka, vähem kui Linda.

Ja nii me seal tühjas kõmisevas Toomkirikus pidutsesime, püha Peetrus kaasa arvatud, kuigi tema ei teinud selle aja jooksul vist kordagi suud lahti.

Sinu taat jälle ei pannud selle eest suud kordagi kinni, välja arvatud siis, kui ta meile oreli mängis.

Kui me ära hakkasime tulema, saatis ta meid treppidest alla, all käskis ta meil istuda, sest ta tahtis meile veel lahku-mise puhul maha pidada ühe jutluse, mitte niisuguse tühja sõnademulina, mida me igal pühapäeval ülikooli kirikus võime kuulda, vaid ühe tõelise jutluse, mis on väärt paavsti ennast. Noh, see jutlus... Tead, meie suupruukimise kõrval seal kultuuriühingus oli see... ma ütleksin... meie suupruukimine seal kultuuriühingus oli selle kõrval... ingliskoori laulmine... «Issand Jumal, sa oled tõesti kuriteo korda saatnud, kui sa kuradiga sohki elades sünnitasid maailma inimeselapse... alasti ja palja kui konnapoja... See on sinu süü, et ta peab tapma ja rõövima, sest talle on ometigi vaja, millega oma külmakartlikku alastust katta ja millega kõhtu täita... Sa oled tõesti rongaisa, kes oma lapsed ära on unustanud... Kurat vähemalt võttis ja hoolitses niipalju inimesoo eest, et õpetas talle kõiki pörgukunste, mille abiga endal hinge sees hoida, olgu ta selle eest tänatud...»

Nii see kestis tubli pool tundi, enne kui tuli «Aamen! Ja nüüd laske jalga, väikesed alasti konnapojad, keda teie isa on maha jätnud!»

Ja meie läksime alandlikult välja ja püha Peetrus sulges sõnatult me järel ukse.

Ja teel ma mõtlesin, et minu vanamees pole vist võimeline nii... suurejoonelist elu elama. Aga sealsamas mõtlesin ma veel, et mida mina tean sellest, mis elu ta elab siis, kui on kodunt eemal... Ja mu südames tärkas kahtlemise seeme.

«Nojah, vapustav elamus!» ütles Kalju irooniliselt.

«Vapustav! See oli rohkem kui vapustav. Niisugust asja võib juhtuda üksainus kord elus.»

«Kõike juhtub üksainus kord elus,» ütles Kalju.

«Ei, sa ei tunne oma isa,» vaidles Johannes vastu, ilma et oleks teadnud, millele õieti. «Ma ei saanud talle isegi pahaks panna, et ta mul kogu õhtu ära rikkus.»

«Ära rikkus?» imestas Kalju. «Minu arust olid sa ju üpris rahul.»

«Jah, seal Toomkirikus küll... Aga hiljem. Kui me välja tulime, siis olid noored naisehakatised nii tõsised, et ei tahtnud enam kabareesse tantsima minna ega kusagile, ainult koju. Noh, ja ei jäänudki muud üle kui koju tagasi sõita.»

«Kahju küll,» ütles Kalju. Aga ta häälest ei kostnud tõsist kahetsust, ja kui päris aus olla, siis oli ta isegi pisut solvunud. Onupoeg Johannes rääkis tema isast küll väga ilmekalt, aga kas polnud selles jutus mitte kerget karikeerimise ja liialduse mekki?

Tema ja isa vahekorrad olid siiski märksa keerulisemad, olid läinud veelgi keerulisemaks selle kümne aasta jooksul, kus nad polnud teineteist näinud. Ja kas polnud hoopis keerukam ehk subtiilsem ka ta suhtumine naistesse, isegi nendesse, kes otsisid ajalehekuulutuse põhjal tutvusi?

Sellepärast ei saanud ta onupoeg Johannesele õlale patsutada ega öelda: tubli mees.

Aga et ta ei saanud onupojale ka kõigi oma vahekordade, suhtumiste ja hinnangute keerukust avada, siis ütles ta ainult:

«Sa rääkisid sellest kõigest nii ilmekalt, et ma soovitan sul edaspidi kirjandusliku loominguga katsetada.»

Onupoeg Johannes ei mõistnud öeldu kahemõttelisust ja vastas ainult ühemõtteliselt:

«Aga see mu salajasim soov ongi.»

Hildegard oli pooltühja vaguni kõvale pingile pikali heitnud. Tal oli pea all jumal teab kas mitte juba kodunt kaasa võetud väike padi, millele olid peale tikitud puu ja allikas ja kaks hirve. See võis olla mingi kallis mälestusese, seotud talle lähedase inimesega, aga võis ka olla juhuslikult ostetud laadakaup, millel polnud mingit erilist tähendust.

Ta avas silmad, kui kuulis Kaljut tulevat, aga ei küsinud midagi, sulges uuesti silmad. Tõepoolest, mõtles Kalju, ta on harjunud energiat kokku hoidma, ja võib-olla on ta ka öelnud kõik, mida pidas vajalikuks mulle öelda. Või mida pidas oluliseks — see sõdur ülemaailmselt võitlusrindelt.

Aga ikkagi huvitav, mis pistmist on tal hirvede, allikate ja kaskedega.

Ei ole ju...

Aga kes teab, võib-olla siiski?...

Kalju naeratas endamisi, istus oma nurka ja teadis, et tal täna öösel ei tule und.

Ta ei jäänud tõepoolest magama. Ta silmitses vagunilampide hämaras valguses magavat Hildegardi, vaatas aknast välja, kaugel silmapiiril kumavat kahkjat triipu, mis ennustas hommikut.

Ja ta mõtted olid neetud kaugel kõigest sellest — Hildegardist, rongist, kahvatust koidutriibust.

Tundus, nagu oleks onupoeg Johannes oma jutuga otsekui surnud hauast välja tirinud ja siia vagunisse toonud, nii et Kaljul oleks seltskonda.

Muidugi tegi Johannes seda enese teadmata. Ta ju ei teadnud, et Kalju oli kord oma isa üle kohut mõistnud ja otsustanud, et tal pole selle võõra mehega enam iial midagi tegemist.

Ent nüüd, pärast onupoeg Johannese juttu, otsustas ta tingimata isale külla minna. Polnud ju tõepoolest ainsatki objektiivset põhjust, miks ta ei oleks võinud minna. Ta ei kahelnud selles, et isa võtab teda hästi vastu. Mis puutub tema praegusesse naisesse, siis tema hoiakut Kalju ei osanud ette arvata. Aga ta tundis siiski isa ja teadis, et olgu Marta Jaanist missugune tahes, selles küsimuses pole tal sõnaõigust.

Ent samavõrra, kui objektiivsed põhjused ei keelanud tal isa juurde minna, olid subjektiivsed põhjused selle vastu. Edasirühkiv, julm, perekonna pühadust jalge alla tallav ärimees, võimukas türann, robustne, jõhker inimene — selline kujutlus isast oli tal omal ajal tekkinud.

Ta oli tookord, kui isa lahkus, küllalt suur, et mõndagi näha ja hinnata — jah, ka hinnata. Jä siis oli ta veel midagi näinud, millest polnud kellelgi tänase päevani aimugi. Ta ei tohi seda mitte kellelegi rääkida! oli ta endale sõna andnud ja oli seda tänase päevani ka pidanud...

Kuigi, jah, — kui ta nüüd, mitte enam kaheteistaastase, vaid kahekümne kahe aastase silmadega sellele tagasi vaatab, siis on sõnapidamine muutunud nagu mõttetuks. Võib-olla oli antud sõna olnud ainult poisikeseliku maksimalismi avaldus. Võib-olla...

Jah, aga robustsus, koguni jõhkrus — kas ta polnud seda mitte ka iseendas avastanud? Kas ta polnud selle halvema minaga aastaid võitlust pidanud, kas ta polnud ennast piitsutanud nagu sambapühak — kui mitte teoga, siis sõnaga.

Onupoeg Johannese portree isast ei sarnanenud sellega, mille Kalju oli endale loonud... Ei olnud võimuahnet, edasirühkivat kodanlast, nagu ta oli kujutlenud.

Temas tärkas uudishimu, kes ta isa siis õieti on. Isevarki erak? — käib öösiti kirikus orelit mängimas... Ühiskonnaga pahuksis olev opositsionäär? — talle ei loe midagi see, mida teised temast arvavad. Raevukas jumalasalga? — hüüab kantslist needusi taeva poole, sest tal on parem uskuda, et jumalat ei ole, kuna ta on nagunii eksinud kõigi kümne käsu vastu.

Sina ei pea varastama... Kui ta läheb isa juurde, siis ta küsib, et kuidas tolle jutuga edukast, tabamatust piiritusevedajast ongi. Kas... Mida kas? Ah et kas see peab paika?... Ja kui peabki, mis siis? Hakkad sa kohtumõistjaks? Kas sa saaksid olla kohtumõistja ühesainsaski kümnest käsust? Sina ei pea varastama? — Aga kui ümberringi aina muud ei tehta kui varastatakse?! Sina ei pea abielu rikkuma?... Aga kui abielu on karile jooksnud, kui inimesed elavad ainult mingi majandusliku huvi või seltskondliku kohuse pärast koos, — hirmust lahku minna, kartusest jääda peavarju või leivata. Mis siis on õigem — süüa ja salata või süüa salgamata?...

... Ta oli tulnud koolist koju ja istunud laua taha sööma. Tookord polnud tal veel õigust restoranis käia. See oli kevadine päev, koolivaheaeg pidi just peale hakkama...

Niisiis ühel kevadisel päeval tuli ta koolist koju, varem kui teised, sest oli võimlemine, ja tema oli võimlemistundidest vabastatud, seega vabanes ta kell kaks... Kell veerand kolm oli ta juba kodus, sest Georg Pruun oli teda enda juurde malet mängima kutsunud. Georg elas hoopis teisel pool, Pimeaia vastas, aga tema polnud läinud. Nagu mingi rahutus vedas teda koju, ta oleks justkui aimanud... Ja miks ei pidanudki ta aimama, kui ema oli pillanud nii mõnegi sapise ütlamise ja isa polnud mitu nädalat kodus käinud. Kui ta küsis, kus isa on, vastas vanaema, et üks ta seal restorani kõrval korteris ole. Et ta tahab oma ühe jalaga ja karkudega ärire lähemal olla, seda'nd küll... Aga kunagi varem polnud juhtunud, et ta nii kaua kodunt ära oli.

Kalju tuli tol päeval niisiis varem koju kui harilikult. Vanaema unustas alati ära, et teisipäeval on ta varem kodus. Vanaema seisis köögis pliidi juures, pajas kees toit, sealt tuli liha, kartuli, kaalika, porgandi ja kapsa lõhna... Ta läks oma tuppa, mitte väljastpoolt, koridori kaudu, vaid läbi vanaema toa. Tubades oli vaikne. Väljas oli hele märtsipäike, ta avas õhuakna ja lükkas kardina kõrvale. Õhk oli röske, aga värske. Ülalt räästast rippusid alla hõbedased purikad, tilkus sulavett, vanaema hõikas sööma. Nad sõid köögis. Vakstuga kae-

tud laud oli akna all, laua kohal seinal rippus voolumööttja, Kalju koht oli voolumööttja all nurgas.

Toit oli lihtne, ühepajatoit, piim kõrval. Kalju noris nagu ikka oma lõbuks, et kartulid on liiga pehmeks keenud ja soola on vähe. Vanaema tõi soolatoosi lauale, istus ise oma kohale teise nurka ja ütles: «Söö ja ole rahul. Vaata, kui isa ära läheb ja sa vaeslapseks jääd, siis ei tea, kas on sedagi lauale panna.»

Vanaema sõnad ei tabanud Kaljut ootamatult, nagu öeldud, oli ta hakanud juba midagi aimama. Ja siiski päris ta — võib-olla soovist saada sellele, mis õhus rippus, sõnaselget kinnitust: «Mis jutt see on. Kuhu ta läheb?»

Ja seejärel sai Kalju sõnaselge kinnituse. «Nagu nad ikka teevad,» vastas vanaema. «Läheb lahku ja hakkab teise naisega elama.» Vanaema vaatas uuriva kõrvalpilguga Kaljut. Kalju jätkas rahulikult söömist. Esialgu tundus talle, et see uudis polegi justkui mingi eriline uudis. «Kes see on?» küsis ta. — «Eks ikka Marta.» — «Ärist või?» — «Nojah,» ütles vanaema.

Ah siis ikka Marta, mõtles Kalju. Blond, ilus ja heasüdamlik naine. Mõnikord, kui vanaemal ei olnud aega süüa teha, saatis ema restoranist lõuna koju, siis tuli Marta, korv käevangus, ja ladus selle sisu lauale. Supid, praed ja magussöögi. «Proua saatis,» ütles Marta ja naeratas oma suurte pruunide silmadega. (Nüüd ma tean, tal olid samasugused silmad nagu sellel naisel mu vastas, Hildegardil!)

Marta istus, kui Kalju sõi, ja vaatas, kuidas Kalju sööb. Kaljul oli piinlik nii üksinda süüa, kui teine pealt vaatab. Ta ütles: «Las nõud jäävad siia, küll nad hiljem tagasi tuuakse.» — «Mul on aega, ära kiirusta!» vastas Marta ja vaatas Kaljut edasi. «Mul on hea meel, kui ma saan kõrtsist natuke eemal olla,» ütles ta. «Sa võib-olla arvad, et seal on hea, aga tegelikult ei ole. Ma ei salli seda kõrtsi. Õhtuti on mehed purjus ja kipuvad käperdama. Mulle kleepub, tead, see kõik külge. Sinu ema näeb seda ka, iga õhtu, aga talle on see nagu hane selga vesi...»

«Ma mõtlesin,» ütles vanaema, «et sa oled küllalt suur, et teada... Hiljem oleksid nagunii teada saanud.» — «Aitäh,» ütles Kalju. Ta tõusis lauast ja läks tagasi oma tuppa. Oli see nüüd veel tema oma tuba? Väljas tilkusid endiselt räästad ja oli ilus päikesepaisteline märtsipäev. Tuba oli hämar, laiavõraline kummipuu varjas valguse. Huvitav, kas teised ka teavad? Tädi?... Ta mõtles, et järsku teadsid teised juba ammu, võib-olla juba mitu nädalat. Ja tema oli ainus,

kes ei teadnud. Tal tõusis kuum laine näkku, kõrvad hakkasid õhetama.

«Ma lähen ja küsin talt järele,» mõtles ta. «Isalt, mitte emalt!»

Ta pani mantli uuesti selga, väljus, mitte vanaema toa kaudu, vaid otse koridori. Ta ei tahtnud, et keegi näeb, kui ta isa juurde läheb. Ta pööras tänaval vasakule, läks Vallipealse, Tuletõrjeaia ja Vestervalli tänavat kaudu, nii jõudis ta otse kangialuse ukse juurde, ilma et oleks pidanud kõrt-sist mööda minema. Nii oli vähem võimalusi, et keegi juhtub teda nägema. Isa peaks praegu kodus olema, tal on harjumuseks pärast lõunat väike uinak teha, mõtles ta.

Isa oli kodus, võti oli väljaspool ukse ees. Ta unustab alati võtme ukse ette, kui palju ütlemist selle pärast on olnud. Kalju ei koputanud, vaid avas vaikselt ukse ja astus sisse, läbis esiku, toauks oli lahti, ta seisatas ukselävel ja vaatas ringi. Kõigepealt ta kuulis ja sealsamas ka nägi. Isa oli voodis, ta oli alasti. Miks ta alasti on? mõtles Kalju. Isa oli proteesi ära võtnud, see vedeles süngi ees põrandal, tema paljas, põlvest lõigatud jalakönt, luuots kokkuõmmeldud naha all pingul, liikus... Ühe pika sekundi seisis Kalju liikumata, silmad sellel paksul, inetult rasvasel valgenahalisel torsol. Miks ta pea kuklas on? Siis ta märkas, et isa pole süngis üksinda, tema alt padjalt paistsid naise blondid juuksed. Ta märkas toolidel segipaisatud riideid, süngi õõsumist, jalakõndi kramplikku liikumist ja kuulis mingit ebaloomulikku loomalikku häält, see äratas ta teadvusele, ta pöördus ringi ja põgenes.

Ta lonkis terve õhtu väljas. Kui ta koju tuli, oli juba hilja, kuid vanaema istus alles kudumismasina taga ja kudus. Kalju mõtles esimest korda, et ka temal peaks niisugune masin olema, kas kudumismasin, pooliajaja või kerilaud, jah, just nimelt kerilaud, mille peal saaks päevade lõnga kerida kas edasi või tagasi, kuidas just soovi on. Täna oli must päev ja ta oleks kerinud selle... aga kuhu? Kas tagasi või edasi?

Jutuajamine isaga toimus hiljem. Isa tuli koju, istus, seijas pikk drappmantel, toetas kargud põlvede vahele ja vaatas ringi nagu võõras. Järsul, otsekoheselt viisil Kaljule oma tarkade väikeste silmadega otsa vaadates (Johannesel oli õigus: tal on seasilmad, arukad, rasvavoltidesse kadunud ja väga tähelepanelikud) ütles ta, et ta jätab selle maja ja aia ja äri emale, võtab ainult iseenda ja vaba raha ja puujala... ja selle mõisaaegadest pärit mööbli kah: emal on nagunii uus ja moodne valmis vaadatud... ning rändab ära kaugemale.

Kalju võiks kaasa tulla, aga esiteks ei ole ema sellega nõus, teiseks ei ole ette teada, kuidas kujuneb too uus elu, ja kolmandaks ei taha Kalju ise ka tulla. Sellepärast jääb kõik nii, nagu on (nagu saaks midagi jääda päriselt nii, nagu oli!), ja Kalju õppigu hästi, õppigu nii, nagu senini, sest mida rohkem elatud, seda paremini hakkad aru saama, et tarkus on vajalik asi, rohkem kui kuld või hõbe.

«Mina ei saanud teda kuigi paljudest...» ütles härra Härman Jaanist, ennast ühel jalal püsti ajades, ja ulatas karke vasakusse kätte võttes parema käe Kaljule. Isa käsi oli paks, tömpide sõrmedega, ent tugev — karkude hoidmisest sooniline, lihaseline ja mõhnlane.

X

Martin Tamm

1.

Martin Tamm, Riigivolikogu I koosseisu saadik, noorim saadik mitte ainult Töötava Rahva Ühtlusrühmas, vaid üldse Riigivolikogus (Riiginõukogust muidugi rääkimata!), läks sel hommikul «Rahva Sõna» toimetusse, et viia sinna oma ülevaateartikkel Ühtlusrühma tegevusest. Ta teadis, et ajalehe olukord on kriitiline, et see võidakse iga päev sulgeda, ja sellepärast ta oli sõnastanud oma ülevaate nii tagasihoidlikult kui võimalik. Aga siiski pidi tööliskond teada saama, milliseid ettepanekuid tegid ja mille poolt ning mille vastu sõdisid nende esindajad Riigivolikogus. Ja kustkohalt nad mujalt pididki seda teada saama? Teised ajalehed avaldasid kõige väheütlevamalt või maalisisid moonutatud pildi.

Noh, kui isegi Jaan Tõnisson pidas vajalikuks Propagandatalituse tegevust kritiseerida ja tõi punkthaaval välja, kuidas võimud hoolitsevad selle eest, et «vähegi teravamad kirjutised pahedest ja korruptsioonist ühiskonnas» ei jõuaks rahva teadvusse, mis siis veel muust rääkida!

Jajah, härra Tõnisson oli võimudega opositsioonis ja tegi valju häält! Tal oli seda muidugi kergem teha kui kellelgi teisel: teda ju ei kahtlustatud kommunistidega kaasamine mises või nende mõju all olemises või — hoia taevas selle eest! — kommunistliku propaganda tegemises. Teda ei ähvardanud elukohast väljasaatmine. Pagan võtku, see oleks küll peen nali, kui härra sisekaitseülema annaks kaitse seisukorra seaduse põhjal dekreedid, millega saadetakse elukohast välja, teiste sõnadega asumisele (asunikuks, ahaa!) endine riigivanem härra Tõnisson. Mis näo siis härra Tõnisson küll teeks, eriti kui talle meelde tuleb, et tema ju ise oli omal ajal selle kaitse seisukorra seaduse hälli juures.

Siin kehtib küll reegel: kõike, mida sa teed, teed sa iseen dale (või oma lastele, sest ajaloo rattad veerevad aeglaselt!).

Aga härra Tõnisson võib olla rahulik, teda ei ähvarda miski, ta teab, mida ta teeb. Ja kõik teised teavad omakorda, kes ta on: vana teenetega poliitikategelane, peaaegu rahvuskangelane, kes on lihtsalt presidendiga opositsioonis. Teda ei ähvarda väljasaatmine, sest kui ta liiale läheb, siis antakse talle mõista, et pidagu suu või pool suud kinni, ja muidugi ta võtab seda arvesse. Aga siiski, hoolimata sellest, et on teada põhjused, mis teda sunnivad häält tegema, või õigemini just selle pärast, et need põhjused on teada, võib ka temaga koos minna. (Mida ei saa alati ja igas küsimuses teha meestega, kes deklareerivad, et nad on töörahva huvide eest väljas!) Kuigi, jah, — see kaasaminek on võimalik ainult «niivõrd-kui-võrd», — kuivõrd härra Tõnisson asub diktatuurivalitsusega opositsiooni.

Kui Riigikogus arutati amnestiaseadust, siis ei tulnud härra Tõnisson kaasa. Nende rühm oli ainus, kes tegi ettepaneku vabastada kõik vangid, ka need kommunistid, kes esimesel detsembril relvaga kätte saadi või kelle suhtes kindlaks tehti, et nad olid relva käes hoidnud. See oli põhimõtte küsimus, sest presidendi dekreet vabastas kaikamehed, kes ju ka olid relvi hõlma all hoidnud ja kes oleksid need kindlasti käiku lasknud, kui võimul olev rühmitus ei oleks lihtsalt enesekaitseks õigeaegselt samme astunud...

Jah, kui vapsid lahti lastakse, miks siis mitte ka kommunistid? Kas ainult sellepärast, et neile loata relvakandmise paragrahv kaela väänati ja nad kriminaalkurjategijateks kuulutati? Noh, hobuse- ja igasuguste muude varastega pole neil küll midagi ühist, põhjus on muidugi selles, nagu kõik teavad, et nemad oleksid kukutanud kodanliku korra ja pannud maksma kommunistliku diktatuuri (mis muidugi ei ole meele järele ei härra Tõnissonile ega sotsidele, kes samuti selle küsimuse arutamisel olid vait nagu sukad!). Kaikamehed oleksid ainult ühe kodanliku grupeeringu diktatuuri teisega asendanud, mis on muidugi igasugustele rantjeedele, majaomanikele, ärimeestele, ettevõtjatele, suurtalupidajatele ja poliitikategelastele täiesti vastuvõetav, sest kapital, püha eraomandus, oleks ju säilinud. Ja palju oli neidki, kellele see oleks olnud veelgi vastuvõetavam kui võimuloleva grupi poliitika: vapsid oleksid sulgenud veelgi resoluutsemalt nende suu, kes julgesid rünnata (olgu kas või sõnades!) eraomanduse püha kantsi. Härrad vapsid oleksid sulgenud muidugi ka härra Tõnissoni ja temataoliste suu, — aga kellel sellestki nii väga kahju oleks olnud?!

Vanahärra oma Inglise orientatsiooniga on ju üsna ajast ja

arust. Keegi pole talle veel suutnud selgeks teha, et Inglismaa laskis meid viisakalt Saksamaa mõjusfääri libiseda. (Huvitav, mida ta selle eest vastu sai või loodab saada? Uut sõjakäiku punase Venemaa vastu...) Niisiis teab härra Tõnisson väga hästi, missugune oleks õiglane amnestiaseaduse läbiviimine, aga ta ei teinud midagi selleks, et see oleks õiglane. Ta teadis, kui kaugele tohib minna, et mitte endale äikest pea peale kutsuda.

Nemad olid ainsad, kes ei kartnud. Nemad tegid oma rühma nimel ettepaneku, et kõik vangid vabaks lastaks. Veel enam, nemad tegid ettepaneku, et amnestiaseadust laiendataks ka nendele, kes oma poliitiliste veendumuste ja ... aadete (ptüi! — kui halvasti ikka kõlavad mõnikord need suuresisulised sõnad!), oma töökspidamise pärast elukohast välja on saadetud. Nojah, nagu neid vähe oleks. Ja muidugi kukutas Riigivolikogu nende rühma ettepanekud läbi (ehk viisakamalt öeldes: lükkas tagasi). Mida oli ka arvata.

Nii et nad kogusid enda pea kohale ainult tuliseid süsi!

Kas ainult?

Aga missugused nende ettepanekud siis läbi läksid? Kui ta meelde tuleb, siis lükati nad kõik tagasi. Kõik, viimase kui üheni.

Nii et praktiliselt oli see puha ainult üks operatsioon «zee» (zero oli vist inglise keeles null?).

Kas siiski ainult?

Kui neil läheb korda töölistkonnale selgitada, mida nad taotlevad, ja näidata, et on ka paremaid lahendusi olemas; kui neil läheb korda näidata, et on inimesi, kes mõtlevad tööliste peale, nende saatuse, nende vaesuse, nende parema elukorralduse peale, — siis on see ka juba midagi. Jah, isegi kui neil läheb korda jõudumööda sõdida valitsuse propagandaga, kes püüab kõigest väest näidata, et nemad, valitsusemehed, teevad kõik rahva heaks ja et üldse on neil üksmeelne rahvuslik riik, kus pole pinda opositsioonile; jah, kui neil korda läheb näidata, et see on tühi sõnakõlin — kas nad pole ka siis midagi ära teinud?

Nad on teinud!

Ei tea, kas see jutt peaks paika pidama (talle ju keegi seda ametlikult ütlemata ei tule!), et valitsuses juba arutati, kas mitte teda välja saata, eelnevalt muidugi saadikumandaati ja isikupuutumatus ära võttes? Aga miks ei võiks see paika pidada! On ta neile ju küllalt tüli teinud. Ja ka poliitilisele politseile — oma sõnavõtte ja esinemistega.

Aga hammas ei ole nähtavasti peale hakanud, sest ta on

olnud küllalt ettevaatlik ja talle pole võimalik olnud külge kleepida süüdistust riigireetmises või valitsusevastase vandenõu organiseerimises.

Jah, aga kui ta nüüd Metsaaldi kirjale jaatavalt vastab, kui ta toda sakslannat üle piiri pääsemisel abistab, kui ta oma kava ellu viib (näe, ta on siiski plaani välja mõelnud — kas ei tähenda see seda, et ta on juba otsustanud!?) ja kui see plaan E (escape tähendab vist inglise keeles pääsemist!?) teatavaks saab — siis muidugi on poliitilisel politseil suurepärane võimalus temaga arveid õiendada. Siis on arvata, et nad ei lepi ainult sellega, et tühistavad tema saadikumandaadi ja saadavad ta kas Kihnu või Ruhnu asumisele. Ei, siis on minek trelide taha kindlustatud ja tal on võimalus näha Patareid seestpoolt. (Au, mille pärast ta on kommunistidele isegi kade olnud!)

2.

«Ei, nii see asi küll ei lähe,» ütles toimetaja Socius, kui oli artikli läbi lugenud.

«Ja miks siis?» küsis Martin, kuigi arvas teadvat, miks. «Kui ma räägin siin sellest, et meie rühma liikmeid pole komisjonides tööle rakendatud, siis on see puhas tõde.»

«Hüva, hüva, see on tõsi, ma ei vaidle vastu, kuigi ma ei saa aru, milleks on lugejail seda nii väga vaja teada. Te peate ise seal enda eest sõdima.»

Toimetaja häälest kostis närvilisi noote, ta mõistis, et seekord ei lähe asi nii lihtsalt, et ta ei saa selle jõmpsikaga, nagu ta irooniliselt mõtles, nii kergesti hakkama. Nad on oma südames kõik maksimalistid, terve see nende rühm, ja kõige suurem ja kõige aktiivsem maksimalist on Tamm. Tema silmis võiks see isegi argpükslusena näida, kui toimetaja pole kõigega nõus, mida nad tahavad. Aga kes siis veel, kui mitte toimetaja teab, mida saab ja mida mitte.

«Minu arust on lugejail just vaja teada, millistes tingimustes meil tuleb seal tegutseda... Kas või sellepärast, et mõista, miks me oleme saanud nii vähe ära teha, nagu me oleme.»

«No olgu, ma pole öelnud, et ma olen selle vastu,» vastas toimetaja.

Nad mõlemad teadsid, et ees seisab palju tõsisem piikide-murdmine.

Martin oli viinud jutu ainult sellepärast komisjonidele, et see polnud peamine. Siin oleks võimalik olnud järeleandmisi

teha, ta oleks võtnud pliiatsi ja oleks oma käega selle komisjonide-koha maha tõmmanud, et hiljem seda südikamalt kaitsta teist kohta, mida ta pidas palju olulisemaks.

Aga toimetaja ei hakanud nõudma, et ta võtaks pliiatsi kätte ja kustutaks vihje sellele, et Riigivolikogu enamus ignoreerib vähemusrühma ja surub teda kõrvale. Ka tema mõistis, et see ei ole kõige tähtsam ja kõige raskem... toimetamise seisukohalt. Sest siin ei ole poliitilise politsei härradel ja sisekaitseülemal võimalust midagi ette võtta. Tema seisukohalt oli kõige raskem punkt amnestiaseaduse kriitika, ja siin langes tema isiklik seisukoht kummalisel kombel ühte valitsuse seisukohaga: mitte kritiseerida amnestiaseaduse läbiviimist sel kujul, nagu see teoks sai. Veel enam: kuna Propagandatalitus ei põhjendanud oma seisukohta ja saatis ajalehtedele laiali ainult eeskirja, mis keelas kriitikategemise, siis härra Socius isiklikult oleks küll kritiseerinud seda seadust, aga just vastupidiselt seisukohalt kui Tamm oma artiklis.

Tema oleks hea meelega rünnanud seda seadust sellepärast, et selle alusel vabastati üldse sadakond kommunisti. Olgu pealegi, et ainult sadakond (ega neid ju palju rohkem pole jäänudki!), aga niipalju kui ta neid mehi tundis, ei kahelnud ta selles, et nad jätkavad endise fanatismiga töölisorganisatsioonide pahemale kallutamist, mis oli tema silmis avantürismi tee.

Muidugi ei lähe ta seda oma vastasistujale ütlema, kes oma maksimalismis võib neile meestele oma südames isegi õiguse anda, olgugi et ta on parlamendisaadik, ja seega seaduslikus korras moodustatud kõrge koja liige.

«On olemas ettekirjutus,» ja ta hää, kui ta seda ütles, oli tooni võrra kõrgem, «mitte kritiseerida seadusi ja vabariigi presidendi dekreete.» Ta tundis, et ta on liiga vähe ütelnud, ja lisas: «Kui me ühisele tegevusplatvormile asusime, siis oli üks selle eesmärke kätte võidelda demokraatia... («Taastada parlamentaarne demokraatia!» pistis Martin vahele)... taastada demokraatlik kord, ning ainult sel eesmärgil sai võimalikuks anda oma lehe veerge äärmuslike (ta ütles nüüd ettevaatusest üldsõnalisemalt) seisukohtade esiletoomiseks. Me oleme ausalt täitnud oma lubadust, pidanud kinni oma kokkuleppest. Me oleme läinud isegi kaugemale, kui vahest mõistlik on olnud. Või kas on ükski teine ajaleht teinud nii palju natside paljastamiseks ja Saksamaa agressiivsete ambitsioonide näitamiseks! Või kas on mõni teine leht käsitlenud sõja ja rahu küsimusi nii selgesõnaliselt töörahva positsiooni-

delt? Mitte keegi! (Noh, see on poolik tõde! mõtles Martin endamisi.) Ma ei räägigi sellest, millist võitlust me oleme pidanud ja kuidas valgustanud praegust töökonjunkturi ja tööliste palgavõitlust.»

(See on teie leib, muigas Martin. Muidugi te tahaksite, et kogu võitlus käikski ainult sentide ümber. Aga mispärast ta hakkas järsku nii ilukõneliselt rääkima? küsis Martin endalt. Ta vist arvab, et mina hakkam rääkima sellest, mida ta ei ole teinud või oleks võinud teha, ja püüab mind ennetada. Noh, ma võiksin muidugi öelda, et meie arvates ei ole põhjust kadunud Otto Bauerit tänapäeva messiaseks ja töölistkonna suurimaks ideoloogiks kuulutada. Aga olgu peale, ma ei ütle seda. Milleks see sõnasõda, kui ees ootavad teised ja edasilükkamatud ülesanded.)

«Tõesti või,» ütles Martin imestunult, kui toimetaja oli oma pika monoloogi lõpetanud. «Kas see märkus meie rühma poolt tehtud ettepanekutest on ikka nii ohtlik? Ma esitasin selle küll kuiva faktide loeteluna, mitte rohkem.»

«Ta on seda,» ütles toimetaja. «Või vähemalt võetakse seda nii teatavates instantsides,» püüdis ta täpne olla.

Martin mõistis, et ka siin tuleb tal kompromissile minna. «Ärgem siis ütelgem, mis suunas oli ettepanek tehtud, märkigem vaid, et meie rühm üldse selles küsimuses sõna võttis.»

Toimetaja kõhkles, meelsamini oleks ta isegi selle tagasihoidliku märkuse välja jätnud, ent tal oli võimatu jäigale positsioonile jääda: see noormees võib teda siis küll juba kehiva riigikorra tingimusteta omaksvõtmises süüdistada.

Aga ta on diplomaat ka! pidi Socius tunnistama. Igatahes on temaga raskem asju ajada kui näiteks nende rühma kroonitud peaga. Too läheb põlema, pillub sädemeid ja säriseb nagu kadakapõõsas. See jääb rahulikuks, kuid taganeb samm-sammult, — kui mitte oma positsioonidest küünte ja hammastega kinni hoides, siis igatahes ennast kahe käega ohjes hoides.

«Olgu, jäägu siis nii,» nõustus ta. «Märkused jäägu, kuid igasugused epiteedid kadugu kus kurat.»

Imelik, kuidas mees, kes oma sõnavõttudes armastab nii väga epiteete, kipub neid teiste artiklitest maha kiskuma, mõtles Martin.

«Mul on veel üks jutt,» ütles Martin. «Kas sa saad kaasa aidata ühe inimese salajasele Rootsi minekule? Ta on Saksa-maalt põgenenud.» Toimetaja kergitas ennast istmel. Ah soo, või nii, nüüd ta siis mõistis, miks see noor deputaat täna nii tagasihoidlik on.

«Rootsi? ... Kes ta on?»

«Üks saksa antifašist,» vastas Martin.

«Antifašist? Kas siis Saksamaal neid veel on?»

«Ega ta ei tarvitsenud Saksamaalt tulla. Tuli Austriast või Tšehhoslovakkias.»

«Antifašist on liiga lai mõiste,» ütles toimetaja: ta ei eitanud, et ta võib aidata, ja seda Martin ka teadis. Aga selge oli, et ta ei kavatsenud aidata ja otsis vaid äraütlemise ettekäändet.

«Ma arvasin, et sellest on meile küll, kes me seisame samuti antifašistlikul platvormil,» torkas Martin.

«Ma olen abistanud oma ideekaaslast, mida ma olen valmis ka kinnitama ja selle eest vastust andma. Aga üht tundmatut sakslast, kes tõenäoliselt on kommunistlik tegelane, aga võib ka provokaator või spioon olla, ma ei ole nõus abistama. Ma ei ole nõus kaasa lööma! Ei, mingil juhul mitte. Ja ei soovita ka sinul seda teha. Milleks sa tulega mängid!? Milleks niisugune avantürism! Meil on olemas tee, mida me kasutame äärmise vajaduse korral, me ei või sellega riskeerida, et see kapole teatavaks saab ja jälle ukSED kinni lüüakse.»

«Ta ei ole provokaator ega nuhk, ma võin seda kinnitada,» ütles Martin.

«Noh, kui ta on kommunist, eks pöördugu siis oma ideekaaslaste poole. Nendel on ometi ka omad võimalused.»

«Eks ma siis pean pöörduma jah,» tõusis Martin ja läks sõna lausumata välja.

Ja mida tal oligi rohkem kosta, kui talle oli selge sõnaga ära öeldud.

Tõtt öelda ei olnudki ta härra Sociusele keeldumise pärast vihane. Igaühel on kohustus riskida, aga igaüks peab ka vaatama, kui suureks riskiks ta on võimeline. Ei saa nõuda, et inimene võtaks endale kanda üle jõu käiva koorma, sest kui ta selle all kokku variseb, siis võidab ainult vaenlane. Aga nõrдинud ja pettunud oli ta küll. Siin ta räägib numbrist numbrisse fašistide kuritegudest ja metsikustest, aga kui on vaja konkreetset üht selle kuritegeliku režiimi ohvrit abistada (sest kõigepealt on ta ikkagi ohver, kellelt on võetud kodumaa, võib-olla ka perekond, inimõigused, ja kes peab rändama mööda ilma otsekui Ahasveerus) — jah, siis «ei saa aidata», «aidaku teised», «pole meie partei mees» ja nii edasi ja nii edasi.

Mis väärtus on siis sellel üldisel natsidevastasel propagandal, kui sellega ei kaasne konkreetseid tegusid, mis näitaksid,

et ... Ah, teised olgu klassivõitluse mustatöölised, meie ainult arutleme, arendame mõttespekulatsioone ja ... arvustame.

Tore vaim küll!

Mis siis üle jääb? — Otsusta ja tegutse ise, ja pärast võta vastu etteheited, et oled omapead talitanud.

3.

Hea on öelda: pöördu kommunistide poole! Ta ju tunneb neist küll mõnda, ja nemad oleksid muidugi valmis teda ilma niisuguse lehmakauplemiseta aitama. Kuigi neil oleks seda veelgi raskem ja riskantsem teha, mitte ainult sellepärast, et neil hoitakse rohkem silma peal, vaid veel enam sellepärast, et kui see asi peaks välja tulema, siis on karistus ... kõige karmim ... Jah, kui isegi see väike vastuvõtt, mille nad vanglast vabanenud poliitilistele korraldasid, kui isegi see võeti nii hoolsale järeleuurimisele, mis siis veel muust rääkida. Nüüd, selles küsimuses kommunistide poole pöördumine tähendaks igatahes nende kergemeelset ohtuseadmist. Ja seda olukorras, kus nad peavad igasugust silmatorkamist vältima, peavad vältima igasugust kergekäelist ettevõtmist, mis võiks nad tagasi vanglasse viia. Tema poolt oleks see igatahes ... rumal ... Härra Socius muidugi näeks hea meelega, et kommunistidele jälle midagi juhtuks ... Huvitav, kas ta teab, et meil on siiski nendega kontakt olemas?

Martin helistas koju, Katrinile.

«Halloo!» kostis läbi telefoni veidi kumisevalt ja võõralt.

«See olen mina,» vastas Martin. «Sa oled veel kodus?»

«Jah, ma ütlesin, et lähen alles pärast kahtteist välja (Katrin rõõmustas, Martin tundis seda häälest, huvitav, et elekt-rivool suudab ka emotsioone edasi anda!?) härra saadikule lõunat tooma.» Ja siis järsku äreva alatooniga: «Mis on juhtunud?»

«Ei midagi, miks sa arvad, et midagi peaks olema juhtunud?»

«Su häälel on niisugune.»

«See on telefon.»

«Ahah! Ja mis sa seal teed? Kuule, kas ma pean meelde tuletama, et sul olid täna ees tõsised käigud?»

«Ma tean. Aga tõsiste käikude üle tuleb mõnikord tõsiselt mõelda — tassi kohvi taga.»

Läbi telefoni kostis Katrini helisev naer. Sa mu naerukel-luke! mõtles Martin ja tundis meeleolu paranevat.

«Jah, eriti noorte daamide seltskonnas, eks ole!?»

«Miks sa seda arvad?»

«Noh, selleks pole palju loogikat vaja. Kui sa rändad seal ametiühingute kandis, siis minu teada on seal Tallinna kõige nägusamad näitsikud, kellega sul on tingimata vaja nelja silma all juttu ajada. Ma ei saa aru, mis põhimõttel need härrad töölisjuhid endale sekretäre valivad, igatahes mitte vist poliitiliste veendumuste järgi!» Veel kord helises kelluke.

«Muidugi poliitiliste veendumuste järgi,» vastas Martin. «Sa lihtsalt ei saa aru, et töölisperekondades kasvavad niisugused... kaunid õied.» Martin vilistas. «Pagana pihta, just praegu andsid sa mulle hiilgava idee!»

«Sooh, ja nüüd sa siis lähedki...»

«Kuhu?»

«Noh, sinna neid kauneid õisi imetlema.»

«Mul lihtsalt tärkas mõte, et ma saan võib-olla sealtkandist abi...»

«No vaata sa mul...» Ja siis korraga asjalikult tõsise tooniga. «Kas sa tahtsid midagi öelda ka või helistasid ainult sellepärast, et ma varustaksin sind hiilgavate ideedega, härra rahvasulane?»

«Jah, ma tahtsin juba hommikul öelda, aga unustasin, et...»

«...et sa ootad külalist ja kui ta tuleb, siis ütleksin, et sa pidid ametiasjus välja minema, ja palun, et ta astuks hiljem läbi, eks?»

«Kas ma siis hoiatasin sind?»

«Ei, sa ei hoiatanud, missugune hooletus deputaadi poolt, aga ma aimasin. Ja vastasin õigesti, eks?»

«Tähendab, ta käis juba?»

«Jah.»

«Ja oli ikka see õige?»

«No kuule nüüd!» Katrini häälest kostis ilmset pilget. «Tänu sinule oskan ma üpris hästi näo järgi ära öelda, kes on poliitilise politsei nuhk ja kes ei ole.»

«Jah?» vastas Martin, oskamata muud kosta.

«See on kena tõsine noormees, niisugune tüüp, kellel võiks naiste juures edu olla, aga kes kõnnib naistest mööda, pea seljas, peas hiiglasuured ja tähtsad ja ülemaailmsed ideed. Just tüüp, kes sulle sobib ja kellega sa võiksid hea sõber olla, kui sa juba ei ole.»

Martin muigas põgusalt. «Noh, ja mida ta veel rääkis?»

«Kui ma küsisin, kas kõik on korras, ütles ta, et kõik on

korras, ja kui ma küsisin, ega tal saba taga ei olnud, vastas ta, et oli küll, aga ees — nimelt voorimehe hobuse saba,» Katrin naeris, ja taas kostis Martini kõrvus helisev kelluke, «ja siis ma sain aru, et ma teeksin valesti, kui ma jätaaksin ta meile lõunale kutsumata. Nii et palun kõige hiljem kella kolmeks kodus olla!»

«Noh, sa sobid mul ju suurepäraselt sekretäriks.»

«Ah, ma olen seda juba ammu mõelnud. Siis, kui sa presidendiks saad!»

«Miks mitte varem?»

«Varem, mu kallis, ei ole sul millestki mulle palka maksta.» Ja toru pandi hargile.

Telefonikõne Katriniga andis talle tööpoolest idee, kuidas edasi tegutseda ja kelle poole pöörduda. Muidugi riskis ta suuresti, aga ilma riskita ei saa midagi teha. Ainus reaalne võimalus toda sakslannat abistada oli ta võimalikult kiiresti edasi saata. Võimalikult kiiresti ja võimalikult ohutult! Ja selleks oli Martini teada üks võimalus: muretseda vale-reisikaart Soome.

Ta oli kasutanud ise tõelist reisikaarti ja teadis, et selle saamise protseduur on lihtne. Ta oli läinud kohalikku politsei-jaoskonda, lasknud isikutõendi alusel kinnitada, et tema on ikka tõeliselt see, kes ta on, ja talle anti välja reisikaart. Ei mingit viisat ega välispassi, laevale minnes ei kontrollitud isegi isikutunnistust, kuigi reisikaardil polnud pilti.

Nii tuleks siis leida inimene, kellel on juba reisikaart ja kes riskiks seda edasi anda. Kustkohalt aga leida selline inimene?

Siin tuligi talle appi telefonikõne Katriniga.

Just enne kõnelust oli ta jõudnud selle reisikaardi-plaani juurde; pärast kõnelust teadis ta ka, kelle poole pöörduda. Mitte et tollel isikul enesel oleks reisikaart taskus, aga ta teab, kellelt võiks seda saada.

Martin Tamm seadis sammud Tõnismäele, ehitustööliste ametiühingusse.

Siin oli sel hommikupoolisel tunnil vaikne, ainult asjaajajaneiu Linda Toom istus laua taga.

Ametiühingust oli ta varemgi abi saanud... Kui tal oli oma kõnede jaoks vaja andmeid tööliste olukorrast, oli ta ikka siia tulnud. Kui tal oli vaja kedagi, keda usaldada, oli ta ka selle siit leidnud.

Sageli oli tema usaldusaluseks just Linda Toom.

See oli ka loomulik. Martin teadis, et Linda on pärit põlisest ehitusmeeste perekonnast, tema isa ja vend olid praegugi kusagil tellingutel, ja muidugi elas tüdruk nende muredele

ja rõõmudele kaasa. Kommertsgümnaasium polnud teda teistsuguseks teinud, kui ta oma sisimas oli: seda tunnistas kas või seegi, et ta tuli pärast kooli lõpetamist tööle ametiühingusse, mis oli küll majanduslikult vähem tasuv, aga selle eest lähemal isa ja venna tööle.

Martin teadis ka seda, et Linda pole piiratud silmaringiga nagu paljud temaealised neiud; tema huvid ulatusid kaugemale ja kõrgemale kui (tulevane) kodu, mees, kinotähtede pildid ja nii edasi. Ta võttis osa tööliste koosolekuist, täitis mitmesuguseid ülesandeid, sidepidamine ametiühingute ja Ühtlusrühma (ehk täpsemalt Martini) vahel kaasa arvatud. Ja sellepärast valiski Martin Linda selleks, kelle kaudu ta loofis talle nii vajalikku reisikaarti saada. Ta ei hakanud oma juttu mitte siinsamas ajama, vaid küsis, kas Linda saaks pooleks tunniks välja tulla. Linda sai.

Nad läksid Tõnismäelt alla ja Toompuiesteed mööda Schnelli tiigi äärde.

Päike paistis ja niidetud muru sädeles värskusest. Hallid pajud peegeldusid vees. Linda hallid silmad peegeldasid pajude halli, tal oli hea meel, et ta oli laua tagant, umbsest ja paberilõhnalisest toast välja pääsenud ja ta silmade hall omandas natuke kullakarvalise sära. Ta hingas täie rinnaga ja vaatas ühesuguse rõõmuga vett, niidetud ja taas lokkavat heina tiigi kallastel, mängivaid lapsi ja ülal kõrguvat halli paemüüri ning majade soojavärvilisi seinu.

«No kuule,» ütles Martin, «no kuule, nii on tore jalutada küll, ja mul on hea meel, et ma su sealt välja tirisin, aga mul oli tõepoolest tõsine jutt.»

«Mis, ah jaa, sa tahtsid midagi rääkida?» vaatas Linda talle otsa, silmades ikka veel päikese kulda.

«Tahtsin ja räägingi sedamaid.»

Ent ometi jäi ta vait ja nad kõndisid natuke aega niisama. Martin kaalus veel kord oma võimalusi: kas pole mingit teist teed? Kes võiks veel aidata? Kas ei oleks parem kellegi teiega rääkida? Mitte et ta ei usaldaks Lindat, tüdruk on tõestanud, et teda võib usaldada. Aga kui asi ebaõnnestub, siis võidakse riburada pidi välja jõuda ka temani, Lindani, kui see on kellegi kolmanda või neljanda isiku reisikaart, ja seejärel tuleb ülekuulamine, ja tal ei ole kogemusi, kuidas Kapos käituda.

Linda vaatas küsivalt Martinile otsa. Martin oli varemgi tähele pannud, et tüdrukul on väärt omadus kui just mitte mõtteid lugeda, siis vähemalt lennult peamist haarata. Ja ikkagi ta alustas iidamast ja aadamast ning rääkis veel siis

kah, kui Lindale juba kõik selge oli. Paljusõnalisus, mis Martinile muidu omane polnud.

«Miks sa nii pikalt räägid?» küsis Linda. «Ma saan juba aru, mis mul on vaja teha. Või arvad sa, et mind tuleb agiteerida?»

«Ei, mine nüüd ikka,» naeris Martin kergelt ning raasike võltsilt. «Ma ainult tahan, et sa mõistaksid: niisuguse ülesande puhul tuleb olla hästi ettevaatlik, sest see pole mingi andmete kogumine või inimeste tundmaõppimine, et kes on kes.»

«Ma tean, et see on tõsine ülesanne,» ütles Linda vahele.

«Ka selles pole asi,» seletas Martin. «Tõsine on olnud see kõik, milles sa oled mind aidanud. Ka ühe tõsise koosoleku korraldamine või ütleme ettevalmistamine on tõsine ülesanne. Aga siin võib juhtuda nii...»

«Mismoodi? Et kui välja tuleb, siis pistetakse vangi? Noh, ongi huvitav, mismoodi see asutus seestpoolt välja näeb,» vastas Linda nii, nagu oleks tema elu suurim soov Patareisse sattuda.

«Ära räägi rumalusi! On vaja teha nii, et ei sina ega mina ega keegi teine sinna ei satuks.»

Ta mõtles juba tõsiselt, et ta tegi valesti, kui valis oma abiliseks tütarlapse, kes nii kergemeelselt tõsisesse ülesandesse suhtub.

«Noh, nüüd ei või enam nalja ka teha,» ütles Linda ja otsis käekotist taskurätikut, et nina nuusata. «Muidugi pole mul tahtmist sinna sattuda, kui see just hädavajalik ei ole. Ma oleksin vist üpris õnnetu ja hakkaksin isegi nutma, kui asi niikaugemale läheb. Saad aru, mul on lihtsalt hea meel sellepärast, et sa mulle selle ülesande usaldad, ja sellepärast, et see on vajalik ja tähtis, ja sellepärast, et ma saan sellega hakkama. Kindlasti saan! Ning veel sellepärast, et sa võid kindel olla, et kui midagi peakski teisiti minema ja välja tulema, siis minu käest juba nuhid midagi teada ei saa, proovigu või tulikuuma rauaga jalataldu kõrvetada!»

«Tulikuum raud on muidugi liiast, ega me keskajal ei ela,» ütles Martin lepitatult.

XI

Tallinn

1.

Hommikul saatis Kalju Hildegardi juhatatud aadressil — see paistis olevat midagi koduse pansioni taolist — ja jättis ta sinna. Et aeg oli veel varane, otsis ta üles kohviku, väikese hubase pesakese, kus oli ka juba värsked kukleid. Ta sõi aeglaselt, sai sellest hoolimata liiga ruttu valmis, tellis veel kohvi ja võttis ette värsked ajalehed, libistas pilgu üle «Päevalehe» — sõda Hiinas ja Hispaanias, Inglise kuningapaar Pariisis — ei midagi huvipakkuvat! Siis tasus ta arve ja oli juba väljumas, ent küsis veel igaks juhaks, kuidas minna Gonsiori tänavale, ahah, jah, suur tänu, proua, viisakalt, ent tõrjuvalt, sest proua tundus temast liiga huvitatud olevat; jumal teab, mispärast ja mis eesmärgil.

Ta väljus, jalutas juhatatud suunas... ja kui ta päralt jõudis, selgus, et ta on hiljaks jäänud. Talle avas ukse meeldiv suuresilmne brünett naine, ja kui ta päris vabandades Martin Tamme järele, vastas naine, et teda pole, et ta on juba läinud. Ent märganud Kalju pettunud ilmet, ruttas ta pärima, kes ja kust kohalt ta on ning mis asjus. Kalju ütles oma nime. Ahah, aga muidugi, ütles naine, küllap ta siis unustas, aga nüüd on ta küll kusagil linna peal, ei teagi, kus täpselt; ta on üldse rohkem linna peal kui kodus, kuid tulgu Kalju kella kolmeks tagasi, siis on ta kindlasti kodus. Samas tuli naisel meelde küsida, kas tal on, kus olla ja mida teha, ja kui Kalju ütles, et on ikka ka, vastas naine, et kahju küll, muidu ma oleksin teid kutsunud turule, appi korvi kandma, ja pärast oleksite aidanud süüa teha — nii meile enestele kui ka härra rahvasulasele, sest kammerteenrit, kokka või toatüdrukut meil ei ole. Kalju naeratas ja vastas, et ta võib ju oma plaane muuta, aga selle peale naeratas ka naine ja ütles, et mingi nüüd ikka, see tähendab mingi pealegi, aga olgu punkt kell kolm tagasi.

Ah jaa, ja kuhu ta oma kallima jättis, kas ikka sinna?... Kalju sai aru, et oli mõeldud tema kaaslast, ja vastas, et ikka sinna. Ta lahkus ja mõtles teel: ah siis kallimaks kutsutakse siin seda... Noh, see on siis sihuke kokkuleppeline keel, vaja kõrva taha panna.

Et tal oli aega, hakkas ta aadressbürood otsima ja leidis selle asutuse pika otsimise peale ka üles. Ta täitis ühe blanketi vajalike andmetega, kusjuures ta kõhkles, kas tal oli ikka isa sünniaasta õigesti meeles. Ilmselt oli, sest varsti sai ta aadressi, ja talle paistis, et seda toonud näitsik vaatab teda uudistavalt. «See on mu isa,» pidas ta vajalikuks ütelda. Näitsik ütles: «Väga rõõmustav, et leidsite isa üles,» ja itsitas sealjuures. Kalju kergitas kaabut ja väljus. Mis see tema asi on, mõtles ta, ma veel ei olegi kindel; kas ma üldse sinna lähen või ei lähe. Ta teadis, et läheb küll, aga kui ta sedelit vaatas, kuhu talle aadress oli kirjutatud, imestas ta: see oli ju sealsamas, kust ta just oli tulnud, ainult number oli teine. Noh, praegu ma sinna tagasi küll ei lähe, mõtles ta.

Ta jalutas mööda Pikka tänavat alla, huvitav, kuhu see välja viib! Tänav viis välja Paksu Margareeta juurde, ta tundis selle postkaartide järgi ära, ja seal vastas see kõrge korstnaga hoone on muidugi mõni vabrik. Ta küsis seda tänavat pühkivalt nahkpõllega kojamehelt ja sai teada, et see on elektriijaam. Siis seisis ta tükk aega mingil künkal ja vaatas eemalt tücati paistvat lahte, mis oli helesinises uduvines, rahulik ja unine. Ja siis kõndis ta jaama poole; teel silmitses ta rohkem inimesi kui maju, sest majad olid vägagi sarnased nii üksteisega kui ka samasugustega Ülejõe Tartus või Narva Kadakakülas, Paemurrus, Tallinna maantee ääres. Ka uhkemad neist ei olnud palju uhkemad Peetri platsi äärsetest või Jaama tänavaga omadest; see mõjus hallilt ja väsitavalt; ainult korstnate ja kirikute tornid tõid oma taevasepürgimisega vaheldust; ja suurem oli ta ka, see uhke pealinn. Seal kusagil eemal pidi olema veel Kopli poolsaar, teisel pool jälle Lasnamägi ja Kadrioru... Noh, aga sellestki kõmpimisest tuli ainult tülpimus hinge. Lõpuks otsis ta üles ühe tagasihoidliku võõrastemaja, mis polnud jaamast kaugel.

Ta pikutas voodis, vaatas lage ja ta peast käisid läbi mitmesugused talle eneselegi ootamatud mõttekatekendid.

Sa oled nüüd pool päeva võõras linnas hulkunud, mõtles ta, see pole päris võõras linn, sest see on ikkagi su kodumaa; inimesed räägivad sama keelt mida sinagi; sa võid nende poole pöörduda ja teed küsida ning nad vastavad sulle ega lähe ükskõikseks, tummadena mööda; sa oled vaba, võrdõigus-

lik kodanik, keda kaitsevad seadused, riigivõim ja politseiaparaat — ja ikkagi tunned sa ennast võõrana ja üksikuna.

Aga vaata, seal see naine on rännanud võõrsil, on pidanud aina elupaika vahetama, aina põgenema, — mis imejõud on teda hoidnud löögivalmina, aktiivsena, teotahtelisena?! Ma pean talt küsima, missuguseid harjutusi ta on teinud, et kasvatada iseloomu, kas ta on käinud joogide õpetuse järgi nagu Mahatma Gandhi või sugereerinud endale, et iga päevaga muutub me elu paremaks, nagu soovitab teha Coué. Või... on see, mille pärast ja mille nimel ta kannatab, põgeneb ja võitleb, ise tema murdumatu tugevuse allikaks?

Aga mille nimel ta õieti võitleb, mis on selle võitluse eesmärk? Ma ei tea ju sedagi täpselt, võin ainult aimata. Kui ta on sotsialist või kommunist, siis tahab ta tuua maa peale võrdsuse, vendluse ja vabaduse, ja see on puhas idealism! Sest mis võrdsust saab siin olla, kui inimesed sünnivad maailma ebavõrdsetena, ja isegi kui neile võrdsed arenemisvõimalused luua, ei kasuta nad neid võrdselt. Noh, ja vendlusest ei maksa mitte rääkidagi! Kas on seda vähe nähtud, et vend paneb vennale jala taha või närib nagu hunt lambal kõri läbi... Inimene on oma loomult kiskja, ja ainus tee tema kiskjaloomuse taltsutamiseks on teadlik, distsiplineeritud enesearendamine, seaduse võim ja riigiaparaadi vägivald. Eks kirjutanud ju ka Coudenhove-Kalergi oma raamatus (mis just äsja oli eesti keeles ilmunud), et isegi suured, terveid rahvaid haaranud eksperimendid ei ole tegelikult viinud kaugemale kui vendlus ainult väljavalituile, võrdsus vaesuses ja vabadus alistuda. Aga kui need ideed ripuvad nii-öelda õhus, kui neil ei ole tegelikkuses toetuspunkti, kuidas nad saavad siis inimestesse nii tugevasti mõjuda, et neist kujunevad võitlejad, kes ei karda fašismi, kodumaa-tust, üksindust, politseid, isegi surma mitte. Või kui nii võtta, kas siis isa ei võidelnud samuti suure ja õilsa asja eest — rahva vabaduse eest, vene ja saksa vägivalda vastu, ja kas ta ei kaotanud selles võitluses jalga, nii et jäi eluks ajaks sandiks. Aga miks siis tema ei ole niisugune, tugev ja aus ja kartmatu? Võitis kodumaale vabaduse, aga ise ei suutnud ennast perekonnalegi hoida! Või ei tahtnud? Kaljule tuli taas silmade ette isa: suur, alasti keha voodis, paljas kukal, jalakönt, pruunist nahast ja läikivast rauast kunstjalg voodi ees... Ja see peab kangelane olema?!

Või oli see... armastus? Niisugune äravõitmatu tundmus, nagu raamatutes kirjutatakse. (Jah, kes ütleb, et kõik see, millest raamatutes kirjutatakse, on vale?) Aga, kas siingi

pole tegemist paradoksiga: kõige suurem, kõige üllam, kõige, kõige, kõige... ja seegi peab lõppude lõpuks maanduma kõige, kõige, kõige madalamas? Miks?

Siinkohal tegi tema mõte jälle hüppe, ta hakkas millegipärast Irenele mõtlema, aga mitte tolele kitsejalgsele güm-nasiastimütsiga tütarlapsele, kes käis «noile puupeadele» klaveritunde andmas ja keda tema käis läbi vihma ja pori ja lumelõrtsi, läbi märgade õhtute saatmas, mitte tolele Irenele, kellega nad võõras trepikojas suudlesid, mõtlemata sellele, et seegi suur ja üllas ja rüütellik armastus võib lõppeda liht-labase voodistseeniga. (Aga siis poleks ta olnud ei loomalik, ebaesteetiline ega räpane, nad oleksid seda nimetanud loo-duse salapäraseks liturgiaks, hümniks armastusele, teineteise äratundmiseks kolmandas astmes.) Ta ei mõelnud ka tolele Irenele, kes jäi temast Narva maha, mitte tolele nägusale noorele proua Irene Loodile, keda ta vaatas küll iroonilise üleolekuga (aga mina opin edasi!), ent sisimas täitumatute soovide kirbe sütehõõgumisega, igatsusega, mida ta ei taht-nud kellelegi tunnistada, ka endale mitte, mis aga ometi oli ainus seletus tema kaksipidisele suhtumisele tollesse naisesse; ei, ta mõtles järsku tolele Irenele, tolele teise kursuse majandusteaduskonna üliõpilasele, kes järsku või vähemalt tema jaoks järsku ja ootamatult jättis maha ühised jalutus-käigud, ühise huvideringi ja ühised tuttavad (siis ta veel ei teadnud, et mahajätute hulka kuulub ka tema ise, ei tead-nud, kuni ühel ilusal õhtul kohtas Toomemäel oma Irenet teise embuses) ja valis kõrgeid ideid tuubil täis pea, loksis juuste ja aina kiirest kõnnakust lendlevate kuuehõlmade ase-mel soliidse soenguga, frakis ja valge kaelusega härras-mehe, täis rahakoti ja kindlustatud kodanlaseproua põlve. Kibeduse ja vihkamisega oli ta kaua aega sellele Irenele mõelnud, tundes rõõmu uhkest üksildusest. See oli periood, kus ta luges Nietzsche «Zarathustrat» ja tahtis olla samasu-gune üliinimene. (Mees, kui lähed naise juurde, võta piits kaasa!)

Aga, ah, — ka see oli möödunud, ka see roll oli läbi kulu-nud, ning nüüd oli toonane Irene tema mõtetes varjundatud kerge kaastundega (kui rumalalt praktilised ikka naised on, kõik — niipalju kui neid üldse on olemas, välja arvatud ehk ainult Santi, sest Santi pole tõesti temalt siiani midagi muud tahtnud kui tosina merevaikkollaseid nööpe...). Ja kui rumalalt nõrk oli ta ise, et ei suutnud ega osanud viia teda, s. t. Irenet, tagasipöördumatult kaasa sellesse imepärasesse ideede maailma, vaimumaailma, mis ainuüksi on väärt tõelist

elu. Ta polnud kunagi varem sellele mõelnud, see oli tema jaoks uus mõte, nimelt et ka tema ise oli süüdi, kui kõik ei läinud nii, nagu ta kujutles.

Ent samal ajal tundis ta sisimas, et see kõik pole siiski see, millele ta pidi mõtlema, et kõik tema mõtted keerlesid alles ringtantsus millegi peamise ümber, see peamine ise aga peitus kusagil väljaspool tuba, kusagil Tartu maantee majauberikes või siis hoopis Kadriorus, kuhu ta polnudki jõudnud, või üleval Lasnamäe paejärsandikul, kuhu ta ka veel polnud jõudnud... Aga siis vaatas ta oma vana randmekella ja tõusis, et minna... võib-olla seda peamist otsima, seda kõige tähtsamat mõtet, mis end tema eest nii jonnakalt varjas. No see pidi küll olema tema pika elatud elu kokkuvõte, ja elanud oli ta juba kakskümmend kaks aastat...

2.

«Ahah,» ütles naine, kui Kalju oli uksekella andnud ja see oli paari närvilise ootamissekundi järel avanenud. «Siin te siis nüüd olete.» Ta kutsus, peaaegu et tõmbas Kalju kättpidi esikusse, jätkates ise hüppeliselt ja natuke laokil mõtetega informeerimist, et Martin pole veel tulnud, aga tuleb iga minut, et ta pole veel lõunaga valmis, aga saab iga minut, et ta ei vaja enam abi, sest ei usalda mehi köögis, kuna neil on eriline omadus kõik pea peale keerata... Ta viis Kalju kättpidi tuppa ja veel teise tuppa, jõudes teel pärida, kas ta sai oma asjad aetud ja toimetused toimetatud.

«Ei saanud,» vastas Kalju. «Ma pidin ostma kaksteist nööpi, niisuguseid merevaiguvärvilisi ja suuri.»

«Ma tean, missuguseid,» hüüatas naine. «Pärast või mõni teine päev lähme koos ja ma aitan nad ära osta. Mis veel?»

«Veel on vaja isa juurde minna, aga sellega ma pean üksi hakkama saama.»

«Isa juurde?»

«Ta elab Tallinnas ja ma pole teda kümme aastat näinud.»

«Jessas, see on pikk aeg,» ütles naine. «Tea, kas ta mäletabki enam.»

«Kui ei mäleta, tuletan meelde.»

«Ka sa tead, kus ta elab?»

«Siit paar maja edasi.»

«Kuule, mis su nimi oli?» küsis naine.

«Jaanist,» vastas Kalju. «Kalju Jaanist.»

«Jessas, sa oled siis vana mereröövli poeg!» hüüdis naine. «Ega me teda isiklikult ei tunne, aga teame, sellepärast, et ta on ühe jalaga. Päris ehtne mereröövli. No istu siis või kõnni senikaua ringi, — kõike, mis siin toas on, võid silmaga vaadata ja käega katsuda (ta mõtles muidugi raamatuid), sa mereröövli poeg.»

Ta läks kööki ja vaatas ukse pealt veel kord tagasi, ning pagan võtku, kui see pilk polnud intrigeeriv, niipalju arvas Kalju ikkagi naisi tundvat. Tema enda pilk pöördus varjamatu uudishimuga tuba silmitsema. Tuba oli väike ja lõviosa sellest võtsid enda alla kirjutuslaud, tugitoolid ja raamaturiulid. Jah, see oli kabinet, kuid hoopiski mitte niisugune nagu too, milles teda oli vastu võtnud härra vabrikudirektor Lood.

Erinevus ei seisnud mitte niivõrd suuruses, ka mitte toa spartalikus lihtsuses, mille poolest see siin sarnanes tema enda toaga. Kõige rohkem üllatas teda raamatute hulk; neid oli kõikjal, riitulitel, kirjutuslaual, tugitoolides ja põrandal riidas; neid oli kõige erinevamas kaustas, köites ja köitmata, õhukesti brošüüre ja pakse fooliokaustu; ja kui ta neid lähemalt oli silmitsenud, nägi ta, et neid oli ka väga mitmes keeles — prantsuse, inglise, saksa ja vene keeles; ja talle torkas silma, et valdavas osas käsitlesid need raamatud ilmselt ajaloo, majanduse ja poliitika probleeme; sõnad «sotsialism», «demokraatia», «diktatuur» kordusid pealkirjast pealkirja. Ah see on siis tõelise *homo politicus*'e tööruum, mõtles ta; see oli tööruum, sest osa raamatuid oli lahtiselt laual, osal olid vahel paberilehed järjehoidjatena, ja kui ta võttis ühe neist kätte, see oli Kautsky «Sotsialismi põhimõtted», siis leidis ta kõikjalt allakriipsutusi ja ääremärkusi.

Ta ei saanud aga sellesse aardlasse süveneda, taas kostis uksekell, siis tuttav naisehää, siis vaikus (suudlevad!?) ja siis tuli tuppa Martin, vana tuttav Martin, nii, nagu ta teda Tartust mäletas — natuke pikk kael ja ümar pea ja suured tumedad silmad (nagu laternad) ja tumedad (veidi salkus) juuksed ja tugev soe käesurumine ja seesama kumisev hää, tõtlik ja rabe.

«Tere, seltsimees,» ütles ta. (Nii ta Tartus ei öelnud, kas ma olen siis nüüd seltsimees?) «Ma kuulsin, et sul oli Tartus meie koosoleku pärast pahandusi... Ei oodanud nii ruttu kohtuda...» viskas ta ennast tugitooli, nii et selle vedrud tasa nagisesid. «Ja kuidas te siia jõudsite, hästi? Su kolleeg Metsaalt informeeris mind üldjoontes, aga mis mulje sul

endal sellest naisest jäi? Kes ta õigupoolest on? Ma kinnitasin, kellele vaja, et ma tunnen teda nagu oma lihast õde, aga ise pole ma teda kordagi näinud. Noh, pajata!»

Kaljule tuli see pärimiste tulv ootamatult, ta kehtas õlgu.

«Homo politicus,» ütles ta.

Martin hakkas naerma. «Hüva, ütleme esiteks: homo politicus! Aga edasi?»

«Noh ta on Hitleri vastane ja vihkab teda nagu surma. Siis veel — Franco vastane on ta ka... Mulle ta igatahes meeldib.»

Martin jäi mõttesse. «Olgu, sa tunnend teda muidugi paremini ja ei tee oma järeldusi mitte ainult selle põhjal, kuidas ta seal kabarees punase rätikuga neid meie kohalikke härgasid õrritas...»

«Noh, minu arust tantsis ta hästi,» ütles Kalju. «Muidugi ei tee ma oma järeldusi mitte ainult selle põhjal, kuigi tegu on sõnast kangem... Aga see, kuidas ta vanahärra Loodile harja kargas, ja mulle ka, kui ma hakkasin...»

«Millisele vanahärra Loodile?»

«Noh, sellele, kes elab siin Tallinnas ja on meie Kreenholmi aktsionär.»

«Mitte ainult aktsionär, vaid ka Riiginõukogu liige, kui sa mõtled Ludvig Loodi,» ütles Martin.

Kalju noogutas.

«Kus ta temaga kokku sai?»

«Noh, eks ikka oma minia juures, sinna ma ta varjule viisingi.»

Martin pahvatas naerma, nüüd oli ta oma väsimusest üle saanud. «Või nii,» ütles ta. «Ja mille üle nad vaidlema läksid?»

«Ma tulin hiljem, aga nagu ma kuulsin, siis ikka sõja ja rahu üle, et kas Hitler täristab niisama relvi või kavatseb ka sõdida. Hildegard oli seisukohal, et kavatseb küll. Härra Lood omakorda oli öelnud, et küll talle siis päitsed pähe panakse. Hildegard oli siis küsinud, mis alal ta tegutseb, ja kui vanapapi oli vastanud, et tekstiili alal, oli Hildegard omakorda vastanud, et nojah, aga niisugused härrased nagu näiteks Krupp tegutsevad kahurite ja püssirohu alal, ja neid ei huvita hoopiski mitte, et Hitlerile päitsed pähe pandaks.»

«Ahah, see on juba midagi!» tõusis Martin püsti ja tegi tiiru toas. «Nüüd ma juba aiman, kes ta on. Ja nüüd ma tunnen ka härra Loodi ära. Kas ta sulle ka harja ei karanud? Ma mõtlen nende artiklite pärast, mis sa «Rahva Sõnasse» saat-
sid?»

Kalju oli imestanud, et Martin ka seda teadis.

«Kas seda just harja kargamiseks saab nimetada,» vastas ta ja jutustas ka sellest, kuidas härra Lood oli teda õpetanud, unustamata lisada, et vestluse lõpul oli ta pärinud, kas ta võib sellest jutuaajamisest ajalehele intervjuu teha, ja mis vanahärra selle peale oli vastanud.

Martin sirutas jalad välja (ta oli vahepeal jälle istunud), pistis käed püksitaskusse ja hakkas täiel häälel naerma.

«Ah-ah-haa, no see on alles lugu! Härra Lood tööliste klassivõitluse taktikat õpetamas!»

«Mis teil siin nii lõbusat käsil on?» päris Katrin ukselt. «Palun sööma ja jutustage mulle ka.»

«Sa tead, et meil on kokkulepe: söögilauas poliitikast mitte sõnagi,» ütles Martin.

Aga ta murdis lauas oma sõna ja jutustas ikkagi, kuidas härra Lood õpetas Kaljule tööliklassi võitluse taktikat. Ja seepeale naersid nad nüüd juba kolmekesi, kuigi Kalju ei saanudki õieti aru, mis seal ikka nii väga naerda oli.

«Ei noh, see noormees teeb suuri asju,» ütles Martin, vaadates Kaljule heakskiitvalt otsa. «Kõigepealt varastab ta politsei nina alt ära Arabella. Küllap nad peavad talle veel praegugi jahti! Siis sokutab ta põgeniku Riiginõukogu liikme juurde varjule, õigemini küll tema minia juurde — kus siis tolle hea proua mees parajasti on? — Saksamaal! Ah-ah-haa! Hitleri juures külaskäigul... Nojah, ja kui sinna ilmub härra Lood ise, arvatavasti lillekimp käes (sest härra Loodi lillede armastus on üldtuntud!), siis korraldab ta seal poliitilise diskussiooni tööliklassi võitluse taktika üle. Ja pärast küsib veel, kas härra Lood poleks nõus oma seisukohti lehes avaldama.»

«Pole ime,» ütles Katrin heliseva naeru saatel, «— kui ta on meie tänava mereröövli poeg, siis võib temast kõike oodata.»

«Kelle poeg?» küsis Martin.

«Noh, tema isa on meie tänava mereröövel. Ma imestan, et sa seda ei teadnud, sa kõiketeadja.»

Martin oli tõepoolest imestunud. «Ma ei osanud teid ühendusse viia, teid kahte Jaanistit,» ütles ta. «Sa pead teadma,» ütles ta Kaljule, «et Meie Tänava Mereröövel on Katrini lemmik, ma ei imestaks, kui ta ükskord mu nääpsukese ära rööviks.»

«Miks te ta siiski sinna ära peitsite?» küsis Katrin. «Ma mõtlen, sinna selle Loodi minia juurde?...»

«Ta on mu kooliõde,» ütles Kalju.

«Kooliõde?» Katrin vaatas talle oma tumedate silmadega väga tähelepanelikult ja uurivalt otsa. «Kas ainult kooliõde?» kordas ta.

«Ja miks ka mitte,» küsis omakorda Martin. «Ka mind on mõnikord endised kooliõed aidanud.»

«Nad on sind aidanud jah,» ütles Katrin kerge osatamisega. «Niikaua aitavad, kuni ühekorra Patareis ära käid. Siis ei taha enam tundagi.»

«Need, kes mind pärast seda tunda ei taha, neid ei tunne ma enam praegugi. Need on juba... korralikeks kodanlaseprouadeks saanud.»

«Vaata, see ongi!» Katrin vaatas ikka veel uurivalt Kaljule otsa. «See ongi, mida ma teada tahan,» ütles ta kuidagi nõudlikult ja käskivalt. «Kas see polnud teie vana kallim, kelle juurde te selle põgeniku viisite. Kas ta ei jätnud teid tolle... noore Loodi pärast maha?»

«Oli küll nii,» vastas Kalju.

«Ja te ei olnudki solvunud, et ta teid maha jättis?» uuris Katrin edasi.

«Miks ei olnud,» vastas Kalju. «Aga sellest on juba mitu aastat möödas ja ma olen hakanud vahepeal mõtlema, et võib-olla olen ka mina ise süüdi, et nii läks.»

«Milles süüdi?» küsis Martin imestunult.

«Kas sa siis aru ei saa, milles,» hüüdis Katrin, võttes Kalju advokaadi kohused enda peale. «Selles, et ta oma kallimast küllalt kinni ei hoidnud.»

«Ma hoidsin, aga ma ei pannud tähelegi, kui tal tekkisid teised huvid, ta nagu sattus teise ringkonda. Mina käisin rohkem omaette ja...»

«Kultuuriühingus majanduse ja poliitika üle vaidlemas,» pistis Martin vahele. «Aga naised, neid ei huvita majandus rohkem kui jõudetunnil kätte võtta ja lugeda. Ja poliitika neid ka ei huvita. Välja arvatud muidugi mõned erandid...»

«Ei, te ei taipa tuhkagi,» läks Katrin põlema. «Lõppude lõpuks tuleb igal naisel kord kätte aeg, kus ta mõtleb (kui mitte teadlikult, siis alateadlikult) selle peale, et ta on potentsiaalne ema. Ja kui naine hakkab last igatsema, siis on ta omadega läbi. Muidugi välja arvatud mõned erandid, mõned lollid erandid. Sest siis hakkab naine ilmtingimata mõtlema ka sellele (ja jällegi: kui mitte — ja enamasti mitte — teadlikult, siis alateadlikult seda enam!), et tema tulevane suudaks perekonda majanduslikult kindlustada. Ja siis võib ta lakata armastamast seda, kellesse tal pole usku või keda ta enda arvates ei jõua ära oodata, ja hakkab ene-

selegi ootamatult armastama kedagi teist. Ja see kõik toimub täiesti siiralt, pange tähele, sest naine ei anna endale aru, mis tema alateadvuses toimub. See on samuti nagu nende naistega, kes rõhutavad oma emantsipatsiooni sellega, et käivad Emajõe luhal alastikultuuri harrastamas, alateadlikult aga lihtsalt reklaamivad ennast.»

Katrin jäi vait ja Martin tegi tema jutust lühikese iroonilise kokkuvõtte: «Nii, seda ma arvasin, kui ma sulle Freudi lugeda tõin. Ime, et sa veel minu alateadvust pole üksipulgi lahti võtnud. Või oled?»

3.

Nad istusid taas kabinetis. Martin oli vaikne ja endassetõmbunud. Kalju tundis ennast ebamugavalt, sest ta ei teadnud, mis on selle põhjuseks. Millegipärast mõtles ta, kas mitte tema. Ometi polnud ta enda arvates taktitult käitunud. Ent võib-olla olid Martini mõtted lihtsalt millegi muu juures, mõne tähtsama probleemi kallal...

Jah, ja ta pole ju veel öelnudki, kas ta saab kuidagi Hildegardi aidata või mitte. Seegi võib küllalt raske olla. Mis-moodi, kuidas? Kas tulevad appi meremehed ja Hildegard sõidab üle lahe laeva trümmis, vaatide ja tünnide vahele ära peidetuna? Või saab ta valedokumendid ja lahkub nagu uhke daam, lehvitades neile jumalagajätku taskurätikuga?

«Vaata raamatuid,» ütles Martin, ikka hajameelselt ja laokil mõtetega.

«Üks mu tuttav,» vastas Kalju, «mis tuttav, mu tädimees ütles mulle kord, kui ma pakkusin talle raamatut lugeda, et ta on endale sõna andnud, et ei loe elus ühtegi raamatut, sest need kõik valetavad. Ma küsisin, kas ta kinos ka ei käi. Ei, ütles ta, ka filmid valetavad.»

Martin kergitas kulmusid. «Jah, kas tõesti?» ütles ta. «Noh, see on nii nagu masinapurustajatega... See on kapitulasioon! See tähendab üldse tõe otsimisest loobumist. Muidugi on raamatutes (nagu muide inimesteski!) ainult osa tõtt, ja sedagi parimal juhul. Halvemal on ainult vale. Aga milleks siis inimesel mõistus on?! Tuleb loogika appi võtta... ja küllap siis koorub ka tõde välja.»

Martin tõusis, läks riiuli juurde, otsis sealt mõned raamatud, millest üks tundus Kaljule väljastpoolt tuttav olevat, seisatas, lappas lehti ja luges: «... sest enamlikes maailmas on fašistlik riik ikka veel varjupaigaks isiksusele ja vabadu-

sele...» Ilusad sõnad, eks ole? Tunned ära? Coudenhove-Kalergi muidugi! See Paneuroopa prohvet oskab ilusaid sõnu teha ja neid objektiivse tõe mantlisse rüütada. Aga nii võib uskuma panna ainult neid, kes enamisest maailmast ega ka fašismist midagi ei tea. Käs teab, sellele on tema taktika kergesti läbinähtav. Ta opereerib väidetega, mis nagu oleksid juba tõestatud, mis tegelikult nõuavad aga veel tõestamist, ja võtab need oma mõttekonstruktsioonide eelduseks. Need on puhtad spekulatsioonid. Või kuula sedagi lõiku: «Enamlus tahab hiiglasliku riigitrusti sissetulekutega, milliseid ta võib oma kodanike elustandardi arvel omavoliliselt ja piiramatult suurendada, maailmarevolutsiooni läbiviimise kindlustamiseks tarvitusele võtta sõjaväelisi ja propagandaabinõusid. Toetudes oma sõjaväevõimule, III Internatsionaali propagandale, töölistkonna rahulolematusele ja rõhutatud koloniaalrahvaste vaenulikkusele, tahab ta kogu maailma pärast kirjeldamatut veresauna ühendada Nõukogude Liidu külge, et seda kommunistlikku maailmaliitu Lenini ideede järgi ühtlaselt valitseda.» Kõlab hästi, eks?» Martin jäi küsivalt Kaljule otsa vaatama. «Hüva, aga kui me jätame kõrvale sõnadega kukerpallitamised ja «kirjeldamatult verised» epiteedid, siis on selle tiraadi mõte selles, et ta süüdistab Venemaad ei vähemas ega rohkemas kui maailmavalutamise kavatsustes. Ja sealjuures on Saksamaa ainus maa — ma pean silmas neid maid, mida ta nimetab totaalseks —, kus veel leiab varjupaika inimesiks ja vabadus! Ega midagi, peida kuradil saba ja sarved ära, kleebi tiivad külge, ja ongi ingel valmis! Aga hea küll, kuulame, mis selle kohta ütleb üks meie tuntud kodumaine ajakirjanik härra Laaman, keda küll keegi ei saa pahempoolsuses süüdistada. Kuula: «Ainult üks on kindel, et on olemas need pagulased ise ja nende seas näiteks kirjanikest peaaegu kõik (ühe Ameerikas tehtud statistika järgi ligi 90%) tähtsamad nimed, keda tuntakse ka väljaspool Saksamaa piire. Samuti, et on olemas terve rida teadlasi, olgu need siis juudid või mittejuudid, kes maalt välja aetud, uurimisvabaduse puudumisel sealt ise lahkunud või koguni surmatud (nagu professor Theodor Lessing). Kõik see ei kõnele mingist rõõmsast «Saksa võimu uuestisünnist.»» Martin tõstis pead ja vaatas pilkavalt Kaljule otsa. «Ja seda nimetab Coudenhove-Kalergi «varjupaigaks isiksusele ja vabadusele». Aga see pole veel kõik, kuula edasi: «Ja veel paljuütleavamad on need suurestükid (siin seisab kirjas suurtükid, aga mina armastan ikka öelda, nagu mu isa ütles: suurestükid!) ise ja kogu uuestirelvastus,

demonstratiivsed sõjakad esinemised, lepingute katkirebimine, ähvardused kogu demokraatlikult või sotsialistlikult mõtleva maailma aadressil. Ja pommid Almería naiste ja laste pihta ja muu aktiivne toetus Hispaania mässulistele. Ja Austria okupatsioon enne, kui see oleks saanud iseseisvalt rahvahääletust korraldada...» Kas need pole siiski faktid? Kas seda ei kinnita üle terve maailma tulevad teated ja... informatsioon?» Ta vaatas jälle tähelepanelikult ja puurivalt Kaljule otsa. «Sa võid öelda, et eks lehed kirjuta sellestki, et Venemaal toimub samuti terror, aina kohtuprotsessid teisitimõtlejate üle ja tohutu suurel maal valitseb vaesus. «Päevaleht», veel rohkem aga «Esmaspäev» on võtnud piiritaguse olukorra valgustamise lausa oma südameasjaks. Aga... miks ma pean sedagi ilma kriitikata omaks võtma, mida kirjutab «Päevaleht», «Vaba Maa» või «Esmaspäev»? Seda, muuseas, et seal oléks näiteks tööpuudust nagu meil või mujal kapitalismimaades, ei usalda väita isegi «Päevaleht». See on nii õrn küsimus, millest hiilitakse vaikselt mööda. Ega lõpuks minagi ei arva, et seal voolavad piimajõed ja kerkivad pudrumäed, aga seda nüüd ka ei ole, et ühed elavad külluses ja luksuses, teised aga ei leia ei kõhule täidet ega kehale katet. Ja need,» — ta tõstis sõrme, ise vihane ja turris — «kes nüüd nii kangesti pahandavad ja räägivad nälgivast Venemaast, kas need ise ei ole teinud kõik, et seda maad alla kugistada! Keisri-Saksamaa, Inglismaa, Prantsusmaa, jah, kas mitte ka ameeriklased ei toetanud seda räpast tööd, needsamad ameeriklased, kes nii suure suuga vabadusest räägivad. Natuke ajalugu peab ka ikka tundma.»

Martin jäi Kalju ette seisma, tema näole, mis alles nüüd sama oli süngetes varjudes ja morn, ilmus vabandav ja isegi nagu häbelik naeratusviir. «Noh, nüüd arvad sa muidugi, et ma teen sulle kommunistlikku propagandat? Ära arva, ma ei ole mitte kommunist, kuigi ma olen neid näinud, nendega rääkinud ja mõnikord mõelnud, et võib-olla ongi just kõige sirgjoonelisem, kõige ausam ja otsekohesem ja kõige julgem see tee, mida mööda nemad lähevad.» Ja samas hüppas ta ootamatult oma mõtetega taas teisale, või ei olnudki see mingi teine, vaid ikka seesama, millest ta kogu aeg oli rääkinud. «Ei ole viga, sinu Ahasveeruse, sinu võitleva põgeniku me päästame ära... Kas nii või teisiti, aga päästame!»

XII

Ära söö pesemata õunu

1.

Isa tundus hoopis teistsugune, kui Kalju oli kujutlenud. Ja kujutlenud oli ta teda kümme aastat vanade mälestuste põhjal, sellepärast oli too mälestuste-isa pikem, võimukam ja ... kuidagi suurem. Nii, nagu ta oli seisnud lahkumise viivul õuetrepil ja vaadanud aeda, silmis justkui veel kahevahelolek ja rahulolematus — iseendaga, emaga või tema, Kaljuga. «Ära söö pesemata õunu,» oli ta tookord Kaljule käskivalt öelnud, ja ajapikku olid need sõnadki saanud mingi teise tähenduse, mingi sügava ja sümbolse mõtte, nad olid nagu endasse koondanud kõik kümme käsku — ära valeta, peta, varasta, ära usu ebajumalaid — nii, nagu kodus vanaema ja koolis usuõpetaja neid talle olid õpetanud. Ja kuigi ta oma mõttes oli sellele koondkäsule kriipsu peale tõmmanud, sest käsuandja oli ometi ise eksinud ühe kõige tähtsama käsu vastu — sina ei pea mitte abielu rikkuma, oli see kusagil sügaval, sügavamal, kui ta endale aru andis, võrseid ajanud ja suureks puuks kasvanud, mis nüüd korruga kokku varises.

Lävel seisis kühmus seljaga vana mees, karkude najah, hommikumantli hõlmad eest lahti, valge aluspesu paistmas; tema lõug kadus rasvavoltidesse ja tema vesihallid silmad piidlesid Kaljut peaaegu ükskõikselt. Ja ometi, selle kõige peale vaatamata, tundis Kalju temas ära midagi tollest lapsepõlveaegsest, nii et kui ta nüüd jälle oleks öelnud: ära söö pesemata õunu, siis oleksid need sõnad uuesti endise tähenduse saanud.

«Poeg tuli külla?...» ütles vana mees, ikka veel Kaljule näkku vaadates, ainult et pikkamööda omandas tema ilme mingi uue varjundi, sinna tekkis elu, tema põselihased liikusid, ta kergitas kulmusid, järsk püstkorts otsmikul muutus teravamaks ja silmad otsekui sinisemaks. Tema käsi, mille ta

laskis kargu küljest lahti, et teretada, oli kuiv ja kuum otsekui palavikus; siis ta pöördus ringi ja nad läksid tuppa.

Ja siis — nagu oleks kerkinud kaugeid aegu varjav eesriie — nägi Kalju treitud jalgadega, punase plüüšiga kaetud tugitoole ja diivanit. Samasuguseid nagu need, kuhu peale ta väikese poisikesena oli roninud ja kust ta oli kukkunud ja mille seljatoest ta kinni oli hoidnud ja suurt imelist maailma kiiganud; samasuguseid nagu need, mille pehme plüüši puudutus oli tema meeltes veel praegugi alles. Ja Kalju süda läks hellaks, ta jäi keset tuba seisma ja vaatas seda nii tuttavat ja nii võõrast mööblit. Isa aga läks seina juurde, võttis kargu kätte ja tumpsis selle kummist otsaga vastu seina, mis oli sealt kohalt juba must ja kargujälgi täis. «Tulen juba, ära löhu seina ära!» kostis koridorist, ja veel enne, kui rääkija tuppa jõudis astuda, hõikas isa: «Vaata, poeg tuli külla!»

Ukselävele ilmus naine. See naine, keda ema tänapäevani vihkas, see naine, kes oli temalt isa ära võtnud. Ka tema oli teistsugune, kui Kalju mäletas. Ta ilmus lävele vaikselt nagu vaim ja tunnistas sõnatuna Kaljut, kes oli ennast uuesti ukse poole pööranud. See naine, kes oli võtnud temalt isa ja emalt mehe, — hukutavalt ilusaks, vampnaiseks oli ta Kalju mälestustes muutunud.

Nüüd siis seisis ta seal — tavaline, lüheldast kasvu, salkus juustega naine, näol esimesed varased kortsud, ja kuidagi kohmetult ütles ta: «Ah, see on ju Kalju.» — «Kalju jah,» vastas isa, «mis sa's arvasid, palju mul neid poegasid on, maailm täis või?» Tundus, nagu oleksid nad mõlemad kohmetud ja püüaksid teineteise najal sellest üle saada. «Noh, mis sa's veel ootad, peakski nagu süüa saama,» ütles isa, aga see naine vaatas ikka veel Kaljut, nagu polekski kuulnud, mis talle öeldi. «Tea, kas mäletadki mind enam?» küsis ta. «Kas mäletadki, kuidas ma sulle koju süüa käisin toomas?» Kalju noogutas. «Ma vaatasin, kuidas sa sööd, ise aga mõtlesin: sellest tuleb küll ilus mees, kas õnnetuseks või õnneks, kes seda teab.» Ta ohkas. «Ah süüa,» ütles ta. «Seda peab meie majas ikka saama,» ja väljus vaikselt.

Isa laskus raskelt diivanile. «Noh, mis sa vahid, istu,» ütles ta Kaljule; ta jälgis tähelepanelikult poega. «Istu ja räägi.»

«Mida?» küsis Kalju. Ta istus ja libistas käega üle tooli plüüši; see on pehme nagu kassi karv, mõtles ta.

«Jah, mida?» küsis isa. «Et su emal läheb äri vana viisi hästi, seda ma tean. Et sa ise õpid, ja mitte halvasti, seda ma ka tean.» Ta jäi nagu mõttesse, ikka veel Kaljut silmitsedes.

«Puud muudkui kasvavad aias ja...» Kalju ootas, et ta

küsi, ega ta ometigi pesemata õunu ei söö, ent isa küsis: «Ja kuidas elavad sinu tädi Maria ja tema mees Joosep?»

Kalju kehtas õlgu. «Elavad.» Ta oli üllatunud, et isa just nende järele päris.

Isa noogutas. «Jah, elavad oma väikeste inimeste elu, teadagi.» Ta jäi mõttesse ja unustas otsekui Kalju juuresoleku.

Kalju vaatas ringi, ta avastas toanurgas, ukse kõrval, vanaaegse punasest puust kapi — seegi oli mõisa-aegadest pärit. Sekretär!

«Tee see kapp lahti!» ütles isa. «Seal on üks pudel ja pitsid, pane need siia lauale.»

Kalju tõusis ja avas sekretäri. See oli seestpoolt ümber ehitatud. Too seal lapsepõlves oli lõhnanud magusalt-salapäraselt puudri ja välismaa odööride järgi ning lasknud aimata mingisuguseid seal peidusolnud saladusi, krahvipreilide roosa siidpaelaga kinniseotud armastuskirju, täis kuuma kirge ja lõhnavat igatsust! Sellel siin olid aga väikesed sahtlid välja võetud ja sekretär oli muudetud kodubaariks, kus oli rohkem kui üks pudel, kirevad välismaa siltidega pudelid, ümmargused ja kandilised, väikesed, mida saab parajasti põuetaskusse panna, ja suured. «Sa võta see poolik kandiline,» kostis isa hääl. Kandiline oli rumm, Jamaika rumm. Kalju mõtles, endamisi muiates, et vähemalt see on midagi, mis annab õigust isa vanaks mereröövliks hüüda. Ta kallast rummi pitsidesse, ja siis ajas isa ennast taas toolilt püsti, nad seisid vastamisi ja löid pitsid kokku, valged säbrulise mustri kristallpitsid. Isa ütles: «Noh, tervist kokkusaamise puhul.» Nad võtsid pitsid tühjaks ja isa laskus uuesti tugitooli. Siis tuli see naine lauda katma.

«Oh, mis te's enne sööki juba,» ütles ta laivalt.

«Mulle tuli poeg külla,» ütles isa.

«Hea küll,» ütles naine. «Ma võtaksin ka ise ja lööksin Kaljuga kokku. Kas lööme kokku? ... Sinu terviseks,» pöördus ta Kalju poole.

«Lööme,» ütles Kalju, ja siis kallast naine klaasidesse ja nad võtsid kõik kolmekesi.

«Ja ükskord tuleb päev,» ütles vana Jaanist, «kus poeg saab isaga kokku ja nad tõstavad vaheldumisi kannu Jeeriku mäe külgedelt kogutud viinamarjade mahlaga, mis on käärinud surutõrtes kangeks ja on punane nagu veri... Ja poeg pärib isalt: «Isa, kus oled sa olnud nii kaua? kas sa ei näe, et maailm on hukka läinud, inimesed püherdavad patu sees; keegi ei hooli oma isa käskudest ja keeldudest; kõik peavad mammonale jahti; kes ette jääb, see lükatakse kõrvale; ebajuma-

laid on tekkinud lõpmata palju — küll puust, küll savist, küll rauast, küll vasest, küll terasest, nii et õige jumal — see lihast ja verest — ei paista nende vahelt enam kättegi. Miks sa lased sündida, et ühtegi sinu käsku ei täideta, et isegi käsulauad on ära kaotatud, et igaüks, kes on tõusnud mäe otsa või roninud hobuse laudjale, arvab heaks ässitada inimest inimeste vastu üles; et tapmine ei saa maailmast otsa; et maailm upub oma häbi sisse ära. Miks sa lased seda sündida, isa, kes sa oled kõikvõimas!»

Siis tunnistas isa poega, ta sai aru, et see oli hädakisa, mis tuli poja südamest ja tungis isa kõrva. «Mu poeg!» ütles isa. «Mis saan mina teha, kes ma olen kõrgel ja kaugel, kui isegi sina, kes sa said kaasa minu kange vaimu ja läksid nende hulka ja olid liha nende lihast ja veri nende verest, ei saanud mitte midagi muud, kui et lasksid end Kolgata mäel koos kahe röövlinäoga risti puua. Jah, kui sul ei jätkunud niigi palju ettevõtmist, et otsida endale naine, kellega paari heita ja saada vähemalt üks korralik järglane. Või unustasin ma sulle kaasa anda need titetegemise riistad, nii et naised, kellel on selle koha pealt hea nina, ei lasknud sind endale ligi? Räägi ausalt, tunnista üles, kas olen mina süüdi või sattusid sina vildaka tee peale? Või juhtusid sulle ette naised, kelle emakoda oli juba küpsevat vilja täis, nii et sa said ainult põldu rammutada, ja ei mitte ühtegi neitsit? Või oli su peitel liiga väike või liiga suur?» — «Ei, mu kõrgeauline isa, see inventar, mis sa mulle kaasa andsid, oli igati sobilik,» vastas Poeg, «ja asjatundlikult tehtud, niipalju kui ma aru saan. Ja ka neitsitest polnud puudu, nii mõnigi vaatas mind tulise ja igatseva pilguga, ja ma pean tunnistama, et ma ei olnud nende pilkude suhtes hoopiski ükskõikne ja tundsin, kuidas mu sees hakkas kõik käärima ja kohuma. Aga ise sa ju saatsid mind alla maa peale suuri asju tegema, oli mul's mahti ennast niisuguse tühja-tähja peale kulutada. Alati, kui ma tundsin endas kihu tärkavat, kogusin ma enda ümber rahvahulga ja rääkisin neile tarku sõnu ja õpetasin neid senikaua, kuni unustasin oma mured ära. Ja et sa tead, kui palju kordi ma olen inimestele jutlustanud, siis võid sa arvata, kui tihti mul tuli kuradiga iseenda sees võitlust pidada.» — «Noh, ma näen jah, et sa oled seal all maa peal ainult tühja tööd teinud ja vaimu närinud,» ütles Isa kurjalt. «Kas sa's ei tea, et inimeste ainus pääsemine kurja küüsis on just selles, mida sina ära põlgasid. Sa oled pimedas ringi kõndinud ja oma õli maha kallanud. Ja mitte see pole õige, mis sa siin rääkisid, et sind poodi risti sellepärast, et sa pidid olema juutide kuningas;

need on kõik need noored neitsid, keda sa oma lootustes pet-
sid, kes su kutuks tegid. Ma ütlen: niisuguse rumaluse eest
tuleks sind ka taevast, pea ees, alla virutada.» Ja siis jäi Isa
mõtlikuks ja oli kaua aega üsna vait. «Noh, mis ma's suga
nüüd teen,» ütles ta lõpuks. «Ma ei saa ju tõde päevavalgele
tuua, sest see heidaks mu enda peale varju. Jäägu siis pealegi
inimlastele muinasjutt Jeesusest Kristusest, aga sulle ma
ütlen: kui sa ennast kätte ei võta ja ei paranda, nii et vähe-
malt su vaim oleks edaspidi terve ja tugev — keha jätsid sa
selle kiire põgenemisega nagunii Kolgata mäe peale, me
peame veel vaatama, kuidas me ta sealt viisakal moel kätte
saame —, siis ma sind enam alla maa peale ei saada, istu aga
üleväl ja kas või kõnge igavuse kätte ära...»

Isa Jaanist hakkas selle koha peal kõhima, Kalju tõmbas
hinge ja naine, kes oli vaikides lauda katnud, ütles: «Pea
ometigi suu kinni, sa ühe jalaga vanapagan.» Ta pöördus
Kalju poole: «Alati, kui ta pitsi või paar võtab, hakkab ta
mind ja mu usku mõnitama. Nagu oleksin mina süüdi, et siin
maa peal muusse uskuda ei ole kui Õnnistegijas; kui sel-
lesse ka uskuda ei saa, siis pole üldse enam mõtet elada.» —
«Ma ainult katsun, kas su usk on ka küllalt tugev,» pomises
vanamees läbi pisarate. Ja kui naine oli sõnatult toast lahku-
nud, tõmbas vana Jaanist kohmetult hommikumantli hõlmad,
mis olid mäejutluse ajal lahti läinud, vaheliti ja sidus vöö
uesti kinni. «Noh, tema usk...» ütles ta naisele järele vaa-
dates. «Tema ei tee oma usuga kellelegi liiga...» Ta jäi
uesti vait ja oli kuni söömaaja lõpuni vait. Kalju mäletas, et
nii oli ka vanasti olnud, selles suhtes polnud isa oma harju-
musi muutnud.

2.

«Noh, ma siis lähen,» ütles naine. «Kas sa jääd meile?»
pöördus ta Kalju poole. «Siis me veel näeme...»

Kalju raputas pead. «Ma lähen ka... varsti,» ütles ta.

«Jätame siis jumalaga,» ulatas naine Kaljule käe. «Ära siis
meist halvasti mõtle,» lisas ta kuidagi kõhklevalt ja otsekui
paludes, see vana naine, kuhtunud ilu näokiprades.

«Issand, anna meile andeks meie patud, sest siis anname
meie ka sinule andeks... aamen,» ütles isa pilklikult. «Noh,
mine, mine, ja kui sa tagasi tuled, siis astu poest läbi ja too
meile vorsti ja saia, palvetamine teeb südame vesiseks.»

Naine ei vastanud, ta lahkus vaikselt, nagu oli tulnudki.
Nad jäid kahekesi.

Ah nii on siis lood, mõtles Kalju.

«Jah,» ütles isa; püstkriips tema otsmikul oli sügavam ja ta
vaatas uurivalt Kaljule otsa. «Sedasi on siis meie lood ja lau-
lud. Sa muidugi ei oodanud siin niisugust pühakoda näha?»

Kalju raputas pead ja silus käega üle juuste.

«Mina ka ei oodanud,» ütles isa. «No olgu, mis mul sel-
lest... Aga ajab ikka hinge täis küll, kui sa oled endale
valinud eluteele kaaslase, ja siis lükkab see sind endast
eemale; näe, temal on Kristus peiuks, talle pole teisi vaja. Või
mis sa arvad, kas see ei aja vihale?» küsis ta tõemeeli.

«Ma pole sellele mõelnud,» ütles Kalju.

«Mõtlemine ei aita,» ütles isa mõrult muiates. «Sina võid
mõelda kui palju tahes, kas või pea paiste, aga elu keerab
ikka kõik pahupidi.»

Ta jäi selle üle nagu järele mõtlema, ettepoole kummargil,
suured kohmetud käed laual, silmad eemalolevalt enesesse
pöördunud.

«Mispärast sa emast lahku läksid?» küsis Kalju.

Vana mees võpatas mõtetest üles, ta tõukas end kätega
sirgu, aga ei paistnudki küsimusest üllatatud olevat. Võib-
olla oli ta seda kogu aja oodanudki.

«Kas siis ema pole sulle rääkinud?» küsis ta, hääles mingi
eriline pinge. «Kas ta pole sulle rääkinud, et minuga ei saagi
ükski normaalne inimene ühe katuse all elada? Et ma olen
hull ja jõhker lihunik? (Kes mu vanaisa ka oli!) Kas ta pole
öelnud, et ma ei hoolinud perekonnast mitte küünemusta vör-
ragi; selle asemel, et vara korjata ja tulevikku kindlustada,
lagastasin ma äri ja jootsin ilma rahata igasugu pätte. Kas ta
sulle tõesti pole seda rääkinud?»

«Meil pole sellest kunagi juttu olnud,» ütles Kalju. «Aga
nagu mina olen aru saanud, teed sa talle liiga. Ta on ikka süü-
distanud Martat...»

«Vaene Marta, et ka tema peab alati patuoinaks jääma,
süütu hing. Nii et siis Marta on kõiges süüdi. Nii et Marta
keerutas oma tagumikku senikaua mu silmade ees, kuni mul
pea kirjuks läks ja ma talle järele leekisin.» Ta naeris tera-
valt. «Naistel on pikad juuksed, et varjata lühikest aru.»

Ta võttis vihase hooga pitsi ja jõi, pigem viskas selle sisu
kurku, maigutas suud, tahtis nagu vait jääda, aga paistis, et
see käib tal üle jõu. «Ta petab ennast ise, kui ta keerab selle
asja Marta peale. Marta tuli alles siis, kui küna oli lõhki. Ja
lõhki läks ta palju varem, jah, varem... Siis, kui ma aru
sain, et me olime ehitanud oma koja liiva peale... «Jätame
kõik kus kurat, müüme kogu selle kupatuse maha ja lähme

ära,» ütlesin ma su emale. «Sa oled hull,» ütles ta. «Sa tahad äri maha müüa!» — see ei mahtunud talle enam pähe. Varem ehk oleks ta mulle järelegi andnud, aga varem polnud jälle mina niikaugemale jõudnud. «Sa tahad, et ma hakkaksin kerjakotti kandma,» ütles ta mulle. «Mis sul siis viga on, istud puhvetis, pead kassat ja hoiad äril silma peal. Aga kui me selle maha müüme, mis sa siis tegema hakkad, oma ühe jalaga ei ole sust niigipalju asja kui õemees Joosepist.» Tal oli õigus — oma ühe jalaga poleks minust muidugi niigipalju asja olnud kui Joosepist. «Hea küll, müüme äri ja paneme raha maha alla, näed ju, et inimesi tuleb linna juurde, kõik tahavad korterit saada, selle pealt teenib ometigi ka midagi.» — «Ei!» raius ta oma, ja ma sain aru, et ta on juba sees, kaelani sees. Aga mina, miks pidin mina, Vabadussõja kangelane (või mulle niisama asja ees teist taga maatükk ja auraha anti!) seda päevast päeva pealt vaatama, kuidas igasugune kõnts kokku koguneb, et priisata; miks pean mina olema teie kuradite teener, kas ma teie pärast tõin oma jala vabaduse altarile, kas ma sellepärast sõdisin, et igasugu marodöörid, petised ja sulid hakkaksid mind omasuguseks või veel hullem, oma teenriks pidama. Seal oli see Danner, kes sõja ajal äritses mundrite ja muu varustusega, nüüd aga kekutas ringi ja rääkis kõigile, missugune kangelane ta on... Võttis naise jalast kinga, kallast sinna sisse šampanjat ja jõi. Muidu enam ei maitsnud! Ja mina pidin seda pealt vaatama. Ootas vist, et ma plaksutaksin ka, kuradi setu! Ja kui ma talle siis karguga äigasin (kahju, et ta enne käpuli kukkus, kui mööda küüru sai!), siis olin ma jõhkard ja lihunik.»

«Kas sa siis sellepärast läksid ära?» küsis Kalju veidi uskumatult.

«Kas just sellepärast, aga eks sa tea: vihmatilk uuristab ka kivi sisse augu, kui aina sajab ja sajab, inimene aga pole kivi... Võõras oli mulle see elu, algusest peale, ja jäi lõpuni võõraks.» Ta ohkas ja vaatas järsku Kaljule otsa. «Noh, ja sina ütled nüüd muidugi, et ma olen üks toss vanamees, eks ole? Et ema pidas, näed, vastu, pidas ka siis vastu, kui üksinda jäi, peab ka praegu vastu...»

Kalju raputas pead. «Ei, ma ei mõtle nii... Emale vist pakub see töö isegi rahuldust... Ja mis tal muud ikka teha oleks...»

«Õigus, mis tal muudki teha oleks,» nõustus isa. «Ei hakkaks ta ometigi sakste pesu pesema nagu Maria.» Ta puhkes juba selle mõttegi juures naerma. «Nüüd, pärast seda, kui ta on oma arust juba härrasrahva hulka jõudnud... Kuigi...

minu arust on pesupesemine puhtam töö, sellega määrab ennast vähem sitaga kokku...»

«Kõrtsi ja restorani vahel on ka vahe,» ütles Kalju, otsekui ema kaitsta püüdes.

«Muidugi,» nõustus isa. «Restoranis on kõik poleeritum ja lakitum, seda küll.» Ta lükkas kargud järsult eemale. «Aga sa oled küllalt vana, et teada: sõnadega võib kõige loomuvastasemagi asja läikima lüüa, nii et hiilgab nagu kuld.»

«Kas sa mõtled sõda või?» küsis Kalju huupi.

Isa noogutas. «Eks sa tead ju ise ja oled lugenud, kuidas kas või seda viimast sõda on ülistatud. Noh, need kangelaseeposed ja ülemlaulud on mõeldud küll lollidele. Mina olin selle sees ja tean. Terve armee sante, poolearulisi ja hulle tuli sellest katlast välja.»

«Aga me võitsime selles sõjas ometigi vabaduse,» ütles Kalju.

«Vabaduse?» küsis isa, nagu poleks hästi mõistnud, mida Kalju ütles. «Ah jaa, vabaduse. Aga kas sa tead ka, mida me selle vabadusega ära oleme teinud? Mitte sittagi! Üks kamp on tulnud ja teine läinud. Mõned on rikkaks saanud, teised vaeseks jäänud...»

«Sa räägid nagu kommunist...» ütles Kalju.

Isa hakkas naerma. «Nojah, nii on mulle varemgi öeldud. Ja ma olen ikka vastanud, et kui mina olen kommunist, siis on Piibliraamat või vähemalt Moosese raamatud kommunistlikku propagandat puha täis.»

«... ise aga elad nagu kapitalist,» lisas Kalju, ja kuigi see oli öeldud vaid poolihääli, rohkem nagu iseendale, püüdis isa kõrv selle kinni.

«Mis mul muud üle jääb,» vastas ta. «Või arvad sa, et ma peaksin kõik, mis mul on, vaestele jagama ja ise tänavale kerjama minema. No seda ma ka ei tee,» vastas isa kindlalt. «Nii-sugust kangelast otsi mujalt, ja võib-olla ei tasugi otsida, nagunii ei leia.»

«Jah, kas arvad?» küsis Kalju.

«Mitte et arvan, vaid tean,» vastas isa.

Kalju istus õhtul võõrastemajatoas laua taga; ta oli välja võtnud päevaraamatu, mitte selleks, et lugeda, vaid et selle abil päeva sigri-migris mingit korda luua.

Päevik oli pruunide pappkaantega klade, osalt juba täis kirjutatud, suuremalt osalt tühi. Mõned aastad tagasi, auahne unistuse ajal materjali koguda, et sellest kord surematu kirjandusteos luua, oli ta otsustanud registreerida iga päeva sündmused, tähelepanekud ja mis peasi — oma mõtted kõige

kohta. Ent üsna varsti olid vahele tulnud pikad pausid, kus ta midagi ei registreerinud, ta oli liiga apaatne, et päevikut kätte võtta; siis oli jälle perioode, kus muljeid kuhjus liiga kiiresti ja liiga palju, nii et ta ei saanud aegagi neid kirja panna. Aga et päevik siiski oli olemas, kirjutas ta sinna iga-sugu muid asju, märkis üles mängitud malepartiisid, male-ülesannete lahendusi, tsitaate loetud raamatutest... Sellés kõiges oli muidugi midagi ka temast endast, aga oh, kui vähe! pidi ta endale tunnistama. Teda ennast oli vahest kõige rohkem seal, kus ta tegi oma tulude-kulude eelarvet, märkis pedantse täpsusega üles päevaseid väljaminekuid — selles oli tema ja terve rodu eelmisi Jaanisteid, kes olid niisama sent-ja kopikhaaval oma tulusid ja kulusid arvestanud ning korda saatnud lausa majanduslikke imesid, et kulude pool jääks väiksemaks ja sissetulekute lahter näitaks pidevat kasvu. Nii võis ka see tõele vastata, et isa oli küll kinnisvara (maja + äri) lahkumineku ajal emale jätnud (sellepärast peab tädi Maria teda tänaseni ikka a u s a k s inimeseks!), aga vanaisa kuldrublad endale võtnud. Nendest kuldrubladest käib küll ainult kuulujutt ringi, neid pole mitte keegi näinud. Isa ise eitas, et vanaisa talle raha jättis. (Aga kellele ta siis jättis? — öde ja teised vennad eitavad samuti nende saamist.) Ometigi näib ema nende tsaarirublade olemasolusse uskuvat ja leiab võib-olla just sellepärast, et isa toimis ülekohtuselt, neid temaga kristlikult pooleks jagamata — enne või pärast lahkumineku. Ja isa enese küsimus: pean ma siis kõik vaestele jagama ja ise tänavanurgale kerjama minema? — kas seegi ei näita, et tal on ka siin midagi, mida jagada, kuigi ta jättis kogu oma teadaoleva varanduse naisele, nii iseseisva elu alustamiseks kui poja, see tähendab tema, Kalju koolitamiseks. Vähemalt pidi ta millestki alustama, tal pidi midagi olema, et kahmata see suur tükk sakste pidulaualt, nii et ta nüüd võib muretu rantjeena kuni surmani elada.

Kalju võttis kätte sulepea, toreda värvilise täitesulepea, ja hakkas kirjutama. Ta sundis ennast sündmuste loogilist käiku kuivkaine asjalikkusega üles märkima.

18. skp.

Sõit möödus vahejuhtumiteta. Hildegardis on midagi fanaatilist. Ta hakkas vagunis ka minuga diskuteerima. Kas see pole tagakiusamise tulemus? Mõned inimesed pistavad pea põõsasse, teised r ü n d a v a d igal võimalusel. Ta ründas mind, nagu oleksin ka mina niisugune, kes pistab pea põõsasse. Aga... jah, see on tõsi, et ma ei ole enesele veel selgeks

teinud, miks ma teda aitasin. Võib-olla see oli lihtsalt hetke-line impulss? Aga kui see oli ka impulss, siis pidi sel ikkagi mingi põhjus olema. Sest impulsid ei tule ju ka iseendast. Kuidas ta ütleski? Ta nimetas mind humanismi lapsetüdrukuks. See pole õige. Ma leidsin, et ema talitas lihtsalt võimatult, kui ta neid politseihärrasid nii kartis. Ja ma püüdsin seda ülekohut heaks teha, mis oli toimunud õieti emast sõltumata. Nii toimsin ma tegelikult egoistlikel ajenditel ja jutt humanismist on jama. Seda ma talle ütlengi, kui me taas kohtume.

Ent võib-olla ma eksin? Võib-olla ta taipas, et ma toimin egoistlikult, ja nimetas mu teguviisi humanistlikuks irooniliselt. Ma pole küll varem näinud naist, kellel oleks nii arenenud huumorimeel, aga mine tea. Temas on palju sellist, mida ma varem pole näinud. Juba algusest peale oli ta mainitud suhtes, nagu nüüd öeldakse, üks uudne nähtus. Nojah, ja kui tema eesmärgiks oli panna mind humanismi üle järele mõtlema, siis seda ta küll saavutas. Ma ei ole rahul ka sellega, kui ma oma teguviisi puhtegoistlikuks nimetan. Too-kord, kui ma veel «Zarathustrat» ilmutuseks pidasin, oleksin ma selle üle üpris uhke olnud. Aga kuidas ma saan seista sealpool head ja kurja, kui ma otsin kogu aeg piiri hea ja kurja vahel? Tegelikult otsisin ma seda isegi siis, kui ma ennast ülinimeseks pidasin. Sest isa puhul ma ei olnud mitte kunagi ükskõikne ega üle sellest, mis ta oli teinud. Oma sisimas mõistsin ma teda hukka, eks ole? Ometi, kui ma oleksin ennast ülalpool head ja kurja seisvaks tunnistanud, siis ma oleksin pidanud seda tunnistama ka isa suhtes. Ja siis mul poleks olnud mingit õigust teda moraalselt hukka mõista. Muidu ma oleksin olnud järjekindlusetu. Ja ma olingi järjekindlusetu, sest kui ma oleksin tõeliselt Nietzsche järgi käinud, siis ma oleksin pidanud Irene lahkumisel stoilise rahu säilitama ja mitte seda nii läbi elama. Nüüd ma olen küll sellest kõigest üle, aga ühtlasi olen ma äratundmisele jõudnud, et Nietzsche kogu oma Zarathustraga võib käia kus kurat! Ma olen ka temast üle. Ta on mask, ja meie ei ela maskiballil. Vähemalt mulle meeldib, kui inimesed ei kannu maske, vaid on sellised, nagu nad on.

19. skp.

Olin Martini juures. Hämmastab raamatute rohkus. Veel enam aga tema naine. Nende vahekorras on midagi ideaalilähedast. Ma mõtlen selle all käitumise vabadust, mingit köitvat otsekoheust, ja kui ma tarvitasin sõna «ideaalilähedane»,

siis pole see päris õige: ma ei osanud varem kujutledagi, et mehe ja naise vahekord võib ka niisugune olla. Mina arvasin, et ükski naine ei saa kunagi olla sellel intellekti- (ja mõtte-) tasemel, millel mina olen. Naine mõtleb alati konkreetset, mees abstraktselt. Naine mõtleb reaalsega, mees ideedega. Võib-olla, mina mõtlesin niimoodi sellepärast, et ma lihtsalt pole teistsuguseid naisi näinud? Aga võib-olla oli ka see Nietzsche mõju? Nietzsche suhtub naistesse ülalt alla, ja see neetud aristokraatlik ülalt alla vaatamine (kõigele ja kõiges) hakkab mind häirima.

Ja tõepoolest, miks peaks inimene ainult üksinduses tugevaks saama? Võib-olla on ka see ainult poos, muud midagi? Selle üle tuleb põhjalikumalt järele mõelda.

*

Ma kujutlesin isa ikkagi hoopis teistsugusena, kui ta on. Ma pidasin teda tugevamaks. Ma arvasin, et see lahkumine oli ka... tugevuse väljendus. Nüüd ma kahtlen selles. Aga ma ei ole ka kindel. Võib-olla tal polnud ees maski ja ta rääkis täiesti siiralt, et ta ei tahtnud äriega tegemist teha. Siis on ta muidugi uhke inimene, ja läks just oma uhkuse pärast ära. Aga kas uhkus on tugevuse või nõrkuse avaldus? Varem arvasin ma, et see pidi olema kirg, mille pärast ta kõik side-med purustas ja endisest elust ära läks. Ma ei arvanud, et see oli talle kerge, ja sellepärast pidasingi ma teda tugevaks inimeseks. Imelik: niisugust kirele järeleandmist pidasin ma natuuri tugevuseks, veel enam, oma südames olin ma vist talle isegi kade, et ta on midagi niisugust läbi elanud, nojah, ja kõige salajasemas, kõige varjatumas südamesopis olin ma talle uhke, kuigi ma samal ajal põlgasin teda, sellepärast et ta mind reetis. Nüüd aga ütles ta sõnaselgelt, et kirge polnud olemas, et põhjuseks oli ainult tema uhkus — see, et ta pidi teenima neid, keda ta pidas endast madalamaks. Ja nad olidki temast madalamad, sest tema oli kaine, nemad aga purjus. (Ema on korduvalt öelnud, et vana Jaanist ei võtnud viinatilkagi suhu ja sellepärast saigi nii hästi ärile jalad alla. Mispärast ta siis nüüd joob?) Jah, kui uhkus näitab inimese tugevust, siis see, et ta oli uhke ja tuli ära, peaks olema teda veelgi tugevamaks teinud. Aga ta ju ei ole tugev! Ja õnnetu on ta ka... See tema ärplemine jumalaga (ja oma naisega, kes on täievoliline jumala saadik tema korteris!), see on õnnetu inimese päästerõngas, millest kinni haarata... et mitte hukkuda... Kas põhjus pole just selles, et ta on nii üksinda?...

XIII

Linda ja Laine

1.

Päev oli õhtusse veerenud, aga kitsad südalinna tänavad säilitasid veel päeva leitset, kuigi päike oli Toompea tornide varju kadunud — tema õhtueelselt viltused kiired ulatusid vaid kohati majade katustele. All tänavatunnelites oli hämar. Töötav noorus patseeris piki Viru tänavat, seljas uuemad riided. Ent üldiselt oli jalutajaid vähe, kes sai, see kasutas ilma ja sõitis kas Piritale, Stroomi randa või vähemalt Kadriorgu.

Kino «Helios» kangi all, suurte reklaamivitriinide ees, seisid noormees ja neiu. Siin oli teisigi seisjaid, kes silmitsesid uudishimulikult leekivpunast hüppevalmis lövi ja meest, kes sihtis püssitoru lõvile otse suhu, ilmutades seejuures äärmist surmapõlgust. Mehe selja taga oli hirmunud naine, riided lõhki rebitud, otsekui oleks ta nüüdsama selle lövi käppade vahelt pääsenud. Ja lövi oli igatahes midagi muud kui nende Zapik, see vana pulstunud-karvaline, flegmaatiline ja pidevalt maokatarri all kannatav loomaialövi.

Noored tulid, enamasti paariti, seisatasid, vaatasid lövi ja vaprat lõvikütti, mõned leidsid, et see on jama, aga läksid siiski piletit ostma, teised ei öelnud midagi, uurisid niisama pilte ja jalutasid edasi, mööda Viru tänavat alla, lootusega, et «Bi Ba Bo's» või «Grand-Marinos» on järsku midagi veel vapustavamad.

Need kaks, valge spordisärgiga noormees ja roosa baretiga neiu, aga seisid edasi, otsekui lootes, et lövi astub imevael kinoreklaamilt alla...

«Mis sa tast ikka ootad,» ütles noormees. «Kui ta oleks tulnud, siis oleks ta juba ammu siin.»

«Ootan küll,» vastas neiu.

«No oota,» vastas noormees rahulikult. «Ma lähen võtan

piletid ära, siis sa võid veel natuke aega oodata. Kas lähen?» käis ta peale.

«Ei, ära veel mine!»

«Tohoh hullu, kas sa mõtled teda siin siis hommikuni oodata. Siis lähme parem koju! Niipalju kui ma oma õenatukest tunnen,» ütles ta, «istub ta praegu diivanil, jalad istmiku all, ja loeb mõnd põnevusromaani. Ja selle, et ta pidi sinuga kokku saama, on ta hoopistükkis ära unustanud.»

«Ei, sa ei tea, ta tuleb kindlasti,» vaidles neiu vastu.

«Noh, siis peab teil küll hirmus tähtis kokkusaamine olema. Võib-olla on mul siis parem ära minna, mis ma ikka siin passin.»

«Ei, ära mine! Ootame veel natuke, ja kui sa tahad, võid sa ju tööpoolest vahepeal piletid ära osta,» lisas ta.

Noormees rõomustas sellest järeleandmisest ja hakkas kino poole minema, pöördus aga kohe tagasi. «Tule sina ka!» ütles ta. «Kui Lints peaks vahepeal tulema, siis las ta ootab sind, ta on selle kuhjaga ära teeninud.»

«Ei, mine sina üksi,» tõrjus neiu.

Ants kehtas õlgu ja läks. Lainekeks-hüütu aga pööras näo taas punase lõvi poole ja uuris, kas kusagil pole kirjas ka lõvi nime; näitlejate nimesid teadis ta lugematagi, tal olid nende pildid kodus albumis, veel tollest ajast, kui ta unistas ise ükskord filmidiivaks saada. Lõvi nime plakatil ei olnud, ta vaatas Antsule järele, kes kadus parajasti tõtakal sammul kinouksest sisse; peaks tal seal kauem minema. Ants on tore poiss, aga täna on ta küll üleliigne, ja kui tema plaan peaks läbi minema, siis... Ta vaatas Viru tänava poole, ja sealt tuligi Linda, nagu oleks ainult seda oodanud, et vend silmapiirilt kaoks... Laine tõttas Lindaile vastu.

«Tere, kus sa nii kauaks jäid, me oleme sind vähemalt tund aega oodanud,» ütle ta etteheitvalt.

«Kesse meie?» küsis Linda.

«Ants, noh! Su oma vend! Me saime juhuslikult kokku ja ta saatis mind siia. Nüüd läks kinopileteid võtma.»

Linda muigas: teame seda juhuslikku, viimasel ajal on need «juhuslikud» kokkusaamised õige tihedaks läinud.

«Noh, siis sul polnud vähemalt igav. Mul oli... asjaajamist,» ütles ta.

«Kas ikka selle pärast?»

«Jah, ka selle pärast.»

«Milleks!» hüüdis Laine solvunult. «Kas ma ei öelnud sulle, et ma ajan ise selle kõige kiiremas korras jutti.»

«Noh, ja ajasid sa?»

«Muidugi ajasin!» Laine tõstis oma roosa metallnaastudega käekoti, uhkuseasja, mida ta kogu aeg krampplikult kaenlas oli hoidnud, Linda näo juurde.

«Sa oled tubli,» ütles Linda. «Sa oled tublim, kui ma arvasin. Ma annaksin sulle kohe musi,» lisas ta. «Aga seda võib ka Ants teha... minu eest. Tahad, ma ütlen talle?»

«Mine, hull! Ma ei tegele... niisuguste asjadega...»

«Sa mu väike kullatükk, sa tegeled suurte ja tähtsate asjadega!» Linda vaatas sõbrannat peaaegu emaliku hellusega. «Olid sa ka nii, nagu ma ütlesin, noh, ettevaatlik?»

«Muidugi olin!»

«Noh, millest te siin räägite?» ilmus nende juurde kahtlustava näoga Ants. Linda teadis, mida ta kardab, Laine ei teadnud.

«Meil on siin veidi salaasju ajada,» ütles Linda. «Teeme nüüd nii, et meie kahekesi käime ees, ja sina tuled umbes kümme sammu järel ja valvad, et meile mõni kraade külge ei kleebiks,» kamandas Linda venda.

«Ei mõtlegi. Sa võid ise kümme sammu taga kõndida, kui tahad,» võttis Ants koduse tooni.

«Mõtled küll,» ütles Linda. «Mõtled, kui sa ei taha, et...»

«Väljapressija!» ütles Ants. «Pagana väljapressija. Oota sa! Kui sa arvad, et ma veel sinu hiliseid kojutulekuid varjan ja sulle akna lahti teen...»

«Palun, Ants, ole täitsa vunts!» meelitas Laine.

«No olgu,» andis Ants järele. «Ma näen, et siin seltskonnas on ka viisakat rahvast...»

Ta laskis tüdrukud ette ja jäi neist maha, kuigi kibestunult ja rahulolematult. Et ta pidi ka oma luuletustevihiku just kapi otsa peitma ja et just Lindal sinna asja oli. Ta luges nad muidugi läbi ja andis sellest esimesel sobival juhul ka kahjurõõmsalt märku. Noh, nüüd on ta lõa otsas mis lõa otsas! Su oma öde šantažeerib sind, õigemini — nüüd on nad ühise lõa otsas, sest need hilised kojutulekud, jajah...

Tüdrukud jalutasid teineteise käevangus edasi ja rääkisid millestki suure innuga, tõsi küll, see jutt oli rohkem ühepoolne. Laine pea oli aina Linda poole pööratud ja tema kräsus juuksed, mis bareti alt välja paistsid, tantsisklesid samude rütmis. Linda paistis ainult kuulatavat, noogutas või raputas pead. Ants oleks palju andnud, kui ta oleks kuulnud, millest nad kõnelesid.

«Jah, tead,» jutustas Laine. «Mul oli meeles küll, et sa käkisid mind ette vaadata, ma vaatasin ikka ette ja taha. Kõige-

pealt pidasin pikalt plaani, kelle poole pöörduda. Ma vist ütlesin sulle, et meil on terve punt tüdrukuid, kes on Soomes käinud, aga ma ei teadnud, kas pärast käimist võetakse reisi-kaardid ära või jäetakse kätte. Sina ju ka ei teadnud, mäletad, ma veel küsisin, et mis nende kaartidega tehakse. Ma uurisin ise järele, tead, kaart jääb kätte ja sellega saab teine kord ka sõita, nii palju, kui tahad.»

«Kellelt sa seda uurisid?» küsis Linda.

«Ah kellelt, see on minu saladus, seda ma sulle ei ütle. Nii palju ma võin öelda, et selleltsamalt, kellelt ma kaardi sain. Nojah, ja ma pidasin kogu aeg meeles, mis sa ütlesid, et see ei tohi teada, milleks kaarti vaja on (nii nagu mina ei tohi teada, kellele seda vaja on!), ja siis ma mõtlesin ühe loo välja, nii et tal jäi suugi lahti: ma tahaksin ilma vanemate teadmata Soome sõita, sest mul on seal kallim, hiigla tore poiss, kes tahtis mind kord juba ära röövida, — muidugi minu nõusolekul. Me oleksime lennukiga Soome pääsenud. Aga too kord ma ei olnud nõus. Nüüd tahaksin vaatama minna, kas see kõik, mida ta rääkis, on ikka tõi, et ta järsku mõni aferist ei ole. Ja siis...» Ta pöördus naerdes Linda poole. «Eks ma mõelnud ikka vahva loo välja? Kohe nagu raamatus, tõi?! Nojah, ja lõppes see jutt sellega, et mu sõbranna pakkus mulle ise oma reisikaarti. Eks ole tore, kui sul on ikka häid sõpru!»

«No muidugi!» nõustus Linda. «Paistab, et see läks sul hästi korda, ja ka minul on hea meel, et mul on niisuguseid häid sõbrannasid, keda võib usaldada.»

«Aga nüüd, kus sa nägid, et mind võib usaldada,» ütles Laine tõsise ja paluva häälega, «nüüd, kus ma su palve täitsin, võiksid sa mind niipalju veel usaldada, et ütled, kellele seda reisikaarti vaja on.»

«Seda ma ei saa ega tohi öelda,» raputas Linda pead. «Ja pealegi ei tunne ma seda isikut, kes seda kaarti kasutab.» Ta märkas, kuidas Laine näole libises vari, — tüdruk mossitas nagu laps. «Saad aru,» võttis Linda Lainel ümbert kinni. «Saad aru, ka mulle ei öeldud kõike, ja ka sina ei öelnud ju oma sõbrannale tõelist põhjust, ja me ei räägi kumbki sellest Antsule...» Nad mõlemad pöörasid üheaegselt pead ja vaatasid selja taha — Ants kõndis surmani tulpinud näoga nende taga. «Sest kui me sisse kukume ja meid üle kuulatakse, siis on kergem, kui me ei tea seda, mida nad tahavad teada.»

«Aga mina tahan nii, et ma teaksin, kui mind üle kuulatakse!» ütles Laine ägedalt. «Et ma kõike teaksin, aga ei reeda mitte ühtegi saladust. Isegi siis mitte, kui mind piina-

takse! Pealegi, mis sa ikka seda nii väga salgad, ma tean niigi, kes sult seda reisikaarti tahtis.»

«Kes siis?» küsis Linda.

«Martin Tamm!» ütles Laine väljakutsuvalt. Ta tundis, kuidas Linda tal tugevasti käsivarrest kinni võttis, ja taipas, et tal oli õigus.

«Kust sa seda tead?...» küsis Linda, miskipärast sosinal. Ta parandas ennast kohe, ent oli juba hilja. «Ei, miks sa arvad, et just tema?» ja naeris närviliselt.

«Noh, mul on ka pea otsas,» ütles Laine, nüüd juba kindlas veendumuses. «Ja mul on ka silmad peas. Kui te kahekesi kohtate töö ajal Schnelli tiigi ääres ja sa kaks tundi hiljem tuled mulle seda reisikaardi asja rääkima, siis on selge, et see pole juhuslik kokkusattumus.»

Nad olid jõudnud Viru otsa ja tüürisid üles Musumäele. Kui Laine oligi vahepeal sõjakalt ja isegi varjatud üleolekuga rääkinud, siis nüüd muutus tema toon teistsuguseks. Paluvalt pöördus ta Linda poole: «Linda, ole pai, luba, et ma ise viin talle selle kaardi ära!» Ja näinud Linda imestunud ja kohkunud nägu: «Ega ma ei ütle, et mina selle hankisin. Ma ei ütle üldse midagi muud, kui et sina saatsid ühe kirja. Ma ei ütle isegi, et sina saatsid, annan talle ainult selle kirja kätte ja tulen sõnalausumata tulema. Palun ole pai ja luba mul minna!» Kogu ta olekust paistis välja palve. «Ma ei saa aru,» ütles Linda. «Ma ei saa aru, milleks sa tahad just ise minna. Sa ju ei tunnegi teda, või tunned?» küsis Linda. «Ei, ma tunnen teda, sest ma olin ühel koosolekul, kui ta rääkis meile. Aga see pole tähtis, tema mind ei tunne, ja vaevalt ta mind seal koosolekulgi tähele pani. Sa ju lubad, eks, et mina lähen?»

«Kuule, tüdruk, kui sa nii peale pressid, siis ma hakkan juba arvama, et...» Linda vaatas uudistavalt Lainet. «Ei, sa ei saa millestki aru!» ütles Laine. «Ma tahan talle ainult ümbriku kätte anda. Ja kõige nimel, mis mulle kallis on, annan ma sõna, et ma ei räägi temast mitte kellelegi. Sa ära muretse. Ütle mulle ainult aadress, ja ma viin selle ümbriku kohe ära.»

Linda kõhkles, ent andis siis Lainele Martini aadressi. Ta teadis, et see ei ole õige, mis ta teeb. Aga ta ei suutnud Lainele kauem vastu panna.

«Oh, sa mu hea, sa mu kallis!» hüüdis Laine ja embas sõbrannat. «Nüüd ma tean, et sa mind tõesti usaldad!» Ta pöördus Antsu poole, kes oli neile järele jõudnud. «Võtsid piletid ära? Sa võtsid kaks piletit, eks? Väga hea, te lähete kahekesi

Lindaga kinno! See on nii liigutav, kui õde ja vend kahekesi kinos käivad. Pärast räägite mulle, kuidas oli. Adjöö!»

Ja juba ta oligi läinud, juba vilksatas ta roosa barett eemal põosaste vahel, juba oligi ta silmapiirilt kadunud.

«Säh!» ulatas Ants õele piletid.

«Mis mina nendega teen?» küsis Linda.

«Lähed kinno.» Ants jättis piletid õe kätte ja lahkus, solvunult ja väarikalt. Ta oli kahtlemata vihane. Tema, see vennanatuks, oli praegu vist vihasem kui tol korral, kui Linda juhuslikult kapi otsast tema luuletustevihiku leidis. Linda vaatas talle pika pilguga järele. Kui Ants oleks ringi pööranud, oleks ta näinud õe näos midagi pilkelist. Ütle siis veel, et naistel pole huumorimeelt.

Ent Ants ei pöördunud ringi.

2.

Sisse võetud!? Mis tähendab sisse võetud! Sisse soolatud, sisse tehtud, sisse marineeritud, sisse kukkunud, sisse läinud, sisse, sees, seest... Linda ei mõista mitte midagi. Ja kas saab üldse seda sõnadesse panna, mis temaga juhtus. Sõnad ainult labastavad, veavad nagu katkist kinga liistule, aga tema teab: seda, mis minuga juhtus, pole juhtunud mitte kellegi teisega mitte kunagi mitte kusagil. Seda ei ole juhtunud minevikus ega juhtu ka tulevikus... Ta nägi teda ainult üks kord, hiljem nägi ta ka veel, aga see esimene, see üks, see ainumal kord on talle viimase üksikasjani meelde jäänud... Töökodadest tulnud meeste, treialite, lukkseppade ja liiniseadjate näod, nende tööriiete raua, värvi, gaasikeeviti, sepaalasi ja higi lõhn; sajahäälne jutukõmin; kuumaks köetud koosolekuruum; higistavad aknad (tehke ometi lahti, siin võib ära lämbuda!); pahvak värsket õhku, vürtsiselt lõhnavat talveõhtu õhku; laud saali eesotsas, lihtne kontorilaud, selle taga nende vana meister ja võõras; tema esimesed sõnad, mida ta kuulas, ja edasi ei kuulnud, ainult vaatas väsinud silmadega (ka tema oli just töölt tulnud!); ta märkas, et ka temal on väsinud silmad, aga hääl oli tal selge ja puhas, ja kui ta ütles, et meie maal on tuhandeid ja tuhandeid noori, kes tahaksid õppida, aga ei saa, siis kuulas ta kõnelejat juba kikkiskõrvul. Aga millal see juhtus, kas ta seda ei mäleta? Muidugi mäletab! Esialgu ta ainult kuulas ja tal jäi aega ka veel mõelda; ta oleks nagu mingist painest vabanenud: siis pole

mina see ainus hädavares, kes ei saanud edasi õppida, vaid pidi tööle minema, et leiba teenida... kuidas see isa ütles, mida ta rääkis? mul on meelest läinud... midagi luuslangi löömisest ja riiete kulutamisest koolipingis... Ja asjata ma käisin kutsevaliku nõuandlas... Sellest ei olnud mingit tolku: Minge aga edasi gümnaasiumi, teil on võimeid, intelligentsustest näitab... Ah soo, te ei saa, ei ole võimalik, noh, siis valige ükskõik mis ala, teile sobib kõik... Huvitav, mida ta oleks siis kostnud, kui ma oleksin oelnud, et ma tahan trammikonduktoriks hakata?... «Täna õnne, et sellegi koha said,» kuulis ta isa lohutust, aga südames oli kogu aeg halb tunne, nagu oleksid mingi kätke, saamatu tossike, et edasi ei õppinud...

Ruumis toimus järsk pingetõus... «ja sel ajal, kui meil ei jätku summasid koolile ja haridusele, läheb ainuüksi Oru lossi ümberehitamiseks kolmsada tuhat... Milleks? Et vastu võtta väliskülalisi ja korraldada pidusid... See on samasugune demonstratsioon nagu see, kui Mussolini niidab kuivatatud Pontini soos särgiväel heina... (Keegi naeris, keegi tegi tss!, tagant kostis toolikolinat, keegi hüüdis valjusti: «Ma keelan sõbraliku riigi juhte arvustamast!» — see oli võmm!), Martin vaatas arusaamatult ringi (nüüd lööb araks!), siis läks ta nagu naerule: Te ei saanud aru, ma ju ometigi kiitsin Mussolinit, et ta võttis ka kord sirbi kätte (saalis naerdi, keegi hõikas: vasar veel puudub!)... ja tegi füüsilist tööd... Ja siis tuli see hetk! Just nimelt sel hetkel tundis ta, et tema ja kõik need, kes saalis istuvad, on üks hing ja üks süda, ja muidugi ka tema, see rääkija, Martin, ta vaatas teda säravi silmi, võib-olla see oli üldiselt, aga talle tundus, nagu vaataks Martin just nimelt talle otsa ja... järsku pilgutas ta silma, vasakut silma (või oli see parem?), üle ta näo jooksis naeruvirvendus... ta jätkas rahulikult rääkimist... ja neil kellelgi, kes seal koos olid, ei olnud rohkem asja võmmiga, kes istus ka edasi (ja kui Laine vilksas üle õla tagasi vaadata, nägi ta võmmi punast pungil nagu — see oli just niisugune, nagu hoiaks ta vägisi häda tagasi, vaeseke, ta ei tohi ju minutikski saalist lahkuda, nii tee või püksi!), ja neil polnud asja ka üksteisega, sest tegelikult olid nad üks silm, kõrv, suu, süda; väsimus oli kadunud, kodu võis oodata; see, mida Martin rääkis, oli tähtsam; see, mida ta ütles ja ütlemata jättis, aga millele mõtted iseendast läksid, see oli vaba, laia jõe voolamine, selles jões voolamine, vooluga kaasa minemine, ise vool olemine; mu jumal, mis oli selle kõrval isa, kes isegi siis, kui ta oma korteris bajaanil neid vanu viise mängis, —

jah, kes isegi siis vaatas arglikult ukse poole ja seintē poole... Vana, läbipekstud, väsinud, haige, võitlusest loobunud isa, kes veel ainult siis, kui ta viina oli võtnud, võis selja sirgu ajada ja... siis ta ka ainult vandus — peremehi, kapitaliste, hallparuneid, ja lõpuks ainult vandus ega teadnud isegi, keda ja milleks.

Ja nüüd ütleb Linda: sa oled sisse võetud... Ta ei tea midagi ega saa millestki aru, sellepärast ei maksa talle isegi pahane olla. See on midagi niisugust, millest ei saa ka keegi teine aru. Ta ise ka ei saa päriselt aru. Seal on võib-olla kõik koos — tema isa, nagu ta kord oli (unistuste-isa), tema ise, nagu ta tahaks olla, uhke ja sirge ja kartmatu (unistuste-mina), tema armastatu (kes oleks ühtlasi ta kõige lähem sõber, võitluskaaslane ja kallim ühes isikus!) ja oh, mis seal salata — tema enese elu, mis voolab laialt, tormiliselt, sündmusterikkalt, uhkelt, võidukalt üle kõigist alandustest, solvamistest, haletsevaist pilkudest. Ma läheksin koos sõprade ja aatekaaslastega, julgelt, püstipäi, viimse võitluse maale, mind ei kohuta ei surm ega piinad, sest ma käin käsikäes temaga, me toetame teineteist, me toetame üksteist, ma ei pea kelleltki usaldust kerjama. Kogu maailm muutub teistsuguseks, kirkaks, imeilusaks, ta äratav inimestes ainult häid ja ülevaid tundeid, kõik saavad omavahel sõpradeks; inimesed mõtlevad ainult sellele, kuidas kõigi elu paremaks teha; kõik need needud säärvantidega toad hävitatakse; nende asemele kerivad uued ilusad majad; igaüks saab ja koguni peab õppima; isa võib täitsa vabalt oma laule laulda; ema ei pea käima nagu hall hirmunud hiireke kaupmehe käest laenu palumas; ja kui tema ei peaks seda kõike oma silmadega nägema, siis pakub suurt rõõmu juba ainuüksi teadmise, et sa elad selléks ja teed kõik selleks, et niisugune imeilus aeg ükskord maa peale jõuaks.

Aga kõigepealt viib ta nii väga, nii ülimalt vajaliku kirja sellele, kellel seda vaja on. Muidugi ei ütle ta, et tema isiklikult, tänu oma leidlikkusele ja osavusele, muretses selle, mis seal ümbrikus on. Aga muidugi teeb Martin ise ümbriku lahti, leiab sealt kaardi, vaatab talle otsa ja saab kohe aru, et ta pole mitte mingi juhuslik kirjatooja, vaid kõige lähem asjaosaline. Ta vaatab talle küsivalt-uurivalt otsa, ja tema kannatab selle pilgu välja, vaatab oma selgete siniste silmadega talle vastu, ja kui siis Martin on tema pilgust tõe välja lugenud... jah, mida ta võiks siis öelda? Võib-olla tuleb talle siis meelde, et ta on neid silmi, neid vaimustusest pärani, siniseid, säravaid silmi juba varem näinud. Jah, ja siis tuleb

talle ka meelde, kus kohal ta neid varem on näinud, ta ütleb... — jah, mida ta siis võiks öelda? Ta ütleb: «Ahaa, see oled sina sealt trammitöölise koosolekult, kui me võimile vastu nina andsime, ma mäletan küll!» Ja siis ta naerab, nad mõlemad naeravad, silmade ja suuga, aga võib-olla ainult silmadega; Martin hoiab käes ümbrikut ja küsib: «Kas sa tead, mis siin sees on?» ja tema noogutab, ikka veel vaikides. Siis avab Martin ümbriku, võtab sealt seest selle, vaatab, uurib ja küsib nagu muuseas: «Kas oli ka raske seda väikest asjakest hankida?» — «Oh ei,» vastab ta. «Oh ei, ma panin pea tööle, ja siis käis see üpris kähku.» Ta naeratab, jälle ainult silmadega, ja kostab: «Siis on hästi. Ja muidugi tead sa ka, et see peab jääma meie vahele, peab jääma meie omavaheliseks saladuseks. Ka siis, kui nemad tahavad sult seda saladust küünte ja hammastega kätte saada, ei tohi sa sõnagi lausuda.» — «Ma tean seda,» ütled sa ja vaatad talle näkku, natuke etteheitvalt, et kuidas võib üldse nii rääkida... — «Olgu,» ütleb ta siis. «Paistab, et ma võin sind usaldada...» — «Muidugi!» hüüad sa vahele. «... võin sind ka edaspidi usaldada...» — «Kuni surmani!» hüüad sa vahele, noh kui mitte valjusti, siis mõttes küll. «... ja kui mul edaspidi abi vaja on, siis ma juba tean, et mul on hea, asendamatult, truu, ustav ja arukas abiline!» Ja siis sa võib-olla ei vastagi talle midagi, ainult noogutad mitu korda, sest sellest on küllalt. Ja kui ta siis lahkumisel sulle käe ulatab, surud sa seda tugevasti nagu sõbra ja seltsimehe kätt...

3.

Ust ei avanud see, keda ta oli arvanud. Brünnett, hoolitsetud näoga naine — esimesel hetkel pidas ta seda nagu kõrgiks — seisis ootavalt uksele.

«Vabandage, kas siin elab Martin Tamm?» küsis ta.

«Elab küll,» ütles naine, vaadates teda ülalt alla, ja ta mõistis sedamaid, et see ei tule kõrkusest, vaid et naine on temast pikem. «Elab küll. Aga praegu teda ei ole kodus.»

«Oh, mul on talle üks asi edasi anda,» ütles Laine, ikka veel naist silmitsedes. Kes see talle on? mõtles ta. Öde võib-olla? Ma tahaksin, et see oleks tema öde!

«Jah, ja kas see asi on sul kaasas?» küsis naine uurivalt.

Ta peab mind vist rumalaks väikeseks plikaks, mõtles Laine.

«Kui ta oleks kodus, siis see oleks mul kaasas,» vastas ta, oma arust päris hästi.

«Ah nii!» naeratas naine, jättes tüdruku teravuse otsekui tähele panemata. «Sa pead selle talle isiklikult edasi andma, eks ole? Nojah, mis siis ikka. Tema kaaslased usaldavad enamasti ka mind, kui neil on vaja midagi edasi anda...»

«Aga ma ei tea, kes te talle olete,» ütles Laine.

«Ah soo, nojah, seda muidugi,» nõustus naine. «Mina olen tema küljeluu, nagu Piiblis see asi ära on seletatud. No tule siis sisse. Kui sa tahad oma tähtsad asjad talle isiklikult edasi anda, siis pead ootama.»

«Kas teie ka teda ootate?» küsis Laine, rumalasti küll, sest mis see tema asi oli. Aga tema tarkus oli teda maha jätnud pärast seda, kui ta kuulis, et ta räägib Martin Tamme naisega.

«Jah, mis siis minulgi muud üle jääb,» vastas naine.

Ta viis Laine tuppa ja pani ta ümmarguse, valge linaga kaetud laua taha istuma, laual vaasis lõhnas mõrkjalt kimp leiskoosid. Nad silmitsesid teineteist uurivalt. Talle paistis, et naise tumedates silmades ja näoilmes on midagi arvustavat, ja ta püüdis samaga vastata. Nüüd, toas, laearmatuuri kollakas valguses, paistis naine vanem kui esikus, tema silmanurkades olid varased kortsud. Mis ta must vahib nagu rohelistel silmadega kass, mõtles Laine.

«Ma olen sind kusagil näinud,» ütles naine. «Ega sa järsku «Rauaniidist» ei ole?»

Laine raputas pead.

«Ei ole?» jätkas naine. «Nojah, kui mina veel seal töötasin, siis olid sa alles päris plikuska ja käisid algkoolis.»

Vaata kus noid, või kohe otsis üles, kuhu torgata! mõtles Laine erilise vihata.

«No kus kohal ma sind siis varem ikkagi näinud olen?» arutas naine.

«Võib-olla trammis...» ütles Laine.

«Trammis...» kordas naine kahtlevalt. «Ma ei pane trammis harilikult kedagi tähele...»

«Ma töötan trammis,» ütles Laine. «Müün pileteid!»

«Jaa, no siis võib küll olla, et me oleme trammis näinud,» nõustus naine.

«Kus siis veel?!» ütles Laine, ja arvas nüüd leidnud olevat, millega sellele uhkele, vastikult upsakale ja ülbele naisele nina pihta anda. «Teid ju seal ei olnud, kui... Martin käis meile rääkimas...»

«Jõuan mina temaga igal pool kaasas marssida,» vastas naine. «Kuule,» tuletas ta järsku meelde, «kas see polnud

mitte tookord, kui ta kordnikuga tülli läks!... Mussolini pärast. Oli ju tookord, eks?»

Ta vaatas uudishimulikult Lainele otsa.

«Jah, ta ütles, et see Pontini soode kuivatamine on puha üks näitemäng, kui Mussolini vehib seal särgiväel heina teha. Võmm läks selle peale vihast siniseks ja käratas, et mis te õige mõtlete, keda te siin solvate! Aga tema, see tähendab,» — Laine pingutas natuke, ja siis tuli see tal päris ladusalt välja — «teie mees ei kartnud üldse võmmi ja naeris talle näkku, et keda siin on solvatud, kui see asi just nii oli.»

Naine hakkas naerma. «Ah jah, ma tean seda lugu küll, Martin rääkis mulle.»

«Jah,» jätkas Laine nüüd juba julgemalt ja vabamalt, «ja siis rääkis ta edasi, nagu poleks midagi olnud...»

«Noh, see on ikka tema viis,» kinnitas naine. «See on taktika, nagu ta ise ütleb. Ajab oma vastase marru, ja jätkab siis rahulikult juttu, nagu poleks midagi juhtunud. Võmm ei oska siis ka midagi ette võtta, laseb paraja momendi lihtsalt mööda.»

«Jah, ma vaatasin tagasi ja nägin, et ta oli näost punane nagu vähk. Aga vait oli!»

Naine naeris helisevalt. «Oh jah, sulle pakkus see suurt lõbu, eks ole?»

«Muidugi,» vastas Laine.

«Eks ta ole!» nõustus naine nagu pooliti. «Aga egas see tegelikult nii lõbus ei olegi. Sest alati, kui midagi niisugust juhtub, läheb võmlasse ettekanne. Noh, sa oled arusaaja tüdruk ja mõistad isegi, et ega see lastemäng ei olegi.»

«Miks ma ei mõista, mõistan küll,» nõustus Laine ja oli nüüd juba peaaegu naisega leppinud. (Ta ei ole üldse uhke!) «Minu isa on ka... kõigi nende peremeeste ja kapitalistide vastu, aga ta ei julge...»

«Ju ta on siis nahutada saanud või mis?» küsis naine.

«Muidugi,» ütles Laine.

«Aga sina ei karda, ega ju?» küsis naine.

Laine raputas pead; kuidas ta saigi midagi karta, kui ta polnud veel midagi erilist läbi elanud, kui keegi polnud veel püüdnudki teda hirmutada. «Aga ma ei karda ka siis, kui mind piinatakse,» ütles ta, rohkem küll nagu iseenda mõtete jätkuks.

«Nojah, kui sul on niisugune julge iseloom, siis on ju kena küll,» nõustus naine, ja Laine jäi mõtlema, kas see oli natuke pilkeliselt või päris tõsiselt mõeldud.

Aga ta ei jõudnud oma mõtetega veel kuigi kaugemale, kui

avanes välisuks, naine tõusis üles ja läks toast välja. Nüüd ta ütleb, et ma ootan teda, ja siis tuleb ta sisse, ma teretan, ta küsib, kes ma olen, ma ütlen... ütlen, et sellel pole tähtsust ja annan talle kirja... Martin astus tuppa. Laine tõusis püsti.

«Ahaa, siin see ootaja siis ongi,» ütles ta ja naeratas. «Me oleksime nagu kusagil kohtunud,» ütles ta. «Oota, oota, kas see polnud mitte trammitöölise koosolek,» jäi ta küsivalt Lainele otsa vaatama. Laine tundis, et ta hakkab õhetama, ja noogutas. «Ainult su nime pole mul au teada?» — «Laine Laas,» vastas ta, enda peale vihane, et ta on nagu häbelik kooliplika. «Ja... sa tahtsid mulle midagi edasi anda?» Laine võttis käekotist ümbriku ja ulatas selle Martinile, kes võttis ümbriku, palus teda istuda ja läks teise tuppa. See on selleks, et seda mitte minu juuresolekul lahti teha, mõistis Laine. Ta oli toas üksi, naine polnud esikust tagasi tulnud. Samas tuli Martin tuppa tagasi. «Kes selle saatis?» küsis ta. «Linda...» ütles Laine. «Miks ta ise ei tulnud?» Laine märkas, et Martini nägu on tõsine. Ta kõhkles. Kõige meelsamini oleks ta vastanud, et Linda ei saanud ja sellepärast saatis tema. Aga kui Martin hiljem oleks Lindalt pärinud, oleks ikka kõik välja tulnud — nii nagu lugu tegelikult oli.

«Linda tahtis ise tulla, aga ma käisin niikaua peale, kui ta järele andis,» vastas Laine.

«Soo, ja siis ütles ta, kellele see viia?» küsis Martin.

«Ei, ta ei öelnud midagi, mina ise ütlesin... Ma nägin, kui te Šnelka ääres jalutasite, juhuslikult nägin, ja kui Linda tuli hiljem sellest reisikaardist rääkima, siis ma ise arvasin, et teil on seda vaja. Nii ma ka ütlesin, ja siis ta tunnistas, et teil jah...»

Martin vaatas teda pika pilguga, toauksele oli ilmunud naine, ka tema vaatas vaikides.

«Lasteaed!» ütles Martin.

Laine punastas, ta tõusis toolilt.

«Ei, ära mine kuhugi, kuula ära, mis mul sulle öelda on!»

Laine istus tagasi, naine tuli tuppa ja istus samuti.

«Mina vist kuulun ka lasteaia kasvandike hulka!» ütles ta. «Noh, lase aga tulla, vala oma viha meie, vaeste laste peale välja, ega me ei tõi ju oma kasvatajale vastu hakata!»

«Sina siin veel puudusid jah,» ütles Martin. Laine vaatas vilksamisi naise poole, too vaatas talle näkku ja pilgutas silma. Laine sai sellest julgust.

«Vaata,» ütles Martin, «sa näid arvavat, et see on kõik üks tore mäng, luuremäng või indiaanlaste mängimine või sulgi ja võmmi mängimine.»

«Midagi ma ei arva,» ütles Laine.

«Aga tegelikult see pole mäng, vaid riskantne ja ohtlik asi. Seda reisikaarti oli meil vaja selleks, et aidata põgeneda ühel inimesel, keda politsei taga otsib. Ma loodan, et ta selle abil õnnelikult üle piiri pääseb. Aga võib ka juhtuda, et ta kinni võetakse. Ma ei arva, et ta üles tunnistab, kelle kaudu ta selle reisikaardi sai, aga reisikaart saadakse ju tema käest kätte. Ja siis hakkab politsei uurima, kustkaudu see temani jõudis. Kõigepealt kutsutakse ülekuulamisele, võib-olla koguni arreteeritakse see, kes kaardi sulle andis. Mis sa arvad, kas ta tunnistab üles, kellele ta kaardi andis?»

«Tunnistab küll,» ütles Laine.

«No näed. Järgmisena kutsutakse siis sind.»

«Aga mina ei tunnista,» ütles Laine.

«Kuidas sa tead, et ei tunnista? Aga kui sind pannakse üles tunnistama?»

«Tean,» ütles Laine.

«Jäta juba,» sekkus naine. «Tüdruk on kõva nagu ränikivi.»

«Ma ei ole ränikivi,» vastas Laine, «aga minu käest ei saa nad midagi kätte. Ma tean. Ma olen isegi proovinud endale nõelu küünite alla torgata, et kas kannatan välja.»

«Eks ma öelnud, et lasteaed,» ütles Martin.

«Kas kannatasid välja?» küsis naine, jättes Martini sõnad tähele panemata.

«Muidugi! Esiti oli ikka valus küll, ega midagi öelda pole...»

«Pagana pihta,» ütles nüüd Martin, «sa võid tõepoolest Eestimaa Jeanne d'Arc olla, aga ma pean teadma, mida siis teha, kui me sisse kukume, kas sind võib usaldada, või tuleb juba enne pöranda alla pugeda või üle piiri põgeneda.»

«Ma ütlesin juba, et ennem hammustan ma keele otsast.»

«Hea küll, keelt pole vaja hammustada, aitab, kui teda hammaste taga pidada.»

XIV

Martin ja Hildegard

1.

Martinil oli Metsaaldi kirja põhjal tekkinud pilt, missugune nende sakslanna on, — nii ta mõttes teda nimetas: meie sakslanna. Metsaalt kirjeldas küll rohkem naise olemust kui välimust, ent sellestki piisas: kui Martin astus tuppa, kus pidi olema Hildegard, mõistis ta otsekohe, et see ongi tema.

Jah, neis kõigis on midagi sarnast, mõtles ta. Neis kõigis, keda ma tunnen. Ikka see kiire, uuriv ja kinnine pilk, valvas hoiak, isegi see, kuidas ta seisis akna all ja vaatas vilksamisi välja: kas pole tänaval autot või mõnd teesklev-igavleva näoga jõudelogelet, kelles võib kaugel ära tunda politseinuhi.

Martin ei hakanud ennast tutvustama — tema nimi poleks naisele nagunii midagi öelnud. «Ma tulen meie ühiste tuttavate ülesandel.» Ta nimetas Metsaalti ja Kaljut ning andis mõista, et ta teab kõike, nii seda, mis juhtus Narvas, kui ka teekonda Tallinna.

Naine noogutas, et mõistab.

«See tee, mis teie jaoks võimalik, ei ole just päriselt ohutu,» ütles Martin.

«Ma olen ohtudega harjunud,» vastas naine. Martin kuulis nüüd esimest korda tema häält, see oli madal alt, natuke kähe ja energiline.

«Selles ma ei kahtle. Aga ikkagi ma arvan, et te ei ole nii lapsik, et ise ohtu otsida, kui see just hädavajalik pole, eks?»

«Muidugi mitte.»

«Nii... ja miks te siis ei kasuta legaalset teed? Ma mõtlen saatkondade vahendust...»

«Ma saan aru,» vastas naine. «Te tahate öelda, et teie valitsus, ükskõik kui natsisõbralik ta ka pole, püüab vähemalt väliselt üldkehtivatest konventsioonidest kinni pidada. Vähemalt niipalju, et kui ta ka soovimatutele poliitilistele pagulastele varjupaika ei anna, siis ei anna ta neid ka natsidele

välja... Aga kes garanteerib, et ma niimoodi asju ajades saaksin sissesõiduviisa Rootsi?»

«Kui te aga kord juba seal olete, mis neil siis muud ikka üle jääb kui öelda: «Tere tulemast!» Eks ole?»

Martin mõistis, et naine orienteerub hästi poliitilises situatsioonis. Martin oleks ju võinud öelda, et ühelt poolt on küll valitsus andnud varjupaika mõnelegi emigrandile, varjupaika ja ka tööd, ülikoolis näiteks. Teiselt poolt teab ta aga, tänu tuttavatele välisministriumis, ka niisugust juhtumit, kus salaja üle piiri tulnud poliitiline põgenik saadeti sinna tagasi, kust ta tuli, ja öeldi, et kui ta veel kord katsub Eesti Vabariiki pääseda, saab ta kuuli. Hildegardile, arvestades tema poliitilist meelsust, nüüd küll vaevalt oleks kas või ajutistki elamisluba antud. Eriti pärast seda tantsu-lugu, millesse suhtutakse kui aktiivsesse kommunistlikku propagandasse. Jah, see tantsimine, pagan teda võtku...

«Kuidas te küll riskisite... tantsida?» ütles ta pead raputades.

«Kas peate seda lapsikuseks?» küsis Hildegard. «Mul ei olnud teist teed...»

Martin ei öelnud midagi. Jah, mida olekski tal olnud öelda? Ei saa ometi hakata naist noomima nagu last, tal oli kindlasti rohkem kogemusi kui neil. Pigem oli see nõusolek, kui ta mõõnis: «Jah, ega me vist teisel teel küll poleks kohtunud...» Ta andis Hildegardile reisikaardi, pileti ja seletas, mismoodi sellega pääseb Helsingi laevale, kusjuures ta ütles, et laevale teda saadetakse, passi reisikaardi esitamisel ei nõuta, ta peaks liituma mõne laevale mineva rühmaga, nagu neid pidevalt liigub: kui on õpilased, sobib ta õpetajaks... Jah, kuna ta ei oska eesti keelt, siis peab ta vaikima; kui talle öeldakse midagi, millest ta aru ei saa, toimigu teiste eeskujul. Või mängigu kurtumma.

Hildegard näis olevat üllatunud, et nii lihtsalt on võimalik ühest riigist teise pääseda. Martin seletas, miks see nii on. «Jah, aga muidugi polnud reisikaardi saamine kõige lihtsam. Sellest võttis osa terve... lasteaed.»

«Lasteaed?» küsis Hildegard.

«Noored...» seletas Martin. «Töölissportlased ja ametiühinguaktivistid... Neil ei ole illegaalse töö kogemusi, on ainult hea tahe...»

Hildegard mõistis ja naeratas. «Jajah. Mind on varemgi noored abistanud...» Ta vaatas Martinit niisugusel ilmel, et sel polnud raske naise mõtteid mõista: ta pidas ka Martinit sellesse lasteaeda kuuluvaks.

«Jah, ega minulgi neid kogemusi teab kui palju ei ole...» möönis Martin. «Aga tuli riskida, sest teist teed ei olnud. Seni, kuni riigid ja valitsused ükskord aru saavad, et natsi-ohu vastu on vaja ühineda... Jah, seni võib ju ka üksikisik midagi korda saata.»

Hildegard vaatas Martinile uurivalt otsa. «Missugused riigid ja missugused valitsused?» küsis ta.

«Noh, näiteks Inglismaa ja Prantsusmaa,» vastas Martin.

«Mida mõtleb inglise ja prantsuse rahvas, seda ma tean. Aga mida mõtlevad nende maade valitsused, seda olge lahke ja lugege lehest. Mitte nende sõnade, vaid nende tegude järgi.»

«Minu arvates tahavad nad Euroopas tasakaalu säilitada.»

«Ohoo, või nii!» hakkas Hildegard naerma. See oli vihane naer. «Aga minu arvates tahavad nad just vastupidist. Ainult nad tahavad, et hull kapral pööraks otsa Venemaa poole. Selle nimel, et Venemaal kommunism hävitada, on nad kõigeks valmis. Ja pange tähele, kogu nende poliitika viib sellele eesmärgile. Hullul kapralil oli vaja vabu käsi merel — inglased tegid need vabaks — kolmekümne viienda aasta merelepinguga. Tal on vaja luua baasi pühaks ristisõjaks kommunistide vastu. Noh, hea küll, talle pakuti Austriat. Aga mis te arvate, mis on tema järgmine samm?»

«Tšehhoslovakkia,» ütles Martin.

«Ja nad asetavad selle kandikule — ma ei tea, mismoodi see täpselt toimub, aga see toimub.»

«Jah, aga kas te ei ülehinda Hitleri jõudu? Kas mõni neist suutäitest ei või talle kurku kinni jääda?»

«Mida te selle kurku kinni jäämise all mõtlete?» küsis Hildegard.

«Noh, Hispaanias ei läinud kõik hoopiski nii lihtsalt, kui Berliin-Rooma arvasid.»

«Ei läinud nii kiiresti, kui nad lootsid. Aga lõpptulemusena nad saavad ikka selle, mida tahtsid. Nüüd enam ei ole kaksipidiseks mõtlemiseks ruumi jäänud.»

«Paistab, et jah,» nõustus Martin.

Hinnanguga Hispaania kohta jäi ta nõusse. Aga selle üldise perspektiiviga, mille Hildegard talle silmade ette maalis, ei olnud ta nõus. Ta näeb asju liiga mustades värvides, mõtles Martin. Kui Hitleril peaksidki olema nii pöörased plaanid ja kui Inglismaa ja Prantsusmaa peaksid jääma kõrvaltvaatajaks, siis on ometi olemas jõud, kes talle vastu seisavad.

Hildegard aga jätkas, otsekui taibates Martini mõtteid. «Kas te siis tõesti aru ei saa, et natsidel ei jäägi teist teed,

muidu on nad omadega läbi. Ükskord hakkab ka saksa väikekodanlane nägema, et teda on petetud. Järelikult tuleb teda edasi hullutada, mängida sakslase kõige närusematel, aga ühtlasi kõige hellematel tundmustel. Saksa rahvas peab jälle suureks rahvaks saama, ta peab tagasi võitma kaotatud maad, ta on kutsutud teiste üle valitsema. Nojah, see messias teab juba, kust kruvist keerata, et sakslane hakkaks mõirgama ja haaraks püssi kätte. Aga kui püss on käes, siis peab sellega ometi kuhugi sihtima, eks ole?»

«Te olete pessimist,» ütles Martin sellise tooniga, nagu oleks öelnud: seda ma teist küll ei oodanud.

«Mina!? Pessimist!» hüüdis Hildegard ja hakkas jälle naerma. Ent seekord mitte vihaselt, vaid lihtsalt imestunult. «Ei, ma ei ole pessimist. Ma olen kaugel pessimismist. Pessimismi tekitab teadmatus või oskamatus tööle näkku vaadata. Mina vaatan tööle näkku.»

«Ja te ei usu, et praegu suudaks keegi natse pidurdada?» küsis Martin. See oli talle väga tähtis, sest just see oli olnud mõte, mis viimasel ajal tema optimismi toitis.

«Mina vaatan tööle näkku,» kordas naine, «ja leian, et natse ei pidurda praegu keegi. Kodanlike riigijuhtide eest ei anna ma mitte punast krossigi. Ennem läheb kaamel läbi nõelasilma, kui niinimetatud parlamentliku riigi etteotsa saab aus inimene. Sest aus mees, kui ta saab riigijuhiks, peaks esimese asjana mõtlema selle peale, kuidas ise oma valitsust kukutada.»

«Aga siis, kui te nii mõtlete, nagu te mõtlete,» väitis Martin vastu, «ja tahate seejuures järjekindel olla, peaksite te tunnistama mõttetuks ühisrinde ja tööliklassi võitluse demokraatia kaitseks, — see kõik on ju siis asjatu.»

«Kes seda ütles?» küsis Hildegard. «Mina igatahes küll mitte. Ma ütlesin ainult, et ma ei näe praegusel momendil reaalsel jõudu, kes suudaks hullu kapralit pidurdada, et natsionaalsotsialismi laine on tõusuteel, ja mitte vajumas. Aga ma olen kindel, et ükskord — kas viie, kümne või kahekümne aasta pärast — pörkab ta vastu lainemurdjat ja pudeleb kildudeks.»

Hildegard vaatas Martinile otsa: kas ta nüüd mõistab. Ta ei olnud selles kindel ja jätkas: «Jah, mida ma alles mõni aeg tagasi lugesingi «Neue Weltbühnest»? — Artikli autor analüüsis praegust Saksamaa sise- ja välispoliitilist olukorda, ja teate, millisele järeldusele ta jõudis: et Saksamaa seisab poliitilise krahhi äärel. Midagi pole öelda, see on kõige drastilisem subjektivism, mida ma olen näinud. Nemad, need seda

masti emigrandid, võtavad oma soovunelmad ja serveerivad neid tõe pähe. Aga niisugune puding on sama mis pessimismi katkupidisikute külvanine. Inimene loob, usub, loodab — ja pettub. Pettub üks kord, teine kord, kolmas kord — ja siis ta enam ei usu, siis on ta valmis pessimist, kes istub, käed rüpes, või läheb, saba jalge vahel, natsidelt armu paluma. Kas te nüüd mõistate mind?»

Jah, Martin arvas, et ta mõistab.

2.

Kui Martin Hildegardi pessimistiks nimetas, siis pidas ta ennast muidugi optimistik. Ja seda ta üldiselt oligi — kui mitte arvesse võtta ajutisi meeleolukõikumisi (kui kõik ei läinud nii, nagu ta oleks tahtnud!) ja ebamäärast rahulolematust oma tööga, see tähendab tegevusega Riigivolikogus, mida ta mõnikord põlastavalt sõnamulistamiseks nimetas, vastandades sellega sõna teole. Ja osaliselt oli tal ka õigus: mis kasu on mõtetest, hästi läbikaalutud ettepanekutest ja otsustest, kui see kõik pörkab nagu peotäis herneid vastu kivimüüri. See nähtamatu müür tugines aga omandivaistule, ja selles peituski tema jõud. Nii mõnigi «rahvasulastest» võis aeg-ajalt üsna valusalt kritiseerida ühiskondlikke pahesid, võis maha pidada üsna terava diskussiooni peaministriga poliitika päevaprobleemidest. Aga kui hääletusele pandi mõni ettepanek, mis riivas klassihuve, siis tõusid käed müürina selle vastu. Teised jälle paistsid siin istuvatki ainult sellepärast, et parajal momendil kätt tõsta. Kolmandad aga — ja neid oli kõige rohkem — muutsid kameeleonina värvi vastavalt sellele, kuhu poole tuul pööras ja kelle poolel oli võim. Nagu see Oskar Lõvi, kes kaikameeste ajal oli üks kõige suurem kisakõri ja kaikavibutaja, siis aga, kui Päts oma kaika mängu pani ja konkurendid laiali peksis — jah, pärast seda muutus mõirgav lõvi üleöö Pätsu laudas — mitte vagaks talleks, vaid ketipeniks, kes klähvis tões ja vaimus kurjade huntide peale (hundid oleme muidugi meie!).

Kas siis see, kui sa näed, et su töö on sõelaga vee kandmine või põhjatu koti täitmine, — kas siis see ei või mõnikord sind pessimistlikult häälestada? Uhke silt «parlament» ei tee laadapalagani veel rahvuskoguks. Kas nad pole küllalt kritiseerinud kehtivat korda, kas nad pole peaaegu iga seaduseelnõu arutamisel ettepanekuid teinud, mis võtaksid arvesse

töötava rahva huve, nende huve, kes «loovad kõiki väärtusi», nagu ütles otse välja Habe, «ise aga peavad sealjuures elama vaesuses ja viletsuses, virelema halbades korterites, iga päev ähvardamas oht, et sind visatakse vabrikuvärava taha».

Kas see pole mitte tema ise, kes ütles: meie sotsiaalseadusandlus on halvemaid Euroopas, seda pole tegelikult olemaski; meie, kes me peame ennast kultuurmaaks, oleme selles suhtes isegi Aafrika pärismaalastest halvemas olukorras... Tal ei lastud lõpetada, sest saal hakkas möirgama, talle karjuti vahele: Häbi! Kommunistlik propaganda! Välja visata! Sõna ära võtta! Riigi solvamine! Mingu Aafrikasse!

Noh, kui ta sellelt istungjärgult lahkus, tundes veel seljanahalgi lõikavaid ja tigeda pilke, siis — kummaline küll, ta ei tundnud ennast mitte pessimistina. Pigem oli see andnud jõudu juurde — kui ta muud polnud saanud, siis ometi torgata seda herilasepesa.

Ennää, missugune paradoks, oli ta mõelnud: inimesed, kes tegelikult ei taha rahvuse heaks mitte sõrmegi liigutada, on esimesena valmis suhu võtma sõnu rahvuse aust ja uhkusest. Jah, siis, kui oma kaukasuud pole vaja lahti teha, karatakse kohe kaitsma vabadust, rahvuslikku uhkust ja ühtsust. Sõnad ei maksa midagi, raha aga on kõik.

Jajah, ja kuhu ta oma mõttega nüüd jäigi? Ah jah, pessimismiks on küll põhjust olnud, eriti seal niinimetatud parlamendis. Ja ometi pole ta kunagi nina norgu lasknud ja, käed ripakil, seisma jäänud. Ei, ei — ta pole ennast kunagi lasknud voolust kanda, on ikka edasi ja vastuvalu sõudnud. Ta pole ju istunud ainuüksi parlamendis, vaid on käinud ka tööliste koosolekutel, kus ta on aru andnud iseenda ja oma selttimeeste lüüasaamistest, ja on ka rääkinud plaanidest, andnud üldpoliitilist ülevaadet ja õpetanud inimesi jõudumööda olemasolevasse kriitiliselt suhtuma. Et kõik olev pole kaugegtki mõistlik, seda teavad nad väga hästi oma kogemustest, samuti seda, et see, mis täna on, ei tarvitse homme olla. Tema on ennast ikka pidanud mineviku hauakaevajaks ja tuleviku ämmaemandaks, ja selles ongi see peamine, mida ta on püüdnud tööliste seletada: ei saa mitte käed rüpes oodata, et elu iseendast paremaks muutuks. Selleks tuleb aktiivselt kaasa lüüa, võidelda ja tarbe korral ennast ohverdada, — kui mitte elu, siis oma heaolu, muretu äraelamise. (Jah, aga mis heaolu ja muretu äraelamine saab olla palgatöölistel!) Marxil oli muidugi õigus, kui ta ütles, et töölisklassil pole midagi kaotada peale ahelate. Ja võib-olla sellepärast ongi ta tundnud, just nimelt tundnud, et kui sõna võib muutuda teoks, siis ainult

nende meeste abiga. Nii on ta alati toetunud töörahvale, kelle esindaja ta parlamendis on, ja see on andnud talle nii usku kui optimismi.

Jah, muidugi ütles ta mõtlematult Hildegardile, et see on pessimist. Äärmisel juhul oleks ta võinud öelda, et tema hinnang praeguse momendi poliitilisele olukorrale ei ole just optimistlik. Võitluse optimismi on mitmesugust, on üsna kergekaalulist, läbimõtlematut soovide-optimismi, aga on ka sellist, mis näeb kaugele. Hildegardi optimism võis olla kaugelelõppev. Ta ei lihtsustanud neid raskusi, mis tal ees seisis. Aga ta ei langenud lüüasaamisest ka meeleheitmesse, sest see lüüasaamine oli ajutine. Laine küll tõusis, aga kord pidi ta jõudma vastu rahvaste vabadusiha kaldavalli ja seal kildudeks purunema.

Ja nüüd oli tal tööpoolest hea meel, et ta oli saanud seda inimest aidata.

XV

Iseendaga

1.

Jõudnud pealinnast tagasi päev kavatsust varem, ei väljunud Kalju kuni õhtuni kodunt. Hommikupoolikul ta magas, uni oli rahutu, pooluneliste segaste virgumistega, olematusest tõusnud trammi- ja rongirataste kolinaga kõrvus, häguste, tundmatute nägudega voorimas temast mööda ja... temast läbi. Ta viibis kummalistes olukordades, võorastes majades, võorastes korterites, otsis kedagi; kord oli see Irene, kelle juurde ta pidi minema, et teda hoiatada; sealsamas aga tekkis Irene asemele Hildegard; Hildegard muutus Katriniks; ent samas kadus kõik ja ta vajus uuesti olematusse. Ta magas mitme öö ja päeva magamatust, ent kui ta keskpäeval lõplikult virgus, ei tundnudki ta ennast puhanuna... ja oodatud vabanemistunnet, oodatud kergust ei olnud.

Vanaema toast kostis igikorduv kudumismasina sihka-sahkatamine, ta kujutles, kuidas vanaema — rätt peas, prillid ninal — on kummargil masina kohal ja aina lükkab ja tõmbab masinavändast... ning lõng ringleb poolilt maha ja voolab, aina voolab masinasse... Teda häiris praegu masin ja selle alatine saagimine, mida ta mäletas aastaid kuulnud olevat. Masendav monotoonus, tappev monotoonus! mõtles ta; siis vaikis masina sihka-sahka, ja sellest vaikusest ja akna taga kõndivate inimeste sammudest virgus ta lõplikult; ta tõusis voodist, pani riidesse ja läks kööki. Köök oli tühi, läbi akna paistis aed ja salatipeenra kohal küürutava vanaema selg. Ta loputas nägu, otsis kapist leiva, võitoosi, vorsti ja sõi kiirustamisi, püsti seistes. Mitte et tal oleks kiire olnud, aga ta ei tahtnud praegu kedagi näha, veel vähem kellegagi rääkida, ka vanaemaga mitte. Nagunii hakkaks ta pärima, kuidas Tallinnas käik läks — jah, ja mida peaks ta siis vastama? — Et läks hästi? Kui ta ei tea veel isegi, kas läks hästi

või halvasti. Kõik oli otsekui poolik; temas tekkis uusi, keerulisi probleeme; aga saab ta neid's vanaemale seletada? Nonsense! — talle pole need ju eneselegi selged. Pealegi on need tema probleemid, puudutavad ainult teda, mitte kedagi teist.

Jah, ja kindlasti küsiks vanaema, kas ta käis ka isa vaatamas, kuidas siis vana Jaanist ka elab? Mis ta sellelegi küsimusele peaks vastama?! Muidugi ta vastaks, et käis... isa elab hästi.

Aga oh, kui kaugel on seegi tõest!

Isa elab jõukalt, elab muretult... seda küll... Väikekodanlike ideaalide kohaselt tähendaks see muidugi hästi elamist. Aga mis siis, kui isal ei ole neid ideaale — ei väike-ega suurkodanlike? ... Mis siis, kui tal ei ole üldse mingeid ideaale? ... Mis siis, kui ta tunneb end selles rantjeeolemises niisama halvasti nagu omal ajal eduka ärimehena, restoraniomanikuna!? Jah, kui ta on avastanud, et seegi elu ei ole andnud talle ei... sõltumatust, õnne ega rahulolu... Siis sai ta vähemalt ära minna, uuesti proovida. Nüüd on ta juba liiga vana, et uuesti alustada. Ja kui see rahulolematuse peitub pealegi temas endas? Kuhu saab ta enda eest põgeneda? Mitte kuhugi. Ja kui ta siis on jõudnud äratundmisele, et iseenda eest ei ole kusagile pääsu — jah, kui see paratamatus on talle selge — mis tal siis muud üle jääbki kui teha oma peiaritempe, mõnitada jumalat ja narrida naist, kes usub jumalasse ja otsib sealt lohutust. Aga, oh põrgut, kui kaugel see on õnnelik-olemisest... Kui kaugel...

Kalju nägi, et vanaema on aiast tuppa tulemas, tema lilleline pearätt liikus akna alt mööda; joonud kiiresti ära piima ja jätnud klaasi ja taldriku lauale, läks Kalju tagasi oma tuppa. Ei, tal polnud mingit isu kellégagi rääkida!

Ta hakkas portfelli välja võtma asju, mis ta Tallinnast kaasa oli toonud. Seal olid vanaema tellitud «viienda numbri käsikudumismasina nõelad», seal olid ka merevaikkollased nõöbid Santile, mida nad olid käinud koos Martin Tamme naise Katriniga mööda Tallinna pudupoode otsimas, kuni lõpuks leidsidki. Ja seal olid veel mõned raamatud ning käsikiri, mille Martin Tamm oli talle viimasel minutil kaasa andnud. «Sa pead ka niisugust kirjandust lugema,» oli ta öelnud. «Ära vaata, et need on nii kehvale paberile trükitud ja pole just elegantsed, välimus ei loe.» Kalju oli selle peale ainult nina krimpsutanud, sest omateada polnud ta kunagi ega kedagi — ei raamatuid ega inimesi — ainuüksi välimuse järgi hinnanud.

Ta võttis raamatud — Karl Marxi «Kapitali» eesti keeles ilmunud vihikud — ja torkas need kirjutuslaua keskmisse sahtlisse. Mitte et see oleks olnud mingi keelatud või ülisalajane kirjandus — mismoodi ta salajane sai olla, kui peale oli märgitud kirjastus («Sõprus») ja ilmumiskoht (Tallinn).

Või see Martin Tamme kõneci, mille ta samuti oli Kaljule kaasa andnud, et «võib-olla tuleb sulle kasuks, kui sa loed, mida me seal Riigikogus arutame ja räägime», — mismoodi seegi sai salajane või keelatud olla, kui ta oli parlamendis maha peetud?! Aga nüüd pistis Kalju needki masinal kirjutatud paberilehed ikka sinna keskmisse sahtlisse, ainsasse, mille ta võis lukku keerata.

Ja sinna rändasid ka merevaikkollased nõöbid, nagu oleksid needki mingid ohtlikud salaasjad, sama ohtlikud kui sõnad, ja see oli juba hoopis imelik.

Mis see siis oli? Miks ta käitus nii... imelikult? Kas ta kartis, et keegi käib siin tema asju sorimas? Pagana pihta! kui keegi tulebki siia tuppa, siis ainult ema või vanaema, ja nende tolmupühkimis- või muidupuhastusretki ei tarvitse ta ometi karta! Kui vanaema juhtubki sealt Karl Marxi nime lugema, siis ei ütle see talle mitte midagi. Emale võib-olla ütleb, aga ta võib lihtsalt vastata, et nemad ülikoolis peavad ka niisuguseid raamatuid lugema. Ja ega see polegi päris vale, sest tegelikult nad peaksid tõepoolest ka niisuguseid raamatuid lugema. Jah, nende pärast võiks ta olla hoopis muretu; nende pärast, et vältida uudishimulikke küsimusi või ka lihtsalt pilke, peaks ta silma alt ära koristama ainult need merevaikkollased nõöbid. Ah-ah-haa! — mis teeb üks õigusteaduskonna teise kursuse tudeng naiste pluusinööpidega? See on tõepoolest irriteeriv küsimus. Ja kui sa ei taha, et niisugune küsimus üles kerkib, siis torka need nõöbid hästi sügavale sahtlipõhja ja keera sahtel lukku.

Hm! Nööpidega on lugu selge. Aga miks ta ikkagi torkas need Tallinna-raamatud sahtlisse, see ei ole talle enesele veel mitte selge. Ta vaatas tükk aega arupidavalt koljut, see oli ikka aidanud tal mõtteid koondada ja ennast analüüsida, endasse kriitiliselt suhtuda. «Kui sa enam arstiteadust ei tudeeri, mis sa siis sellest hirmsast pealuust siin hoiad?» oli ema küsinud, varjamatu vastumeelsusega koljut vaadates. «Ta aitab mul malet mängida,» oli ta vastanud. Ema oli talle imestunud ja uskumatult otsa vaadanud, — vist arvas, et teda narritakse —, ja edaspidi koljut lihtsalt ignoreerinud — nagu oleks see õhk või poleks teda olemaski.

Hm! Kui sul oleksid need raamatud varem käes olnud,

ütleme kaks nädalat tagasi, küsis ta endalt, kas sa ka siis oleksid nad sahtlisse peitnud? Ta silmitses koljut, ja nagu varemgi, omandas see elava inimese näojooned, talle tuttava Voltaire'i muigava, kavala, üleoleva, targa ja läbitungiva ilme. No muidugi poleks sa neid siis sahtlisse peitnud, kinnitas Voltaire. Sa oleksid nad jätnud lauale, ise laua taha istunud ja huviga lehitsema hakanud.

Sest tõepoolest, kas pole ikkagi põnev, et ühest asjast, nimelt kapitalist (millele viitab sõnaselgelt pealkirigi!) võib kirjutada nii paksu uurimuse! Jah, miks ta ei peaks seda siis uurima, kui ta tunneb (just nimelt tunneb!), et ta on ka ise mingit otsa pidi sellesama kapitaliga seotud. Kui ta just otsest selle lõa otsas ei ripu, see tähendab: pole ei kapitalist ega selle antipood, proletaarlane, siis on ta ometi Helene Jaanisti (ja Härman Jaanisti!) poeg, Helene Jaanist aga — hoolimata sellest, et ta ise seda ei teagi — on kahtlemata kapitalist. Nii oleks ta siis perekonnaloo uurimise eesmärgil pidanud jätma selle raamatu lauale. Õigemini oleks ta pidanud selle juba tagasiteel vagunis välja võtma ja lugema hakkama, mitte aga portfelli põhja peitma...

Hm! Kalju Jaanist, küsis ta endalt, Voltaire'ile uurivalt otsa vaadates, — kas sa mitte ei kartnud? Kas sa ei kartnud, et keegi võib rongis näha, kui sa seda legaalselt ja lubatud kirjandust loed. Kas sul ei olnud hirm naha vahel? See põhjuseks hirm, mida sa kõigest hingest vihkad; see hirm, mida sa oma ema juures põlgad (kui ta tahtis Hildegardist ruttu lahti saada, kui ta rääkis härra Koopaga, siis võisid sa seda tema ekslevates silmades näha) ja millest sa arvasid enda vaba olevat. Vaba! ah-ah-haa — ole ikka aus ja tunnista endale (ja Voltaire'ile, kes on ometi sinu parim sõber!), et sa kartsid kogu selle aja, alates momendist, kus te Hildegardiga Roosipuu-vanade õuest välja tulite (kui Roosipuu-vanade õuevärav plaksatas su taga kinni nagu püssipauk!); ja kui sa käisid Irene juures; ja kui sa käisid Metsaaldi juures; ja kui sa rääkisid Koopaga; ja kui sa istusid rongis ja sõitsid Hildegardi kõrval Tallinna ja kui tuli too koolmeister ja istus sinu vastu... Kas sa ei arvanud mitte, et ta on pandud teid jälgima, et teid parajal momendil arreteerida, ja kas sa ei lahkunud mitte sellepärast Hildegardi kõrvalt? Jah, kas mitte sellesama hirmu pärast, millest sa endale siis veel aru ei andnud ei kuulanud sa oma onupoja... juttu (peaasi, et poleks vaja tagasi Hildegardi kõrvale minna!); kas mitte sellepärast sa ei hulkunud mööda Tallinna tänavaid, aeg-ajalt salamisi taha vaadates, et kas sind ikka tõepoolest ei jälitata; ja kas

mitte sellepärast ei reageerinud sa nii kähku, kui Martin Tamm ütles, et nüüd ei saa sa Hildegardile praktiliselt enam rohkem kaasa aidata, ja ei läinud otsekohe tagasisõidupiletit ostma, tahtmata isegi Hildegardiga viimast korda kokku saada.

Jah, aga kui sa siis sealt ülepeakaela tulema tulid ja Martin sind selle eest tänas, et sa nii ettevaatlikult ja kiiresti tegutsesid, meenutades sealjuures, kuidas sa Tartus kultuuriühingu koosolekul samuti vapralt välja olid astunud, siis jätkus sul koguni häbematust vastata, et see polnud midagi erilist... Sul jätkus ülbust (sa jänespüks!) talle mõista anda, et see kõik on tühine ja tähtsusetu, et sa oled loodud hoopis suuremateks ja tõsisemateks ülesanneteks.

Martin polnud talle midagi vastanud, oli ainult naeratanud (nagu hea nalja peale!), ja eks olnud see ka kõige õigem, mida ta teha sai. Kui ta nüüd tagasi mõtleb, kuidas ta seisis Martini ees nagu kukepojuke, kes esimest korda on aia otsa (või sõnnikuhunnikule!) lennanud, seal uhkelt rinna ette lükanud, kaela pikka sirutanud ja kirenud, nagu oleks kogu maailm tema pärast... jah, kui ta nüüd sellele tagasi mõtleb, tunneb ta, kuidas kõrvad hakkavad õhetama...

Ta pööras pilgu Voltaire'ilt kõrvale (kas too neetud läbinägev prantslane ei naernud nüüd juba lausa avalikult!?) ja tõmbas järsult sahtlit. See ei liikunud. (Millal, põrgu pihta, ma jõudsin ta juba lukku keerata!?) Ta keeras võtit, avas sahtli ja tõstis Tallinna-raamatud ja Martin Tamme käsikirjad taas lauale, nii et sahtlisse jäid ainult paberinutsakusse keeratud merevaikkollased nõõbid.

Jah, nende avalikult lauale panemiseks tuli tal siiski veel julgusest puudu.

2.

Toimetuses ei pärinud Metsaalt midagi, küsis ainult: «Kõik läks hästi, eks?» mille peale Kalju noogutas. Kui ta oli oma tööga valmis, lahkusid nad koos. Vähemalt Metsaaldile pidi ta ikkagi oma käigust aru andma — nii paljudest, kui seda aruandmist tal oli.

Nad läksid üle õhtuselt tühja Peetri platsi, kus tuul ja turukoristajate luuad tolmu, õle- ja paberiprahti üles keerutasid, pöörasid Posti tänavasse ja astusid — nagu oleks see neil varem kokku lepitud — Viini kondiitriärri. Siingi oli sel

kellaajal hõredalt rahvast, nii et nad said omaette laua. Muidugi tellisid nad värskaid viini saia ja kohvi. Metsaalt segas mõtlikul näol suhkrut kohvitassis ja Kalju ootas kannatamatult, millal ta hakkab Tallinnas-käigu üksikasju pärima. Mitte, et ta oleks meelt muutnud ja oleks nüüd kibelnud sellest kõnelema, aga Metsaaldil lihtsalt oli õigus teada. Metsaalt aga ei paistnud oma õigusest teadlik olevat, ta aina liigutas lusikat kohvitassis ja vaatas mõtlikul pilgul aknast välja. Varem oleks Kalju ise juttu alustanud, kuid nüüd oli ka nende vahekorras midagi muutunud: ta ootas kannatlikult ja piidles salamisi teise nägu.

Ta teadis ka täpselt, millal see muutus oli toimunud: pärast seda, kui ta oli Metsaaldil külas käinud, täpsemalt — kui ta oli Ellen Metsaaldiga kohtunud. Ta ei osanud enesele seletada, mispärast ta vaatas nüüd Metsaalti nagu õpilane õpetajat, mispärast ta tundis nüüd neid eraldavat aastatevahet, mida ta varem ei olnud tähelegi pannud, nii nagu sedagi, et tema vastasistuja oimukohtadel on juba hõbedat, kuigi mees ise pole veel nii vana, temast poole vanem küll mitte, tea, kas on neljakümmendki täis. Nelikümmend?! See tähendab siis seda, et tollal, kui tema pissis alles püksi, oli teine võib-olla juba sõjas. Kalju krimpsutas nägu: mitte sellepärast ei olnud ta nüüd nii tagasihoidlik... põhjus oli ikkagi Ellen Metsaaldis; õigemini selles õhkkonnas, selles vaimsuses, mis Metsaaltide kodus valitses. Õhkkonda või vaimsust dikteeris aga Ellen, seda oli ta otsekohe taibanud, kui üle köögiläve astus. Ei, mitte otsekohe, vaid esimese viie minuti jooksul, kui Ellen ratastoolis tema juurde veeres, talle otsa vaatas ja küsis: kas sõber või vaenlane? Ta isegi võpatas ja tõmbus sisemiselt pingule, niivõrd uus, ootamatu ja võõras oli too maailm temale. (Ja siis veel Elleni nägu, see ebamaiselt ilus ja puhas nägu, pilk, mis tungib sinust läbi, näeb ja taipab kõike, ilma et sa peaksid suudki lahti tegema!)

«Noh, mis sa ootad, räägi siis,» katkestas Kalju mõtteid Metsaaldi hääl. Metsaalt oli võtnud prillid eest ja puhastas neid siidrätikuga, vaadates samal ajal Kaljule otsa, erilise uuriva pilguga, nagu talle tundus, või tuli see tema prillideta silmadest.

Kalju kehtas õlgu. «Mida?» küsis ta. «Martin ütles, et mind pole enam vaja ja et tema ajab selle asja ise korda.»

Metsaalt mühatas, ta oli vist Kalju häälest kinni püüdnud pettumuse või isegi solvumise.

«Kui ta lubas, siis ta ka teeb,» ütles Metsaalt. «Pealegi polnud sul tõesti asja seal enam tolgendada.»

«Nüüd siis nimetatakse seda tolgendamiseks,» ütles Kalju, ja sedakorda ei nõudnud Metsaaldilt erilist kunsti, et tabada Kalju hääles solvumist. Ta seadis prillid uuesti ninale, ja selle asemel et selgitama hakata, küsis ta, läbi paksude prilliklaaside Kaljule uudishimulikult näkku vaadates: «Sa käisid muidugi ka Martini juures kodus ja nägid Katrinit, tema naist?»

Kalju noogutas, et käis ja et nägi, ise tunnistas küsivalt Metsaalti, et miks see jutu Katrinile juhtis, et mis ta sellega öelda tahab ja kas tal pole mingit varjatud tagamõtet.

Metsaaldil aga polnud mingit tagamõtet: ta ütles välja, mis ta oli mõelnud. «Jah, Martin sai endale veart naise... Ma olen ikka mõelnud, et selles, et ta nii põrgulikult aktiivne on... Nojah, hea küll, mis seal pikalt seletada, eks sa näinud isegi.»

«Ma ei märganud, et ta nii põrgulikult aktiivne oleks olnud,» ütles Kalju.

Metsaalt kergitas oma harjaskulme.

«Aga sa ei saanudki seda näha. Mida sa üldse võisid selle paari päevaga näha?...» Siis kummardus ta ettepoole, vaatas Kaljule läbi prillide otsa, kusjuures ta silmad paistsid nüüd klaaside taga suured ja tumedad, ning ütles otsekui vannutades: «Sa pead uskuma, kui ma ütlen... jah, kui ma ütlen, et ta on tõeline maa sool... Või kui ma ütlen, et ta on nagu elektrivool, mis annab valgust... ja soojust... Või kui ma ütlen, et ma olen ikka imestanud, kas ta üldse magab, või millal tal jääb aega lugemiseks... Aga ometi on ta rohkem lugenud kui sina ja mina ja veel kümme meiesugust kokku. Egas Riigikogu ükski... Haridusliit ka... Ametiühingud. Siis need esinemised töölistele, kelle saadik ta on...» ta naaldus toolileenile ja vaatas nüüd — nagu Kaljule tundus — üleolevalt talle otsa. «Näed sa, ka mina ei tea kõike... Aga ma aiman, et... Jah, ja kuidas võisid siis sina selle kahe päevaga Martini tegutsemisest ülevaadet saada... Pealegi, kus sul oli oma ülesanne ja pealegi niisugune olukord, milles sa varem pole olnud... Küllap oli sul hirmgi naha vahel, kas polnud?» ta vaatas ikka veel oma põhjatute silmadega Kaljule suisa näkku.

Kalju ei oodanud sellist küsimust. «Hirm?... Ei, milleks... Mis ma siis nii ära tegin, et oleksin pidanud hirmu tundma?! Jah, see sõit ainult...» Kalju jäi vait ja vaatas Metsaaldist mööda. «Ei,» ütles ta, kui tõstis pilgu taas Metsaaldile. «Ei, see pole õige. Kõikse kuradim oli, et ma tõepoolest tundsin hirmu. Tõsi, ma sain sellest küll alles hiljem aru,

aga... Jah, kõikse kuradim oli, et ma ei saa veel praeguseni aru, mida ma õieti pelgasin...» ja ta tõmbus endasse.

Metsaalt hakkas naerma. «Jah, muidugi... Ei saanud aru... kui su taga oli terve vabariigi politsei ja sind oleks ähvardanud avalikuks tuleku korral arveteõiendus, häbi ja alandus.» Kalju ei saanud aru, kas Metsaalt naeris ta üle või rääkis tõemeeli. «Kas sa arvad, et mina ei kartnud või? Muidugi kartsin! Kartsin sellepärast, et ei teadnud, kas see läheb meil korda või olid meil juba algusest peale nuhid sabas. Ja veel kartsin ma sinu pärast ja Elleni pärast ja iseenda pärast. Ja noh, ega see lugu, kui kõik oleks välja tulnud, poleks ka Martinile head teinud. Temale veel kõige vähem.» — «Jah, ma saan sellest aru küll,» nõustus Kalju. «Sellest, et me riskisime tüli ja pahandusega, panime kaalule enese ja teiste heaolu. Mina vahest kõige vähem, sest mis mulle ikka oleks tehtud? Oleks ülikoolist välja visatud?... Aga see ei tähenda midagi, sest ma ei hooli sellest. Enam ei hooli.» — «Jah, ja miks sa siis ei hooli?» küsis Metsaalt vahele. — «Ei hooli,» vastas Kalju ladusalt, nagu ütleks üles hästi päheõpitud õpitükki, «sest ma olen läbi näinud kogu selle jutu rahvusterviklusest, ühest keelest ja ühest meelest, oma kodu ehitamisest ja tööeestlusest... Ma teadsin varem, et see on tagasihoidlikult öeldes idealism... Aga kui ma nüüd veel neid sõnavõtte lugesin, mis seal Riigikogus iga jumala päev maha peetakse... Rahvasulased, kes peaksid nende põhimõtete hääleks olema, kuidas nad omavahel kaklevad ja enda tahtmata tõde päevavalgele toovad... Jah, kui ma nüüd seda lugesin... nii nagu oleksin oma kõrvaga kuulnud... siis ütlesin endale: aitab, ära ole rumal.»

Metsaalt kuulas tähelepanelikult, huuled kriipsuks surutud. «Noh, nemad... Tead, mis nende kohta on öeldud: «Teie olete maa sool. Aga kui sool tuimaks läheb, miska peab teda soolaseks tehtama? Ta ei kõlba enam kuhugi, kui välja visata ja inimeste ära sõtkuda.» Võib-olla sa tead ka, kust kohalt see ilus ütlemine pärit on? Ei tea... See on Matteuse evangeliumist. Ja tsiteeris seda omal ajal meile kõigile tuntud piiskop Rahamägi, kes kuulub nüüd ka ise rahvasulaste ehk maa soola hulka. Ta vaeseke ei tea ainult, et ta on ka ise üks tuimaks läinud sool...» Metsaalt tõusis, nagu oleks tal kõik öeldud, ja nad lahkusid viini salapoest.

Aga teel läbi vaiksete tänavate olid nad mõlemad oma mõtetes kinni ega seganud teineteist. Oli ikka veel lämbe suitsulõhnaline põuasuvi, samasugune nagu nädal tagasi.

Jah, eks olnud ju ainult nädal möödas sellest, kui nad tulid kahekesi mööda õhtuehast roosatavaid tänavaid, tulid tema ema restoranist ja Metsaalt ütles... jah, kuidas ta ütleski?... Et ta võtab Hildegardi oma kaitse alla... Ei, nii võis ta küll mõelda, aga ütles ta... et Kalju annaks talle märku, kui midagi juhtub. Ja siis oli ta imestanud, et mis seal ikka juhtuda saab. Aga seejärel oli tulnud tema juurde ema oma hirmuga, ja ta oli saanud teada, mis juhtus... Ja siis oli ta käinud Kadastikus, Hildegardi juures; ta oli käinud Irene juures; ta oli rääkinud inspektor Koopaga, ta oli käinud Metsaaldi kodus... Imelik — sellest kõigest oleks nagu röögatu palju aega möödas... — tundub lausa uskumatu, et kõigest üksainus nädal.

«Martin siis ei ole tuimaks läinud maa sool?» küsis ta Metsaaldilt. — «Ei, Martin ei ole... Ja sina ei ole. Ja mina ei ole, võiksin selle peale kas või vanduda,» vastas Metsaalt, hääles niisugune kindlus, et Kalju ei hakanud talt rohkem pärima. Niigi oli hea teada, et sind ikka kõigest hoolimata peetakse üheks õigeks inimeseks.

XVI

Narva

1.

Oli veel keegi, kellel oli õigus küsida, kuidas Kaljul Tallinnas läks ja kas Hildegard õnnelikult minema pääses.

Kuidas Kaljul Tallinnas läks, seda olid pärinud nii vanaema kui ka ema, ja nagu sellest veel vähe oleks, ka tädi Maria, tema mees Joosep ja isegi Santi, kes ometi siiani polnud tema isikliku elu vastu huvi tundnud. Neile kõigile — aga kõik nad küsisid muuseas sedagi, kas ta oma isa ka vaatamas käis ja kuidas siis vana Jaanist ka elab — vastas Kalju ebamäärase õlakehitusega ja ütle misega, et elab kah... nagu üks rantjee muistegi. Kusjuures ta teadis väga hästi, et sõna «rantjee» tähendus ei tarvitse neile mõistetav olla, vähemalt Mariale, Joosepile ja vanaemale mitte. Aga seda ta taotleski: mõelgu nad, mida ise tahavad. Ainult tädimees Joosepile lisas ta: «Maadleb ikka jumalaga ja teeb piiblit omamoodi ümber.» Mille peale Joosep andis lühikese vastuse: «No-jah...» ja haaras pihku kärukäepideme, nagu annaks mõista, et üks igaühel ole oma jumal: tema jumal on kahe täiskummist rattaga, tema lükkab oma jumalat, mitte jumal teda. Santile aga esitas ta vastuküsimuse: «Ütle mulle, mis sina tead mu isast, et sa ta järele pärid!» Santi, kellel oli hea meel nõõpidest («Just täpselt niisugused, nagu ma tahtsin, kas sa ostsid ise või aitas sind keegi osta!?»), vastas lustakalt: «Sinu isa oli nii kuulus mees, et temast kõneldakse veel tänase päevani...» — «Mida?» — «Noh, kas või seda, kuidas ta kolonel Traksile karguga äigas, kui see tema ees oma Vabadusristiga kiitlema hakkas...» — «Ahah,» vastas siis Kalju ja tundis südamest läbi käivat rõõmusälvatust, et vähemalt keegi tunneb tema isa ka heast küljest ja et see keegi on just Santi.

Kalju oli kodus, oli voodis pikali — kui sa ei taha, et su mõtted liiga trammis on, vaid tahad neile vabadust anda, ole

pikali —, ja siis ta kuuliski, et keegi põristab vastu akent: tok-tok-tok-tokk ja siis pikk kriips. Enne kui ta akna juurde jõudis, teadis ta juba, et nii võib toksida ainult üks inimene — seda ammuilma mahamaetud ja nüüd mälestustega koos ootamatult väljakargavat märguannet. Kalju lükkas kardina kõrvale — akna taga seisis Irene, seljas kreem linane kostüüm, reväärile tikitud ära-unusta-mind kimp. See polnud muidugi see, mida ta tookord ammu kandis, aga see oli sellega äravahetamiseni sarnane. Ainult kübar, laia servaga õlgkübar (ahaa! nüüd on siis niisugused jälle moodi läinud) oli niivõrd daamilik, et hetkeks viirastunud gümnaasiumütsiga tagasihoidlik tütarlaps kadus sedamaid. Kalju viipas, Irene naeratas. Kalju keeras lukust lahti ukse, mis viis toast otse koridori, ja laskis külalise sisse.

«Jah, kui mägi ei tule Muhamedi juurde, siis...» ütles Irene ja vaatas uurivalt Kaljule otsa, ent pööras samas pilgu toale, ja tema silmadesse ilmus vapustav äratundmine: kõik oli täpselt nii, nagu siis, kui ta siin viimati käis; mu jumal, kui palju aega sellest juba möödunud on! Ikka too puust Eesav-Edvard Puuslik ühel lauaserval, teisel aga... Voltaire... otsekui elu kaduvuse sümbol...

Kalju pakkus Irenele tooli, ovaalse korjuga kirjutuslaua tooli. See sõnatu žest oli samuti valutegevalt samasugune nagu toona. Irene naeratas, silmis hämmeldus. Siis kuulis ta kolmandast toast kudumismasina sihka-sahkatamist, mis meenutas rukkiräägu häälitsemist, ja see mõjus kainestavalt ning tõi tagasi tänasesse päeva: Kalju vanaema oli omal ajal nende kooskäimisele laitvalt vaadanud, suu kitsaks triibuks kokku pressitud...

«... tuleb Muhamed mäe juurde,» lõpetas Irene. Ta võttis kübara peast, ja kuna ei leidnud sobivamat kohta, pani ta selle voodile, padjale, kus oli veel Kalju pea jälg.

«Ma alles tulin,» ütles Kalju, täpsustades samas: «Eile...»

«Eile on tükk aega tagasi,» kostis Irene etteheitvalt.

Ta istus Kalju pakutud kirjutuslauatoolile, peaaegu nina-pidi raamatutesse, mis laual lahti olid. Ent ta ei vaadanud raamatuid, vaid Kaljut. Kalju kehtas õlgu.

«Sa' tead, mul on töö ka. Ja pealegi...» ta vaatas Irenele otsa, silmades tõrjuv pilk. «... pealegi ma arvasin, sa oled rahul, et said sellest tülikast külalisest nii kiiresti lahti ega taha tasta enam midagi kuulda.»

«Sa eksid,» ütles Irene kiiresti. «Me saime sõpradeks ja mind huvitab Hildegardi saatus väga. Noh, ütle siis vähemalt, et kõik läks õnnelikult ja ta pääses edasi.»

Kalju raputas pead: «Ma ei tea seda.»

«Sa ei taha öelda, eks?» küsis Irene. «Sa ei usalda mind?»

«Mis jutt see on!» püüdis Kalju Irene kahtlustusi tõrjuda. «Ma tõin ta ometi sinu juurde varjule.»

Irene ei reageerinud Kalju vastusele. Tema suunurkadesse ilmusid kurrud; nagu Kalju mäletas, oli see ikka märkinud rahulolematust. «Sa arvad, et nüüd, kus ma selles pururikkas kapitalistiperekonnas elan, ei või ma omapead enam midagi teha? ... Või mõtled sa, et mul polegi enam isiklikku arvamust? Et ma teen ainult seda, mida härra Lood tahab? Jah, aga kes sa siis ise oled? Isa on sul rikas ärimees, või vähemalt oli. Ema ka ... Nii et sa oled ikka ise samuti sellest ühiskonnaklassist pärit, mida nimetatakse kapitalistide klassiks ja mida sa paistad siin hoolega uurivat. (Ära nägi, et ma loen «Kapitali»!) Sealjuures olgu nende Loodide kohta veel niipalju öeldud, et nad on palju ... korrektsemad kui mõni teine või kolmas poolkapitalist. Mul on veel hästi mees, kuidas su ema ja vanaema mossitasid ja mulle viltu vaatasid, kui me ... käisime. Mis muud, kui kartsid, et ma pole küllalt hea partii nende po ...» Irene vakatas ja jäi poolelt sõnalt vait.

Kalju ootas, et ta veel midagi ütleks, ent taipas samas, et Irene oli niigi rohkem öelnud, kui tahtis, võib-olla ta koguni kahetseb öeldut.

«Noo-jah,» vastas ta siis (see «noo-jah» tuli välja täpselt nii nagu tädimees Joosepil, kui ta oma kaheherratist täiskummidega jumalat turule lükkas). «Ma näen ja usun nüüd päris kindlasti, et see pururikas Loodide suguvõsa pole sind kuigi-võrd mõjutanud ja et sa oled ikka see, kes sa olid ...» — ja sealjuures vaatas ta Irenele otse silma sisse, nii ausa otsekoheusega, et Irene pidi uskuma: Kalju ei nori, ei narri, ei pilka teda. Seejuures vältis ta aga teadlikult rääkimast oma perekonnast, kuigi tal oleks väga lihtne olnud öelda, et vanaema pole ju ometigi mingisugune kapitalist, vaid noorelt kolme lapsega leseks jäänud ja eluaeg rasket tööd teinud naine, kes isegi nüüd, kus ta võiks ärateenitult puhata, istub jonnakalt hommikust õhtuni kudumismasina taga.

«Sa oled mulle vist vähemalt kümme korda öelnud, et ma pole muutunud.» Irene lükkas järsu käeliigutusega juuksed taha. «Aga kui see nii on, miks sa siis käitud kogu aeg, nagu oleksin ma muutunud? Võib-olla on lugu hoopis selles, härra studioosus, et sina ise oled teistsugune? Jah, aga sa ei ole mulle ikka veel vastanud, kas Hildegardiga on kõik korras. Vähemalt niipalju võiksid sa ikka öelda.»

Kalju kehtas õlgu. «Ma ütlesin: ma ei tea seda. Sa ei usu mind?» Ta tunnistas Irenet. «Jah, vaata, ma pean sulle selgitama ...» mõistis Kalju. Lõppude lõpuks pidi Metsaalt tallegi mõnda asja selgeks tegema, miks ta arvab, et Irene on temast targem ja saab ise kõigest aru. (Kui põrgulikult raske on ikka teist mõista, isegi kui see teine pole päris võõras!) «Jah, vaata, niisuguses olukorras, kus sa satud vastuollu riigiga, see tähendab seadustega ja su jälgi ajavad politsei ja nuhkide vägi, ei saa ometi üksi midagi ära teha. Mõttele ise, mismoodi ma oleksin saanud Hildegardi üle piiri sokutada. Mina täitsin oma ülesande, viisin ta Tallinna nende juurde, kes suudavad rohkem kui mina. Usu mind, ma ei tea isegi seda, mismoodi, millal ja kuidas ta lõppude lõpuks sinna Rootsimaale jõuab. Küsi Voltaire'i käest, võib-olla tema oskab vastust anda.»

Kalju vaatas kolju poole sellise näoga, nagu päriks ta ise sellelt vastust.

Irene aga naeratas nüüd omakorda: «Aitäh, et tegid mulle selle selgeks. Kujutle, ma mõtlesin tõesti, et see on sinu ja ainult sinu ettevõtmine. Kui rumal minust! ...»

Kalju noogutas. «Jah, ega minagi osanud kujutleda, kui keerukas niisugune ettevõtte võib olla.»

Ta oleks tahtnud meelsasti lisada, nüüd, kus Irene teab, peaks ta vähemalt niipalju ennast tagasi hoidma, et ta ei hakka sellest oma sõbrannadele rääkima ... Või neile ülikorrektsetele Loodidele ... (Ah, teate, missuguse seikluse ma läbi elasin, kui olin suvel linnas ... Jah, pärast Saksamaalt tagasitulekut ... Kujutlege, ükskord tuli mulle külla ...) Aga ta hoidis ennast siiski tagasi: kui ta nüüd meelde tuletas, siis oli ta tõepoolest Irenele mitu korda öelnud, et ta pole muutunud, ja kui nii, siis ei räägi Irene sellest kellelegi.

«Jah, ta hakkas mulle meeldima, ma ei oskaks isegi öelda, mispärast.» Irene näis vastust otsivat. «Võib-olla siiski kõige rohkem sellepärast, et ta oli nii tugev ...»

«Tugev?» küsis Kalju. «Mõnikord mulle näis, et ta on ülbeelt enesekindel.»

«Võib-olla selleks, et olla tugev, ongi vaja mõnikord ülbeet enesekindlust ... Ma vaatasin teda, kui ta seal mu kapitalistist äiapapaga (keda sina pead kõigepealt kapitalistik, mina aga kõigepealt korrektseks inimeseks!) ... kapitalistist äiapapaga vaidles ... noh, oleks ta kas või viisakuse pärast kriipsuvõrragi järele andnud ... Aga siis, kui ma talle ütlesin, et kadestan teda, küsis ta omakorda: «Mispärast? Kas

sellepärast, et mul pole kodumaad ja et ma hulgun mööda maailma nagu peavarjuta Ahasveerus? ...»

«Ma ei usu, et ta nii vastas.» Kalju raputas pead.

«Miks?»

«See kõlab... tiiga pessimistlikult.»

«Jah, aga kõige tugevamalgi inimesel võib olla nõrkus-hetki, kas pole nii?» küsis Irene, hääles mingisugune eriline tähenduslikkus.

«Jah, seda küll...» nõustus Kalju. «Just nimelt hetki... Tugev inimene ongi sellepärast tugev, et ta tunneb vaid hetki nõrkust, aga saab sellest üle. Ta ei anna oma nõrkustele järele.»

«Võib-olla,» vastas Irene; ta vaatas ikka veel uurivalt Kaljut ja langetas siis pilgu. Ta sattus segadusse ja viis jutu mujale.

Kalju oli hajameelseks muutunud. Lõpuks tõusis ta ja ulatas Irenele kübara. «Lähme siis.»

«Kuhu?» küsis Irene.

«Lõbutsema,» vastas Kalju.

2.

Irenele olid Kalju ootamatud meelemuutused tuttavad, sellepärast ta ei imestanudki, kui Kalju korraga tarmukalt teovalmiks muutus. Ta tundis peaaegu kergendust, et sai sellest toast välja. Ta seadis kübara pähe, natuke lustakalt ühe külje peale viltu, nagu oleks see tavaline gümnaasiastibarett. Sooh, nüüd oli ta siis... suurilmadaam. Ta tõstis pead ja vaatas kübaraserva alt oma tõsiste uudistavate silmadega veel kord otsekui jumalagajatuks üle toa, ja tema pilku ilmus nukrust.

Jah, nood päevad, mil ta tundide kaupa selle kirjutuslaua taga konutas ja hoolsa, kohusetundliku õpilasena malet mängima õppis... Või voodiserval istus, vaadates koolivenda, sõpra, kes mingi ainult talle omase süvenemisega, nagu maailma äraunustava keskendumisega tegi oma tõlketööd: kaks-kümmend rida Heinet, mis ka ei juhtuks... (Sa pead tulema ja minu kõrvale istuma... nüüd sa paned sulepea käest, tõstad pead, hõõrud silmi, mõtled: põrgusse see Heine, mul on ometi külaline... Sa tõused, sirutad ennast, vaatad siia... ja tuled... Muidugi ta ei tulnud ja Irene naeris oma ebaõnnestunud sugestioonikatse üle.) Ime-

lik, mõtles ta nüüd, kas ma tõepoolest igatsen noid päevi ja õhtuid tagasi! Me olime tookord lapsed, ja kui tema on jäänud tänase päevani lapseks... suureks tõsiseks lapseks, siis ometigi mitte mina. Ma ei oska seda taga nutta, mis on möödas... Nii nagu isa ei nutnud taga mahaparseldatud talu... Me oleme vist seda tõugu...

«Kui lõbutsema, siis lõbutsema,» ütles ta huuli torutades, «ainult mitte sinu ema juurde.»

«Mul polnud seda mõtteski,» vastas Kalju. «Jah, ja nii jäigi sul Hildegardi tants nägemata... Kahju. Või... tantsis ta sulle kodus?»

«Mine ikka! Ega me lapsed pole!»

Kalju kehtas õlgu. Tema arusaamade järgi olid täiskasvanud mõnikord lapsemad kui lapsed...

Nad kuulsid juba enne Posti tänava nurgale jõudmist pasunate valju mürtsu, tänavanurgale jõudes jäid vaatama, kuidas Rahvaväljakult tulid ratsaväelased, pasunakoorgi hobuste seljas: pillide hõbe päikesekiirtes kiiskamas, aina üks akselbandide, tresside ja nõopide kuld ja kard, punased püksid, mustad säärikud — noored näod liikumatud, nagu kivisse raiutud, kerge tolmupilv järel... Ratsaväelased jõudsid nende kohale, ohvitserilt kõlas mingi käsklus: «arre... a... e... aat!» Kõik pöörasid näod järsu pealiigutusega nende poole, ohvitser andis au. Irene võttis peast oma laiaservalise kübara, lehvitas... ja alles siis mõistis Kalju, et ratsarügement tervitas Irenet. «See oli kolonel Traks,» ütles Irene. «Ta on meie perekonnatuttav.» Kalju märkas, et Irenel oli hea meel ootamatust ja, niipalju kui ta teadis, seadusevastasest auavaldusest, — tema nägu õhetas ja silmadesse oli ilmunud sära, ja otsekui seda varjata püüdes seadis Irene kübara taas pähe ja küsis: «Kas sa seda tahtsidki mulle näidata? Huvitav, kas nad sõjas ka nii... üles muktud on?»

«Sõda pole paraad,» vastas Kalju. «Loe «Läänerindel muutuset» või «Puuriste»...»

«Ma olen lugenud,» ütles Irene. «Mul on viimasel ajal rohkem aega, kui jätkub raamatuid... Jah, aga kuhu me siis lõbutsema läheme?»

Ratsurid olid nurga taha kadunud, orkester oli vakka jäänud, kostis veel ainult kaugelt kabjaplaginat munakivisillutisel. Tuletõrjeaiast, mille roheline puudesalu tänavanurgal seisjaile kätte paistis, kostis nüüd selgesti plekist grammofoonimuusikat, üle vahtrate kaharate latvade aga paistis pöörlev karussell. Nüüd meenus Kaljule: seal oli tsirkus. No muidugi, ta ju ise redigeeris kuulutust, milles teatati: välismaalt

on kohale jõudnud atraktsioon liliputtidega, karuga, kes oskab arvutada, kuulsa saatuse etteütteleja madaam Paveriini; samas pidavat saama ka volilt kiikuda, karussellil närvi-kõdi proovida ja üldse väga mitmesugusel moel ennast lõbustada.

Jah, miks ka mitte?! Ta võttis Irenel käe alt kinni ja tõmbas teda endaga kaasa. «Operetti me juba vaatasime, nüüd lähme tsirkusse,» ütles ta.

Tsirkus oli, nagu arvata võis, kesine: karu oli pulstunud-karvaline nässpakk, seisis telgi ees poodiumil, sonimüts lõua alt rihmaga kinni, et see kummardamisel ära ei kukuks; nähtavasti oli tema ülesandeks päeval tsirkusele reklaami teha, öhtul võis ta ju matemaatikaga tegelda. (Kaljule meenus karu vaadates, kuidas ta ise oli koolis rehkendamise hädas olnud; tal tekkis karu vastu kaastunne.) Üldse paistis siin tõeline elu alles öhtul algavat, öhtul pidid ka liliputid esinema, samuti kuulsad köietantsijad Marihaana ja Lever; nüüd, päevasel tunnil, sai ainult karusselliga sõita ja lasta tulevikku ennustada.

Nad sõitsidki karusselliga, koos lastega, keda meelitas ligi juba ainuüksi see eriline atmosfäär, õhkkond, mis siin valitses. Nad lasksid ka kuulsal madaam Paveriini kätt vaadata, kes istus ihuüksinda väikeses telgis; hoolimata sellest, et seal oli hämar ja madaam Paveriini kandis parukat, tundis Kalju temas ära posija, kaardimoori ja käevaataja, kes elas samas mõned majad edasi, röskes keldrikorteris, ja kandis hoopis proosalist nime: Üks-Luuk; Kalju oli aastaid tagasi koos emaga tema juures käinud. Posija ennustas Kaljule pikka kroonuteekonda, õnnelikult lõppevat seiklust, kallimaga kohtumist, rikkust ja heaolu. Tõenäoliselt rääkis ta kõigile ühte ja sama ja võttiski sellepärast inimesi ükshaaval vastu. Pärast posija juurest väljumist pilutas Kalju silmi. «Vanaks on Üks-Luuk jäänud,» ütles ta Irenele otsekui kahju tundes. — «Sa siis tunned teda?» küsis Irene. «Vanasti armastas ema ikka tema juurde joosta, kui tal midagi viltu läks,» ütles Kalju. «Siis vaatas ta tulevikku suurelt roheliselt klaaskuulilt, ja tema ennustused, kuigi tõest kaugel, olid vähemalt yaimukad. Alla käinud on Üks-Luuk... ja rohelist klaaskuuli tal ka enam ei ole.»

Neil ei olnud siin enam midagi teha; esialgne lõbusus oli maad andnud loidusele, peaaegu apaatialle; Irene mõtted olid laokil ja Kaljugi näis millelegi muule mõtlevat. Nii olid nad juba minekul, olid juba väraval, kui kohtasid Richard Pruuli.

«Ahaa, siin te mul olete!» hüüdis nende mõlema koolivend

Riks, hüüdis nii, nagu oleks just nimelt neid tsirkuseväravas oodanudki. Nii Irenel kui Kaljul oli näol süüdlaslik ilme, mitte sellepärast, et koolivend Riks neid siin koos nägi, vaid sellepärast, et nad mõlemad olid ta ära unustanud.

Richard oli üks neid, kes polnud läinud edasi õppima, vaid oli tööle asunud, ta oli saanud ajutise koha magister Soone juurde, esialgu muuseumi, hiljem linnaarhiivi korrastama, ja oli sinna jäänudki. Ja nüüd oli see pikk vibalik agulipoiss üsna soliidseks muutunud, kandis korralikku ülikonda, noh, mitte just kuulsa Tartu rätsepmeistri Uuseni tehtud rõivaid, aga ikkagi... See võru- ja väänkael, omaaegne gümnaasiumidirektor Naano murelaps, oli endale ka prillid ninale seadnud, paksude klaasidega sarvraamidega prillid. «Olete juba kõik ära proovinud?» küsis ta. «Tulge tagasi, ma tahan ainult karussellil sõita.»

Ja osalt süütundest koolivenna ees, osalt sellepärast, et nad tahtsid tõepoolest Riksiga koos viibida — lootuses, et see endine vembumees viskab ehk nüüdki mõne toreda tujutõstva vembu — läksid nad uuesti karussellile. Kui suur ratas nad üles tõstis, ajas Richard kaela õieli, võttis kaabu kätte, nagu kardaks, et tuul viib selle minema, ja tõusis püsti, toetudes ühe käega Irene ja teisega Kalju õlale.

«Mu kodulinn, ma tervitan sind siit kõrgelt... Pagana pihta, polegi kõrge, kõik jääb puha katuste varju...» ta istus tagasi.

«Mis sa siit näha tahtsid?» küsis Irene.

«Noh, ma arvasin, et linn on siit nagu peo peal... Et võtan ta otsekui kalliskivi peo peale... Sa mu kodulinn!...»

«Ma ei teadnudki, et sa oled nii suureks Narva patrioodiks muutunud,» ütles Kalju.

«Mida rohkem ma tema minevikuga tuttavaks saan, seda suuremaks mu austus ja lugupidamine kasvab,» nõustus Riks. «Eriti tookord, kus ma võtsin endale lisatööna ekskursioonide juhtimise... Aga kuulge, nii teemegi: ronime selle kaadervärgi pealt maha ja korraldame ühe ekskursiooni mööda vanalinna!»

Nad ei vaielnud sellele vastu; pärast Tuletõrjeaiast väljumist pöörati Vestervalli, sealt Rüütlistse, jõuti välja Raekoja platsile. «Nii, kas te teate, kus kohal me nüüd oleme?» — «Raekoja platsil,» ütles Irene. «Ma ei mõtle seda. Ma küsin teilt: kas te teate, kuhu me oleme ajas tagasi rännanud? Ei tea... Kahju! Me oleme praegu puhtalt seitsmeteistkümnendas sajandis.» Ta vaatas seejuures ise üllatunult ringi, nagu oleks selle alles äsja avastanud; Irene häälitsetes «Oh!» ja sel-

les oli omajagu teesklust. Kalju vaatas kahtlevalt ringi. Tal oli raske asetada end aastatesse tuhat kuussada millegagi, kuna siinsamas börsimaja ees tukkusid sõitjate ootel reas kahekümnenda sajandi autod, mööda tänavaid liikus aga ilmselt kahekümnenda sajandi seelikutesse ja kleitidesse riietatud naisi. Ta sulges silmad, ja sellal, kui Richard, olles nüüd kõik kraanid lahti keeranud, puistas neid üle arvude ja nimedega, püüdis ta kujutleda, mis moodi siin oli tookord, kui siin saksa ehitusmeistri Jürgen Teuffeli plaanide järgi hakati anno Domini 1666 raekoja alusmüüri rajama... Midagi ähmast ilmuski ta kujutlusse, aga enne, kui see sai kindlama kuju võtta, hüüatas Irene: «Kas mäletate, poisid, kui raskē oli mul teid koju saata, iga päev pärast tunde tahtsite te tingimata siia tulla, ronisite üles trepiservale, panite ranitsad istmiku alla ja lasksite liugu. Mitte kuidagi ei saanud teid siit tulema.» — «See oli siis, kui me algkoolijätsid olime,» ütles Richard, segamise pärast veidi pahane. «Ma mäletan, et sa ise ka ei jäänud meist maha ja et sul oli lõhutud ranitsa pärast veel kodus pahandus,» tuletas Kalju Irenele meelde. «Ah, mis siis minulgi muud üle jäi. Oled huntide hulgas, ulu aga kaasa.»

Richard jätkas seitsmeteistkümnenda sajandiga. Ta jõudis börsihooneni, tuletas meelde arhitekt Heroldtit, siis pastor Michael Bachi, Berndt Erichit, Herman Poortenit, Levin v. Numensit, kes muide sai õiguse rahapada pidada; nii oli siis linn selleks ajaks muutunud päris-linnaks; seal oli oma rahapada, võllas turuplatsil, oli maha peetud ka esimene nõiaprotsess ning 5. mail 1615. aastal tõusis siitsamast Heinaturult tuleriidal põleva inimliha vänget vingu.

«Kas on teada, kes see oli?» küsis Irene.

«See oli soome naine nimega Brigitta,» ütles Richard. «Kaevas tema peale aga linnakodanik Watsoni lesk, et Brigitta olla tema tütre ära nõidunud. Mis ja kuidas, see pole lähemalt teada. Brigittat piinati, kuni ta oma süü üles tunnistas, ja siis mõisteti ta raekohtu otsusega surma.»

«Kuigi ta polnudki milleski süüdi,» märkis Kalju. Mille peale endistel aegadel nii lõbus ja elurõõmus ja optimistlik Richard vastas erakordselt süngelt: «On usutav, et ta oli isikliku kättemaksu ohver. Eks tookordki valitses maailmas salakavalus, vihavaen ja julmus.»

Irene vaatas Richardit ja tahtis midagi öelda, ent Richard võttis tal sõnad suust. «See ekspeditsioon jääks poolikuks, kui... jah, ma tahan teid viia kusagile torni, kust saab linna otsekui peo peale võtta... Mis te toomkirikust arvate?...»

Kalju vaatas Irenele küsivalt otsa. «Muidugi arvan ma sellest ainult head,» rõõmustas Irene. «Ei saa ometi iga päev niisugust seiklust! Vanasti, kui te käisite maa-alustes koobastes — mäletate, üks ava oli Joaorus, teine Valliplatsil, pimedad ja mustad kui hundikurk —, siis sain ma teid suure tegemisega ainult niikaugele, ent te lubasite mul koopasuu ees valvata. Nüüd siis olen vist täiskasvanud ja kõlban kambajõmmiks.» Ta võttis nad mõlemad käevangu.

3.

Nad ei roninud mitte päris üles, mitte torni ahaneva noole alla, vaid jäid peatuma teisel kolmandikul, kitsaste aknaristkülikutega torniplatvormil. Niigi hingeldasid nad, ja kui Irene sirutas kaela ja pistis pea aknast välja, hüüatas ta ehmunult: seegi kõrgus võttis südame alt õõnsaks. Esialgu! Siis harjus ta sellega ja vaatas juba uudishimulikult alla. Nad olid teiste tornide ja Hermannii kindlusega ühel kõrgusel, all sügavikus tõusid nende poole majade viilkatused, nad küündisid vaatama kitsastesse siseõuedesse ja kindlusemüüride taha; siinsamas, lausa uskumatult väiksena, paistsid Pimeiaia trepid; veel allpool voolas tumesinine, karestike kohal valges pitsivahus jõgi; veelgi kaugemalt otsekui viipasid neile Aleksandri ja katoliku kiriku rohelised ja kullatud sibulkuplid; jaamast tõusis vedurite suitsu, sealsamas raudsilla õhuline-habras kaar, nagu nõöridest ja tikkudest põimitud; edasi paistsid Kreenholmi, Kalevi- ja Linavabriku tumedad, massiivsed ja rasked hooneteblokid; ning taamal metsad ja metsade vahel kilgendav jõepind.

Irene tundis uuesti peapööritust, otsekui hajunuks torn ja maailm ta ümbert; ta pööras ringi ja vaatas kaaslast, kes seisis samuti akende juures; aknad olid kitsad nagu laskeavad; Kalju oli end välja küünitanud, toetus kahe käega aknasimsile ja vaatas alla; Richard aga seisis akna juures mõttesse vajununa; ta märkas Irene pilku, pööras ringi ja Irene nägi tema silmades kurbust. «Nõtkete kungaste ja kaunite vastuhelkide linn...» pomises ta. «Ah, ka sina!» ütles Kalju ringi pööramata. «Kui ma seda «Colas Breugnonist» lugesin, siis ma mõtlesin, et see sobib just meile.»

Richard tegi Irenele ruumi. Irene astus põhjapoolse akna juurde, ja jälle kippus tal hing kinni jääma. Nüüd ta mõistis, miks Richard oli linna nimetanud kalliskiviks.

Tema ees oli punaste kivikatustega, roheliste, mustade ja hõbedaste tornidega vanalinn; kreemvalgete seinte, müüride ja tänavatega, mis olid lõunapäikeses majade vahel otsekui valgust täis kanalid; päike, varjud ja vastuhelgid, päikeselai-
gud ja õuede hämarus täitis selle pildi kummalise liikumi-
sega, linn otsekui kumas seestpoolt; ta oli vanade bastionide, kontreskarpide ja raveliinide hambulises rohelises raamis otsekui karneool, tsitriin või topaas, oli tunne, nagu oleksid tööpoolest võitnud linna nagu kalliskivi peo peale, et teda imetleda.

Tema kõrval jutustas Richard: «Narva oma vanaaegsete majadega, oma hallitusest roheliste müüridega, ordulossi ja Jaanilinnaga... on nagu mõni kindel vanapiiga, kes sellest hoolimata, et tal on nooruspuna ammugi palgelt kadunud, on oma paremad ehted mälestuseks alal hoidnud, võib-olla osalt ehk sellepärast, et oma edevatele kasulastele, alevitele, näidata, et nende praegused plekist ja telliskivist ehted on tuju- ja moesünnitised, mis juba homme tuleb ära visata...» Jah, ka nii ma olen turistidele rääkinud... Ja ikka on nad naernud või vähemasti muianud.»

Nad käisid vaheldumisi kõik neli ilmakaart läbi, silmitsesid peale vanalinna aguleid, Paemurrut, Kadastikku, Pritska männikut, Siivertsi metsa, Irene arvas läbi kullakarvalise virvendava õhu nägevat ka Jõesuud ja merd, aga ta ei olnud selles kindel. All oli olnud tuulet, lämbe vaikus, müürid olid õhkunud päeva leitset, ülal aga puhus nõrk tuuleõhk, see oli palju jahe-
dam ja lõhnas kuivast männikust. Irene väristas õlgu ja hakkas ettevaatlikult sammhaaval mööda hämarat trepikäiku alla astuma. Teised järgnesid talle.

Nad väljusid vaikides kirikust ja seadsid sammud õieti seda tähele panemata Pimeia treppidele. Siis aga peatus Richard esimesena, sirutas käe ja näitas Hermannit kindlusele. «Ja siin näete te Hermannit kindlust. Tema missiooniks oli kaitsta Lääne-Euroopa tsivilisatsiooni... muidugi barbaarse Ida eest.» Richardi hääles oli pilkeline alatoon, Irene ei märganud seda, küll aga Kalju.

«Jah, kas sellest rääkimine kuulub ka su giidikohustuste hulka?» küsis ta nõökavalt.

«Kuulus,» vastas Richard. «Kuidas me oma väikest talupojanina ikka kergitada saame, kui me ei pea ennast Lääne ja ilmtingimata tsivilisatsiooni eelpostiks. Ja siis on vaja ka asjalisi tunnistajaid, et see on olnud nii-öelda meie ajalooline missioon ja et me jätkame seda, mida alustas omal ajal Mõõgavendade ordu. Suurepärane! Kas võib üks vabaduse kätte-

võitnud orirahvas veel midagi suurepärasemat tahta! Eriti, kui seda rääkida välismaa turistidele, — siis võib ju ennast üsna ülendatuna tunda, nendega peaaegu võrdsena.»

«Jah, kas sa siis tundsid ennast ülendatuna?» päris Kalju, ikka veel nõokevarjund hääles.

Irene vaatas Richardit ja muigas: «Ta ei paista just selle järele välja.»

Richard raputas pead: «Ei, see oli hoopis teisiti, kuulake, ma jutustan teile...» Jutustamise asemel jäi ta aga vait, — näostki näha, et ta katsub rääkima hakata, aga et see ei ole nii kerge.

«Mis sul on, kont kurgus või?» küsis Kalju. «Räägi julgelt, ega meie ei ole turistid.» Richard tegi veel ühe ponnistuse, neelatas ja ta hääle pääses valla.

«Muidugi... Vaadake, ma ei taha kinnitada, et see on just ilmtingimata meie vana Roodese teenä, ja kui ongi, siis ainult osaliselt. Jah, vahest ainult niipalju, et tema külvatud seeme ei langenud mitte just kaljupinnale. Mäletate, kuidas ta peaaegu igas ajalootunnis, kui oli ühelt poolt sündmuse või mõne ajaloolise kuulsuse meile ära valgustanud, ütles: nüüd siis — *audiatur et altera pars*. Ja siis hakkas ta valgustama teist poolt. Seda, mida õpikus kirjas ei olnud. Mul on veel hästi mees, kuidas ta rääkis Julius Caesarist. Mäletate? Caesar läks senatisse nagu harilikult, hoolimata sellest, et mitmesugused loodumärgid ja unenäod ja sõbrad olid teda hoiatanud. Ja kuidas siis alatu Marcus Brutus seal teda nahutas ja kuidas Tillius Cimber talle lähedale hiilis, ettekäändel, et tahab palvekirja üle anda, aga selle asemel haaras ta tal kätest kinni, ja siis löid vandeseltslased talle kakskümmend viis noahaava, millesse ta sealsamas suri. «Jah, alatu tegu, pole midagi öelda,» tegi siis vana Roodes kokkuvõtte oma jutust. «Ent kuulakem siiski ka teist poolt!» ja ta võttis laualt paksu seanahka või pärgamenti köidetud Gaius Suetonius Tranquilluse ja luges — esiti ladina keeles ja pärast tõlkis maakeelde: «nii, lõpmatult himustades aunimetusi ja võimu, oli talle sellest vähe — ta laskis ennast nimetada igaveseks konsuliks, siis imperaatoriks, siis isamaa isaks, asetas oma kuju keisrite kujude hulka, solvas senatit sõna ja teoga, lubas omavoli...» Ja lõi siis laksatades raamatu kinni ja tegi oma jutust lühikese kokkuvõtte: «Tuleb teada põhjusi, siis mõistame ka tagajärgi.»

Richard oli tahes-tahtmata imiteerinud vana ladinlasest ajalooõpetaja intonatsiooni, käeliigutusi, näoilmet; Irene ja Kalju silmitsesid teda uudishimuliku üllatusega; mida ta

mõtles selle Roodese-looga? Ah jaa: ta hakkas rääkima: *audiat et altera pars*. Ei, veel enne oli too jutt Lääne tsivilisatsioonist...

«Jah, aga vähest sa ütleksid nüüd, missugune see sinu *altera pars* on?» küsis Kalju ja pilgutas Irenele silma — ta ootas ilmselt ikka veel keskkoolipäevade Riksi lustakat, ootamatu puändiga vembulugu.

«Oota, see tuleb,» ütles Richard, nagu oleks ta kiirustamise pärast pahane. «Vaata, seal Magistri juures vanu pabereid sorteerides ma lugesin ka üht-teist, ja eks see pani kahtlema nii mõneski asjas. Ma ei näinud, et Rootsi Kaarel või Taani Valdemar või Ivan Julm või Peeter oleksid nii väga üksteisest erinenud, et ühel pool oli tsiviliseeritud Lääs ja teisel pool barbaarne Ida. Kui sõda ja rüüsteretked käimas olid, siis oli ikka rahvas see, kes kannatas. Ja vastupidi: kui oli rahuaeg, hakkasid õitsema kaubandus, ehitustegevus, põluharimine; rahvas kosus ka barbaarse Ida võimu all. Ja nii ma siis hakkasingi mõtlema sellele, et see Lääne tsivilisatsiooni apologetika pole muud midagi kui üks päevakohane jutt, ja ma võin ju käega osutada hoopis sinna,» — ta sirutas käe, nimetissõrm õieli, Jaanlinna kindluse müüride poole — «ja öelda hoopis teisiti, ja nimelt: siin, Narva jõel, pandi piir germaani ekspansioonile Itta.»

«Jah, ja kas sa ainult mõtlesid nii, või ütlesid seda ka... oma germaani turistidele?» küsis Kalju.

Richard laskis oma prohvetikae alla vajuda, pistis selle püksitaskusse ja vastas, millegipärast veidi kohmetult: «Ütlesin küll. Pagana pihta — miks ei oleks ma pidanud seda ütleva, kui ma nii mõtlesin.»

«Sa taevas!» hüüdis Irene. «Igal inimesel on õigus rääkida seda, mida ta õigeks peab.» Kalju vaatas Irenele otsa, Irene pani käe suule. «Ma ütlesin vist midagi rumalasti... Aga mul on ju õigus, eks ole?»

Richard pistis ka teise käe taskusse ja pöördus nende poole. «Nii arvasin ka mina.»

«Arvasid?» küsis Kalju. «Aga enam ei arva, eks?»

Richard raputas pead. «Arvasin ja arvan...» Ta näkku ilmus puna. «Ainult et... pärast avameelset juttu Magistriga ma veendusin, et igal pool ja alati ei saa seda õigust kasutada. Kas... või... Noh, eks te tea isegi, kuidas inimene võidakse nurka suruda... Või ei tea? Ei tea... Kust te võitegi teada...»

«Teame küll,» hüüatas Irene. «Me...» ta vaatas Kaljule ja Kalju mõistis, mida ta öelda tahtis.

Kalju raputas pead: ei, seda ei tohi rääkida. Olgu peale, et Richard on koolivend ja sõber, aga seda Hildegardi-lugu ei tohi rääkida. Niigi juba... Ja ta kiirustas küsima: «Magister arvatavasti palus, et sa hoiaksid oma suuravastuse endale ega topiks seda Lääne turistidele nina alla.»

«Palun!» hüüdis Richard. «Kui seda nimetatakse palumiseks, siis... Ta ütles: ma kas jään ofitsiaalse variandi juurde või võtan oma seitse asja ja kõbin minema. Jah, sõbrad, täna siis korraldasin ma oma viimase ekskursiooni... Aitüma, et te mind kuulaste ja et me võisime koos vaadata seda... kuldsete vastuhelkide ja nõtkete küngaste linna.» Seejärel pööras Richard kannapealt ringi ja läks sõnagi lausumata sinna, kust nad olid tulnud.

Nad jäid talle järele vaatama, uskumata, et Richard nii lahukubki, — nii järsu liigutusega, käed püksitaskus rusikas, kaabu kuklas. Aga kui nad mõistsid, et ta tõesti läheb, siis oli juba hilja teda tagasi hoida.

4.

Irene kõndis mõtlikult Kalju kõrval. Nad läksid sama teed, mida olid käinud kahe nädala eest. Ainult raudsillale nad ei pöördunud, ja kui jõudsid raudtee ülekäigukohale, ei öelnud Irene, et Kalju pöörduks tagasi, et ta läheb üksinda edasi. Kalju oli see, kes jäi seisma. Aga seisma jäi ka Irene, sest nagu toogi kord sillal, tuli nende poole auru pahvides manöövrivedur. Nad ootasid, kuni see möödub, ja Irene hoidis oma kübarat kinni, kuigi nad olid tõkkepuust kaugel ja vedur seda küll poleks peast viinud. Siis oli vedur möödas, valdas tõsteti üles ja nad läksid edasi.

Kreenholmi prospektil mängisid lapsed, üldse pidid need suured punastest tellistest kasarmud lasterikkad olema; selles veendumiseks polnud vajagi sisse minna. Kalju märkas ka seda, et need lapsed ei olnud kuigi hästi riides; nüüd, kus ta ise oli kirjutanud tööliste olukorrast ja kus härra Lood-see-nior oli talle öelnud, et vabrikuvallitsus kavatseb veel inimesi vallandada, oli tal silma mõningate asjade märkimiseks, milleks tal varem ei olnud.

«Mõnikord ma kardan elu,» ütles Irene mõtlikult. Aga et nad olid parajasti vabrikuvärvavasse jõudnud, siis osutas Kalju malmist valatud Ludvig von Knoopile ja küsis: «Kas seda, et töölised lükkavad ükskord selle müraka ümber

ja ühtlasi vallandavad ka härrased Loodid?» Kiire kõrvalpilk Irenele näitas, et see ei ajanud solvunult pead kuklasse (või ei lasknud seda kübar teha?).

«Ei,» vastas Irene. «Aga ma mõtlesin sellele, mis Richardiga juhtus. Või siis veel millelegi muule. Võib-olla on see minus hoopis varasemast ajast ja hoopis sügavamalt pärit.»

«Mis asi? Eluhirm?» küsis Kalju.

«Võib-olla... Ma ei oska sellele teist nime anda.»

Nad läksid mõtlikult ja vaikides tükk maad, sest ka Kalju ei osanud sellele teist nime anda. Siis jõuti härraste Loodide kaarakendega lossi ette. «Sa ei tule sisse?» küsis Irene. Kalju raputas ainult pead. Sest ka sellele mittetulemisele ei osanud ta nime anda. Vähemalt mitte niisugust, mis poleks kõlanud banaalselt.

Irene seisis trepil, ta oli juba ridikulist sneprivõtme võtnud, aga hoidis seda peos, see helkis kullakarvaliselt nagu sõrmus, ja vaatas Kaljule järele. Ja Kalju Jaanist läks, ning pistis minnes käed püksitaskusse, nagu oleksid nad Richard Pruuliga kokku leppinud, et just nõnda tuleb lahkuda Irene Loodist.

Aga kui ta jõudis tagasi punasest tellisest kivikasarmute juurde, kus oli õuedel palju lapsi, kuivavat pesu ja üldse elu, tuli talle mõte, et võib-olla on just nimelt need siin ja nende isad ja emad tema tulevased sõbrad, seltsimehed ja verevennad. Jah, need, kellega koos tal tuleb paksust ning vedelast läbi minna, ja kui vaja, ka Kolgatal ristipuu olla. Imelik, ähmane ja otsekui ammu kuulnud või kusagilt loetud mõte. Mõte, millel pole täpset aadressi, aga mis ometigi jõuab kord saaja kätte.

Sisukord

Jaanistid jõuavad Mekasse (Eellugu)	5
I. Hildegard Loheimi eksirännakud	25
II. Ühe ärinaise hommik	31
III. Kalju tegutseb iseseisvalt	46
IV. Aristarh Koopa kahtlused	66
V. Aleksander Metsaalt otsustab	76
VI. Tegutseb Ludvig Lood	88
VII. Kalju ja Irene	100
VIII. Kalju täidab ülesannet	115
IX. Onupoegade kohtumine	130
X. Martin Tamm	144
XI. Tallinn	156
XII. Ära söö pesemata õunu	168
XIII. Linda ja Laine	179
XIV. Martin ja Hildegard	192
XV. Iseendaga	199
XVI. Narva	208

e
c
h
o
k

n
sõ
pi
Pi
Lo

ju
tu
isa
na
läh
ähi
Mõ
saa

Эйнар Маасик
ИСПАНСКИЙ ТАНЕЦ
На эстонском языке
Художник-оформитель: В. Тоотс
Таллин, изд-во «Ээсти раамат»
Toimetaja E. Hiedel
Kunstiline toimetaja M. Vannas-Orupõld
Tehniline toimetaja M. Kukerman
Korrektorid M. Sepp ja A. Nurmoja

MB № 438

Laduda antud 17. III 1977. Trükkida antud 27. VII 1977
Trükipaber nr. 1. 84×108/32. Trükipoognaid 7,0
Tingtrükipoognaid 11,76. Arvestuspoognaid 12,74. Trükiarv 32 000. MB-05753
«Eesti Raamat», 200090 Tallinn, Pärnu mnt. 10
Tellimuse nr. 261. «Punane Täht», Pikk t. 58
Hind rbl. 1.—